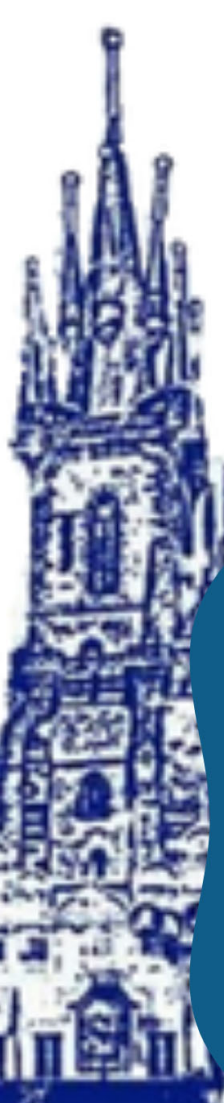

Наукoвi перспективи
Видавничa група

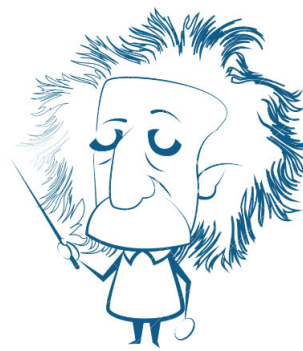

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

*Svazek XVI mezinárodní
kolektivní monografie*

*Česká republika
2022*

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve
veřejné správě“ (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2022

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of
Sciences in Public Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine"
(Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

16- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2022

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)

C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Doporučeno ke zveřejnění zápisem z akademické rady № 3/2022 z 08.02.2022)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači Google Scholar

Recenzenti:

- Karel Nedbálek - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Praha, Česká republika)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačišín - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevska - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XVI. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str. 538

Swazek XVI mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovnictví a pojištnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

OBSAH

PŘEDMLUVA

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

- §1.1 КАПЕЛАНИ В УКРАЇНСЬКІЙ АРМІЇ (Романенко Є.О., Національний авіаційний університет)* 13
- §1.2 ПРИОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА (Богданенко А.І., Міжрегіональна Академія управління персоналом)* 26
- §1.3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ КОНТРОЛЮ (НАГЛЯДУ) ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ (Васильєв М.А., ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Романуша Ю.В., Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української інженерно-педагогічної академії (м. Бахмут))* 37
- §1.4 МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ЛІДЕРСТВА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (Веремейчик В.П., Фастівська районна рада Київської області)* 80
- §1.5 МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ КОМУНАЛЬНИМИ ОСВІТНИМИ ЗАКЛАДАМИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ІНСТИТУТУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ (Дубинка О., Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського)* 92

§1.6 ВІЙСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ПОЛЬЩИ, ЯК СУСПІЛЬНО-ВІЙСЬКОВА ІНСТИТУЦІЯ ПРОТИДІЇ «ГІБРИДНІЙ ВІЙНИ» (Мочков О.Б., народний депутат України VII скликання) 102

§1.7 ПРІОРИТЕТИ ОСУЧАСНЕННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГАЛУЗІ ЗНАНЬ 28 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ» ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 281 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ» (Пашко Л.А., Волинський національний університет імені Лесі Українки) 118

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§ 2.1 CONCEPTUAL ISSUES OF FORMATION OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF PERSONNEL SAFETY OF THE ENTERPRISE (Lytovchenko O., O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Toporkova O., State University of Biotechnology) 127

§ 2.2 MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S RESTAURANT BUSINESS IN THE CONDITIONS OF THE PANDEMIC (Prylepa N.V., Khmelnytsky National University, Tomalia T.S., Khmelnytsky National University) 139

§ 2.3 ФУНКЦІОНАЛ КРЕДИТНОГО СКОРИНГУ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ШАХРАЙСТВА БАНКІВСЬКИМИ УСТАНОВАМИ (Квасницька Р.С., Хмельницький національний університет, Танасієнко Н.П., Хмельницький національний університет, Танасієнко В.П., Хмельницький національний університет) 150

§ 2.4 КОМПЛАСНС РИЗИКИ ТА РИЗИКИ НЕДОТРИМАННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ АКТИВ (Сопін Є.О., Національний університет водного господарства та природокористування) 163

ODDÍL 3. PRÁVO

§ 3.1 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ (Буличева Н.А., Київський університет імені Бориса Грінченка, Буличев А.О., Державний науково-дослідний інститут МВС України, Циганов О.Г., Державний науково-дослідний інститут МВС України) 195

§ 3.2 СУБ'ЄКТИ ТА УЧАСНИКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ОСНОВНІ РИСИ (Колеснікова М.В., Сумський державний університет) 206

§ 3.3 РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (Юринець Ю.Л., Національний авіаційний університет, Сопілко І.М., Національний авіаційний університет, Белкін Л.М., адвокат індивідуальної практики, Белкін М.Л., адвокатське об'єднання «Моріс Груп») 220

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE, PEDAGOGIE, VZDĚLÁVÁNÍ, FILOZOFIE A FILOLOGIE

§ 4.1 SANOGENIC POTENTIAL OF UNIVERSITY STUDENTS' REFLEXIVE PROCESSES IN SITUATION OF STRESS (Myroshnyk O.G., Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Titov I.G., Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Titova T.Ye., Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko) 231

§ 4.2 ЕМОЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ,
ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ (Гульбс О.А., Уманський
державний педагогічний університет ім. П.Г. Тичини,
Лантух І.В., Харківський національний університет
ім. В.Н.Каразіна, Сергачьова В.Е., Санкт-Петербурзький
гуманітарний університет профспілок, Балабанова К.В.,
Національний аерокосмічний університет
ім. М.Є. Жуковського «ХАІ») 247

§ 4.3 ПСИХОЛОГІЯ ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ POST-
COVID-19: СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ 265
(Дорожко І.І., Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди, Туріщева Л.В.,
Харківський національний педагогічний університет імені
Г.С. Сковороди, Малихіна О.Є., Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)

§ 4.4 НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 277
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСІБ З
ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ (Засенко В.В., Інститут
спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України)

§ 4.5 РОЗВИТОК НАВИЧОК КРИТИЧНОГО 309
МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ ВНЗ ЧЕРЕЗ
ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ
ESP (Колосова Г.А., Національний технічний
університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)

§ 4.6 ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО 346
СТРЕСУ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ
(Комар Т.В., Хмельницький національний університет,
Варгата О.В., Хмельницький національний університет,
Кулешова О.В., Хмельницький національний університет,
Міхеєва Л.В., Хмельницький національний університет)

§ 4.7 САМОРЕГУЛЯЦІЯ СТУДЕНТІВ ЯК НЕОБХІДНА НАВИЧКА 21 СТОЛІТТЯ: ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ (Куліш І.М., Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Королюк Г.О., Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького) 358

§ 4.8 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ (Пахальчук Н.О., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Грошовенко О.П., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Колеснік К.А., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського) 377

§ 4.9 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ І ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ УКРАЇНИ (XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ) (Радзівєвська І.В., Черкаська медична академія) 389

§ 4.10 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТІ ПОЗИТИВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З УЧНЯМИ (Савчин М.В., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка) 403

ODDÍL 5. MANAGEMENT

§ 5.1 FEATURES OF BUILDING A LOGISTIC RISK MANAGEMENT SYSTEM FOR TRADE ENTERPRISES (Kuchmieiev O., Open International University of Human Development "Ukraine") 418

§ 5.2 ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ 429
ДЛЯ МОЛОДИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ
ДО РОБОТИ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
(Синиціна Ю.П., Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ, Шпортко Г.Ю.,
Український державний університет науки і
технологій, Малюгіна А.М., Український державний
університет науки і технологій)

ODDÍL 6. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§ 6. 1 REGIONAL TRADE AGREEMENTS IN THE MODERN 440
MULTILATERAL TRADING SYSTEM: ADVANTAGES AND
DISADVANTAGES (Dovgal O., V. N. Karazin Kharkiv National
University, Dovgal G., V. N. Karazin Kharkiv National
University, Serdiuk H., V. N. Karazin Kharkiv National University)

§ 6. 2 GREEN INVESTMENTS AS A NON-TRADITIONAL 453
SOURCE OF FINANCING THE DEVELOPMENT OF THE
CZECH NATIONAL LOGISTICS SYSTEM (Trushkina N.,
Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine)

§ 6.3 ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ВРЕМЕННЫХ 467
ЦИКЛОВ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ
РЫНКАХ (Джусов А.А., Днепровский национальный
университет имени Олеса Гончара)

ODDÍL 7. ROZVOJ VÝROBNÍCH SIL A REGIONÁLNÍ EKONOMIKY

§ 7.1 СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧНИ АСПЕКТИ 479
ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ ЖІНОК
НА РИНКУ ПРАЦІ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ
ВИКЛИКІВ І COVID-19 (Гринюк Т.А., Національний
педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,
Буткалюк К.О., Національний педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова, Буличева Т.В., Національний
педагогічний університет імені Михайла Драгоманова)

§ 7.2 ГОСПОДАРСЬКО-ФІНАНСОВА ТА КООПЕРАТИВНА 489
ДОМІНАНТА В ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ ДРУГОЇ РЕЧІ
ПОСПОЛИТОЇ 1918–1939 РР.: НА ПРИКЛАДІ СХІДНИХ
ВОЄВОДСТВ (Савченко О.О., Національний університет
«Львівська політехніка»)

ODDÍL 8. TURISTIKA

§ 8.1 ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ ФЕСТИВАЛЬНОГО 505
ТА ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ
УКРАЇНИ (Білоус С.В., Львівський національний
університет імені Івана Франка, Грицишин А.Т., Львівський
національний університет імені Івана Франка, Філь М.І.,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Красько А.Б., Львівський національний університет імені
Івана Франка, Мункачій І.Й., Львівський національний
університет імені Івана Франка, Петрук Н.М., Національна
академія сухопутних військ ім. г. П. Сагайдачного)

ODDÍL 9. MEDICÍNA

§ 9.1 ECHOGRAPHIC MARKERS OF REPRODUCTIVE 414
POTENTIAL FORMATION OF ADOLESCENT GIRLS
WITH GYNECOLOGICAL PATHOLOGY BORN SMALL
TO GESTATIONAL WEIGHT (Pylypenko N.S., Kharkiv
National Medical University)

ODDÍL 10. MARKETING

§ 10.1 ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ЦИФРОВОЇ 527
СТРАТЕГІЇ ПРОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ
ПІДПРИЄМСТВА (Шевченко В.М., Університет імені
Адольфа Нобеля, Яременко С.С., Університет імені
Адольфа Нобеля, Кардаш М.Л., Університет імені
Адольфа Нобеля)

Шановні колеги!

Вітаю із виходом XVI-го тому міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY"

Характерною і унікальною особливістю монографій є те, що поряд з молодими вченими в них активно друкуються і видатні науковці, збагачуючи науку новітніми відомостями, глибокими спостереженнями і аналітичними точками зору.

Упевнена, що професіоналізм редакційного та авторського колективів видання дозволить йому бути корисним і цікавим для широкої читацької аудиторії.

Бажаю Вам міцного здоров'я та терпіння, щастя та добра, витримки і стійкості, благополуччя, достатку і лише позитивної енергетики.

**З повагою,
Проректор з наукової
роботи ПВНЗ «Університет
Новітніх Технологій»,
директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»**

I.V. Жукова

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

Дорогие коллеги!

Поздравляю Вас с выходом XVI-го тома международной коллективной монографии междисциплинарного направления "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY".

Приток новых авторских сил позволяет сохранять изданию непрерывно здоровый пыл в широкомасштабном продвижении многочисленных научных идей и проектов.

Отличительная черта издания – редкое сочетание аналитической глубины материалов и умение их качественного представления.

Желаю Вам неисчерпаемой энергии и новых профессиональных достижений во благо развития образования и науки на международном уровне.

С уважением,
Доктор исторических наук,
профессор политологии,
профессор кафедры ЮНЕСКО,
международной журналистики
и медиа в обществе факультета
журналистики Казахского
Национального университета
(КазНУ) им. аль-Фараби

**Ахметова Лайла
Сейсембековна**

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

§1.1 КАПЕЛАНИ В УКРАЇНСЬКІЙ АРМІЇ (Романенко С.О., Національний авіаційний університет)

Вступ. В усі часи священики підтримували воїнів, благословляли бійців на військову звитягу, возили по місцях боїв ікони, підтримували поранених та знедолених. З часів великого князя Костянтина, який фактично перетворив Римську імперію на християнську державу, священики супроводжували військо. Так само, нам відомо, що князь Володимир Великий, очільник Київської Русі, який ініціював хрещення народу своєї держави, до свого війська брав священиків, які брали участь як капелани в усіх походах. Інформація про військових священиків простежується у літописах, різних хроніках. Так само, у письмових історичних пам'ятках різних європейських авторів можна знайти цікаву інформацію про капеланів, котрі служили у козацькому війську у добу Запорізької Січі.[1]

Виклад основного матеріалу. Історія душпастирської служби в українському війську першої половини минулого століття мала приклади організованого служіння капеланів у легіоні Українських Січових Стрільців, Галицькій армії, в Армії УНР та Українській повстанській армії (навіть в умовах партизанської війни, яку вела УПА). Зі здобуттям Україною незалежності військові капелани регулярно здійснюють задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, однак на законодавчому рівні їх діяльність ніколи не була врегульована.

Капеланська служба Збройних Сил України або Служба військового духовенства - служба для душпастирської опіки над військовослужбовцями Збройних сил України, яка формується з представників різних релігійних конфесій. Служба підпорядковується Генеральному штабу ЗС України. Держава, в особі Міністерства оборони України, забезпечуючи дотримання свободи совісті та віросповідання військовослужбовців, гарантованої Конституцією України, та церква (релігійні організації) у сфері забезпечення духовних потреб віруючих, спрямовують свої зусилля на організацію системної роботи з налагодження душпастирської опіки у Збройних Силах України.

Відповідно до статті 35 Конституції України, яка гарантує право на свободу світогляду та віросповідання, статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», яка визначає, що командування військових частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів, а також до норм міжнародного гуманітарного права розпочалася діяльність, спрямована на забезпечення душпастирської опіки з боку церкви (релігійних організацій) військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

З 1996 року в різних конфесіях починають формуватися напрями діяльності щодо задоволення духовних потреб військовослужбовців, призначаються відповідальні за дані напрями, створюються відповідні структури. Після 2004 року почалась активізація військово-церковного співробітництва. Продовженням стало видання Міністром оборони України директиви від 21 квітня 2006 року № Д-25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України».[2] Цей документ підштовхнув до системної діяльності у цій сфері. У

свою чергу це призвело до утворення 1 листопада 2008 року в структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України сектору роботи з релігійними організаціями.

У 2009 році з метою запровадити інститут військового капеланства (душпастирства) в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, при Міністерстві оборони України, наказом №115 від 17.03.2009 [3] було створено Раду у справах душпастирської опіки. У квітні 2011 р. наказом Міноборони №220 від 22.04.2011 було затверджено Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України, розроблену за участі представників церков і релігійних організацій.[4]

Була визначена головна мета душпастирської опіки військовослужбовців - забезпечити задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України. Душпастирська опіка військовослужбовців здійснюється виходячи з таких принципів:

- забезпечення конституційних прав громадянина на свободу світогляду і віросповідання;
- рівності усіх конфесій, віруючі яких проходять службу у Збройних Силах України, у можливостях задоволення релігійних потреб віруючих;
- пріоритетності бойової підготовки під час планування та проведення заходів душпастирської опіки військовослужбовців;
- невторчання священнослужителів у діяльність командування військових частин (підрозділів);
- невторчання військового командування у внутрішні справи релігійних організацій і міжконфесійні відносини;
- поваги, толерантного ставлення до представників інших конфесій та один до одного;
- недопущення прозелітизму, під яким розуміються будь-які дії, за допомогою яких здійснюються спроби збільшити кількість власних віруючих за рахунок послідовників інших конфесій;

- узгодження всіх питань щодо використання будівель та приміщень, які збудовані (відновлені, пристосовані) для виконання культових потреб на території військових частин, містечок, військових навчальних закладів, шпиталів тощо, на основі толерантного ставлення до представників інших конфесій.

Завдання душпастирської опіки:

- навчання віруючих військовослужбовців основам віровчення;

- виховання любові до Бога, готовності до самопожертви заради Батьківщини і ближніх;

- розвиток у військовослужбовців стійких моральних якостей — справедливості, мужності, поміркованості, дисциплінованості, вірності своїм обов'язкам тощо;

- виховання почуття любові до Батьківщини, поваги до загальнолюдських цінностей, культурного та духовного надбання.

Військовий священнослужитель має право:

- відправляти богослужіння й інші релігійні служби та обряди у визначений час та у відповідному місці;

- у встановленому порядку перебувати на території військової частини (підрозділу) чи в іншому місці здійснення душпастирської опіки;

- використовувати приміщення та майно, призначені для потреб душпастирської опіки;

- організовувати святкування у військовій частині релігійних свят;

- брати участь в облаштуванні місць проведення богослужінь та інших релігійних обрядів;

- звертатися зі скаргами до вищого командування з приводу порушень прав військовослужбовців на свободу совісті та віросповідання;

- давати поради та рекомендації командирам щодо релігійних питань, брати участь у виробленні рішень у цій сфері;

- організовувати добровичну допомогу малозабезпеченим сім'ям військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, хворим та госпіталізованим військовослужбовцям тощо.

З початком вчинення Російською Федерація злочинної агресії проти України та здійсненням тимчасової окупації наших територій військові капелани відразу вирушили в зону проведення антитерористичної операції для моральної та духовної підтримки військовослужбовців та надалі здійснюють свою діяльність на території проведення Операції об'єднаних сил. Вони стали невід'ємною частиною особового складу у Збройних Силах України, Національній гвардії України, Державній прикордонній службі України та інших військових формувань, тому Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження від 2 липня 2014 р. № 677-р “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі”[5], яким було розпочато впровадження інституту капеланства в підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

14 грудня 2016 р. вважається офіційною датою становлення кадрової служби військового духовенства. Саме цього дня Міністр оборони підписав наказ №685 “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних силах України”. Документ визначив структуру, основні завдання та порядок діяльності капеланської служби.[]

В наказі №685 дається чітке визначення та вимоги до капелана. Військовий священик (капелан) - громадянин України, який відповідає таким вимогам:

- є священнослужителем релігійної організації України;
- рекомендований керівником чи уповноваженим цієї релігійної організації для здійснення служіння серед особового складу Збройних Сил України;
- має духовну освіту;
- має не менше ніж три роки досвіду діяльності священнослужителем;
- володіє державною мовою.

У період з 2014 -2018 роки, у ході війни на Донбасі в Збройних силах України на волонтерських засадах пройшли ротацию майже 5 тисяч священнослужителів.[7]

Відповідно до Наказу Міністерства оборони України №685, кожна релігійна організація самостійно здійснює загальну богословську підготовку кандидатів на посади військових священників (капеланів). На грудень 2018 р. в Збройних Силах України ,було введено 105 посад, а укомплектовано лише 68 посад. Військові священники (капелани) проходять курс навчання за відповідною програмою, яка включає основи військової справи, військово-гуманітарну та військово-психологічну підготовку. Програму та строк підготовки військових священників (капеланів) визначає Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України із залученням уповноважених від релігійних організацій. Протягом 2017-2018 років проведено два Базових курси підготовки, які успішно пройшли 52 військових священників (капеланів).

Станом на жовтень 2020 року з 130 введених за штатом було укомплектовано понад 90 посад військових священників. Військових священників від ПЦУ найбільше за чисельністю – 59.

Капеланство НАТО (англ. NATO Chaplains, chaplaincy, chaplainship) — капеланська служба НАТО, Міжнародне воєначальство конференції капеланів (англ. International

Military Chiefs of Chaplains Conference), котре виникло від капеланської служби військових священиків (англ. Military chaplain) кожної країни, що має членство в НАТО. [8] Чільне місце займає капеланська служба США в Європейському командуванні Збройних сил США (англ. USEUCOM, United States European Command) з 1990 року. Будь-який начальник капеланів (напр. капелан-генерал) еквівалентний термінові, що використовується багатьма народами представленими у НАТО. Бо у всіх країнах членів НАТО є капелани відповідно «стандарту НАТО».

Вже на 22-й Міжнародній конференції капеланів НАТО у м. Празі були представники військових духовних служб країн-членів НАТО від держав, що входять до програми «Партнерство заради миру» понад 80 делегатів із 37 країн світу, в тому числі й делегація з України. Духовні служби в арміях НАТО представляють не тільки християнську релігію, але й юдаїзм, іслам та буддизм. Головним на міжнародній конференції представників військових капеланів була тема «Військовий капелан як етичний радник».

Вишкіл капеланів (англ. NATO NATO SCHOOL: Global Leader in Multinational Military Education and Individual Training) відповідає «стандартам НАТО»: STANAG 2222, STANAG 6001. Метою даного курсу є виховувати військових капеланів у НАТО та їх партнерів для розв'язання питань, що зачіпають здатність виконувати спільне служіння та релігійні консультативні обов'язки під час театру військових дій. Це включає вивчення міжнародного права, етики та психологічних методів для підтримки командирів з особовим складом військ у їх місії.[9]

Капелан НАТО повинен знати і вміти:

- ідентифікувати командування НАТО та керівні структури;

- визначати роль капеланів як радників командування;
- застосовувати методи примирення;
- знати методи для праці капеланської служби НАТО;
- знати про працю НАТО;
- знати військову структуру, управління і контроль НАТО;
- визначати варіанти реагування у разі кризи;
- розробляти підхід для забезпечення служіння у війську НАТО.[9]

Щороку відбуваються міжнародні конференції в різних країнах-членах НАТО, куди запрошуються представники капеланських служб різних держав та різних конфесій «Корпус Капеланів» (англ. Chaplans Corps). Де представники капеланських служб різних країн світу діляться своїм досвідом організації капеланства та напрямками праці на сучасному етапі.

Рішення про введення капеланства як структури в армії (наказ Міноборони №685 від 14 грудня 2016 року було не дуже досконалим, але бодай надали капеланам якийсь юридичний статус. Відтоді капелани присутні у Збройних Силах як цивільні працівники ЗСУ. Тобто капелан укладає трудовий договір з конкретною військовою частиною. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, військові капелани залишаються некомбатантами.

Ухвалити закон щодо військового капеланства парламент України досі не спромігся – попри те, що законопроектів за цей час було розроблено аж три. Перший – за № 10244-1 Верховна Рада попереднього VIII скликання в червні 2019 року навіть ухвалила у першому читанні. Проте, після позачергових парламентських виборів законотворчий

процес щодо цієї теми в Раді нового скликання розпочався наново.

У вересні 2020 року законопроект №4148 «Про військове капеланство у Збройних Силах України» авторства депутатів Сергія Шахова (група «Довіра») та Михайла Волинця («Батьківщина») зареєстрували в парламенті, але згодом відкликали.

Ще один проект «Закону про Службу військового капеланства» – №4626 було подано до Верховної Ради вже 22 січня 2021 року.[10] 21 травня 2021р. він був прийнятий в першому читанні. 30 листопада законопроект 4626 "Про Службу військового капеланства" на засіданні Верховної Ради у другому читанні підтримав 291 народний депутат,

Метою Закону є створення Служби військового капеланства та законодавче закріплення статусу військових капеланів як військовослужбовців, визначення організаційно-правових засад взаємодії військових формувань і релігійних організацій у процесі забезпечення функціонування інституту військового капеланства з метою реалізації військовослужбовцями Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та членами їх сімей права на свободу совісті, світогляду та віросповідання з урахуванням поліконфесійності нашої держави.

Законом пропонується впровадження в законодавстві України поняття Служби військового капеланства, її структуру, підпорядкування та загальну чисельність. Закріплюється статус військових капеланів як військовослужбовців, що надає їм відповідні соціальні гарантії та встановлюються вимоги до осіб, які можуть бути військовими капеланами.

Законом визначено поняття: «Служба військового капеланства», «духовно-релігійні потреби», «задоволення духовно-релігійних потреб», «військовий капелан», «військова капеланська діяльність», «душпастирська опіка», «консультування командування з духовно-релігійних питань», «мандат на право здійснення військової капеланської діяльності», «уповноважений від релігійної організації», «духовні центри».

Законом чітко розмежовує діяльність церкви і держави та визначає принципи, на яких здійснюється діяльність Служби військового капеланства. Визначає функціональні обов'язки військового капелана як військовослужбовця.

Служба військового капеланства утворюється як окрема структура у складі ЗСУ, Нацгвардії, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби України, від якої залежить від обсягу, характеру та складності заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб в їх органі військового управління, з'єднанні, військовій частині, військовому навчальному закладі, установі та організації. У військовій частині на рівні окремого батальйону функції Служби військового капеланства можуть виконуватися одним військовим капеланом.

Відповідні служби військового капеланства підпорядковуються безпосередньо Головнокомандувачу Збройних Сил України, Командувачу Національної гвардії України, керівникам інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Голові Державної прикордонної служби України.

Гранична чисельність Служби військового капеланства не може становити менш як 0,15% граничної чисельності відповідно ЗСУ, Нацгвардії, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби.

Крім того, з метою забезпечення міжконфесійної злагоди та порозуміння у сфері організації заходів задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців і членів їх сімей законопроектом передбачається створення як дорадчих органів Міжконфесійних рад з питань військового капеланства при Міністерстві оборони України та Міністерстві внутрішніх справ України.

Військовим капеланом може бути громадянин України, який є священнослужителем зареєстрованої в Україні релігійної організації та отримав від керівного центру (управління) відповідної релігійної організації мандат на право здійснення військової капеланської діяльності.

Обов'язковою вимогою для зайняття посади військового капелана є наявність вищої богословської освіти (ця норма починає діяти через 5 років після набрання чинності закону).

Не може бути військовим капеланом особа, якій законом обмежено доступ у з'єднання, військові частини та підрозділи Збройних Сил України, Національної гвардії, до інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України.

Інформація про особу, що стала відома військовому капелану під час здійснення військової капеланської діяльності, є конфіденційною. Військовий капелан має право не відповідати на запитання щодо фактів і обставин, які стали йому відомі під час сповіді.

Висновки. Таким чином прийняття Закону буде сприяти забезпеченню конституційних права на свободу віросповідання та задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, в тому числі військовослужбовців, які беруть безпосередню участь в Операції об'єднаних сил.

Крім того, прийнятий Закон визначає правовий статус військових капеланів у Збройних Силах України, Національній гвардії України, Державній прикордонній служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань як військовослужбовців, що вирішить питання із забезпеченням соціальних гарантій військових капеланів, які також як і військовослужбовці беруть безпосередню участь в Операції об'єднаних сил, що сприятиме підвищенню моральної та духовної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей.

Список використаних джерел:

1. Мартишин Д.С., Романенко Є.О., Богданенко А.І. Українське Православ'я на зламі століть. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021, 96с.

2. Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України: Директива МОУ «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ» (2006 року) від 21 квітня 2006 № Д-25 <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/direktiva-mou-pro-vporyadkuvannya-pitan-zadovolennya-religijnih-potreb-vijskovosluzhbovcziv-zs/>

3. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України: Наказ Міністра оборони України від 17.03.2009 № 115 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115322-09#Text>

4. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України (2011 року): Наказ Міністра оборони України від 22.04.2011 № 220 <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z->

gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni rekomendaczii/2014/07/08/konczepczija-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/

5. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі: Розпорядження Кабінету міністрів України від 2 липня 2014 р. № 677-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80#Text>

6. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України 14.12.2016 № 685 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#n7>

7. В армії на волонтерських засадах пройшли ротацію майже 5 тисяч капеланів на <http://censor.net.ua/ua/>

8. Opening of the First International Military Chief of Chaplains Conference Архівовано 27 вересень 2011 у Wayback Machine.

9. M5-37 NATO/PARTNER CHAPLAIN OPERATIONS COURSE https://web.archive.org/web/20140729202823/https://www.natoschool.nato.int/documents/course_descriptions/Course%20Information%20M5-37.pdf.

10. Про Службу військового капеланства: Проект Закону від 22.01.2021 № 4626 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70878

§1.2 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА (Богданенко А.І., Міжрегіональна Академія управління персоналом)

Вступ. Інтеграційні та глобалізаційні процеси, що спостерігаються в сучасному світовому господарстві, визначають виключне значення інвестицій для становлення вітчизняної економіки. Сьогодні, здійснення інвестиційної діяльності у різних галузях економіки є основою для її розвитку в країні, а також для забезпечення можливості інтеграції в європейський соціально-економічний простір. Очевидно, що ефективного реформування економіки в Україні, її структурного перетворення, із забезпеченням якісного розвитку, оновлення інфраструктури соціального значення досягнути неможливо за відсутності таких обов'язкових складових, як капіталовкладення та належне інвестування. Саме інвестиційні процеси є підґрунтям для складних відтворювальних процесів і чим їх перебіг активніший, тим швидше відбуваються ефективні перетворення та відтворюється економіка.

Обсяг інвестиційних вкладень у будівництво соціального житла – важлива характеристика економічної діяльності як окремих суб'єктів господарювання, так і держави, загалом. Звичайно, важливо враховувати і вплив інвестиційного клімату та політико-економічної ситуації. Україна, окрім вищезазначеного, переживаючи особливий трансформаційний період, вимагає вдосконалення нормативно-правового та організаційно-інституційного механізмів державного регулювання інвестиційними процесами у сфері будівництва соціального житла, також слідування пріоритетним напрямам

його вдосконалення для адаптації європейських норм та стандартів.

На даний час в Україні питання важливості вдосконалення державного регулювання інвестиційними процесами у сфері будівництва соціального житла залишається актуальним. Ці питання в своїх працях розглядали М.С. Марченко, А. Ткачук, О.П. Тищенко, О.М. Непомнящий, К.В. Пивоваров та інші науковці.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогоднішній день системі державного регулювання інвестиційними процесами характерна нестабільність, яка вимагає коригування залежно від того, яка соціально-економічна ситуація існує в певні періоди часу у країні, на якому рівні знаходиться інвестиційна активність господарюючих суб'єктів. Щоб активізувати інвестиційний попит держава може вдатися до використання методів, традиційних, для світової практики: збільшення державних витрат та зменшення податків, зниження процентної ставки за кредити, збільшення грошової маси, втручання в ринок цінних паперів.

Мусимо визнати, що в Україні присутня житлова криза, яка характеризується не лише об'єктивними причинами, але й суб'єктивною неспроможністю центральної влади та органів місцевого самоврядування належним чином дотримуватися наявних в Україні законодавчих норм. Бракує ініціативності, творчого, гнучкого підходів. На нашу думку, на проблемному етапі, що існує сьогодні в соціальній житловій сфері, недостатньо вивчається та впроваджується досвід розвинених європейських країн у цій сфері [1]. Водночас, брак житлового фонду – не лише чинник, що має негативний вплив на матеріальну сторону якості життя певної категорії громадян, але й потужний фактор, що має негативний вплив на розвиток економічного, демографічного,

соціально-політичного аспектів країни та поступово стає системним.

На нашу думку, маючи на меті задоволення зростаючих потреб в цій найважливішій формі житла, уряду необхідно переглянути пріоритети і поставити чіткі цілі щодо забезпечення житловими приміщеннями тих категорій громадян, які мають низькі доходи та водночас надати стимул для пропозиції житла. Варто, головним чином, визначити основні напрями для реалізації необхідних механізмів державного регулювання інвестиційними процесами в сфері зведення/відновлення соціального житлового фонду, з метою застосування досвіду розвинених європейських країн.

Розвинені європейські країни для інвестування у сферу будівництва житла, частіше за все, використовують житлові будівельні заощадження, чи іпотечне кредитування. Вони ставлять перед собою завдання створити інфраструктуру й умови, які б забезпечили життєдіяльність систем, що сприятимуть розв'язанню проблем житлового забезпечення громадян. Упровадивши систему будівельних заощаджень, вони домоглися вирішення низки завдань, що призвело до покращення житлових умов громадян; створення додаткової системи мобілізації внутрішніх заощаджень громадян, стимулів для подальшого становлення будівельної промисловості та активізації внутрішнього інвестування в країні в цілому; формування нових робочих місць, тощо. Тому, вважаємо за потрібне обґрунтувати необхідність удосконалення державного регулювання інвестиційними процесами у сфері будівництва соціального житла в Україні шляхом адаптації європейських норм та стандартів.

Інвестиційні процеси, що мають місце в житловому будівництві, здійснюються шляхом застосування податкового пільгування та ставок; реалізації відповідної політики

(кредитна, амортизаційна); фінансування (допомога у вигляді дотацій), субсидіювання, субвенціювання, бюджетних позик; державної нормотворчості; державного замовлення (контракти); політики ціноутворення; проведення експертиз проектів тощо [2].

На наше переконання найпріоритетнішими напрямами вдосконалення державного регулювання інвестиційними процесами у сфері будівництва соціального житла, з погляду їх впливу на становлення та активізацію інвестиційних процесів в будівництві соціального житла, є стимулювання пропозиції на ринку соціального житла, реконструкція існуючого житлового фонду та державна політика.

З досвіду європейських країн, застосування податкового регулювання в напрямі стимулювання пропозиції на ринку соціального житла є чи не найефективнішим та найбільш застосовуваним. Тож з метою активізації будівництва соціального житла необхідно запровадити податкове регулювання (податкові пільги громадянам, які взяли іпотечний кредит у комерційному банку; податкові стимули на інвестиції в житловий сектор; пільгові процентні ставки). Податкові стимули також стосуються і забудовників, які беруть участь у програмах будівництва соціального житла.

За умов обмежених можливостей щодо бюджетного фінансування будівництва житлового фонду та наявності невисокого рівня доходів громадян, набуває актуальності питання щодо пошуку додаткового фінансового забезпечення. В таких випадках, частину податків, що сплачують громадяни (оподаткування доходів фізичних осіб, сплата єдиного податку суб'єктами підприємницької діяльності) та підприємства (пільги зі сплати податку на прибуток, що спрямовується на зведення нового житла працівникам) держава може спрямовувати на сплату вартості придбаного власного житла.

Запровадження такого порядку є доцільним для окремої категорії населення, яка має наміри щодо придбання соціального житла, потребу в покращенні житлових умов і має достатній рівень доходу, що дає можливість сплатити за нього впродовж визначеного часу [3].

Під придбанням соціального житла, також, мається на увазі використання державою такого механізму, коли після надання житла громадянам і після проживання в ньому певної кількості років вони мають можливість його викупу за спеціальною ціною, таким чином – стаючи власниками цього житла та сприяючи подальшому інвестуванню в соціальний житловий фонд шляхом повернення державі коштів.

Запропоновані сучасні механізми з надання оптимальних податкових ставок, податкових пільг здатні забезпечити розвиток і державно-приватного партнерства в цій сфері українського житлобудування. Таким чином, держава, не володіючи достатньою кількістю фінансових ресурсів, водночас сприяє їх цільовому витрачання громадянами на придбання житла. До того ж, дана ситуація, на нашу думку, також матиме додатковий позитивний вплив на працівників, в плані виведення заробітних плат з тіні, що також є величезною проблемою в Україні.

Основними функціями держави є створення умов та сприяння ефективному відтворенню житлового фонду, стимулюючи приплив до житлової сфери позабюджетного ресурсного потенціалу; забезпечення порядку рівного та сприятливого доступу до земельних ділянок та незавершених об'єктів в житловому будівництві тощо.

Виходячи з наявного рівня житлового забезпечення населення, доходів та майнового потенціалу домашніх господарств, стану житлового фонду, величини витрат на його утримання та економічної ситуації в Україні, в цілому,

ймовірним способом вирішення питань житлового забезпечення найближчим часом може, й повинно, стати не зведення нового житлового фонду, а його відновлення шляхом раціонального й ефективного використання вже існуючого: реконструкція, модернізація та капітальний ремонт будівель, що перебувають в експлуатації. Великих втрат зазнає економіка України через експлуатацію помешкань, що мають низький термічний опір. Величина таких втрат невимірنا, однак, ці кошти могли б піти на інвестування у соціальний житловий фонд, за умови вирішення саме цієї сторони проблеми. Така схема є дуже популярною в європейських країнах. Річний обсяг спожитої енергії, який витрачається на утримання житлового фонду, можна скоротити майже вдвічі шляхом впровадження енергозберігаючих технологій. У новій енергетичній політиці необхідно враховувати інтереси осіб, які проживають в соціальних оселях. Більш того, участь мешканців у ремонті і обслуговуванні, модернізації та наданні нового житла є дуже важливим з трьох причин. По-перше, воно може сприяти інформованості мешканців про те, як скоротити витрати на енергозабезпечення. По-друге, завдяки їй мешканці отримують можливість впливати на проектування. По-третє, вона може сприяти працевлаштуванню мешканців у сфері соціального житла, таким чином зміцнюючи їх економічне становище.

Створення й використання механізмів державного управління реконструкцією існуючого житлового фонду стає можливим лише за умов, які гарантують збалансованість стимулювання попиту та пропозиції на ринку житла, в цілому. Для реалізації поставлених завдань в цій сфері державою повинен бути передбачений певний план дій в рамках державної програми, основною метою якої є комплексне вирішення проблеми галузі для переходу до її стійкого

функціонування й становлення процесів відновлення житлового фонду. Виконання зазначених умов полегшить доступ до отримання житла населенням, а також буде передумовою безпечних та комфортних умов проживання в ньому.

Отже, головним чином держава має створювати умови сприяння стабільності в житловому секторі; підвищувати рівень забезпечення громадян помешканнями, поступово збільшуючи сектор та розвиваючи фінансово-кредитні інститути; створювати умови для впровадження європейських стандартів якості, що забезпечують комфортні умови проживання; сприяти доступності житла, згідно із попитом платоспроможних громадян та стандартів забезпечення житловим фондом [4].

Житло є комплексним продуктом. У ньому об'єднуються соціальні та економічні інтереси, тому національна політика повинна реагувати на багатоаспектні виклики, які по-різному взаємодіють в кожному конкретному контексті. У той же час, в секторі житлового господарства постійно відбуваються зміни у відповідь на економічну динаміку на місцевому, національному та все частіше на міжнародному рівнях. Це вимагає неухильного виконання довгострокових цілей і одночасно постійного коректування поточних дій для вжиття заходів у відповідь на зміни соціальних, економічних аспектів. Для цього необхідна багатогалузева співпраця між різними рівнями державного управління, зацікавленими сторонами та областями спеціалізації. Необхідно, щоб з'явився набагато вищий рівень політичної відповідальності на національному та місцевому рівнях, стратегічна інтеграція зусиль органів влади. Це допоможе в удосконаленні пропозиції гідного і доступного житла всім категоріям громадян.

Державні організації, що управляють соціальним житловим господарством, повинні прагнути взаємодіяти із

зацікавленими сторонами, які беруть участь у наданні соціального житла, його фінансуванні, управлінні та обслуговуванні (наприклад, інвестори з приватного сектора, суб'єкти, що надають житло, а також жителі) на перших стадіях розробки житлової політики та її здійсненні для отримання довгострокових і життєздатних результатів.

Не слід оминати увагою і рівень достатку населення, оскільки підвищивши загальний рівень доходів громадян, державі вдасться дещо згладити гостроту проблеми в соціальній сфері та зменшити попит на соціальне житло. Однак, таке завдання передбачає довгостроковість його виконання і повинне вирішуватися на національному рівні. Очевидно, що не підвищивши рівень матеріального забезпечення населення, про доступне житло говорити не доводиться [5]. Для того, щоб вирішити таку задачу необхідно поліпшити стан економіки в країні загалом. Тут можна вести мову і про зростання оподаткування окремих галузей підприємництва, ріст внутрішнього валового продукту, послаблення інфляційних процесів у країні, тощо. Необхідна умова для таких змін це, перш за все, стабільна політична ситуація всередині країни, чітка соціально-орієнтована програма економічних перетворень. Але процеси розробки та вдосконалення інвестиційних програм, що мають на меті підтримку соціально незахищених категорій, повинні проводитись на постійній та безперервній основі [6].

Важливим завданням державного управління на сучасному етапі є реформування системи житлового будівництва, зокрема тих її складових, що стосуються затвердження та реалізації житлових програм, оскільки фінансування затверджених Кабінетом Міністрів України житлових програм здійснюється у недостатніх обсягах через

невизначеність законодавчої норми щорічного обсягу фінансування та їх кредитування.

Висновки. З огляду на проведений аналіз, застосування податкового регулювання в напрямі стимулювання пропозиції на ринку соціального житла є чи не найефективнішим та найбільш застосовуваним з усієї низки європейських країн. Тож з метою активізації будівництва соціального житла необхідно запровадити податкове регулювання (податкові пільги громадянам, які взяли іпотечний кредит у комерційному банку; податкові стимули на інвестиції в житловий сектор; пільгові процентні ставки). Податкові стимули також стосуються і забудовників, які беруть участь у програмах будівництва соціального житла. За умов обмежених можливостей щодо бюджетного фінансування будівництва житлового фонду та наявності невисокого рівня доходів громадян, набуває актуальності питання щодо пошуку додаткового фінансового забезпечення (оподаткування доходів фізичних осіб, сплата єдиного податку суб'єктами підприємницької діяльності) та підприємства (пільги зі сплати податку на прибуток, що спрямовується на зведення нового житла працівникам).

Виходячи з наявного рівня житлового забезпечення населення, доходів та майнового потенціалу домашніх господарств, стану житлового фонду, величини витрат на його утримання та економічної ситуації в Україні, в цілому, ймовірним способом вирішення питань житлового забезпечення найближчим часом може, й повинно, стати не зведення нового житлового фонду, а його відновлення шляхом раціонального й ефективного використання вже існуючого: реконструкція, модернізація та капітальний ремонт будівель, що перебувають в експлуатації.

У сфері соціальної житлової політики мають бути поставлені такі стратегічні цілі: комплексний підхід до подолання кризового стану у сфері будівництва соціального житла через подальше удосконалення нормативно-правових аспектів його регулювання; адаптація європейських норм і стандартів для забезпечення умов, сприятливих для інвестування будівництва соціального житла; спрощення процедур отримання дозволів для будівництва соціального житла; безпосередня участь держави в інвестиційних процесах будівництва соціального житла; вирішення питань здешевлення вартості соціального житла; реконструкція наявного соціального житлового фонду за допомогою сучасних інструментів та технологій енергозбереження; використання сучасних механізмів державного регулювання, які здатні забезпечити ефективне управління соціальним житловим сектором, що передбачає також і розвиток партнерства в житловому господарстві.

Список використаних джерел

1. Хопчан В. М. Сучасний стан та перспективи державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 11. – с. 22.
2. Марченко М. С. Проблема реалізації права на соціальне житло в Україні. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право". 2016. № 25. – с. 109.
3. Ткачук А. Місцеве самоврядування та децентралізація : практ. посіб. / А. Ткачук ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні - DESPRO». – К. : Софія, 2012. – 120 с.

4. Тищенко О. П. Європейський підхід до розвитку житлового господарства: орієнтири для України. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 3. – с. 159.

5. Непомнящий О. М. Аналіз стану державного регулювання житлового будівництва в Україні. Держава і ринок. 4. С. 124-130. <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/3/01.pdf>.

6. Пивоваров К. В. Державне регулювання й стимулювання в сфері житлового будівництва. Державне управління: удосконалення та розвиток 2009. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=250>.

7. Левчинський Д. Л. Обґрунтування основних напрямів вдосконалення механізму регулювання інвестиційним процесом відтворення міського житлового фонду. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2010. № 17. – с. 338.

§1.3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ КОНТРОЛЮ (НАГЛЯДУ) ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ (Васильєв М.А., ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Романуша Ю.В., Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української інженерно-педагогічної академії (м. Бахмут))

Вступ. Маючи у своєму розпорядженні такий стратегічно важливий ресурс як ґрунти, що відзначаються високим рівнем родючості, Україна традиційно вважається аграрною країною, здатною забезпечити не лише власні продовольчі потреби, але і задовольнити попит світових ринків у якісній продовольчій сировині та харчових продуктах. Зазначене обумовлюється інтенсифікацією міжнародного співробітництва й розширенням географії експорту вітчизняної товарної сільськогосподарської продукції, зокрема продукції рослинництва здебільшого зернових і зернобобових культур.

Позитивна динаміка аграрного експорту беззаперечно є сприятливим наслідком зовнішньої політики держави, який безпосередньо впливає на показники сальдо торговельного балансу та зростання валового національного доходу, однак внутрішня аграрна політика України характеризується певною непослідовністю у питаннях організації раціонального використання і охорони земель, що в свою чергу суттєво послаблює спроможність держави здійснювати ефективний регулюючий вплив на процеси, що виникають з відносин використання землі, в тому числі втручатися у процеси, що мають негативну дію на стан земельних ресурсів, і перш за все, на родючість земель сільськогосподарського призначення.

Одним з таких проблемних аспектів внутрішньої аграрної політики в Україні є недосконалість механізмів

державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель. Переважно це стосуються існуючого правового механізму, який не відповідає сучасним земельним відносинам в умовах соціально-економічних трансформацій, досягненням науки і техніки, змінам, що відбуваються з навколишнім природним середовищем під впливом антропогенного навантаження.

Питання правового забезпечення, адміністративно-правових та організаційно-управлінських засад діяльності у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель висвітлювалися у дисертаційних дослідженнях Т. С. Кичилук [1], С. І. Хом'яченко [2], А. О. Коробської [3], В. В. Пахомова [4], В. Я. Даугуля [5]. Цієї проблематики дотичні також праці російських вчених К. В. Бутиліної [6] та І. В. Пархоменка [7].

Проте наразі, ні в галузі адміністративного права, ні в науці публічного управління відсутнє цілісне науково обґрунтоване бачення щодо векторів та варіантів удосконалення існуючого правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, яке могло б слугувати концептуальною основою для подальших дій у цьому напрямку.

Зазначене обумовлює необхідність поглиблення досліджень сутності, актуальності та ефективності існуючого правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, проведення його структурного аналізу, а також формулювання та теоретичного обґрунтування шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Термін «механізм» є наскрізним як для науки, так і для практики державного управління та широко застосовується у будь-якій сфері, що має відношення до вивчення соціальних явищ і процесів.

Згідно з визначенням, яке містить Великий тлумачний словник сучасної української мови, «механізм» це «внутрішня будова, система чого-небудь» або «метод, спосіб» [8, с. 665].

Однак, виходячи з розуміння поняття державного управління, що є явищем складним і багатогранним, об'єктивно обумовленим власною специфікою у різних сферах соціального буття у вітчизняній науковій літературі існують різні підходи до визначення змісту поняття «механізм державного управління» [9, с. 150]. В залежності від контексту наукового дослідження він усвідомлюється науковцями як система, процес, спосіб, засіб, інструмент, метод, захід, важіль, стимул, знаряддя тощо [10].

Наприклад, В. Я. Малиновський тлумачить його як «сукупність засобів організації управлінських процесів та способів впливу на розвиток керованих об'єктів...» [11, с. 103]. В свою чергу, автори Енциклопедичного словника з державного управління, зауважують, що механізмами державного управління є «способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління» [9, с. 421]. В цілому ж, інші науковці подають подібні або синонімічні визначення, які за своїм змістом наближені до вищенаведених.

Також у науковому дискурсі постає цілком логічне питання як же вживати цей термін - у одиниці чи у множині. Вважаємо, що у співвідношенні ці терміни слід розглядати як частину і ціле, тобто механізми як категорію, що утворює цілісну систему, а механізм як складову (частину) цієї системи.

Отже, узагальнюючи численні уявлення, що пропонуються у науці, на нашу думку, вбачається, що

механізмами державного управління є чітко структурована комплексна система політичних, адміністративних, економічних, організаційних та правових засобів, санкціонованих державою для досягнення конкретно визначених цілей державного управління й забезпечених певними інструментами, важелями, стимулами, які за допомогою унормованих процедур дозволяють здійснювати вплив на об'єкт управління, спрямований на досягнення заздалегідь визначеного суспільно корисного результату.

Виходячи з наведеного, правовий механізм державного управління можна визначити як складову системи механізмів державного управління у певній сфері, що включає в себе сукупність взаємопов'язаних засобів, які встановлені на нормативному рівні та за посередництвом яких рішення суб'єкта державного управління набувають правового характеру, а виконання конкретних дій спрямованих на реалізацію цих рішень – легітимності.

Особливої значущості правовий механізм державного управління набуває саме у сфері контролю, який є однією з найважливіших функцій державного управління, що сприяє забезпеченню суворого дотримання підконтрольними суб'єктами вимог нормативно-правових актів та має гарантовану можливість вжиття заходів державного примусу.

Для встановлення змістової сутності категорії «контроль» необхідно знову звернутися до Великого тлумачного словника сучасної української мови, а також до термінології законодавства. Так, відповідно до визначення, що міститься у словнику, термін «контроль» пояснюється як «перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось», «установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його» [8, с. 569].

Нормативно-правові акти містять дещо відмінні один від

одного формулювання визначення контролю, які в принципі тотожні за змістом, зокрема у них вказується, що «це заздалегідь спланована система професійно обґрунтованих дій перевіряючих органів виконавчої влади, спрямованих на визначання стану об'єкта контролю щодо його відповідності встановленим вимогам, нормам та стандартам, технології роботи, з метою забезпечення якості продукції чи надання послуг при повному забезпеченні безпеки людей та навколишнього середовища» або «функція, метою якої є одержання, обробка, зберігання, відображення та/або реєстрація даних про вихідні події, зовнішні та внутрішні впливи, поточний стан, властивості та/або функціонування об'єкта контролю, виявлення їх відхилень від заданих або допустимих та сигналізування про них» [12, 13].

Окремо слід погодитися з позицією у якій наголошується на нетотожності понять «державний контроль» і «державний нагляд». Ці відмінності зумовлені предметом, метою, формами та межами наглядової і контрольної діяльності про що буде йтися нижче [14].

У рамках нашого дослідження видається за доцільне окреслити й поняття «використання земель». Враховуючи ту обставину, що на нормативному рівні воно не закріплене, будемо спиратися на норми ст.ст. 2, 78 Земельного кодексу України, якими встановлено загальні засади земельних відносин, складовими яких є відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею детерміновані обов'язковістю дотримання процедур набуття і оформлення речових прав на неї.

Оскільки згідно з тлумачним словником термін «використання» подається як «дія за значенням використати», «застосовувати, вживати що-небудь з користю» [8, с. 137] є підстави стверджувати, що використанням земель є дії суб'єктів земельних відносин щодо експлуатації її корисних властивостей

для задоволення життєво необхідних потреб людини.

Проте з оглядом на конституційні положення, які визнають землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, можливості використання земель обмежені умовами допустимості, встановленими ст.ст. 91, 96 Земельного кодексу України.

Беручи до уваги ту обставину, що земля виступає економічним ресурсом, її використання людиною спрямоване на досягнення зиску з метою акумулювання прибутку отриманого від такого використання, є очевидною необхідність у створенні запобіжників, які б знижували або сприяли запобіганню чи ліквідації наслідків антропогенного впливу на неї. Таким запобіжником, в першу чергу, є охорона земель - законодавчо закріплена система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, відтворення і підвищення родючості, продуктивності ґрунтів [15].

У цьому ракурсі саме від правильної організації державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель в значній мірі залежить збалансування інтересів людини і природи шляхом координації і спрямування господарської діяльності в законне русло для збереження землі від виснаження і деградації.

Таким чином, завершуючи термінологічний аналіз з достатньою впевненістю можна сформулювати визначення правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель наголосивши на тому, що це сукупність взаємопов'язаних засобів, які встановлені на нормативному рівні та за посередництвом яких рішення суб'єкта державного управління у цій сфері набувають правового характеру, а виконання конкретних дій спрямованих на реалізацію цих рішень, а саме щодо фіксації даних про вихідні

події пов'язані з використанням та охороною земель, зовнішні та внутрішні впливи на об'єкт контролю, поточний стан, властивості та/або функціонування об'єкта контролю, виявлення їх відхилень від заданих або допустимих, притягнення винних осіб до відповідальності – легітимності.

Безпосередня реалізація правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель на тлі положень ст.ст. 1, 8, 19 Конституції України можлива тільки через його деталізацію у правовій процедурі (fair procedure) матеріалізованій у нормативно-правових актах - офіційних письмових документах, прийнятих уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості у визначеній формі та спрямованих на встановлення, зміну або скасування норм права [16].

Крім того, неодмінною умовою досягнення легітимності є суворе дотримання суб'єктом державного управління правової процедури при здійсненні правозастосування з дотриманням таких фундаментальних правових принципів як верховенство права, законність, правова визначеність тощо.

Значимість правової процедури у державі, яка проголошує себе правовою, підкреслюється Верховним Судом, який своїй у постанові від 25.07.2019 р. по справі № 826/13000/18 наголошує, що вона є «складовою принципу законності та принципу верховенства права і передбачає правові вимоги до належного прийняття актів органами публічної влади» [17].

В іншому своєму рішенні Верховний Суд вказує, що «правова процедура встановлює межі вчинення повноважень органом публічної влади і, в разі її неналежного дотримання, дає підстави для оскарження таких дій особою, чий інтереси вона зачіпає, до суду. Встановлена правова процедура як складова принципу законності та принципу верховенства права є важливою гарантією недопущення зловживання з боку органів публічної

влади під час прийняття рішень та вчинення дій, які повинні забезпечувати справедливе ставлення до особи» [18].

Принцип правової визначеності, який згідно з доповіддю Європейської Комісії за демократію через право щодо верховенства права від 04.04.2011 р. № 512/2009 передбачає, що органи державної влади повинні бути обмежені у своїх діях задалегідь встановленими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити з великою вірогідністю та точністю заходи, що будуть застосовані представниками влади в тій чи іншій ситуації [19].

У контексті нашого дослідження доречно буде згадати і про «принцип якості закону» або «принцип зрозумілих правил» (understandable rules), що охоплює собою такі характеристики актів законодавства як, зокрема, чіткість, точність, недвозначність, зрозумілість, узгодженість, доступність, виконуваність, передбачуваність та послідовність. Ці характеристики стосуються як положень будь-якого акту (норм права, які в ньому містяться), так і взаємозв'язку такого акту з іншими актами законодавства такої ж юридичної сили [20]. З цього ж органічно випливає й принцип «належного урядування» (good governance), який згідно з практикою ЄСПЛ «...передбачає, що державні органи повинні діяти в належний і якомога послідовний спосіб. При цьому, на них покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності у правовідносинах» [21].

Однак, комплексний аналіз судової практики, розпорядчих документів, що складаються суб'єктами державного управління у ході проведення заходів державного контролю за використанням та охорони земель за період з 30.11.2016 р. по 31.12.2020 р. дає підстави стверджувати, що у багатьох випадках рішення і дії цих

суб'єктів не відповідають не тільки європейським принципам «доброго врядування», але і діючому Основному закону України, національному законодавству про державну службу та про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності через що легальність їх діяльності викликає обгрунтований сумнів.

Впевнені, що подібна ситуація викликана невідповідністю профільного законодавства критеріям «якості закону», а саме його застарілістю, неактуальністю, негармонізованістю з іншими нормативно-правовими актами, відірваністю від реалій сучасних земельних відносин, досягнень науки і техніки. Перш за все вказане стосується Закону України від 19.06.2003 р. № 963-IV «Про державний контроль за використанням та охороною земель».

Враховуючи досвід застосування цього нормативно-правового акту у практичній діяльності контролюючих органів за вказаний вище період, вбачається явна недосконалість як змісту його норм, що відзначаються декларативністю, суперечливістю, неповнотою, логічною незавершеністю, так і його загальної структури.

З 2016 р. законодавцем зроблено декілька спроб у напрямку «косметичного» удосконалення деяких норм цього закону, що в цілому виявилися безрезультатними (окрім законопроекту № 2194) та були продиктовані скоріше політичною доцільністю, ніж прагненням кардинально виправити ситуацію (табл. 1).

Загрозлива статистика щодо адміністративних правопорушень, вчинених лише за 2018 рік, свідчить про наявність негативної тенденції, що не характеризує відношення фізичних і юридичних осіб до землі як бережливе і раціональне (рис. 1).

Таблиця 1

Законопроекти, якими пропонувалося внесення змін до Закону України від 19.06.2003 р. № 963-IV (2016-2019 рр.)

№ з/п	Назва, номер і дата офіційної реєстрації або оприлюднення проекту закону	Статті Закону № 963-IV до яких запропоновано внесення змін	Доповнення новими статтями	Статус законопроекту
1	2	3	4	5
1.	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного контролю за використанням і охороною земель» (№ 4355 від 31.03.2016 р.)	1, 2, 5, 6, 7, 9, 10	6-1	Прийнято ВРУ в першому читанні
2.	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного	1, 5, 7, 8, 9, 10	-	Відхилено

	контролю за використанням і охороною земель» (№ 4355-1 від 14.04.2016 р.)			
3.	«Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення земельних відносин» (03.06.2016 р.)	9	-	Невідомо
4.	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення державного контролю та посилення відповідальності за порушення у сфері використання та охорони земель, збереження ґрунтового покриву земельних ділянок» (13.09.2018 р.)	1	-	Невідомо
5.	«Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення			
	повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного контролю за використанням і охороною земель» (№ 0854 від 29.08.2019 р.)	1, 2, 5, 6, 7, 9, 10	6-1	Знято з розгляду

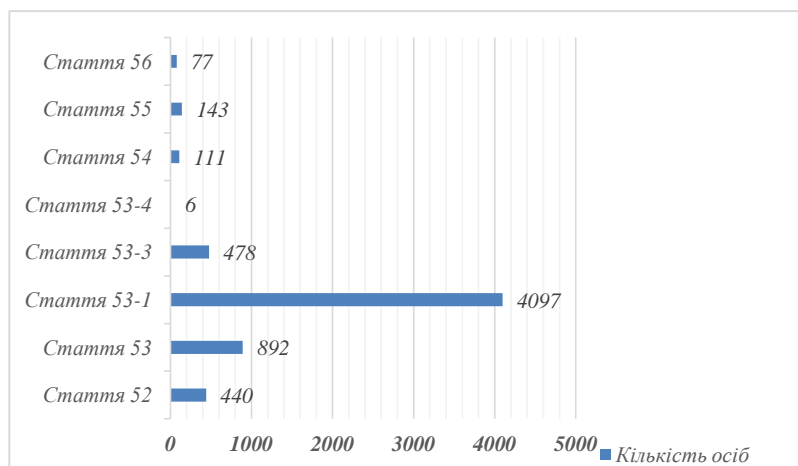
MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

6.	«Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» (№ 2194 від 01.10.2019 р.)	5, 6, 9, 10	6-1	Закон прийнято
----	--	-------------	-----	----------------

Джерело: сформовано авторами на основі [22].

Рис. 1. Кількість осіб притягнених до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель, передбачених главою 7 КУпАП за 2018 рік

Джерело: сформовано автором на основі [24].

Це ж доводять і дані про розмір коштів добровільно сплачених особами, які заподіяли шкоду внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняттям родючого шару ґрунту без спеціального дозволу – 3 295 686 грн (за станом на листопад 2021 р.) [23].

Тільки з наведених прикладів стає зрозуміло, що ситуація із порушеннями вимог земельного законодавства набуває небезпечних масштабів й ясно унаочнює проблему неспроможності держави належним чином забезпечити реалізацію завдань державного контролю за використанням та охороною земель, визначених ст. 2 Закону України від 19.06.2003 р. № 963-IV. Тому реальне виконання нею своїх зобов'язань перед громадянами, що випливають з положень ст.ст. 14, 50 Конституції України ставиться під сумнів, а існуюча система державного управління у цій сфері перетворюється на фікцію.

З вищевказаного слідує, що Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV як вісь правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель потребує не тільки термінового перегляду, але і розробки нової редакції на принципово нових для цієї сфери методологічних засадах і підходів до підготовки законопроекту.

Таким чином з метою окреслення вектору подальшого наукового пошуку у цьому напрямку, напрацювання пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель пропонується концептуальна модель (структура) нової редакції Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (табл. 2-7).

Для внесення чіткості у відносини пов'язані із здійсненням державного контролю, у відповідну статтю розділу I законопроекту додатково пропонується включити

такі терміни та їх визначення (зі збереженням інших термінів та їх визначень, наведених у діючому законі): «використання земельної ділянки без належного оформлення речового права на неї»; «державний контроль за використанням та охороною земель»; «нагляд за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель»; «оцінка ризику у сфері використання та охорони земель».

Таблиця 2

**Структура розділу I нової редакції Закону України
«Про державний контроль (нагляд) за використанням та
охороною земель»**

Номер розділу законопроекту	Назва розділу законопроекту	Змістові елементи (статті) розділу законопроекту
I	Загальні положення	визначення термінів
		законодавство про державний контроль за використанням та охороною земель та про нагляд за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
		сфера дії закону
		мета і завдання державного контролю за використанням та охороною земель
		мета і завдання нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
		об'єкт державного контролю за використанням та охороною земель/об'єкт нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
		предмет державного контролю за використанням та охороною земель
		предмет нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель

Джерело: побудовано авторами

Також вбачається необхідність у включенні до нього окремої статті, яка визначає законодавство, яке регулює відносини у сфері державного контролю за використанням та охороною земель та нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель.

Сфера дії закону повинна поширюватися на суспільні відносини пов'язані із здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель, незалежно від того чи залучені ці землі до господарської діяльності.

Метою державного контролю за використанням та охороною земель є забезпечення суворого виконання суб'єктами земельних відносин вимог законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів під час використання земель, попередження правопорушень для їх збереження, охорони і захисту, недопущення погіршення їх якості та природних властивостей земель, реагування на вчинені правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності. Завдання державного контролю нової редакції закону відповідають завданням, визначеним ст. 2 діючого закону.

Метою нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель є забезпечення високого рівня законності при здійсненні суб'єктами державного контролю контрольних заходів. Основним завданням нагляду є запобігання порушенням вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері державного контролю за використанням та охороною земель суб'єктами державного контролю під час реалізації ними своїх повноважень, ініціювання притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, вжиття заходів з усунення наслідків протиправних дій вчинених суб'єктами державного контролю.

Об'єктом державного контролю є всі землі в межах території України незалежно від категорії і форми власності, зокрема: землі в межах державного кордону України, землі в межах адміністративно-територіальних одиниць, окремі земельні ділянки.

Об'єктом нагляду є державні органи, уповноважені здійснювати заходи державного контролю.

Предметом державного контролю є правовідносини, пов'язані з використанням та охороною земель, що обумовлюють ту чи іншу поведінку, дії чи утримання від певних дій учасників цих правовідносин.

Предметом нагляду є правовідносини у сфері державного контролю за використанням та охороною земель, що обумовлюють підстави, межі повноважень контролюючих органів, методи та способи впливу у разі порушення вимог земельного законодавства.

Таблиця 3

Структура розділу II нової редакції Закону України «Про державний контроль (нагляд) за використанням та охороною земель»

Номер розділу законопроекту	Назва розділу законопроекту	Змістові елементи (статті) розділу законопроекту
II	Система державного управління у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель. Повноваження органів виконавчої влади у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель	органи виконавчої влади у сфері здійснення державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель
		повноваження Кабінету Міністрів України у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель
		повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель
		повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель повноваження органів нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель

Джерело: побудовано автором

Перш за все, у розділ II законопроекту пропонується включити окрему статтю, яка визначає компетентнісні рівні системи органів виконавчої влади (системи державного управління) у сфері державного контролю (нагляду): урядовий рівень (спрямування і координації); міністерський рівень (формування державної політики); відомчий рівень (реалізації державної політики); наглядовий рівень.

Далі встановлюється чітке коло повноважень на кожному компетентнісному рівні системи державного управління у сфері державного контролю (нагляду).

Для відомчого рівня окреслюється територіальна юрисдикція та розподіл контрольних функцій між апаратом уповноваженого центрального органу виконавчої влади і його територіальними органами. З системи державного управління виключається центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, оскільки його діяльність буде регулюватися іншим законом (див. законопроект № 3091 від 19.02.2020 р.) [25]. Натомість для посилення інституційної спроможності, центральному органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель доцільно надати статус правоохоронного органу.

Таблиця 4

Структура розділу III нової редакції Закону України «Про державний контроль (нагляд) за використанням та охороною земель»

Номер розділу законопроекту	Назва розділу законопроекту	Змістові елементи (статті) розділу законопроекту
III	Принципи та вимоги до здійснення заходів державного контролю за використанням та охороною земель	загальні вимоги до заходів державного контролю за використанням та охороною земель
		принципи здійснення державного контролю за використанням та охороною земель
		заходи державного контролю за використанням та охороною земель

Джерело: побудовано автором

Розділ III законопроекту повинен включати норми, які встановлюють такі загальні вимоги до заходів державного контролю:

- планування відповідних заходів здійснюється на засадах ризик-орієнтованого підходу до вивчення стану використання та охорони земель на місцевому (субрегіональному), регіональному та загальнодержавному рівнях;

- критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження діяльності, пов'язаної з використанням та охороною земель (окремо для земель, які залучені у господарську діяльність, і окремо для земель, які не залучені до такої діяльності) визначаються органом, що відповідає за формування державної політики;

- заходи державного контролю є уніфікованими та здійснюються на всій території України відповідно до

територіальної юрисдикції та розподілу контрольних функцій між апаратом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель та його територіальними органами;

- типи заходів державного контролю: планові, позапланові (оперативні);

- визначаються випадки, коли для здійснення заходів державного контролю необхідне попередження суб'єкта земельних відносин;

- визначаються випадки необхідності відбору проб ґрунту для проведення лабораторного аналізу;

- особливості застосування спеціальних засобів, аудіо-, відеотехніки для фіксації фактичного стану об'єкта державного контролю.

Окрім принципів державного контролю, визначених у ст. 3 Закону України від 19.06.2003 р. № 963-IV до законопроекту пропонується також включити такі принципи:

- спрямованість державного контролю на профілактичну і превентивну діяльність;

- оцінка ризиків у сфері використання та охорони земель при плануванні заходів державного контролю;

- максимальна діджиталізація державного управління у сфері державного контролю за використанням та охороною земель.

Пропонується переглянути існуючі форми заходів державного контролю та у законопроекті передбачити деякі нові форми заходів державного контролю, зокрема:

- агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення;

- державний моніторинг земель;

- державний моніторинг земельних відносин,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

- оперативне ґрунтове обстеження (у разі наявності інформації про псування земель або перевищення концентрацій небезпечних речовин у ґрунті).

Крім того для формування статистичної звітності, необхідної для встановлення актуальної та достовірної інформації щодо стану законності у сфері земельних відносин, вбачається за доцільне деталізувати перелік перевірок дотримання вимог законодавства щодо використання та охорони земель за видами діяльності у цій сфері, а саме:

- при плануванні використання земель;
- при здійсненні землеустрою (в т.ч.: при виконанні заходів, передбачених робочими проектами землеустрою; при виконанні заходів, передбачених проектами землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь; при виконанні топографо-геодезичних робіт);

- при веденні Державного земельного кадастру (в т.ч. у разі запровадження пілотного проекту щодо внесення до ДЗК відомостей про земельні ділянки сертифікованими інженерами-землевпорядниками);

- при розпорядженні землями державної та комунальної власності на безконкурентних засадах;

- при розпорядженні землями державної та комунальної власності на конкурентних засадах;

- при відчуженні земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод (передбачає контроль за концентрацією земель сільськогосподарського призначення в умовах їх обігу);

- при реалізації заходів з охорони земель;

- при реалізації заходів з меліорації земель;

- при здійсненні заходів з консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель;

- при визначенні, відшкодуванні та використанні

коштів, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва;

- при визначенні та відшкодуванні збитків власникам землі і землекористувачам;
- при оцінці дотримання обмежень у використанні земель (земельних ділянок);
- при оцінці дотримання природоохоронного режиму та правил використання земель (здебільшого стосується земель рекреаційного, оздоровчого, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, водного фонду, сільськогосподарських угідь екстенсивного використання: пасовищ, сіножатей).

Детальний перелік перевірок повинен бути затверджений Кабінетом Міністрів України.

Враховуючи складну правову природу державного контролю, вважаємо, що у даному розділі варто передбачити також диференціацію за суб'єктами земельних відносин (власники/розпорядники землі та землекористувачі), які у разі виявлення порушень при проведенні заходів державного контролю можуть бути притягнені до юридичної відповідальності:

- фізичні/юридичні особи, що набули право власності/користування на землю у встановленому законодавством порядку та не використовують землю для провадження господарської діяльності;
- фізичні/юридичні особи, що набули право власності/користування на землю у встановленому законодавством порядку та використовують землю для провадження господарської діяльності (у розумінні ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України);
- фізичні/юридичні особи, що не набували прав власності/користування на землю у встановленому законодавством порядку;
- органи державної влади та місцевого самоврядування.

Таблиця 5

Структура розділу IV нової редакції Закону України «Про державний контроль (нагляд) за використанням та охороною земель»

Номер розділу законопроекту	Назва розділу законопроекту	Змістові елементи (статті) розділу законопроекту
1	2	3
		довгостроковий план державного контролю за використанням та охороною земель
		комплексний щорічний план державного контролю за використанням та охороною земель
		звіти про виконання довгострокового та щорічного комплексного планів державного контролю за використанням та охороною земель
IV	Планування і порядок здійснення заходів державного контролю за використанням та охороною земель	порядок здійснення заходів державного контролю за використанням та охороною земель
		повноваження посадових осіб при здійсненні заходів державного контролю за використанням та охороною земель
		документи, що складаються при здійсненні заходів державного контролю за використанням та охороною земель
		провадження у справах про порушення вимог земельного законодавства
		засади застосування інформаційно-телекомунікаційних систем при плануванні та здійсненні заходів державного контролю за використанням та охороною земель
		взаємодія посадових осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю за використанням та охороною земель з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування

Джерело: побудовано авторами

У розділі IV законопроекту пропонується запровадити довгострокове планування як своєрідну гарантію досягнення стратегічної мети державного контролю, стабільності роботи системи державного контролю, її послідовності, публічності, прозорості, прогнозованості, гармонізації діяльності з принципами «доброго врядування».

Враховуючи норми ч. 2 ст. 34 Закону України від 10.12.2015 р. № 889-VIII «Про державну службу» щодо строковості призначення на посаду керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, який за посадою є Головним державним інспектором України з контролю за використанням та охороною земель, видається за доцільне прив'язати виконання довгострокового плану саме до строку його роботи на посаді.

Розробку, затвердження, контроль за виконанням довгострокового плану повинен здійснювати центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель.

Довгостроковий план державного контролю погоджується керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, складається з двох розділів та орієнтовно має містити змістові елементи наведені у рис. 2.

До довгострокового плану державного контролю вносяться зміни у разі, якщо відбулися зміни у його змістових елементах. Перегляд та внесення змін до довгострокового плану здійснюються у строк, що не перевищує 30 календарних днів з моменту виникнення змін у його змістових елементах.

Планові заходи державного контролю здійснюються відповідно до щорічного плану, який готується територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель (тобто у розрізі областей України) на підставі відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру, Державної електронної системи у сфері будівництва, Національної інфраструктури геопросторових даних тощо переважно із застосуванням геоінформаційних систем та технологій.

Комплексний щорічний план складається з чотирьох розділів з урахуванням диференціації за суб'єктами земельних відносин (власники/розпорядники землі та землекористувачі), які у разі виявлення порушень при проведенні заходів державного контролю можуть бути притягнені до юридичної відповідальності та має відповідати довгостроковому плану державного контролю, ґрунтуватися на ризик-орієнтованому підході.

Змістові елементи довгострокового плану державного контролю за використанням та охороною земель	
Розділ 1	<p>1.1) загальні положення;</p> <p>1.2) стратегічні цілі довгострокового плану;</p> <p>1.3) методологія оцінки ризиків пов'язаних з використанням та охороною земель;</p> <p>1.4) індикатори результативності системи державного контролю стосовно досягнення стратегічних цілей довгострокового плану;</p> <p>1.5) ключові показники ефективності досягнення стратегічних цілей довгострокового плану;</p> <p>1.6) правові засади діяльності системи державного контролю;</p> <p>1.7) організаційні засади діяльності та структура системи державного контролю (включає перелік інспекційних підрозділів на рівні центрального апарату та територіальних органів, список усіх посадових осіб, що займають посади державних інспекторів на час розробки довгострокового плану);</p> <p>1.8) повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, повноваження його територіальних органів, посадових осіб, що безпосередньо здійснюють заходи державного контролю;</p> <p>1.9) форми заходів державного контролю;</p> <p>1.10) детальний опис правової процедури реалізації заходів державного контролю;</p> <p>1.11) методики за якими здійснюється реалізація заходів державного контролю;</p> <p>1.12) методики за якими здійснюється визначення розміру шкоди, заподіяної адміністративними правопорушеннями;</p> <p>1.13) перелік адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель згідно з КУпАП за вчинення яких передбачена відповідальність;</p> <p>1.14) види адміністративних стягнень, що можуть застосовуватись за вчинення адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель, розмір штрафів, що можуть бути накладені за вчинення адміністративних правопорушень;</p> <p>1.15) детальний опис правової процедури провадження у справах про порушення вимог земельного законодавства та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності;</p> <p>1.16) порядок стягнення штрафів і шкоди заподіяної адміністративними правопорушеннями, механізм зарахування і розподілу коштів, що надходять до бюджетів від стягнення штрафів і шкоди;</p> <p>1.17) форми звітності про виконані заходи державного контролю.</p>
Розділ 2	<p>2.1) структура земельного фонду України: на загальнонаціональному, регіональному місцевому (субрегіональному) рівнях (у розрізі районів, сіл, селищ, міст), розподіл земель за категоріями, цільовим призначенням, угіддями, формами власності (на підставі даних річних форм звітності №№ 12-зем, 16-зем) за останній рік, що передує плановому періоду;</p> <p>2.2) узагальнена статистична інформація щодо площ земель, яким завдано шкоду адміністративними правопорушеннями у розрізі категорій, цільового призначення, угідь та форм власності за останній рік, що передує плановому періоду;</p> <p>2.3) узагальнена статистична інформація у розрізі адміністративних правопорушень та кількості осіб, притягнених до адміністративної відповідальності за останній рік, що передує плановому періоду;</p> <p>2.4) узагальнена статистична інформація про суму стягнених штрафів і шкоди за останній рік, що передує плановому періоду;</p> <p>2.5) система превентивних та профілактичних заходів спрямованих на запобігання правопорушень під час використання та охорони земель.</p>

Рис. 2. *Змістові елементи довгострокового плану державного контролю за використанням та охороною земель*

Джерело: побудовано авторами

Оскільки у комплексному щорічному плані передбачаються планові заходи державного контролю щодо об'єктів державного контролю, які використовуються фізичними/юридичними особами, які набули право власності/користування на землю у встановленому законодавством порядку та використовують землю для провадження господарської діяльності, то він також повинен відповідати вимогам ст. 5 Закону України від 05.04.2007 р. № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

Звіт про виконання комплексного щорічного плану включається до публічного звіту керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю за використанням та охороною земель, який готується та публікується відповідно до Типового порядку проведення публічного звіту керівника органу виконавчої влади, затвердженого наказом Національного агентства України з питань державної служби від 20.12.2016 р. № 277.

Звіт про виконання довгострокового плану розглядається і затверджується керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель за три місяці до дати закінчення строку призначення на посаду керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель. Затверджений звіт про виконання довгострокового плану презентується керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель під час офіційного виступу в останній день строку призначення його

на посаду (у разі якщо дата закінчення строку призначення на посаду припадає на вихідний або святковий день офіційний виступ відбувається на наступний робочий день).

Порядок здійснення заходів державного контролю за використанням та охороною земель затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель та встановлює детальну процедуру кожної форми заходу державного контролю.

У порядку також фіксуються рівні територіальної юрисдикції інспекційних органів:

- загальнодержавний рівень - апарат центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель;

- регіональний (обласний) рівень – територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель;

- субрегіональний (районний) рівень – територіальні структурні підрозділи територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, компетенція осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю, типологія заходів державного контролю (плановий, позаплановий, оперативний), наводиться стисла характеристика та підстави застосування кожного типу заходу державного контролю, вказуються форми і порядок оформлення/пред'явлення розпорядчих документів.

До порядку обов'язково включаються положення, що окремо визначають процедуру проведення заходів державного

контролю за об'єктами, які використовуються для провадження господарської діяльності (у розумінні ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України) та які не використовуються для зазначеної мети.

Крім існуючих повноважень державних інспекторів, які визначені діючою ст. 10 Закону України від 19.06.2003 р. № 963-IV для підвищення ефективності їх діяльності пропонується також включити й деякі інші повноваження, зокрема:

- доступ до інформаційних ресурсів, держателями яких є інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування (реєстри, бази даних тощо) з метою отримання інформації, необхідної для реалізації повноважень, встановлених законом;

- звертатися до власників/розпорядників землі, землекористувачів із запитом для отримання від них інформації, необхідної для цієї ж мети;

- звертатися до суду з позовом про припинення права користування земельною ділянкою або про конфіскацію земельної ділянки у випадках, визначених законодавством;

- зупиняти та оглядати у встановленому законодавством порядку будь-які транспортні засоби та сільськогосподарські машини, якщо існують достатні підстави вважати, що вони використовуються або використовувалися при вчиненні адміністративного або кримінального правопорушення;

- вимагати для пред'явлення документи, що підтверджують право власності на ці транспортні засоби та сільськогосподарські машини, а також документи, що дають змогу встановити правомірність здійснення сільськогосподарських робіт на земельній ділянці;

- вимагати для пред'явлення документи, що посвідчують право власності або право користування земельною ділянкою;

- здійснювати відбір зразків ґрунту для проведення лабораторних досліджень;

- проводити або залучати осіб, визначених ч. 2 ст. 26 Закону України від 22.05.2003 р. № 858-IV «Про землеустрій» для проведення інструментальних вимірювань земельних ділянок, необхідних для досягнення мети заходів державного контролю.

Видається важливою й потреба у введенні норм, які б чітко конкретизували документи, що складаються при здійсненні заходів державного контролю за використанням та охороною земель, а саме:

- доповідні, службові, аналітичні записки;
- накази;
- повідомлення про проведення планових (позапланових) заходів державного контролю;
- посвідчення на проведення планових (позапланових) заходів державного контролю;
- акти, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного контролю;
- приписи про усунення порушень вимог земельного законодавства, виявлених при здійсненні заходів державного контролю;
- акти про недопущення державного інспектора суб'єктом земельних відносин до проведення заходу державного контролю;
- розрахунки розміру шкоди, заподіяної внаслідок порушення вимог земельного законодавства;
- звіти про виконання заходів державного контролю;
- агрохімічні паспорти земельних ділянок;
- статистичні матеріали моніторингу земельних відносин;
- звіти, прогнози та рекомендації, складені за результатами державного моніторингу земель;
- висновки оперативних ґрунтових обстежень.

Вважаємо, що буде доречною і регламентація на рівні закону порядку провадження у справах про порушення вимог земельного законодавства за аналогією, яка запропонована у законопроекті № 3091 від 19.02.2020 р. «Про державний

екологічний контроль». На нашу думку це не буде суперечити ст. 246 КУпАП та сприятиме легітимації дій державних інспекторів з контролю за використанням та охороною земель й виключить необхідність видавати сумнівні підзаконні нормативно-правові акти, спрямовані на ліквідацію лакун у правовому регулюванні (наприклад, як це має місце з Інструкцією з оформлення державними інспекторами у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженою наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.01.2017 р. № 6) [26].

Для досягнення стратегічної мети державного контролю за використанням та охороною земель, забезпечення відкритості, прозорості та гласності у діяльності системи державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель передбачається створення спеціалізованої інформаційно-телекомунікаційної системи, інтегрованої з Державним земельним кадастром та можливістю оперативного доступу до матеріалів Державного фонду документації із землеустрою та оцінки земель, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, громадських формувань, Державної електронної системи у сфері будівництва, Єдиного державного реєстру судових рішень тощо.

Дана інформаційно-телекомунікаційна система повинна забезпечити накопичення, обробку та використання інформації про заплановані та реалізовані заходи державного контролю, відомості отримані у процесі державного моніторингу земель, державного моніторингу земельних відносин. Крім того вказана інформаційно-телекомунікаційна система в обов'язковому порядку повинна містити:

- перелік та актуальний текст законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель;

- відомості про систему державного управління у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель;

- структуру апарату центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель та його територіальних органів;

- контактні дані усіх діючих державних інспекторів з контролю за використанням та охороною земель;

- довгостроковий та щорічний комплексні плани державного контролю за використанням та охороною земель та звіти про їх виконання;

- усі документи, що складаються при здійсненні заходів державного контролю за використанням та охороною земель в електронній формі;

- матеріали державного моніторингу земель, державного моніторингу земельних відносин, а також актуальну картографічну основу у державній системі координат з відображенням об'єктів Державного земельного кадастру та можливістю супутникового моніторингу полів.

Для повноцінного виконання завдань державного контролю надзвичайно актуальним є питання врегулювання загального порядку взаємодії посадових осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю за використанням та охороною земель з іншими державними органами, зокрема Національною поліцією України, органами прокуратури, органами, уповноваженими здійснювати державний екологічний контроль, органами, уповноваженими здійснювати державний архітектурно-будівельний контроль, Державною службою України з питань

геології та надр, органами Державної виконавчої служби тощо та органами місцевого самоврядування.

Порядок взаємодії повинен окреслити способи обміну інформацією з питань використання та охорони земель, визначити механізм передачі документів і матеріалів, що складаються при здійсненні заходів державного контролю за використанням та охороною земель органам прокуратури та Національної поліції України, якщо за їх результатами, виявлено ознаки кримінального правопорушення, механізми залучення представників інших державних органів та органів місцевого самоврядування до проведення заходів державного контролю.

Таблиця 6

Структура розділу V нової редакції Закону України «Про державний контроль (нагляд) за використанням та охороною земель»

Номер розділу законопроекту	Назва розділу законопроекту	Змістові елементи (статті) розділу законопроекту
V	Принципи та вимоги до нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель	загальні вимоги до нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
		принципи нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
		заходи нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
		порядок реалізації нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель

Джерело: побудовано авторами

Розділ V законопроекту повинен містити норми, які встановлюють такі загальні вимоги до заходів нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель:

- планування відповідних заходів здійснюється на засадах ризик-орієнтованого підходу до вивчення діяльності контролюючих органів;

- заходи нагляду є уніфікованими та здійснюються на всій території України відповідно до територіальної юрисдикції та розподілу наглядових функцій;

- типи заходів нагляду: планові, позапланові.

- Пропонується визначити й основні принципи нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель:

- підзвітність контролюючих органів;

- оцінка стану дотримання верховенства права та законності у діяльності контролюючих органів;

- оцінка рівня ефективності, системності, прозорості, плановості у діяльності контролюючих органів;

- підтримка політичної нейтральності та неупередженості посадових осіб контролюючих органів;

- запобігання випадкам необґрунтованого адміністративного тиску на суб'єктів земельних відносин зі сторони контролюючих органів;

- невідворотності юридичної відповідальності посадових осіб контролюючих органів за шкоду, заподіяну внаслідок порушення вимог законодавства, прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Ці базові принципи покликані стримувати можливі прояви свавілля, дискримінації, зловживання посадовими особами контролюючих органів своїми повноваженнями, забезпечити ідентифікацію корупційних ризиків при реалізації контрольних повноважень для пошуку шляхів їх подолання.

Заходи нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель здійснюються у формі планових та позапланових перевірок додержання контролюючими органами законодавства у сфері державного контролю за використанням та охороною земель.

Нагляд за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель забезпечується з урахуванням особливостей територіальної юрисдикції контролюючих органів та суб'єктного складу учасників земельних відносин:

- щодо заходів державного контролю, які реалізуються стосовно об'єктів державного контролю, які використовуються для здійснення господарської діяльності уповноваженими особами апарату центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель - Державною регуляторною службою України;

- щодо заходів державного контролю, які реалізуються стосовно об'єктів державного контролю, які використовуються для здійснення господарської діяльності уповноваженими особами територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель - територіальними органами Державної регуляторної служби України;

- щодо заходів державного контролю, які реалізуються стосовно об'єктів державного контролю, які не використовуються для здійснення господарської діяльності уповноваженими особами апарату центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель – Кабінет Міністрів України;

- щодо заходів державного контролю, які реалізуються стосовно об'єктів державного контролю, які не

використовуються для здійснення господарської діяльності уповноваженими особами територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель - обласними державними адміністраціями.

Планові перевірки проводяться відповідно до об'єднаного річного плану, який погоджується з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель та затверджується Кабінетом Міністрів України. Позапланові перевірки проводяться без погодження та попередження з підстав, визначених у порядку реалізації нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель. Заходи нагляду плануються та здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи державного контролю. Доступ до неї надається відповідним органам у режимі читання.

Порядок реалізації нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель затверджується Кабінетом Міністрів України та визначає підстави та строки проведення заходів нагляду, їх загальну процедуру, документи, які складаються за результатами таких заходів, форми реагування на виявлені порушення, допущені контролюючих органів при реалізації відповідних повноважень.

У розділі VI законопроекту передбачається, що фінансування і матеріально-технічне забезпечення суб'єктів державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до Закону України «Про джерела фінансування органів державної влади», Бюджетного кодексу України, інших законодавчих актів та прийнятих відповідно до них підзаконних нормативно-правових актів.

Доцільним на нашу думку є включення до даного розділу норм, які передбачають, що посадові особи уповноважені здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель під час виконання покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Втручання будь-яких органів, інших посадових і службових осіб, громадян чи їх об'єднань у діяльність осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель забороняється, крім випадків, встановлених законодавством. На них поширюється дія Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Таблиця 7

Структура розділу VI нової редакції Закону України «Про державний контроль (нагляд) за використанням та охороною земель»

Номер розділу законопроекту	Назва розділу законопроекту	Змістові елементи (статті) розділу законопроекту
VI	Фінансування і матеріально-технічне забезпечення державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель. Відповідальність посадових осіб	джерела і порядок фінансування суб'єктів державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель
		правовий захист посадових осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель
		соціальний захист посадових осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель

		грошове та матеріальне забезпечення посадових осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель
		відповідальність посадових осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель

Джерело: побудовано авторами

Держава забезпечує соціальний захист осіб уповноважених здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель відповідно до Конституції України, інших законодавчих актів та прийнятих відповідно до них підзаконних нормативно-правових актів. Грошове та матеріальне забезпечення таких осіб відбувається відповідно до Закону України «Про державну службу».

Особи, уповноважені здійснювати заходи державного контролю (нагляду) за використанням та охороною земель самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень, визначених законодавством, і за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Крім того для належного впровадження закону у новій редакції в практику контролюючих органів вбачається за необхідне й прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів (табл. 8), які повинні забезпечити розвиток і деталізацію його положень на засадах «належного урядування», зокрема таких, що впливають з принципів чуйності, ефективності та результативності, верховенства права, компетентності та ємності, інновації та відкритості.

Таблиця 8

Орієнтовний перелік підзаконних нормативно-правових актів, прийняття яких необхідне для деталізації положень Закону України «Про державний контроль (нагляд) за використанням та охороною земель» у новій редакції

Компетен тнісні рівні нормотворення	Назва нормативно-правового акта
1	2
<u>Урядовий</u>	Порядок планування та здійснення заходів державного контролю за використанням та охороною земель
	Порядок здійснення державного моніторингу земель (нова редакція)
	Порядок надання доступу державним інспекторам з контролю за використанням та охороною земель до Державного земельного кадастру та інших державних інформаційних ресурсів
	адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель та шкоди заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу
	Порядок надання доступу державним інспекторам з контролю за використанням та охороною земель до Державного земельного кадастру та інших державних інформаційних ресурсів
	Порядок моніторингу відомостей Державного земельного кадастру для цілей державного контролю за використанням та охороною земель
	Порядок здійснення державного моніторингу земельних відносин
	Порядок реалізації нагляду за здійсненням державного контролю за використанням та охороною земель
	Перелік заходів державного контролю за використанням та охороною земель, які реалізуються у формі перевірок дотримання вимог земельного законодавства

<u>Відомий</u>	Порядок оформлення, вручення (надсилання) приписів у разі виявлення порушень земельного законодавства
	Порядок складання, подання і форми статистичної звітності про реалізовані заходи державного контролю за використанням та охороною земель
	Порядок одержання документів, матеріалів та іншої інформації, необхідних для здійснення заходів державного контролю за використанням та охороною земель
	Порядок взаємодії контролюючих органів з органами прокуратури, Національної поліції, Державної виконавчої служби, Державної податкової служби, Державної казначейської служби, Державної екологічної інспекції, органами, що здійснюють державний архітектурно-будівельний контроль з питань захисту державних інтересів у сфері використання та охорони земель

Джерело: побудовано авторами

У підтвердження такої необхідності варто навести правову позицію ЄСПЛ по справі «Рисовський проти України», № 29979/04, § 70, рішення від 20 жовтня 2011 року відповідно до якої «...державні органи повинні діяти в належний і якомога послідовний спосіб. На них покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності у правовідносинах. Державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливості уникати виконання своїх обов'язків» [27].

Висновки. Виконане нами дослідження свідчить, що на сьогоднішній день поза увагою як наукової спільноти, так і суб'єктів правотворення залишається надзвичайно велика кількість теоретичних питань, які стосуються удосконалення стрижневого механізму державного управління у сфері

контролю (нагляду) за використанням та охороною земель – правового, тілом якого є профільний законодавчий акт.

Вбачається, що фактично повна та незрозуміла відсутність зацікавленості державних діячів, науковців, громадськості у широкому обговоренні проблем та можливих шляхів їх вирішення у цій сфері має наслідком прямий довготривалий негативний вплив на діючу систему державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, яка у повній мірі не забезпечена правовими інструментами, що б дозволили повноцінно виконувати покладені на неї завдання.

В підсумку така ситуація призводить до неспроможності держави підтримувати високий рівень законності у земельних відносинах, який невпинно знижується через масове порушення дисципліни раціонального використання земельних ресурсів власниками землі та землекористувачами. Зазначене підкреслює необхідність удосконалення правового механізму державного управління у сфері контролю (нагляду) за використанням та охороною земель, що дозволить впорядкувати земельні відносини в Україні на засадах ефективності та раціональності.

Список використаних джерел:

1. Кичилук Т.С. Державний контроль за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 232 с.

2. Хом'яченко С.І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2004. 207 с.

3. Коробська А.О. Державне регулювання використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: дис.

...канд. екон. наук: 08.00.03. Кам'янець-Подільський, 2020. 255 с.

4. Пахомов В.В. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 420 с.

5. Даугуль, В.Я. Система суб'єктів публічного адміністрування у сфері земельних відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. 217 с.

6. Бутылина К.В. Земельный надзор и контроль: диссер. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Москва, 2015. 204 с.

7. Пархоменко И.В. Разработка модели государственного земельного надзора на уровне субъекта Российской Федерации: дис. ... канд. тех. наук : 25.00.26. Новосибирск, 2016. 122 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 172 с.

9. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

10. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування : зб. наук. пр. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. Вип. 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.

11. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посібн. 2-ге вид., доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.

12. Положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті: Наказ Державіаслужби від 25.11.2005 р. № 895. Офіційний вісник України. 2005. № 51. Ст. 199.

13. Вимоги з ядерної та радіаційної безпеки до інформаційних та керуючих систем, важливих для безпеки атомних станцій: Наказ Держатомрегулювання від 22.07.2015 р. № 140. Офіційний вісник України. 2015. № 66. Ст. 99.

14. Павлик І. Відмінність понять «державний контроль» і «державний нагляд»: нормативно-правовий аспект. Науковий вісник. Демократичне врядування. 2017. Вип. 20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2017_20_6.

15. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 29. Ст. 9.

16. Нормативно-правовий акт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Нормативно-правовий_акт

17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 25 липня 2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83331117>

18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 серпня 2020 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91209406>

19. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». 2013. Вип. 2. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirknik/2.2013/48_1.pdf.

20. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovnstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

21. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України», заява № 29979/04, від 20 жовтня 2011 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

22. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>

23. Офіційний веб-сайт Державної служби України з

питань геодезії, картографії та кадастру. *URL:*
<https://www.land.gov.ua>

24. Адміністративні правопорушення в Україні у 2018 році *URL:* <https://www.ukrstat.gov.ua>

25. Проект Закону про державний екологічний контроль *URL:* http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186

26. Інструкція з оформлення державними інспекторами у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель матеріалів про адміністративні правопорушення *URL:*
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-17#Text>

27. Дніпров О. Принципи належного урядування в сучасній системі адміністративного права України. *URL:*
<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/20.pdf>

§1.4 МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ЛІДЕРСТВА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (Веремейчик В.П., Фастівська районна рада Київської області)

Вступ. Реалізація лідерства в системі місцевого самоврядування актуалізує дослідження низки пріоритетних аспектів. Одним серед них є мотиваційний аспект, що акцентує увагу на вивченні того, як потреби можуть мотивувати і формувати поведінку лідера органу місцевого самоврядування (ОМС). У цьому контексті необхідно брати до уваги той факт, що наразі в українському суспільстві починають цінуватися зусилля, яких докладає особа для виконання того чи іншого непересічного завдання. Такі особи удосконалюють свої дії для задоволення власних потреб у владі і разом з цим приносять користь суспільству. Адже загальновідомо, що надання особі права вибору дає їй відчуття контролю над ситуацією, що вдосконалює її дії. Багаторічні вправи з ораторського мистецтва під час передвиборчих перегонів щодо обіцянок покращення життя громадян спрацьовують все рідше. Люди очікують бачити серед своїх представників осіб, здатних досягнути результату, тобто мотивованих на досягнення.

Виклад основного матеріалу. Для системи місцевого самоврядування (СМС) в Україні властива виборність посад. Тому поведінки особи, яка претендує на зайняття певної посади у цій системі, є підставою можливого прогнозування її дій, вчинків, діяльності в цілому. Сучасні науковці слушно, на нашу думку, наголошують на тому, що мотив досягнення, або потребу в досягненнях доцільно називати мотивом ефективності, адже він відображає періодично повторювану турботу про те, щоб удосконалювати свою діяльність. Він передбачає, між іншим, певний стандарт порівняння,

внутрішній чи зовнішній. Саме тому він найкраще сприймається в термінах ефективності. Діяти краще, або вдосконалювати свої вміння, означає отримання адекватних результатів ціною докладання відповідних зусиль за рахунок виконання стандартів професійної діяльності. З цього припущення випливає, що особи з вираженою потребою в досягненнях повинні бути більш дієвими, уникати рутинної роботи, схилитися до пошуку ефективнішого виконання завдань.

Ми вважаємо, що особи з чітко вираженою потребою в досягненнях звертають більше уваги на особисту відповідальність за результати своєї діяльності, оскільки лише тоді вони відчують задоволення від краще виконаних за інших завдань. У них настільки сильна тенденція обирати помірний ризик, що вони переносять її на певні ситуації, які межують із випадковістю, постійно шукаючи можливості для самореалізації. Крім цього вони з більшим задоволенням працюють в умовах помірного ризику, за яких вірогідність успіху коливається в межах 50%. Так, нами з'ясовано, що такі особи справляються значно краще із помірно складними поставленими завданнями. Причому, вони втрачають інтерес до виконання завдання, а значить, і до результативності його виконання, у випадках, коли воно є легким або ж занадто складним. Знаково, що в осіб зі слабо вираженою потребою в досягненнях не було виявлено подібних закономірностей. Одним із пояснень незначної міжособистісної чутливості у сфері досягнень в осіб з вираженою потребою в досягненнях може бути їх зосередженість на власній здатності досягати високих результатів у діяльності. Численні дослідження вказують, що особи з чітко вираженою потребою в досягненнях зосереджені передусім на власній актуалізації, тому вони не звертають уваги на виконанні завдання іншими

учасниками групи [1, С. 79].

Варто зазначити, що особи з вираженою потребою в досягненнях віддають перевагу роботі, яка забезпечує можливість зворотного зв'язку. Для них це важливо передусім тому, що лише таким чином вони можуть дізнатися про якість виконаної ними роботи у порівнянні з іншими співробітниками, адже для них важливо знати про особистісне виконання поставлене завдання.

І.М. Грищенко зазначає, що використання зовнішніх стимулів для осіб, внутрішньо мотивованих на досягнення, може значно знизити їх продуктивність [1, С. 80]. Причому адекватне оцінювання складнішого завдання значно важливіше для осіб з чітко вираженим мотивом досягнення, ніж для осіб зі слабо вираженим мотивом досягнення. Тобто особи з більш високими показниками потреби в досягненнях схильні сприймати матеріальні блага як мірило успіху, а не як стимул для докладання більших зусиль. Крім цього особи з вираженою потребою в досягненнях активніші у пошуку нової інформації для розробки інноваційних шляхів вирішення того чи іншого завдання [2, С. 102].

Важливою складовою поведінки осіб із вираженою потребою в досягненнях є постійний перегляд ними власних цілей. Вони часто повертаються до виконання завдань недоведених до кінця з певних причин. У осіб з невираженою потребою в досягненнях часто відбувається конфлікт різних мотивів, який знижує рівень домагань. Результатом цього є її добровільна відмова від можливого успіху, а це негативно позначається на її діяльності в цілому [1, С. 80].

Проведене нами дослідження виявило, що виражена потреба в досягненнях значно підвищує інтерес особи, яка володіє нею, до бізнесу, адже бізнес передбачає помірний ризик, зворотній зв'язок, пошук шляхів створення нового

продукту чи послуги, особисту відповідальність за успішність діяльності [3, С. 254]. Проте ці особи, за рахунок генерації інноваційних підходів, більш схильні до шахрайства і часто здобувають репутацію нечистих на руку, оскільки у пошуках найкоротший шлях до досягнення цілі, виявляються непереслідуваними в засобах її досягнення.

Заслуговує у цьому контексті на увагу існуюча закономірність. Її суть полягає у тому, що особи, які сприймаються як лідери в невеличких містечках, мають вищі показники потреби в досягненнях, ніж ті, які не сприймаються лідерами [4, С. 52-53]. На основі власного досвіду та спостереження у цій сфері нами було виявлено, що голови сільських, селищних, міських рад, які чітко мотивовані на досягнення, надзвичайно позитивно сприймаються населенням.

На основі проведеного аналізу, нами сформовано низку потреб лідера з чітко вираженою потребою в досягненнях. До них ми вважаємо за доцільне віднести потреби у: виконанні завдань помірної складності; взятті на себе особистої відповідальності за результати діяльності; зворотному зв'язку відносно успішності своєї роботи; постійному перегляді власних цілей; завершенні виконання завдань, які з певних причин не були виконані; розробці чи освоєнні новітніх способів виконання завдань; адекватному та об'єктивному оцінюванні своєї роботи.

Ми вважаємо, що особи з чітко вираженою потребою в досягненнях можуть ефективно проявити себе в системі місцевого самоврядування в Україні, оскільки вона дає можливість відчувати персональну відповідальність за результат і можливість зворотного зв'язку з виборцями та іншими мешканцями територіальної громади. При цьому виборці повинні звернути також увагу на бажання потенційного

кандидата володарювати. Особи з високою потребою у владі асоціюються не лише з багатьма змагальними і надміру наполегливими діями, а також із зацікавленістю в досягненнях і в збереженні та зміцненні власної репутації, іміджу та престижу.

Нині науковці експериментально довели, що мотив є лише одним із детермінантів поведінки, який не завжди проявляється. А цінності, звичаї та навички впливають на те, чи буде мотив узагалі реалізовуватися. Сила мотиву влади в поєднанні з мірою відповідальності, яку бере на себе особа, породжують її лідерство і формують її поведінку, не спрямовану на домінування [5].

Д.Вінтер, який розробив найбільш використовувану нині систему оцінки потреб у владі, обґрунтував беззаперечний зв'язок між потребою у владі й успіхом лідерства. Крім цього, він довів, що особи з високим рівнем потреби у владі роблять все більш прозоро з метою власного утвердження у колективі з позиції вмілого і впливового керівника [6, С. 67].

Дослідження Е.Холландера свідчать, що особа з високою потребою у владі зацікавлена у впливі на інших. Це дає їй можливість приймати складні рішення, не турбуючись про реакцію на них інших. При цьому для таких осіб важливий самоконтроль, оскільки вони повинні турбуватися і пам'ятати про організаційні правила і процедури. Виходячи з цього, доцільно розрізнати два виміри поведінки лідера: примушування підлеглих виконувати правила та процедури; доброзичливість, допомога, відкритість у поведінці зі співробітниками.

Практично всі дослідники поділяють думку Д.Вінтера про те, що "влада повинна бути під контролем або мати певні інструменти стримування, оскільки має дуалістичну природу. Вона, як вогонь, може робити корисні речі, з ним цікаво грати

та дивитися на нього, але він повинен бути завжди під контролем, оскільки обернувшись до нього спиною, можна обпектися або згоріти” [7, С. 54]. Ця думка підтверджується тим, що мотивація влади несе як для оточуючих, так і для особи певні випробування. Зокрема, вона пов’язана з уразливістю до підleshування [6, С. 68], наслідком якого є недосконалість прийняття рішень. Крім того, особи з високими показниками потреби у владі більш чутливі до стимулів, пов’язаних з владною проблематикою, ніж до нейтральних стимулів.

У звичайному житті реалізується тяжіння до однієї з двох крайніх моделей поведінки: пасивності або агресивності. У першому випадку особою, яка добровільно приймає на себе роль жертви, керує невпевненість у собі, страх перед обличчям змін або, навпаки, побоювання втратити те, що вже нажито. У другому випадку превалює явне або завуальоване бажання маніпулювати оточуючими, підпорядковуючи їх своїм інтересам. Зазвичай агресивно чи пасивно поводяться особи із заниженою самооцінкою.

На відміну від них, лідери, які дбають про свій імідж, використовують інший тип поведінки – асертивну поведінку. Асертивність необхідно розуміти як здатність особи не залежати від зовнішніх впливів і оцінок, самостійно регулювати власну поведінку, відповідати за неї, стверджувати, заявляти та відстоювати свої права. Вважається, що поведінка цілеспрямованої людини має бути асертивною, оскільки вона передбачає повагу до себе та інших, досягнення компромісу, уникнення конфліктних ситуацій. Іншими словами, вона передбачає демонстрацію ввічливої наполегливості та чемності у відстоюванні своїх прав. Особи з асертивною поведінкою не чекають схвалення від інших людей, вони самодостатні і випромінюють упевненість у собі.

До основних принципів асертивної поведінки належать: демонстрація самоповаги і поваги до інших людей; прийняття на себе відповідальності за власну поведінку; ефективне спілкування, засноване на чесності, прямоті та відкритості; досягнення робочого компромісу в переговорах та дискусіях; демонстрація впевненості та позитивної установки, заснованої на самоповазі і знанні того, що ми професіонали в даній сфері; уміння уважно вислухати і зрозуміти іншу людину.

На нашу думку, високий показник потреби у владі дає змогу стати успішним лідером лише у поєднанні з такими поведінковими особливостями особи, як позитивність та орієнтованість на виконання завдання. При цьому важливо пам'ятати, що сила мотиву влади в поєднанні з мірою відповідальності, яку бере на себе особа, постають передумовами формування її лідерства. Лідерство залежить не лише від особистісних характеристик, а й від характеристик інших членів групи, середовищних детермінант, за яких поведінка трактується як результат сумісного впливу середовища й особистості.

Громадянам під час обрання голів ТГ, депутатів та представників ОСН, потрібно звертати увагу на відкритість до людей, потребу бути з людьми. Особи, які претендують на посади в СМС, повинні мати потребу в афіліації, тобто потреби або бажанні бути серед людей. Як свідчить проведений аналіз, найбільш вживані визначення розкривають поняття афіліації як: потребу (мотивацію) в спілкуванні, в емоційних контактах, дружбі та любові; намагання бути в групі з іншими людьми, потребу людини у створенні з іншими людьми емоційно значимих, теплих відносин, потребу в дружбі та любові; потребу в емоційному зближенні з оточуючими людьми, встановленні міцних дружніх відносин [8].

Блокування афіліації викликає почуття самотності та

відчуженості. Потреба в афіліації зростає в людини, яка потрапляє у стресову ситуацію, що супроводжується невпевненістю в собі, тривогою, почуттям безпорадності та самотності. Особа шукає інших людей, серед яких вона може перевірити або запитати і порадитися щодо правильності обраного нею способу розв'язання проблем. Важливо при цьому брати до уваги той факт, що близькість інших людей призводить до зниження тривоги [1, С. 156].

Ми поділяємо думку науковців про необхідність врахування низки особливостей осіб з вираженою потребою афіліації, які:

- можуть примиритися з протилежною думкою незнайомої людини лише тоді, коли ця людина їм подобається;
- мають високі показники потреби в соціальному схваленні своїх дій;
- мають значно більше близьких друзів, ніж інші;
- мають потребу порівнювати себе з іншими і таким чином позбавлятися невпевненості;
- відчують необхідність отримувати позитивну стимуляцію завдяки цікавому живому спілкуванню;
- у цілому більш орієнтовані на співробітництво і компроміси;
- всіляко уникають конфліктів, не висловлюють критики стосовно інших;
- уникають конкуренції;
- уникають будь-яких змагальних ігор;
- побоюються негативного зворотного зв'язку з боку інших людей;
- мають страх відторгнення з групи;
- посилюють зовнішні афіліативні збудники, що

підвищує успішність сумісної діяльності осіб із низьким рівнем потреби в афіліації більшою мірою, ніж успішність сумісної діяльності осіб із вираженою потребою в афіліації [1, С. 156].

Як правило, особи з вираженим афіліативним мотивом краще справляються із виконанням завдань. Так, Дж. Френч встановила важливий зв'язок між потребою в досягненнях і потребою в афіліації та більшою успішністю у виконанні завдань. Причиною такого зв'язку вона вбачає у необхідності знати не лише мотивацію лідера в ситуації, але й спонукальні стимули, заради яких він працює.

На підставі особистих знайомств із головами територіальних громад (ТГ) Васильківського району та спілкування з мешканцями цих населених пунктів і ознайомлення з виконанням програм соціально-економічного розвитку означених громад за попередні роки, нами виявлено наступну тенденцію. Голови ТГ, які є ефективними господарями, тобто їх діяльність спрямована на постійні досягнення результату в покращенні життєзабезпечення громади, обираються на цю посаду повторно. Крім цього з часом вони удосконалюють свої вміння спілкуватися і залучати громадськість до управління. При цьому їхня потреба у владі з часом стає все більш соціально орієнтованою та значимою для ТГ.

Для формування, реалізації й розвитку лідерства в СМС в Україні також важливо звертати увагу на осіб, які мають особливий мотиваційний синдром. Він виявляється у високій потребі в афіліації, у владі і низькому рівні стриманості, що є так званим “персональним анклавом” [9]. Особи з “персональним анклавом” заряджаються від авторитетних

фігур, черпають упевненість із тісних особистих контактів і чітко реагують на зовнішні загрози. Особам, які мають високу потребу в афіліації, притаманне занепокоєння з приводу успішності своєї діяльності. Аналізуючи мотиваційні детермінанти ризику таких людей, необхідно брати до уваги той факт, що для них уникнення невдачі є дзеркальним відображенням потреби в досягненнях.

Висновки. На основі дослідження джерельної бази нами доведено, що три індивідуальні мотиви, а саме потреба в досягненнях, потреба в афіліації та потреба у владі є двигуном поведінки особи, яка й сприяє формуванню у неї лідерства у професійній діяльності. Причому, чим більше в СМС лідерів з чітко вираженими мотивами в досягненнях, тим швидше відбувається розвиток, упроваджуються новації в систему публічного управління в цілому та діяльність органів представницької влади. Результатом цих процесів є суттєве покращення добробуту громадян та активізація суспільного життя. При цьому важливо, що на підставі колективної потреби мешканців ТГ в досягненнях прогнозовано підвищується якість їхнього життя.

Оскільки високі інвестиції в освіту дійсно прискорюють економічне зростання, збільшується кількість освічених людей, орієнтованих на досягнення суспільно значимих результатів своєї діяльності і одночасно з цим мотивованих на покращення свого життя. Проте не просто тотальна вища освіта більшої частини населення є запорукою покращення життя, а її комплексне поєднання з високою колективною потребою в досягненнях.

Саме тому лідерами в системі місцевого самоврядування, тобто лідерами згуртування людей навколо досягнення

суспільно значимих завдань, найчастіше стають особи, що володіють внутрішніми потребами досягати результатів, мають засновану на відповідальності владу та відчувають чітку потребу в афіліації.

Список використаних джерел:

1. Грищенко І. М. Феномен лідерства в системі місцевого самоврядування: теорія, методологія, практика : монографія / І. М. Грищенко. К. : НАДУ, 2016. 320 с.

2. Belitsky T. Efficiency motive. *Academy of Management Review* / T. Belitsky and C. Sheppard. April 1966. P. 102-152.

3. David C. McClelland. *The Achieving Society*. Cambridge University Press. 1961. 320 p.

4. Kaltenbach Colin. *The Anatomy of Achievement Motivation* / Colin Kaltenbach and David C. McClelland. Cambridge University Press. New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney. 1958. P. 52–53.

5. Грищенко І. М. Основні фактори зниження ефективності лідерства. *Державна служба в Україні: досвід, проблеми, перспективи : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 черв. 2015 р.)* / за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і В. Л. Федоренка. К. : Вид-во Ліра-К, 2015. С. 152–154.

6. David G. Winter. *A motivational model of Leadership: predicting long- term management success from tat measures of power motivation and responsibility* / Winter G. David. University of Michigan, 1967. P. 67–80.

7. Winter D. G. *The power motive* / D. G. Winter. New York : Free Press, 1973. 240 p.

8. Ойстер К. Соціальна психологія груп / К. Ойстер.
СПб. : Изд. дом “Прайм Еврознак”, 2004. 224 с.

9. David C. McClelland. Human Motivation / C. McClelland
David. Cambridge University Press, En., 1967. 672 p.

§1.5 МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ КОМУНАЛЬНИМИ ОСВІТНИМИ ЗАКЛАДАМИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ІНСТИТУТУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ (Дубинка О., Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського)

Вступ. Досліджуючи проблеми регулювання суспільних відносин в сфері публічного управління розвитком післядипломної педагогічної освіти, передусім виникає питання про «джерела права» у сфері післядипломної педагогічної освіти та підвищення кваліфікації загалом.

Погоджуємося із науковцем Н. М. Пархоменко: «Новітній етап української державності ставить нові виклики перед юридичною наукою щодо виявлення найоптимальніших шляхів удосконалення правового регулювання суспільних відносин з урахуванням загальновизнаних цінностей та європейських стандартів. Зокрема, це передбачає активізацію наукового пошуку у напрямі вдосконалення вже існуючої системи джерел права шляхом внесення змін і доповнень та розробки і прийняття якісно нових правових актів; розробки методологічних засад утвердження судового прецеденту у системі джерел права України та встановлення функціональних зв'язків з іншими джерелами права; щодо підвищення якості нормопроектної діяльності; удосконалення понятійно-категоріального апарату теорії джерел права як основи для модернізації галузевого національного законодавства та ін.» [4].

Знаний фахівець Н. Пархоменко, автор монографії з проблем теорії та методології джерел права (2008) у цитованій нами статті представила загальний вигляд та етапи розвитку національної правової доктрини щодо теорії джерел права і

стверджує, що «Джерело права – це складна категорія права – зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно зі спеціальною процедурою, який має юридичну силу та обов'язковість до виконання, відображає волю народу, політику держави і суб'єктів місцевого самоврядування та спрямований на регулювання суспільних відносин» [4].

Виклад основного матеріалу. Важливими джерелами права для юридичної особи як механізм для здійснення управління установою є установчі документи, які її учасники (засновники) розробляють для свого створення та своєї діяльності (абз. 1 ч. 1 ст. 87 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 57 ГК України установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його створення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, – Статут (положення) суб'єкта господарювання. Поняття, перелік установчих документів та вимоги до їх змісту регулюється ст.ст. 87, 88 ЦК України, ст. 57 ГК України, п. 17 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [2]. Отже, важливим засобом регулювання суспільних відносин є статут (лат. *statutum*, від лат. *Statuo* – встановлюю, вирішую) – встановлений засновниками організації обсяг правил, які регулюють діяльність організації, її відносини з іншими організаціями та громадянами, права й обов'язки у певній сфері суспільних відносин.

Дослідник М. Гусяк, провівши теоретико-правовий аналіз категорії «статут», місця й ролі статутів у системі джерел права, їх специфіки, теоретичного і практичного значення, обґрунтовано стверджує про статuti як джерела права. Але, на його думку, сформулювати однозначне визначення і вичерпний перелік основних сутнісних властивостей статуту неможливо. Тому важливо продовжувати

грунтовні дослідження, зокрема, категорії «статутна нормотворчість» у різних галузевих науках та теорії права [3].

Є певні особливості регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення інститутів післядипломної педагогічної освіти. Статут інституту післядипломної педагогічної освіти має затверджуватися місцевими органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до Положення про республіканський (АРК), обласні та Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти (наказ МОН № 538 від 17.11.2000) [5].

Процедура розроблення і затвердження установчих документів як один з етапів створення організації та регулювання у ній суспільних відносин стосовно обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти не є чітко установленою. Про це свідчать дані таблиці, у якій наведено «реквізити» чинних статутів та проектів окремих обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти України (взято з їх офіційних сайтів) за ознаками «Ким розробляється?», «Ким приймається?», «Ким погоджується?», «Ким затверджується?». Ми не впевнені, що перелічили всі етапи процедури розроблення і затвердження статутів. Наприклад, не виділяємо етап «підписання» статуту, як це робить Кам'янопотоківська сільська рада Кременчуцького району Полтавської області (XV сесія восьмого скликання), ухвалюючи рішення від 04 серпня 2021 р. «Про затвердження статуту Білецьківського ліцею Кам'янопотоківської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області». У цьому рішенні Кам'янопотоківська сільська рада вирішила змінити найменування Білецьківського закладу загальної середньої освіти на Білецьківський ліцей; затвердити статут Білецьківського ліцею і уповноважила директора ліцею «підписати статут» та подати документи на

державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу відповідно до законодавства України. Етап «підписання» статуту директором інституту, як можна побачити за вивченими статутами, наявний не в усіх.

Із наведених у таблиці прикладів статутів виокремлюється Статут Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, який затверджується не рішенням обласної ради на її сесії, а лише наказом управління майном Полтавської обласної ради.

Таблиця 1

Статути окремих ОІШПО України

Статут ІШПО, рік затвердження	Ким розробляється?	Ким приймається?	Ким погоджується?	Ким затверджується?
Закарпатський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (2016)	Не вказано	Загальними зборами трудового колективу	Управління з питань забезпечення повноважень щодо управління об'єктами спільної власності виконавчого апарату Закарпатської обласної ради	Наказом департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації
Закарпатський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (проект, 2021)	Ініціатор: депутати обласної ради; Автор: виконавчий апарат обласної ради	Не вказано	Не вказано	Рішенням обласної ради на сесії

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (2011)	Не вказано	Загальними зборами трудового колективу	Міністерство освіти і науки України	Рішенням обласної ради на сесії
Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (2018)	Не вказано	Не вказано	Не вказано	Рішенням обласної ради на сесії
Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів (2018).	Не вказано	Не вказано	Не вказано	Рішенням обласної ради на сесії
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (2018)	Не вказано	Не вказано	Не вказано	Рішенням обласної ради на сесії
Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського (2020).	Не вказано	Не вказано	Департамент освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації	Наказом Управління майном Полтавської обласної ради

Із наведених у таблиці прикладів статутів виділяється Статут Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, який затверджується не рішенням обласної ради на її сесії, а лише наказом управління майном Полтавської обласної ради.

Варто детальніше проаналізувати еволюцію статутів ПОШПО за останні майже 30 років, за цей час їх було щонайменше сім:

1. Положення-1993 – Положення про Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, затверджене Управлінням освіти Полтавської обласної державної адміністрації 13 січня 1993 р.

2. Статут-2004 – Статут Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, зареєстрований виконавчим комітетом Полтавської міської ради, розпорядження № 518-р від 30.06.2004.

3. Статут-2009 (Нова редакція Статуту-2004) – Статут Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського (нова редакція) / Затверджено Управлінням майном Полтавської обласної ради Наказ №54 від 06.04.2009; Погоджено Головним управлінням освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації 04.04.2009, Державну реєстрацію змін до установчих документів проведено 09.04.2009, Номер запису 15881050006005253.

4. Статут-2014 затверджений управлінням майном Полтавської обласної ради (наказ № 47 від 10.06.2014р.), погоджено МОН (І.Р.Совсун), ДОН ПОДА та зареєстрований Полтавським міським управлінням юстиції Полтавської області 13.06.2014 року, номер запису.

5. Статут-2017 (нова редакція Статуту-2014).

6. Статут-2019 (нова редакція Статуту 2017), затверджений управлінням майном Полтавської обласної ради (наказ № 58 від 26.06.2019 р), Погоджений Департаментом освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації та пройшов державну реєстрацію 10.07.2019.

7. Статут-2020 (нова редакція Статуту-2019), затверджений управлінням майном Полтавської обласної ради (наказ № 29 від 12.03.2020 р.), погоджений Департаментом освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації 12.03.2020р., дані про державну реєстрацію відсутні.

Відомо, що для вирішення основних питань функціонування інституту, обговорення найважливіших напрямів наукової та інших видів діяльності, перспектив розвитку інституту створюється вчена рада інституту та інші

робочі і дорадчі органи (ректорат, деканати, науково-методична рада тощо), положення про які затверджуються ректором (директором) інституту відповідно до п. 4.7. Положення про республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні та Київський і Севастопольський міські інституту післядипломної педагогічної освіти (наказ МОН № 538 від 17.11.2000, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 липня 2001 р. за № 651/5842, із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки N 712 (з0894-09) від 31.07.2009) [ ].

Відомо, що для вирішення основних питань функціонування інституту, обговорення найважливіших напрямів наукової та інших видів діяльності, перспектив розвитку інституту створюється вчена рада інституту та інші робочі і дорадчі органи (ректорат, деканати, науково-методична рада тощо), положення про які затверджуються ректором (директором) інституту відповідно до п. 4.7. (наказ МОН № 538 від 17.11.2000) [5].

Оскільки Статут є одним із важливих регуляторів суспільних відносин у роботі інституту, то його зміст, безумовно, потребує обговорення членами колективу на вченій раді, в інших дорадчих органах в інституті, як першочергового установчого документа, що регламентує роботу та існування інституту. Але досить часто, місцеві ради чи ОДА для посилення впливу на керівника закладу створюють «правові підстави» впливу «адмінресурсу» на процеси управління в умовах децентралізації, запровадивши при цьому або належні зміни до Статуту або саму процедуру призначення керівника закладу [1].

У першу чергу, при аналізі серії Статутів Полтавського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (ПОППО), одним із наслідків еволюції є зміни в

обсягах повноважень керівництва інститутом. Порівнюючи попередні статuti Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського за всі минулі роки, встановлюємо, що в усіх редакціях зазначено, що керівництво навчальною, науково-методичною, науково-дослідною, господарською діяльністю, міжнародним співробітництвом інституту покладається на заступників директора (проректорів), які відповідають за ці напрями роботи відповідно до їх функціональних обов'язків [6].

Але у новій редакції статуту, затвердженого наказом Управління майном Полтавської обласної ради № 29 від 12.03.2020 року, змінилися вимоги до посад заступників директора. Так, у пункті 6.6. статуту зазначаються такі вимоги до заступників директора ПОШПО ім. М. В. Остроградського: призначаються з числа працівників освіти, які мають науковий ступінь або вчене звання та педагогічний стаж роботи у закладах загальної середньої освіти. Вимога мати «педагогічний стаж роботи у закладах загальної середньої освіти» є радикально новою у порівнянні з попередніми редакціями Статуту. При цьому не вказується обсяг стажу, який необхідно мати, щоб претендувати на посаду. Водночас, на даний момент поняття педагогічного стажу не диференціюється на стаж в закладі дошкільної освіти або загальної середньої освіти. Оскільки інститут працює не тільки з педагогічними працівниками ЗЗСО, то є суперечливою у Статуті положення про необхідність претендентам на посаду мати стаж педагогічної роботи у ЗДО. У законодавстві також розрізняють поняття «науково-педагогічний стаж» та «педагогічний стаж». Тому буде справедливим припущення, що ця нова редакція статуту у частині вимог до посад заступників директора є необ'єктивною та надуманою з метою маніпулювати з працюючими заступниками директора, в яких

немає стажу роботи безпосередньо у ЗЗСО, але є стаж науково-педагогічної роботи [6].

Висновок. Вважаємо, доцільно було б розробити єдиний примірний статут для всіх комунальних закладів Полтавської обласної ради або ж дотримуватися чітких вимог Положення про республіканський (АРК), обласні та Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти [5], в якому зазначено про те, що Статут інституту затверджується місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Наприклад, Житомирська міська рада створила Тимчасову комісію по підготовці Типових статутів комунального підприємства та комунальної установи.

Інший шлях – запровадити в Україні можливість діяльності ОППО на підставі модельного статуту, у якому були б усунуті проблеми порушення демократичних норм і конфліктів інтересів, які допускаються на місцях за існуючих порядків «статутної нормотворчості». Модельний статут — це типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідної організаційно-правової форми, а також містить положення, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані із створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності юридичних осіб. Наразі діяльність на підставі модельного статуту може здійснювати лише господарське товариство у формі Товариства з обмеженою відповідальністю. Жодні інші організаційно-правові форми юридичних осіб не можуть використовувати модельний статут. У запровадженні модельного статуту є як переваги, так і недоліки, утім, було б варто спробувати і цей шлях в розвитку ППО.

Список використаних джерел:

1. Ворона П. В. «Правові підстави» впливу адмінресурсу на процеси децентралізації. // Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 23 листопада 2017 року): у 2 ч. Полтава: Росава, 2017. Ч. 1, с. 17–21.

2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

3. Гусяк М. П, Особливості статутного регулювання в унітарних та федеративних державах. Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 2–6 березня 2021 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – 580 с.

4. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. Право України. 201№ 6. с. 9-16. 7.

5. Положення про республіканський (АРК), обласні та Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти (наказ МОН № 538 від 17.11.2000). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0651-01#Text>.

6. Статут Полтавського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (ПОППО). URL: <http://poippo.pl.ua/pro-instytut/statut>

§1.6 ВІЙСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ПОЛЬЩІ, ЯК СУСПІЛЬНО-ВІЙСЬКОВА ІНСТИТУЦІЯ ПРОТИДІЇ «ГІБРИДНІЙ ВІЙНИ» (Мочков О.Б., народний депутат України VII скликання)

Вступ. Постсоціалістичні країни, що утворились на теренах Східної та Центральної Європи, зусиллями всього державного механізму, динамічно намагаються розбудувати власні збройні сили (ЗС), як запоруки національної безпеки та стабільності, або ж увійти у військові альянси, щоб отримати змогу належати до сил колективної безпеки держав. У цьому процесі відіграли свою роль і продемонстрували державницьку позицію перш за все органи публічної влади країн (*національна політична еліта*) та всі інститути громадянського суспільства, що були згуртовані ідеєю безпеки країни, як базису національного розвитку. Такий шлях формування системи національної безпеки, складовою якої є військовий інститут територіальної оборони (*TrO*), пройшла Польща. Зупинимось на польському досвіді побудови цього воєнно-суспільного інституту - *TrO*.

За часів Польської Народної Республіки в країні існували сили *територіальної оборони (TrO)*, які виконували функції внутрішніх військ і до їхнього складу теж входили прикордонні війська країни. Але ці сили були розформовані в 1989 році.

Нові сили *TrO*, згідно з їх новою концепцією, необхідні державі для більш оперативного і гнучкого реагування на широке коло загроз, починаючи від терористичних актів та інших насильницьких дій, і закінчуючи природними або техногенними катастрофами.

У 2015 році Польщею було прийнято амбітну 10-річну програму модернізації збройних сил (ЗС) вартістю 42 млрд.

євро. Підрядниками в рамках цієї програми стали провідні європейські та американські виробники військового озброєння. Державна програма країни покликана впродовж 10 років модернізувати системи протиракетної оборони, бойові гвинтокрили, підводні човни, бронетехніку і безпілотики, тобто ті оборонні системи, які стояли на озброєнні польської армії ще з радянських часів. Нині вже відбулося переозброєння протиракетної оборони (ПРО) країни. Вже у 2015 році заступник міністра оборони Польщі заявив, що в результаті переозброєння польська система ПРО зможе протистояти російським балістичним ракетам «Іскандер» [1]. Та у разі військового протистояння з РФ, Польща лише на власні ЗС розраховувати не буде. У Польщі, Естонії, Латвії та Литві вже станом на 2016 рік було розміщено 4 бойові батальйонні групи НАТО.

Виклад основного матеріалу. Вступ країн Балтії та Польщі до альянсу НАТО започаткував трансформацію збройних сил (ЗС) цих держав, що стало серйозним випробуванням для їхніх урядів та парламентів. Реформування ЗС цих країн відбувалось у напрямку максимальної відповідності задачам альянсу. Проте питання *територіальної оборони* в цих державах також були відображені в національних воєнних концепціях та доктринах.

Своєрідним прикладом цьому є Республіка Польща (РП), де протягом останніх років публічна влада зробила значні зусилля, спрямовані на розробку основ *ТрО* країни, підготовку програм навчання і контингентів відповідних військ, створення і вдосконалення на практиці моделі їх взаємодії з регулярними підрозділами, а також з озброєними формуваннями оборонної системи країни, як налагодити синхронність співпраці всіх органів публічної влади в процесі цього реформування.

Розпочнемо з хронології формування військ територіальної оборони (*польськ.* Wojska Obrony Terytorialnej – *WOT*), одного з п'яти видів збройних сил Республіки Польща (*PII*). У вересні 2016 року було офіційно задекларовано створення *WOT* у складі збройних сил *PII*. Відповідне рішення було прийняте більшістю голосів Польського Сейму. У листопаді 2016 року польські парламентарі затвердили поправку до Закону про загальний військовий обов'язок в країні, який передбачає, що у країн формується новий вид Збройних сил – *WOT* [2]. А вже 18 січня 2017 року Міністр оборони *PII* заявив про створення військ *WOT* до 2019 року загальною чисельністю понад 150 тис. осіб. Для цих потреб з бюджету країни заплановано виділити 3,6 млрд. злотих (*майже 1 млрд. доларів США*) [3]. Створення перших підрозділів територіальної оборони почалося у східних воєводствах [4]. А вже 16 травня 2017 року для *WOT* було замовлено 500 армійських вантажівок *Jelcz* 442.32 [7, с. 87-88]. Створення військ заплановано завершити протягом 2019 року [5].

Експерти сфери оборони зазначають, що утримання сил *ТрО* обходиться значно дешевше, ніж регулярних військ (*Данії та ФРН – в 10, у США – в 6 разів*). Наголошують, що створення національної системи *WOT* дозволить Польщі скоротити фінансові витрати на національні *ЗС*. Та зважаючи на низку проблем, у т. ч. недостатнє фінансування, є певна недостача транспортних засобів, мережі зв'язку, а особливо сучасного озброєння. Озброєння *WOT* застаріле, ще гострими залишаються проблеми укомплектованості особовим складом.

Концепція створення військ *WOT* розроблялася за участю групи військових експертів, серед них були доктори військових наук, заступники міністра національної оборони Польщі, генерали дивізії, представники начальника бюро національної безпеки Польщі, професори академії

національної оборони країни. Польські військові експерти запропонували створити систему *WOT* країни, прийнявши за основу досвід у цій галузі Швеції та Швейцарії.

У порівнянні з іншими державами Східної Європи Польща має досить боєздатну стотисячну армію, на утримання якої держава витрачає (на військові потреби) 2% ВВП країни (це зобов'язання, яке взяли на себе всі країни-члени альянсу, хоча виконують не всі). Окрім зазначеного, в 2016 році в Польщі, під контролем держави, за участі всіх інститутів громадянського суспільства (авторитетним інститутом якого є католицька церква) розпочався процес активного будівництва *WOT*, а станом на кінець 2019 року *WOT* налічували близько 20 тис. добровольців і 3 тис. кадрових вояків. На 2020 р. заплановані показники – відповідно – 29 тис. і 4 тис. (планується, що чисельність *WOT* досягне 53 тис. осіб [2]). Одночасно відбувається скорочення (до розформування у 2022 р.) Національних резервних сил, призначених для доукомплектування регулярних сухопутних військ.

До процесу реформування нової системи *WOT* країни були залучені майже всі військово-патріотичні організації. Сили *WOT* поповнюються за рахунок добровольців з місцевого населення, УБД, миротворців, учасників військово-патріотичних організацій, мисливських структур, спортивних товариств тощо. У Польщі діє об'єднання *ГО*, що створило асоціацію «Стрілець» (*Strzelec*), яка підтримує традицію військово-патріотичного «Стрілецького союзу», створеного 1910 року у місті Львів. Для польської молоді престижно належати до цих *ГО* та бути учасником (*служити*) в *WOT*. Таку думку формує активна державна політики національного виховання та інститути громадянського суспільства. В Україні теж є досвід діяльності військово-патріотичних *ГО*, який майже не використовується державою [1]. У країні також

функціонує громадська патріотична організація оборонної спрямованості «*Рух за створення територіальної оборони*». Основною її метою є створення нової системи національної територіальної оборони як активного резерву ЗС РП. Діяльність організації сприяє інформаційному забезпеченню даного питання і створенню позитивної громадської думки.

Кожне з 16 польських воєводств країни сформувало одну бригаду *WOT*, лише в центральному Мазовецькому воєводстві (*найбільшому і найбільш густонаселеному*) було створено дві бригади. Радник міністра оборони Польщі Г. Квасняк (2016 р.), який тоді курував нові сили оборони країни (*WOT*), зазначив, що їхнє створення пов'язане із загрозою «*гібридної війни*». Він зауважив, що подібні сили найкраще можуть слугувати протистоянню таким викликам. Таку оборонну тактику пов'язують саме з зовнішньою політикою РФ щодо сходу України (у квітні 2015 року в одному з виступів він наголошував на небезпеці, що йде від Росії) [1].

«*Гібридною війною*» називають конфлікт, в якому сторони використовують як звичайну військову силу, так і нерегулярні формування, а також широко застосовують кібернетичні, інформаційні та інші нестандартні методи ведення війни, включно з партизанською тактикою і терористичними актами. Як правило, такі війни ведуть приховано, без офіційного оголошення [2]. Експерти багатьох країн світу переконані, що РФ вже понад 10 років використовує подібну тактику до України та інших країн пострадянського простору (*Грузія, Вірменія, Азербайджан, Молдова, а нині й Казахстан та інші*). Тому нині Польща активно розгортає бригади територіальної оборони на кордоні з Україною, вбачаючи в політиці та діях РФ серйозну загрозу для держави [6]. Сили *WOT* на 2022 рік вже отримали сучасне озброєння та техніку [8].

Державна та муніципальна влада Польщі, разом з військовим керівництвом, розглядаючи російську військову активність на західному напрямку, як підготовку до військового конфлікту з країнами Східної Європи, включно з Польщею, розпочала активно розбудовувати війська *WOT* країни. *РФ* розміщуючи війська в Західному військовому окрузі, звинувачує в підготовці до війни країни *НАТО*. У відповідь, формування сил *WOT* (самооборони) у першу чергу активно створювалися у розташованих ближче до *РФ* східних воєводствах.

Службовці *WOT* (у Польщі їх ще називають «*ополченці*») стають у нагоді під час стихійних лих, але можуть брати участь й у справжній війні. Цінність та важливість подібних формувань полягає в мобільності, що проявляється в тому, що вони більш тісно пов'язані з діяльністю місцевої цивільної влади, не такі залежні від жорсткої та громіздкої армійської структури, як регулярні національні військові частини [2]. При цьому формування *WOT*, за сприяння держави та муніципалітетів, системно та регулярно проходять військовий вишкіл та є боєздатними для того, щоб їх використовувати в разі військового конфлікту. Як мінімум, такі частини можуть ефективно виконувати охоронні та інші, другорядні функції на військових та цивільних об'єктах, підтримувати порядок у ситуаціях, коли з цим не може впоратися поліція, а залучити армію неможливо. Існуючі у Польщі воєнізовані організації вже брали участь у маневрах «*Анаконда 2016*» за участю військ країн *НАТО*, які проходили на території країни 7-17 червня 2016 року.

Але розміщення в Польщі лише одного батальйону постійної готовності *НАТО* не може підвищити обороноздатність польських військ настільки, щоб стримати військові сили *РФ*. Це від нього і не вимагається. Він лише слугує передовим авангардом, який разом з арміями країн, де

розміщуються такі батальйони, буде здатний зупинити агресію на той час, який буде потрібно, щоб альянс встиг організувати свої структури, сили і захистити країну-учасницю. *НАТО* визнає, що у ході військового конфлікту гіпотетично країна може втратити певну територію і альянс буде змушений її відвойовувати. Але тепер, завдяки додатковим силам, альянс розраховує утримувати позиції [9].

Починаючи з 2014 року Росія почала розміщувати на західному оперативному напрямку свої нові військові сили і проводити тактичні навчання. У січні 2016 року стало відомо, що в Західному військовому окрузі Росія створить три нові дивізії на додаток до 1-ї танкової армії, яку створюють в тому ж регіоні. У Балтійських країнах сприйняли ці події, як ознаку підготовки до можливого вторгнення, тому кожна держава максимально сприяє розбудові своїх збройних сил, як окремо, так і в рамках Альянсу *НАТО*. У *РФ* у цей час наполягали на тому, що цей оперативний напрям (західний) був найменш захищеним і це просто потрібно було виправити, а інше – його необхідно зміцнити саме на тлі активності країн *НАТО*.

Прикладом міжгалузевої військової співпраці у Польщі є публікація керівництвом військ *WOT* Польщі сповіщення для учасників загонів *WOT*, в якому їх було закликано найближчим часом бути готовими вирушити на допомогу прикордонникам через очікувану провокацію білоруського режиму. Учасників загонів *WOT* просили перевірити своє обладнання та попередити роботодавців і рідних. Людей, що проживають у прикордонних з Білорусією воєводствах, було попереджено про готовність вирушати на збір через 6-12 годин, а з воєводств у центрі країни – у межах доби [1].

Створення самої структури *WOT Польщі* передбачає тісну взаємодію з органами державного управління та місцевого самоврядування, що включає в себе таку діяльність:

- пропаганда *WOT*, як активного резерву національних Збройних Сил та їх діяльності в інтересах місцевого населення;
- поширення інформації про взаємодію *WOT* з місцевою владою (цивільним сектором), *харцерськими (скаутськими)* і оборонними суспільними організаціями, патріотичними та ветеранськими організаціями гмін з питань спільної участі в урочистостях національного та місцевого масштабу (наприклад, у складі почесних варт гмін);
  - «поширення позитивного іміджу гмін, повітів і воєводств в цілому;
  - пропаганда туризму, спорту, краєзнавства, діяльності рятувальних служб і питань національної обороноздатності;
  - тісна співпраця *WOT* з освітніми установами гмін в області розробки програм виховання молоді, а також у питаннях організації та проведенні позакласних занять військово-патріотичної спрямованості (рукопашний бій, спортивна стрільба, орієнтування на місцевості і т. п.)
  - використання літальних апаратів типу гірокоптер або легких літаків, з метою підтримки медичних служб у галузі транспортування повітряним шляхом донорських органів, призначених для трансплантації;
  - надання *WOT* сприяння воєводським центрам геодезичної і картографічної документації в складанні карт і планів місцевості» [4].

Головними завданнями центрів підготовки *WOT* є навчання підрозділів *WOT*, перепідготовка та підвищення кваліфікації командирів та особового складу, а також організація спеціальних курсів: з ведення бойових дій у місті, дій нерегулярних формувань, протидиверсійних дій, бойових дій в горах, протихімічних дій, порятунку населення гмін та ін.

Підготовку кадрів підрозділів *WOT* починають з допризовного віку (від 16 до 20 років). Неповнолітні члени

громадських організацій військово-патріотичної спрямованості гмін до свого повноліття охоплені окремою програмою підготовки в так званих навчальних взводах, що піде до заліку майбутньої служби в підрозділах *WOT*. У перспективі практично всі члени таких *громадських організацій* стануть кадровою основою підрозділів, кадровими офіцерами [9-10].

Підготовка військовослужбовців *WOT* організована наступним чином: щотижневі одноденні заняття за місцем дислокації в гмінах, щомісячні дводенні заняття в центрі підготовки, один раз на рік 30 – або 14-денний курс на полігоні центру підготовки. Система навчання та перепідготовки військовослужбовця *WOT* передбачає: навчання в центрах підготовки *WOT* та дворічне стажування на посаді командира відділення [4]. Навчання в центрах підготовки *WOT* включає: допризовну підготовку у взводі (у повяті); курс основної підготовки, що закінчується приведенням до військової присяги; спеціальний курс; курс командирів відділень; дворічне стажування на посаді командира відділення.

Після проходження стажування та атестації на відповідність існуючим вимогам, солдати направляються на курси командирів взводів у вищу офіцерську школу сухопутних військ (м. Вроцлав) [4]. Після трирічної служби на посаді командира взводу *WOT*, кандидат може бути направлений у вищу офіцерську школу на курси підготовки командирів рот. Підготовка взводів *WOT* проводиться протягом року безпосередньо у своїх повятах. За домовленістю з місцевими органами влади, тренування і заняття проходять в різних умовах місцевості, а також у будь-який час року.

Робота з патріотичного виховання особового складу *WOT* ведеться на основі таких понять як **«Бог, Честь, Вітчизна»**, в тісному взаємозв'язку з військово-історичною спадщиною Польщі (легіони, Армія Крайова і т. п.). При цьому підрозділи

WOT активно співпрацюють з місцевою владою і ветеранськими організаціями, беручи активну участь у різних спільних заходах патріотичної спрямованості. Органи управління та структури *WOT* тісно співпрацюють з освітніми установами в галузі розробки програм виховання молоді кожної гміни, а також в організації та проведенні позакласних занять військово-патріотичної спрямованості (рукопашний бій, тактика бою, спортивна стрільба, орієнтування на місцевості та ін.).

Війська *WOT* стали п'ятим самостійним видом Збройних сил Польщі, який не вимагає великих фінансових затрат. Частина спорядження, наприклад обмундирування, встановленим порядком передається з агентства військового майна. А частину фінансових витрат по забезпеченню взводів *WOT* покладено на органи місцевого самоврядування за принципом співфінансування (органи місцевого самоврядування утримують службові приміщення, забезпечують паливно-мастильними матеріалами, надають засоби зв'язку та ін.) [4].

Окрім цього, безпекова допомога місцевих громад полягає в тому, що війська *WOT* використовують навчальну та спортивну базу гмін (*нижча територіальна одиниця – громада*), повятов і воєводств. У свою чергу, інструктори *WOT* проводять заняття з польською молоддю в різних секціях, поєднуючи це з національно-патріотичним вихованням.

Питання матеріально-технічного забезпечення, харчування, охорони центрів підготовки *WOT* або майна плануються вирішуватися із залученням приватних фірм, що надають послуги в цих областях на платній основі [4]. Очікується, що *WOT* не зажадає великих складових приміщень, полігонів і істотних витрат на підготовку особового складу. Персонал *WOT* безпосередньо в місцях свого проживання матиме власне обмундирування,

спорядження та малогабаритні моделі зброї для використання в ході навчального процесу.

Формально *WOT* Польщі не підпорядковані керівництву *НАТО*, проте вони мають виконувати певні функції в інтересах альянсу. Передбачене їх використання для охорони та оборони маршрутів руху і колонних шляхів при перегруповування військ, а також залучення до участі в протидиверсійних і протидесантних операціях, прочісування місцевості, організації взаємодії з місцевими органами влади [9].

Щодо принципів діяльності *WOT*. Експерти зазначають, що *WOT* повинні спиратися на громадські патріотичні організації оборонної спрямованості і в перспективі стати активним резервом для національних ЗС. А сама структура *WOT* має дві складові: цивільну, покликану забезпечити взаємодію з цивільними адміністраціями та військову, яка відповідатиме за базову військову підготовку особового складу і підвищення його кваліфікації [7].

Розроблена концепція використання сил і засобів *WOT* Польщі у воєнний та мирний час. Цей документ розглядає шість основних етапів розвитку воєнного конфлікту: «1. Період, що передує конфлікту; 2. Початок конфлікту; 3. Безпосередньо військовий конфлікт; 4. Дії в тилу противника; 5. Контрнаступ; 6. Закінчення військового конфлікту» [4-5].

На першому етапі передбачається задіяти *WOT* для вирішення завдань надання сприяння військовим комісаріатам з питань загальної мобілізації; надання допомоги у видачі зі складів зброї та обмундирування резервістам; децентралізації матеріальних запасів і предметів постачання, а також озброєння та боєприпасів для національних ЗС; забезпечення евакуації цивільного населення і майна, в тому числі фінансових установ, технічної документації

промисловості, цінних творів мистецтва тощо; будівництво місцевих укріплених пунктів опору, створення інженерних загороджень, організація переправ, розгортання і розміщення на місцевості хибних цілей-макетів та тилове забезпечення своїх оперативних і регулярних сил [4-5].

На другому етапі передбачається залучати WOT для протидії (пошуку і знищення) розвідувально-диверсійних груп (РДГ) противника і окремих розвідників, що закидаються на територію Польщі нелегально або легально повітряним, наземним і морським шляхами; надання сприяння підрозділам національних ЗС і поліції; охорони критично важливих об'єктів; будівництва тимчасових місцевих (в тому числі польових) баз, необхідних для логістики своїх сил; створення децентралізованої мережі місцевих баз, що забезпечують укриття і маскування своїх бойових підрозділів [4].

Протягом третього етапу WOT повинні забезпечити ведення розвідки наземної території воєводства, повітряного простору і морської акваторії з використанням технічних засобів з подальшою передачею даних, у тому числі фото та відео, на командні пункти оперативних сил; знищення повітряних десантів противника та ведення боротьби з розвідувально-диверсійними групами та окремими розвідниками; знищення засобів повітряного нападу противника з використанням 23-мм зенітних гармат ЗУ-23 і ПЗРК «Грім»; ведення бойових дій в обороні, в тому числі знищення техніки та особового складу супротивника з використанням легкої протитанкової зброї і мінометів; охорону флангів оперативних сил в обороні; безпека маршрутів перекидання оперативних сил [4].

На четвертому етапі передбачається задіяти WOT для вирішення наступних завдань: таємного проникнення через лінію дотику військ, у тому числі з використанням техніки

WOT; знищення центрів та засобів управління і зв'язку супротивника; ліквідації противника в його пунктах (районах) відновлення бойової готовності; знищення або захоплення колон (конвоїв) постачання сил противника, в тому числі із засідок; ведення розвідки сил противника і цілевказівки для своїх сил повітряного нападу і артилерії; збору доказів про факти порушення противником військових законів і правил ведення війни, в тому числі про використання заборонених видів зброї та скоєння злочинів проти мирного населення, про надання третіми країнами політичної, інформаційної та військової підтримки противнику; проведення психологічних операцій [4].

У ході п'ятого етапу **WOT** покликані вирішувати такі завдання, як ізоляція угруповань противника; ведення бойових дій у складі оперативних сил; ліквідація опорних пунктів оборони, знищення бойової техніки противника, особливо авіації, дислокованої на окупованих територіях, а також технічного обладнання, складів МТЗ і боєприпасів; знищення транспортних колон супротивника з використанням автоматичної зброї, РПГ і великокаліберних снайперських гвинтівок; захоплення і використання у своїх інтересах ресурсів ТО противника [4].

Шостий етап передбачає роззброєння сил противника; ліквідацію наслідків збройного конфлікту; проведення опитування місцевого населення про створені противником в період конфлікту мінні поля, масові поховання, склади боєприпасів та ін; надання допомоги військової жандармерії в галузі управління справами військовополонених, зокрема охорона таборів; надання підтримки діяльності міжнародних гуманітарних організацій; відновлення боєздатності національних ЗС [4].

Згідно концепції основними напрямками діяльності всіх структур національної системи територіальної

оборони у мирний час є: проведення заходів з охорони життя і здоров'я, надання допомоги цивільному населенню при техногенних катастрофах і катастрофах природного характеру, терактах, масових заворушеннях і т. п.; участь в активних і превентивних заходах правоохоронних органів; охорона природи; взаємодія з органами державного управління воєводства; комерційна діяльність [4]. Взаємодія *WOT* з підрозділами поліції і прикордонної охорони *Республіки Польщі* передбачається здійснюватися у сфері протидії злочинності серед молоді за допомогою проведення спільних акцій, пропаганди в школах кожної з гмін і т. п. Є окремі завдання *WOT* у галузі надання допомоги цивільному населенню при катастрофах природного характеру, в області природоохоронної діяльності, а також щодо охорони життя та здоров'я цивільного населення від техногенних катастроф, терактів, масових заворушень, для *WOT* участь в активних і превентивних заходах правоохоронних органів.

Висновок. Отже, в ПР вже кілька років триває будівництво сил *ТрО* – своєрідної «паралельної армії», яка отримала статус п'ятого виду Збройних сил Польщі. *ТрО Польщі* користуються значною самостійністю – вони можуть навіть купляти озброєння, яке часом є більш сучасним ніж в регулярній армії країни.

Польща, як й інші країни *НАТО*, постійно працює над підвищенням боєздатності своїх збройних сил, що пов'язано з погіршенням відносин з *РФ*. Українській державі було необхідно ще навесні 2014 року провести військову реформу, саме в той час зайнятих формуванням системи національного спротиву. Цим здебільшого займались добровольчі формування та волонтерські структури, громадські організації військово-патріотичного напрямку та *УБД*.

Досвід Польщі вказує на те, що поряд з регулярними *ЗС*, які асимільовані до *НАТО* та вимог альянсу, має місце

розбудова сил *ТрО* на які покладені різні функції забезпечення територіальної безпеки та цивільного захисту. Польський шлях до *НАТО* має бути засадничим уроком для української влади та головним завданням української європейської демократії як консолідувати суспільство навколо ідеї національної безпеки країни. Окрім того, потребує уваги й польський досвід трансформації радянської системи *ТрО*.

Досвід сусідньої держави з консолідації зусиль всіх дій органів публічної влади у побудові системи *ТрО*, навчання та перенавчання сил *ТрО*, матеріально-технічного забезпечення може стати в нагоді для українського військового будівництва. По всій країні мають бути розгорнуті навчальні (*підготовчі*) центри для сил *ТрО* через які мають регулярно проходити весь особовий склад, а держава та органи місцевого самоврядування має створити умови престижу цієї служби, надати соціальні гарантії та певні преференції, особливо для молоді, що належить до **сил територіальної оборони**.

Список використаних джерел:

1. Аксьонов П. Польське ополчення: проти Росії чи проти потоку? Російська служба Бі-бі-сі. 6 червня 2016 року. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160606_poland_territorial_defence_yg.
2. Війська територіальної оборони Республіки Польща. Український мілітарний портал. 12 лютого 2018 року. URL: <https://mil.in.ua/uk/viyska-terytorialnoyi-oborony-respubliki-polscha>.
3. Вус Р. Створення військ територіальної оборони – Досвід Польщі. Армія-Inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/11/25/stvorennya-vijsk-terytorialnoyi-oborony-dosvid-polshhi>.

4. Корчагін С. Концепція створення Військ територіальної оборони Республіки Польща. Український мілітарний портал. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/kontsepsiya-stvorennya-vijsk-terytorialnoyi-oborony-respubliky-polshha>.

5. Паливода В. Створення військ територіальної оборони – досвід Польщі. *Defense Express*. 12 вересня 2016. URL: <https://old.defence-ua.com/index.php/statti/1566-stvorennya-vijsk-terytorialnoyi-oborony-dosvid-polshchi>.

6. Польща розгортає бригади тероборони на кордоні з Україною. Український мілітарний портал. 19 березня 2021 року. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-rozgortaye-brygady-teroborony-na-kordoni-z-ukrayinoyu>.

7. Польша формирует войска территориальной обороны// «Зарубежное военное обозрение», № 6 (843), 2017. стр.87-88.

8. США погодили продаж *Javelin* для польської тероборони. Український мілітарний портал. 4 березня 2020 року. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/03/javelin.html>.

9. Харук А. Війська територіальної оборони Польщі: питання ефективності. Український мілітарний портал. 21 серпня 2021 року. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/vijska-terytorialnoyi-oborony-polshhi-pytannya-efektyvnosti>.

10. Awanse generalskie i admiralskie w Siłach Zbrojnych RP. Ministerstwo Obrony Narodowej. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/awanse-generalskie-i-admiralskie-w-silach-zbrojnych-rp-1>.

§1.7 ПРІОРИТЕТИ ОСУЧАСНЕННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГАЛУЗІ ЗНАТЬ 28 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ» ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 281 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ» (Пашко Л.А., Волинський національний університет імені Лесі Українки)

Вступ. Бурхливе сьогодення України все більше переконує у важливості врахування у практиці публічного управління результатів наукових досліджень у цій царині, причому не лише зарубіжних, а й, і це головне, вітчизняних вчених. У цьому контексті надзвичайної актуалізації набуває багатогранність аспектів сучасної науки, одним з яких постає наукова діяльність здобувачів вищої освіти другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».

Виклад основного матеріалу. «Наукова та науково-технічна діяльність у закладах вищої освіти є невід’ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти», зазначено у ст. 19 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [1].

Сучасне поняття наукової роботи здобувачів вищої освіти в системі навчального процесу включає в себе два взаємопов’язаних елементи: а) ознайомлення зі специфікою дослідницької діяльності та засвоєння її навичок; б) власне наукові дослідження, які здійснюються ними під керівництвом науково-педагогічних працівників [2, с. 38].

Змістовно наукова діяльність здобувачів вищої освіти розглядається як діяльність, пов’язана з пошуком відповіді на

творчу, дослідницьке завдання із заздалегідь невідомим рішенням [3]. Організаційно вона являє собою керовану викладачем самостійну діяльність здобувача вищої освіти, спрямовану на розвиток творчого потенціалу його особистості, оволодіння ним первинним досвідом наукового дослідження, формування у нього готовності до здійснення самостійної дослідницької діяльності [3]. При цьому, крім готовності важливою нині постає і його здатність до проведення такої діяльності.

Наукова діяльність – не лише складний та багатогранний феномен, процес, явище, а й, і це найголовніше, як слушно зазначають науковці, засіб професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Причому вона, по-перше, відрізняється всіма характеристиками навчально-пізнавальної роботи, оскільки передбачає вивчення певного об'єкта дійсності в процесі досягнення поставленої мети та виконання поставлених завдань. По-друге, вона носить ознаки творчої діяльності, актуалізує креативні можливості особистості в аспекті вироблення власного наукового бачення шляхів досягнення визначеної мети [4].

Крім цього, наукова діяльність максимально розвиває творче мислення, особистісні вміння, дослідницькі навички; сприяє пошуку та підготовці майбутніх науковців з числа студентської молоді; розвиває наукову інтуїцію, поглиблює навички критичного сприйняття та опрацювання різноманітної інформації; активізує уміння підтримувати наукову дискусію; заохочує до дослідження суспільно значимих проблем; спрямовується на розробку обґрунтованих рекомендацій та пропозицій; дисциплінує молодих пошуковців та формує у них розуміння значимості здійснення самостійного дослідження, тощо.

Про актуальність підходу до наукової діяльності здобувачів вищої освіти крізь призму формування

вищезазначених навичок, свідчить перелік десяти професійних навичок, визначених у 2015 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, зокрема:

1. Комплексне вирішення проблем (Complex problem solving).
2. Критичне мислення (Critical thinking).
3. Креативність (Creativity).
4. Уміння управляти людьми (Human Resources Management) – менеджмент людських ресурсів.
5. Координування з іншими (Coordinating with others).
6. Емоційна освіченість.
7. Судження і прийняття рішень (Judgment and decision-making).
8. Клієнтоорієнтованість (сервісноорієнтованість) (Service orientation).
9. Уміння вести переговори (Negotiation).
10. Когнітивна гнучкість (Cognitive flexibility).

Причому на форумі наголошувалося на необхідності актуальності цих компетенцій через п'ять років. Як бачимо, п'ять років минуло, проте сьогодні свідчить, що вони ще довго будуть актуальними і, відповідно, пріоритетними у професійному формуванні здобувачів вищої освіти. Важливо, щоб ці навички обов'язково формувалися у здобувачів вищої освіти в процесі проведення наукової діяльності. Саме тому, як слушно зазначають науковці, «не виникає сумніву, що суто у навчальному процесі (під час теоретичного навчання) набути ці компетенції на необхідному (достатньому, бажаному) рівні неможливо. У той же час, саме участь студентів у науковій діяльності дозволить повноцінно реалізувати відповідні завдання професійного та особистісного розвитку» [5, с. 210].

Саме тому доцільно аналізувати наукову діяльність крізь призму, на нашу думку, проблемних пріоритетів.

Так, у сфері наукової діяльності здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня ними є:

- суттєве осучаснення її організації та здійснення, незважаючи на те, що вона визначається низкою чинних нормативно-правових актів [6; 7];

- тісніше її поєднання з навчальною діяльністю магістрантів, що:

- по-перше, це дозволить виявити здобувачів вищої освіти, здатних до самостійного проведення наукових досліджень та написання різноманітної наукової продукції,

- по-друге, це сприятиме посиленню інтересу серед студентів до науки та зайняття нею,

- по-третє, це уможливить тісніший зв'язок між науковою роботою та впровадженням отриманих ними авторських результатів в діяльність органів публічної влади.

Зрозуміло, що перелік можна продовжити й далі, адже наукова діяльність постає нині обов'язковою складовою професійного формування магістрів публічного управління та адміністрування;

- підвищення рівня науковості навчальних дисциплін вільного вибору. На нашу думку, вибіркові дисципліни чудово підходять для активізації наукової роботи студентів, хоча вони, на жаль, все ще залишаються калькою викладання нормативних дисциплін щодо розподілу годин та кількості студентів, які їх обирають. Регламентована кількісна вимога до наповнення групи – 15 студентів. причому, якщо цієї кількості не набирається, вибіркова дисципліна не буде пропонуватися для меншої кількості студентів, які її обрали. Ми вважаємо, що таке врегулювання не лише суттєво обмежує самореалізацію магістрантів як майбутніх науковців, а й суперечить студентоцентризму – сучасному та пріоритетному принципу організації університетської діяльності здобувачів вищої освіти.

Очевидно, що прийшов час зняти такі кількісні обмеження для вибіркового дисциплін та дозволити навіть одному студенту обирати вибірково дисципліну, яку він хоче опанувати. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня відповідальності студентів за результати своєї університетської траєкторії. Крім цього це стане нагодою для розробки та викладання викладачами авторських дисциплін. Причому, під час вивчення таких дисциплін студенти зможуть активізувати свою наукову діяльність.

Важливого значення для цього має розкриття викладачем студенту усіх переваг дослідницького процесу, виклик у нього інтересу до наукового пошуку в межах як обраної спеціальності, так і окремого навчального курсу. При цьому відбувається активізація внутрішньої мотивації, результатом якої є підвищення рівня задоволення у здобувача вищої освіти від наукової діяльності [5, с. 213];

– її офіційне визнання складовою вищої освіти третього (наукового) рівня. У цьому контексті доцільно підвищити статус випускової (магістерської) роботи як першого наукового дослідження;

– активізація участі магістрантів у різноманітних наукових заходах (конференціях, круглих столах тощо). Причому надзвичайно, щоб така участь була не лише на рівні написання та публікування тез, а стосувалася їх безпосередніх виступів, дискусій тощо.

Наукова діяльність здобувачів вищої освіти третього (наукового) рівня також потребує вирішення низки основних, на нашу думку, пріоритетів, якими є:

– підготовка відповідної нормативно-правової бази з позиції максимізації наукової творчості досліджень. Поки що переважна більшість прийнятих нормативних документів спрямована на обмеження, утримання здобувачів наукових ступенів у певних рамках.

Це стосується перш за все академічної доброчесності, яка спрямовується на «виловлювання» плагіаторів. Замість того, щоб принижувати цим молодих науковців, потрібно створювати умови, мотивувати та стимулювати їх до отримання суспільно значимих наукових результатів дослідження.

У зв'язку з цим необхідно брати до уваги той факт, наявність двох груп сукупності мотивів, що спонукають до участі у науковій діяльності, а саме: зовнішні, пов'язані з визнанням у суспільстві науковця та отриманих ним результатів. Вони обумовлені ймовірністю отримання ним певних матеріально-іміджевих винагород та задоволення статусних потреб особистості. Внутрішні мотиви пов'язані з реалізацією пізнавально-дослідницьких потреб, інтересом до наукового пошуку та бажанням отримати якісно нові наукові результати у сфері публічного управління. Вони активізуються незалежно від ймовірності отримання певних матеріально-статусних винагород за результатами дослідження [5, с. 213].

У цьому контексті варто брати до уваги, що «останніми роками в Україні престижність наукової діяльності є недостатньо високою, отже існують певні перешкоди щодо реалізації зовнішніх мотивів. Отже, саме внутрішня мотивація особистості є найбільш активною рушійною силою щодо реалізації наукової активності. Крім того, зовнішні мотиви можуть мати певну логічну межу задоволення, у той час як внутрішні – практично безмежні» [5, с. 213];

– надання більшої наукової мобільності здобувачам наукових ступенів дослідженням з метою їх участі та присутності на різноманітних наукових заходах. Така наукова мобільність дозволить їм у спілкуванні з іншими науковцями оцінити актуальність новизну авторських результатів та досягнень, а також переконатися у значимості власних теоретичних «родзинок»;

– підвищення престижності наукової діяльності здобувачів наукових ступенів шляхом впровадження у практику діяльності органів публічної влади наукових результатів молодих вітчизняних науковців.

Саме тому ми вважаємо за доцільне створити загальнонаціональну інституцію з метою медіації запропонованих у дисертаціях результатів, пропозицій та рекомендацій відповідним органам публічної влади для їх впровадження у практичну діяльність;

– адекватність адаптації зарубіжного досвіду щодо організації та здійснення наукової діяльності. Очевидно, що ця адаптація має враховувати усі аспекти, а не бути однобічною чи й частковою відповідно до зрозумілості цього досвіду відповідальними за його застосування в Україні особами.

Так, наприклад, наукова підготовка докторів філософії в Україні та за кордоном суттєво відрізняється навіть за обсягом тексту наукового продукту. Як правило, за кордоном – це дослідження до 100 сторінок, а в Україні – 170-190 сторінок. Та й вимоги до наукової підготовки суттєво відрізняються;

– урівноваження часу наукової підготовки докторів філософії та докторів наук. Незрозумілим видається той факт, що на підготовку доктора філософії виділено аж чотири роки, а на підготовку доктора наук – лише два роки.

Крім цього, часто доводиться чути хибні думки про те, що буцімто наукового ступеня доктора наук за кордоном немає. Однак це – помилкова та спрощена думка. Як свідчить нинішня ситуація в Україні та світі, саме теоретичні знання у сфері публічного управління та адміністрування набувають надзвичайної значимості в сучасних умовах національної та геополітичної турбулентності. Тому підготовка докторів наук має бути суттєво переглянута з метою відмови від все ще

переважаючого у ній дискримінаційного, зневажливого підходу та переходу до забезпечення умов кожному здобувачу провести дослідження та отримати авторські обґрунтовані результати;

Висновки. Таким чином, ефективність та результативність функціонування системи публічного управління безпосередньо залежить від неминучого осучаснення наукової діяльності здобувачів вищої освіти другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».

Таке осучаснення доцільно проводити згідно із зазначеними пріоритетами. Причому основою усіх оновлень має стати посилення уваги до здобувачів вищої освіти, адже це – передумова успішності організації та проведення наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 12 січня 2022 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
2. Марцин В.С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В.С. Марцин, Н.Г. Міценко, О.А. Даниленко та ін. Л.: Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
3. Беляев Ю.І. Науково-дослідна діяльність студентів у структурі роботи університету / Ю.І. Беляєв, Н.М. Стеценко. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/2189/1/>
4. Фролова І. В. Науково-дослідницька діяльність студентів – передумова випереджувального саморозвитку фахівця. *Наукові записки* [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психологопедагогічні науки. № 7. 2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_7_46

5. Дороніна О.А. Роль наукової діяльності студента у формуванні компетенцій сучасного фахівця в сфері економіки та управління. *Економіка і організація управління*. № 4 (28). 2017. С. 210.

6. Програма Єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» на другому (магістерському) рівні вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України та Національного агентства України з питань державної служби від 18.10.2021 № 10105/165-21 _prog_kval_pua.pdf (дата звернення: 02.02.2022).

7. Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня вищої освіти ступеня «магістр» галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування: Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.08.2020 р. № 1001. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/08/05/281publichne-upravlinnya-ta-administruvannya-magistr.pdf> (дата звернення: 02.02.2022).

8. Про вищу освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

9. Деякі питання присудження (позбавлення) наукових ступенів: Постанова КМУ від 17 листопада 2021 р. № 1197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-2021-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії: Постанова КМУ від 12 січня 2022 р. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання окремих питань присудження наукових ступенів та ліцензування освітньої діяльності: Закон України від 30 березня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-20>

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§ 2.1 CONCEPTUAL ISSUES OF FORMATION OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF PERSONNEL SAFETY OF THE ENTERPRISE (Lytovchenko O., O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Toporkova O., State University of Biotechnology)

Introduction. Sustainable economic growth and stability of the results of any enterprise can not be imagined without the establishment of an effective system of economic security, the state of which is primarily determined by the staffing and reliability of staff. Insufficient attention to the problems of personnel security of the enterprise can lead to its weakening and collapse even at high profitability of the business, because the main link that unites and leads to the movement of all other factors of production is really the staff. The statistics on this are disappointing. Thus, today more than 40% of companies suffer from economic crimes of their employees, and almost 80% of cases of economic crimes are committed directly by employees. Employee fraud has been the main reason for the forced closure of about 100 American banks over the past 20 years. Almost 95% of the damage caused in the US banking sector is caused by the direct participation of bank staff and only 5% by the actions of customers and others[1]. Only 25% of the city's employees remain committed to the business and about the same number are ready to betray the company's interests at the first offer of competitors, and 50% of employees can be either friends or enemies. Personnel is one of the main carriers of information, and, according to experts, the probability of information leakage due to bribery, enticing employees is 43%, and

through intelligence – 24%. On average, all these problems «eat» from 6 to 9% of company profits [2]. A review of PriceWahouse's economic crimes found that despite the lack of effective methods of preventing economic crimes involving staff, and that the vast majority of violations are accidental, 43% of company management believe that in the near future fraud will not threatens. At the same time, effective organization of work to ensure personnel security can reduce direct and indirect losses of the company by almost 60% due to the human factor [3]. According to the Grant Thornton International Business Report, 45% of companies worldwide have already taken the path to combating internal corporate fraud. The Philippines (72%), Mexico (71%) and Russia (63%) are in the lead in the ranking of countries where business owners maintain security services. In the US, the level of internal corporate fraud is only slightly lower than the number of firms that have already begun to fight it (52% vs. 59%, respectively) [4].

That is why the methodological problem of defining personnel security as an independent object of management and the formation of the appropriate methodological basis for its provision is important in methodological terms. To better understand the nature, place and role of this phenomenon in the modern economic space, as well as tools to ensure personnel security in the past with a projection on the present and future, it is necessary to clarify the meaning of this concept, its historical development, connection with related concepts and categories.

Presenting main material. In retrospect, the idea of personnel security has deep roots that require research and identification of patterns of development. In this sense, we can conditionally distinguish three evolutionary stages. As for the first stage, its preconditions were laid at the beginning of civilization, when social relations and the well-being of all members of society became interdependent. Today it is impossible to establish with

certainty when the first documentary evidence of the emergence of methods of selecting people for any case, increasing the efficiency of their work. It is difficult to imagine that during the existence of the tribal and tribal community, the foundations of modern science of personnel management and personnel security were born. However, history has given us examples of the heyday of the empires of Egypt, Babylon and Ancient China, accompanied by total construction, which coordinated the activities of hundreds of thousands of people, and this objectively forced action to manage human resources, limiting the risks associated with their use. Confucius and Lao Tzu paid much attention to the issue of human reliability as an integral part of the perfection of human nature, which was harmoniously associated with morality, ethics and rituals, and in ancient Greece the reliability of candidates was checked by a special commission. laws of Solon.

Extensive experience in determining the reliability of man existed in the military affairs of government in ancient Rome since the time of Alexander the Great. There is evidence of security measures in medieval Russia in the merchant business, as well as during the hiring of Cossacks in the Zaporozhian Sich. Thus, the first stage of development of the idea of personnel security was characterized by activities in the form of the implementation of primitive measures to determine the reliability of a potential employee or business partner. This activity was generally chaotic and unsystematic, and the nature of dangers and threats was determined purely subjectively.

Over time, the social structure became more complex, management sciences developed, risks and threats became more frequent, and new methods of their identification were developed in response to them. In the era of formation of managerial thought to the problems of minimizing threats, risks, losses began to approach comprehensively, to consider them as a condition for the

implementation of the main tasks of society, enterprises and individuals. Only at the end of the 18th century were conditions created for the technical support of activities to identify threats from the company's staff in the form of: "lie detector", "variograph", "polygraph", "psychological stress meter" and others. This was the impetus for the transition to the second stage of development of personnel security as a separate scientific phenomenon.

Already in the middle of the twentieth century in the USSR, the issue of personnel security was acute in the armed forces, law enforcement agencies in relation to employees of government agencies, party workers and employees of public organizations. At the same time, as a rule, they were marked "secret" or "for official use" to prevent the dissemination of information.

With regard to commercial enterprises, in the early 1990s there was a need for human resources and security units, as well as their joint activities to ensure the protection of private property, however, work in the field of personnel security was mainly focused only on prevention of hostile criminal elements on the enterprise. Thus, we can conclude that the second period is characterized by a view of personnel security as the activities of law enforcement agencies to reduce potential threats and eliminate undesirable phenomena related to personnel and the development of technical means to combat personnel risks.

The third stage of development of the idea of personnel security began in the late twentieth - early twentieth century. simultaneously with the transformation of the economic system and the recognition of the need to study economic security as a separate object in the system of economic science, determining the main condition for achieving economic security by ensuring the appropriate level of its human resources. This stage is characterized by increasing priority and expanding practical opportunities for the

use of scientific and methodological tools in the process of ensuring personnel security at the enterprise level. Today, personnel security is recognized as an important component of corporate security, which has gone from simple forms to more complex: from force (physical protection) to intellectual. Awareness that the vast majority of risks and threats come from workers has helped to address the issue of human resource security as an important component of risk management activities developed at the enterprise strategy level.

The current stage of development of the science of personnel security is characterized by increasing attention to it in response to the demands of reality through the use of effective management methods, development of enterprises' own methodology and attempts to formalize fragmented practices into a single system. security directly to the enterprise. Experienced executives are increasingly convinced that any weakening of attention to this area of work or unjustified savings in the implementation of development programs in the field of attracting, using and developing human resources threatens immeasurably significant potential damage and reduction of economic and, consequently, general security.

Thus, with the development of mankind, the accumulation of economic knowledge and delving into the category of "personnel security" the latter becomes multifaceted, its structure and functional dependencies of components are distinguished, its theoretical and methodological basis arises and improves. Instead, it should be noted that in practice, in many companies, the problem of personnel security is still at the stage of awareness of managers as an objective need to respond to existing risks associated with personnel and the formation of its organizational contours.

Our analysis of the concept of "personnel security" showed that the current formation is synthesized, integrating important

characteristics of the categories "security" and "economic security". They are deeply considered in the modern literature, which allows to use their theoretical basis and methodological apparatus in the study of important substantive characteristics of the concept of "personnel security" as a separate object of research. Thus, "personnel security" has absorbed the basic features of security in general and economic security of business: a state characterized by the absence of dangers and threats; system category, which is based on the interconnected principles of structural stability, self-organization, integrity; the ability of an object, phenomenon or process to preserve its essence in the conditions of purposeful, destructive internal and external influence; guarantee, necessary living conditions.

The starting point of personnel security is the constant existence of the threat, and the object of its provision is the formed system of interests of the subject in the field of relations with the staff, which need appropriate protection in the process of activity. It should be noted that personnel security is not a static category, so it should be considered from the standpoint of temporal and spatial dynamics.

It should be noted that in numerous scientific papers, most scientists mainly consider personnel security in the context of the functional component of economic security, ie do not distinguish this category as an independent object of scientific research. In general, scientific approaches to the study of personnel security are characterized by a great variety of views on the number and content.

Thus, some scholars consider personnel security as an activity aimed at improving personnel management of the enterprise, which provides legal and information support of the personnel management process, resolving legal issues of labor relations, preparation of regulations governing them, providing the necessary information to all departments of personnel management [5].

Others argue that personnel security should increase the efficiency of human resources through a set of management measures related to the effective formation and use of human resources to ensure and maintain economic stability and efficiency of economic activity of the enterprise [6].

The vast majority of researchers and scientists represent the personnel security of the enterprise, as the most important component of economic security, which aims at systematic work to identify and eliminate, prevent and prevent threats, hazards and risks aimed at personnel and their intellectual potential, and those that come directly from him, which are the tasks of units with personnel management and enterprise security [7].

We agree with the point of view of scientists and practitioners that personnel security is the dominant form of management decisions to prevent, detect, mitigate and prevent threats that originate both from the company's human resources and directed at them from outside. Versatility of views on personnel security, a combination of scientific theories and practices allows us to identify a wide range of scientific approaches, each of which can be used situationally depending on the objectives of the study:

comparative - study of personnel security in different historical times of development and transformation of the economic system;

functional - type of activity, a set of measures to prevent potential risks to personnel security and eliminate existing threats;

indicator - measurement and assessment of risks and threats to personnel security on the basis of a sound system of indicators;

program-target - a set of measures to ensure sustainable development of the enterprise through constant interaction with staff to ensure personnel security;

risk - activities to identify personnel security risks, assess them and develop appropriate measures to eliminate them;

system - research of personnel security as a component of the general system of corporate security of the enterprise and at the same time, as a separate system that is formed under the influence of the development of its components;

resource - the provision of the enterprise with specialists, technical means and other resources capable of providing quantitative and qualitative characteristics of the security of the enterprise due to the personnel component;

managerial - it is assumed that security is not the absence of dangers, but constant protection from them, so you need a set of management measures related to ensuring the appropriate level of personnel security.

Regarding the presence of personnel security at hierarchical levels of economic security (macro, meso and micro), it exists only at the enterprise level, where it operates in a system of related concepts, such as staff, personnel, human resources, human resources, personnel risks etc. This connection follows from the fact that labor or human resources form the human resources of the enterprise, and they, in turn, are of interest to management in view of achieving the appropriate level of personnel security in the process of corporate security. At the level of the state or region, it is only an indirect feature of the systemic components of economic security, as it is part of the indicators of the social security factor in the form of "assessment of human capital, labor and human resources".

From a dialectical point of view, personnel security is an inseparable unity not only of quantitative and qualitative aspects, but also of what has been achieved and possible. If its actual level can be determined by comparing indicators by periods, the level of possible is established by comparing the achieved state with the desired and necessary. We believe that it is methodologically more correct to begin the study of personnel security to determine its

quantitative and qualitative characteristics, and only then proceed to assess the achieved and possible. This approach, of course, makes it possible to avoid mixing these different, albeit interrelated aspects, which allows to increase the level of methodological apparatus in relation to the studied category. By quantitative characteristics of personnel security we mean the resource elements of its components, and by qualitative - psychophysiological, qualification, creative and so on.

Our analysis of the problems of practical application of quantitative and qualitative parameters of personnel security has shown that the underestimation of some authors of its qualitative side is usually expressed in distrust of the ability to measure it. But the interpretation of the basic concept of "security" as a certain state indicates that this value is more or less measurable and provides opportunities for both increase and decrease. If, for example, such a feature of personnel security as the level of professionalism of the worker can not be accurately measured, it is the result of imperfections of the modern system of measuring instruments, but there is no reason to say that this will be the case in the future.

It should also be noted that in the vast majority of modern interpretations of personnel security, this category acts as a rigid form that does not provide dynamism, and therefore does not affect the development of the enterprise. Instead, in our opinion, personnel security should concentrate at the same time three levels of connections and relations, which: reflect the past (personnel security is the result of existing properties accumulated by management experience in its formation and determine their ability to ensure its optimal level); characterize the present (personnel security actualizes existing abilities, their practical application and effective use. In connection with the specified this concept allows to distinguish the realized and unrealized opportunities concerning

maintenance of a proper level of personnel safety, opens reserves of increase of its level); aimed at the future (in the process of ensuring personnel security not only existing methods and tools are implemented, but also new opportunities appear. That is, the development of the methodological framework for ensuring personnel security is the key to its sustainable level in the future).

Considering personnel security as a separate system, which is a combination of complex and interconnected elements, it should be considered provided if the company has achieved the appropriate level of its functional components: safety (creating certain working conditions for employees); social and motivational security (decent wages, professional development, interest in the results of work); occupational safety (modern equipment, insurance against occupational hazards, medical care); anti-conflict security (creating a positive psychological climate in the team, promoting interpersonal communication); intellectual security (preservation and increase of highly qualified workers, promotion of inventive and innovative activities).). In the course of the research we faced the problem of combining and differentiating between scientists of personnel and intellectual components of economic security of the enterprise. In our opinion, the staff is the bearer of intellectual and professional abilities and using its available potential has the opportunity to produce their own intellectual achievements in intellectual property that need protection at the enterprise. It follows that personnel security should be considered as a complex system, which intellectual should be included as a functional component.

Conclusions. The analysis of terminology and determining the place of personnel security in the general security system of the enterprise contributed to the selection of its main essential characteristics: it is a component of economic security of the enterprise and, at the same time, a relatively independent object of

management; this is a condition for ensuring the sustainability and development of the enterprise in the current and subsequent periods; it is a system that protects the priority interests of the enterprise from internal and external threats; it is a system characterized by appropriate quantitative and qualitative indicators that have threshold values from which it is possible to draw conclusions about its level; it is the result of personnel and personnel risk management, which allows to perform production tasks in accordance with the development strategy of the enterprise.

Personnel security is a complex integrated phenomenon, characterized by a certain dialectical unity of quantitative and qualitative features, because it has its own structure, spatial and temporal orientation, is a process that is in each specified moment at the same time in different forms. Therefore, conceptually, in methodological terms, it should be considered in a narrowly functional approach to achieve a comprehensive and comprehensive nature of research by: determining the nature of its essence; the main processes that affect its provision; definition of evaluation criteria and indicators that reflect its level; its in-depth analysis; development of measures to ensure its high level.

References:

1. Гаврилова О. Построение эффективной системы найма персонала: основные сложности и способы их преодоления. *Новости менеджмента*. – 2014. – № 6. – С. 12–18.
2. Чумарин И.Г. Что такое кадровая безопасность компании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://alls.in.ua/41136-shho-takekadrova-bezpeka-kompani.html>.
3. Лобза А. В., Бікова А. М., Семенова Л. Ю. Підходи до створення ефективної системи найму персоналу вітчизняних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. – 2016. – № 3. – С. 245–252.

4. Єгорова О.С. Управління кадровою безпекою підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://masters.donntu.edu.ua/2010/iem/egorova/diss/indexu.htm>

5. Кіріченко О. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Знання-Прес, – 2002. – 384 с.

6. Ареф'єва О. В., Литовченко О. Ю. Кадрова складова в системі економічної безпеки машинобудівних підприємств. Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11.– С. 95–100.

7. Халіна О. В. Основні аспекти забезпечення кадрової безпеки підприємства / О. В. Халіна, Н. О. Козаченко // Наукові записки [Української академії друкарства]. - 2017. - № 2. - С. 133–142. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2017_2_16.

§ 2.2 MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S RESTAURANT BUSINESS IN THE CONDITIONS OF THE PANDEMIC (Prylepa N.V., Khmelnytsky National University, Tomalia T.S., Khmelnytsky National University)

Introduction. Conditions for the development of the restaurant business in Ukraine are changing under the influence of various economic events. Recent events are a testament to the impact of the pandemic on the restaurant business. For many restaurants, surviving in a pandemic environment is no easy task. The conditions in which the restaurant industry finds itself are definitely a challenge, it is an incentive to look at the restaurant business from a different angle and create new, more flexible projects. Today, restaurant businesses have to make every effort to stay afloat and survive. Due to the situation in the world caused by the coronavirus pandemic, most restaurateurs suffered heavy losses, and some of them were forced to close their establishments or to transform their activities.

However, the pandemic forced to reconsider the existing adaptation mechanisms and behavioral approaches to the management of the restaurant business in the global crisis. The most significant losses from the introduction of restrictive measures threatened the restaurant business, which faced the need to cover the costs of staff, territory, security, utilities in a significant reduction in profits due to the ban on visiting restaurants in the first months of the pandemic. However, meeting the basic motivational needs of the consumer the restaurant business is beginning effectively overcome systemic economic crises.

Presentation of the main material. For the restaurant business, the pandemic crisis is a difficult time, so most homeowners have had to cut staff, review room charges and focus on food and beverage delivery. The culture of food delivery and

online ordering began to develop at an incredibly rapid pace. Programs Delivery.com, Uber Eats, Caviar are becoming one of the most popular in the world of food. In addition, delivery from regular establishments, there is a growing number of orders from “virtual” restaurants that do not accept offline consumers and prepare exclusively for delivery.

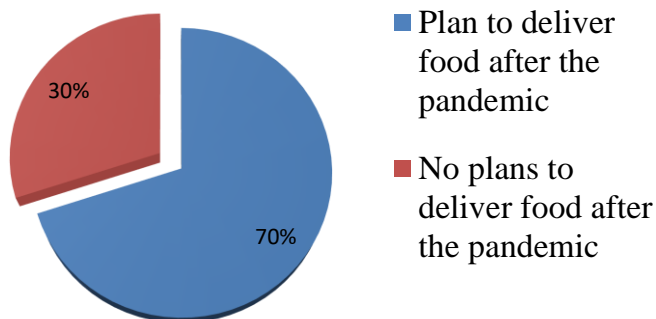
To meet the demands of their customers, delivery services introduce new technologies and simplify the ordering mechanism as much as possible. You can order on social networks, with the help of virtual assistants and from the car's navigation system. For example, in the US, the order from Pizza Hut pizza you can make and pay for directly by the digital menu of the car and from Domino's Pizza just by retweeting the pizza emoji. The same Pizza Hut has released a digital menu that determines the focus of the customer's eyes and offers the best ingredients for pizza with 4896 possible combinations in just 2.5 seconds [3].

In Ukraine, the service of food delivery in restaurants has switched to a system of delivery automation. The food delivery automation allows the restaurant to receive an objective picture of orders, promptly respond to changes in customer requests, predict peak loads and make timely adjustments.

The Ukrainian network of “Chernomorka” establishments has started to implement quite creative solutions so that kitchen workers and waiters do not lose their jobs by launching a unique online restaurant. The waiters took orders and helped guests with their choices via video link. Ready meals could be picked up on their own or arrange for home delivery [1].

The Ukrainian Restaurant Association conducted a survey in 2020 among owners and managers of restaurants to find out how the spread of the pandemic has affected the development of the restaurant business in Ukraine. More than 2300 respondents took part in it. The results of the analysis are given below in Fig.1-4 [3].

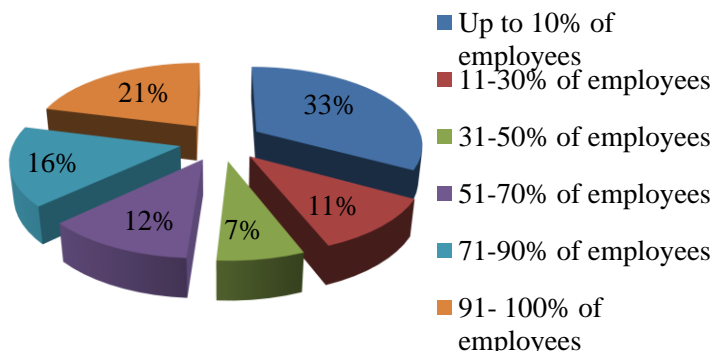

Fig.1. Percentage of restaurants that plan to deliver food during the pandemic

Indeed, the spread of the virus has given a “boost” to such a direction as food delivery, many began to work in this format, but only 30% plan to abandon it after the restoration of normal operation.

The advantages of cooperating with food delivery services, which have convenient mobile applications for customers, are obvious. This is convenient because you do not need to hire new staff, and, in fact, develop another line of business. If the establishment delivers food and beverages on its own it may be a method of employing its own employees who may have lost their jobs due to the crisis.

Fig.2. *Percentage of redundant workers in restaurants during the pandemic*

Due to the pandemic, the policy of personnel management in the restaurant business has changed, so 33% of restaurant companies have reduced to 10% of employees and introduced more flexible conditions of “survival” during the pandemic (Fig. 2). Therefore, in order to “survive”, restaurants emphasize the increase in delivery, the development of the restaurant's site, work with social networks and more. The business model is gradually changing, adapting to new realities. Yes, quite a few restaurants in Ukraine are beginning to offer convenient digital tools for the development and promotion of their restaurant projects online. Digital - a tool as a messenger (for example, Viber, Facebook Messenger, Telegram) created quite a few restaurants, where there is online discussion and exchange of information on restaurant topics.

The salvation for many restaurants is the sale of takeaway dishes, but this is convenient only for those who are well located. A popular service “I’ll take it myself”, which is issued only for rent. For orders over UAH 1.000 cooking time is from 1 hour 30

minutes and depends on the load of the restaurant. If the restaurant is in a Business Center where almost no one lives permanently, the takeaway service is unlikely to prosper.

Unlike in Ukraine, in the United States, some restaurateurs have converted their establishments to shops. An interesting idea is the hot dog chain has started successfully sell boxes for creating hot dogs at home, and the product is in demand among regular customers of the cafe. Steakhouses sell steak-roasting kits at home, and popular confectioneries are becoming suppliers of homemade bread, croissants and other pastries to their customers. But it is easier for small restaurants to survive during a pandemic - large chains have significant costs for rent, wages, taxes, while losing sales [6].

In our opinion, in order to survive, restaurants need to offer the simplest and most popular food most often ordered by consumers, as well as optimize costs, adjust menus to meet the demand of the solvent population and stay in touch with customers.

One of the new trends in the development of the restaurant business in a pandemic is a blogger-restaurateur. To be open to customers, restaurants get in touch, record videos about the development of their restaurant, new dishes, discoveries and are constantly in touch with their customers. Mobile applications in virtual objects have led to the emergence of creative directions for the development of restaurant businesses and their approach to consumers.

Dark kitchens are becoming a common format for catering establishments. They do not have seats and waiters, and ready orders are transferring directly to the couriers of the delivery service. As for specialization, dark kitchens in Ukraine are often not limited to one concept and have several kitchens that the consumer needs. This format has several areas: for example, a closed kitchen, which delivers products - this is the usual catering,

online delivery of food for establishments where there is no own kitchen, or cooking for retail chains and vending machines. In delivery, there is a trend for ordinary homemade food. Food delivery is becoming more common and every day, with more and more people ordering food for lunch or dinner every day to save time.

Self-service kiosks are increasingly appearing in the restaurant business. This is a new trend for fast food establishments so cashiers are becoming unnecessary and there are no crowds at the box office.

More and more establishments are avoiding the use of paper menus, and have started using QR codes. The QR-code menu is convenient because no additional equipment is required. It is enough to place a sticker on the table in the institution - and the consumer scans the menu with his smartphone. The use of this technology is relevant so that the consumer can pay for orders with a smartphone. The QR code can include various data: menu, delivery terms, restaurant history or information about personal loyalty cards [1].

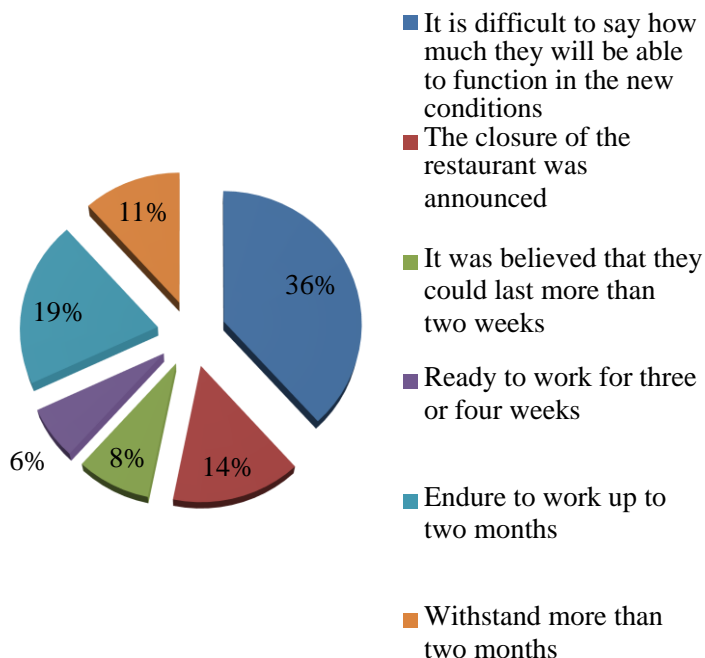
Using cloud programs such as “jSolutions”, “SmartTouch POS”, “Poster”, “SkyService POS”, etc., the restaurant implements the task of adjusting and managing orders, forming tasks for preparation and settlements with customers in the restaurant business. Using special equipment, touch POS-monitors or tablets, the restaurant performs installation and organizes self-service counters for visitors. When ordering, the order is automatically printed at the bar or kitchen.

It should be noted that not all restaurants are ready to work and look for trends in the development of their restaurant in a pandemic. Thus, at the beginning of 2021 there were 14.7 thousand restaurants, cafes and bars, compared to the beginning of 2020, when there were 18.6 thousand establishments in Ukraine.

Accordingly, the volume of the restaurant market decreased by almost 30% in 2020 and amounted to UAH 14.1 billion in 2020. In 2020, the restaurant market lost almost 6 billion hryvnias [3].

Fig.3. Percentage of functioning restaurant establishments in new conditions

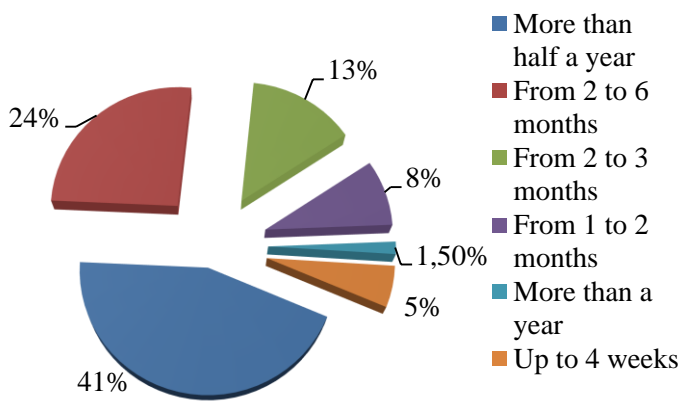
Reducing the number of orders and, consequently, profits forces the restaurant business to reconsider the format of business, reformat and adapt to new conditions (Fig. 3).

Quarantine restrictions began to stimulate demand for summer playgrounds in most restaurants. A new format of establishments has appeared - a summer playground without premises. Mixed formats also began to develop during the pandemic, such as cafes and shops. If the restaurant is closed - the store is open, restrictions are lifted everything works together again.

Thus, the restaurant business should try quickly reorientation to a new format of doing business. A significant number of institutions - 41% believe that they have resumed their work in six months (Fig. 4). This indicates that the working institutions were able not only to resume their activities, but also to increase their profits. However, a large number of representatives of the restaurant business could not cope with the catastrophic consequences and went bankrupt.

Fig.4. Periods of restaurant business recovery after the spread of the virus

In order to avoid catastrophic consequences, the main trends in the development of the restaurant business in Ukraine in a pandemic include: Asian institutions; open kitchen; single food restaurants; healthy food; meat restaurants, own production, farm products; bakeries and confectioneries; modern Ukrainian cuisine; combining retail and restaurant business: shops, cafes, shops, bars, etc. The crisis provides good opportunities for such institutions, as they have opportunities for systemic development. In the coming years, such facilities are expected to boom, as they were the first to realize that the market was liberated and needed to develop.

In our opinion, the trends in the development of the restaurant business in Ukraine, which will continue to develop in other formats, are as follows:

1. Application of multichannel. Multichannel in the restaurant business is a combination of online and offline sales. Most offline establishments that have already adopted this are using their resources effectively to increase sales, offering customers not only to visit the establishment but also to order food at home, or place an order and pick it up themselves;
2. Additional geo-zoning. Geo-zoning allows you to set up automatic mailing, activated when the consumer appears in a particular place. Therefore, when a customer is near a restaurant, the restaurant manager can automatically send him a voucher for free coffee. The consumer may not have planned to come in, but a timely coupon can convince him otherwise;
3. Loyalty programs. Customer retention is about maintaining loyalty. A balanced combination of push-messages, messengers and SMS will allow the customer to not forget about the loyalty program and will encourage him to visit the restaurant's website more often;
4. Application of cloud programs such as “jSolutions”, “SmartTouch POS”, “Poster”, SkyService POS, etc;

5. Application of delivery. Without it, it is very difficult to compete and, accordingly, quickly pay off.

Conclusions. Ukraine's restaurant business has faced the biggest challenge in recent times. To survive in difficult conditions, restaurant business owners are transforming the usual formats of activity and activating all possible reserves and key resources. Given that at the present stage of development, the restaurant business is a global computerized business based on Internet technologies and alternative online services, in modern conditions, they should be fully involved in the activities of restaurant businesses. Information technology today, as never before, must become an increasingly valuable resource in the restaurant business, helping restaurateurs not only to maintain viability, but also to open new promising areas of development.

References:

1. Balats'ka, N.Yu. (2020), "Restaurant business in the condition of the coronavirus pandemic: problems and directions of transformation of development models", *Elektronnyj naukovopraktychnyj žurnal "Infrastruktura rynku"*, vol. 42, pp. 117—122, available at: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/22.pdf (Accessed 20 January 2022)

2. The second lockdown again brought down the turnover of establishments: restaurants and bars are worst of all. [Electronic resource]. – available at: <https://joinposter.com/post/vtoroy-lockdaun-dlya-restoranov> (Accessed 19 January 2022)

3. How did the coronavirus epidemic affect the development of the restaurant industry in Ukraine? [Electronic resource]. – available at: <https://smarttouchpos.eu/kak-povliyal-koronavirus-na-razvitiye-restorannoy-industrii/> (Accessed 2 January 2022)

4. Polstiana N.V., Kononenko T.P. Innovative changes in the restaurant business in the context of the corona virus pandemic [Electronic resource]. - available at: <http://www.tsatu.edu.ua/tpzpsg/wp-content/uploads/sites/18/97.polstjana-n.v.-kononenko-t.p.innovacijni-zminy-u-restorannomu-biznesi-v-umovah-pandemiyi-koronavirusu.pdf> (Accessed 10 January 2022)

5. Restaurant tactics: anti-pandemic case. [Electronic resource]. – available at: [http://zt.knute.edu.ua/files/2021/02\(115\)/10.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2021/02(115)/10.pdf) (Accessed 02 February 2022)

6. TOP-13 trends in the restaurant business in 2022. [Electronic resource] – Access mode: <https://joinposter.com/post/restaurant-trends> (Accessed 20 January 2022)

7. Meghashyam M. Restaurant industry reeling under coronavirus. The Hill. Available at: <https://thehill.com/business-a-lobbying/business-a-lobbying/488110-restaurant-industry-reeling-undercoronavirus> (Accessed 05 January 2022).

§ 2.3 ФУНКЦІОНАЛ КРЕДИТНОГО СКОРИНГУ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ШАХРАЙСТВА БАНКІВСЬКИМИ УСТАНОВАМИ (Квасницька Р.С., Хмельницький національний університет, Танасієнко Н.П., Хмельницький національний університет, Танасієнко В.П., Хмельницький національний університет)

Вступ. Кредитна діяльність банків супроводжується широким спектром і фінансових ризиків (кредитним, ризиком ліквідності, процентним і валютним ризиками), і ризиків нефінансового характеру (операційно-технологічним ризиком, ризиком втрати репутації, юридичним, стратегічний ризики). Через пріоритетність і високу прибутковість кредитної діяльності банків саме кредитні ризики є визначальними в діяльності банківських установ. Їх негативна дія завдає банкам значних втрат, що можуть призводити не тільки до збитковості діяльності банків, а й до їхнього банкрутства. Кредитний ризик виникає кожного разу, з моменту, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи консепсуальних угод [1]. Тому, доти, доки існує банківське кредитування, у будь якій країні незалежно від рівня розвитку існуватиме проблема перманентного пошуку шляхів ідентифікації, мінімізації та контролю кредитного ризику. Адже повністю уникнути кредитного ризику можливо лише за однієї умови – відмовившись від проведення тієї чи іншої кредитної операції, що, водночас, супроводжується зникненням можливості отримання прибутку. За останні дванадцять років банківська система України зазнала значних кількісних втрат банківських установ. Їх динаміка на кредитному ринку України протягом 2010-2021 років ілюструє спадну тенденцію: з 176 діючих банків в 2010 році відбулося скорочення до 71 діючого банку в

2021 році [2]. Однією із причин позбавлення ліцензій у банків та послідуючих банкрутств є неповернення кредитів через кредитне шахрайство, яке набуло загрозливого характеру в банківському секторі країни. Україна займає одне з перших місць серед поширення шахрайських дій саме у банківській сфері. Шахрайські дії негативно впливають на репутацію банку, погіршення відносин із бізнес-партнерами, важливими клієнтами та взаємодію із НБУ та призводять до втрати фінансових ресурсів. Тому для забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківських установ необхідне впровадження дієвої системи виявлення кредитного шахрайства, яке може бути здійснене на основі застосування функціоналу кредитного скорингу.

Виклад основного матеріалу. Ступінь кредитного ризику банку залежить від дії багатьох факторів, які класифікуються за різними ознаками, що враховують природу і специфіку факторів, можливість нівелювати ризики чи мінімізувати їх негативну дію на результати кредитної діяльності банку. Отже, кредитний ризик займає чільне місце в сукупності ризиків банківської діяльності та має тісний взаємозв'язок із іншими ризиками, що узагальнюються таким поняттям, як фінансові ризики. При цьому, вагомим є вплив кредитного ризику на фінансову безпеку банку, яка полягає у здатності банку самостійно розробляти та проводити фінансову стратегію відповідно до цілей своєї діяльності, в умовах невизначеного зовнішнього середовища. Так, останнім часом в банківській сфері все частіше фіксуються махінації, які стосуються незаконних кредитних операцій, що є одним із найпоширеніших способів кредитного шахрайства. Всі види кредитного шахрайства можна розділити на такі групи:

1) способи, за допомогою яких позичальник посягає на фінансові ресурси банків:

- фізична-особа підприємець або ж юридична особа, які мають право на здійснення підприємницької діяльності – отримують кредит за підробленими документами;

- позичальник, який є офіційно зареєстрованим, використовує свідомо помилкову інформацію для укладення кредитного договору;

- посадова особа отримує пільговий кредит на законних підставах з наступною його передачею певній комерційній структурі під відсотки або ж комерційна структура за усною домовленістю розраховується з посадовою особою, яка і привласнює кошти;

- фізична особа оформляє споживчий кредит за підробленими документами або ж на підставних осіб;

2) способи, до яких вдаються працівники банків, які використовуючи конфіденційну інформацію про клієнта, яка є банківською таємницею, знімають з його розрахункового рахунку кредитні кошти і використовують їх на власні потреби або в інший незаконний спосіб;

3) взаємна домовленість представників кредитора і позичальника про отримання незаконного кредиту, тобто це органічне поєднання двох попередніх груп [3].

Більш деталізована характеристика видів та особливостей кредитного шахрайства представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Види та особливості кредитного шахрайства

Вид шахрайства	Особливості
1	2
Кредитування фіктивних осіб чи осіб які надають підроблені документи	Введення в оману працівників банку шляхом надання завідомо неправдивої інформації про господарське становище суб'єкта підприємницької діяльності, фінансове становище особи чи характер забезпечення кредиту, оцінюючи яку, банк приймає рішення про надання кредиту та його умови (розмір і термін повернення, його забезпечення, розмір відсотків тощо). Основні способи вчинення фінансових шахрайств із використанням підроблених документів: застава неіснуючого або неліквідного майна; відмова від виконання угоди (договорів, контрактів), які після отримання кредиту розривають, а отримані кошти переводять на рахунок інших суб'єктів підприємницької діяльності
Кредитування осіб афілійованих з їх власниками та менеджментом	При кредитуванні таких осіб первинно їх кінцевими бенефіціарами не ставиться мета заволодіння фінансовими ресурсами банку, але, при виникненні збитків у таких осіб, вони покриваються за рахунок нових запозичень. Тобто, надаються нові кредити, за рахунок яких погашаються відсотки та отримані збитки таких позичальників. Більш того, у випадку ризику втрати керованості банку чи права власності, такі позичальники використовуються для організації виведення фінансових ресурсів із банківської установи. Крім цього, надані кредити використовуються для придбання особистого майна, яке згодом перепродається іншим особам, які не мають прямих фінансових зобов'язань перед банком.

<p>Кредитування позичальника із наступним інсценуванням його банкрутства</p>	<p>Власники позичальника-юридичної особи, які після отримання кредитних коштів, імітують збитковість їх господарської діяльності: операції із погашення кредиторської заборгованості, із передплати товарів, які ніколи не будуть поставлені, придбання «сміттєвих» товарів (за завищеною ціною в кілька десятків чи сотень разів), господарські взаємини із сумнівними контрагентами. Інструментами такого шахрайства є підrobка документів, здійснення фінансових операцій, спрямованих на виведення фінансових ресурсів із рахунків позичальника, інсценування банкрутства позичальника</p>
<p>Шахрайське одержання банківського кредиту працівниками банківської установи</p>	<p>вчиненні шахрайств безпосередньо працівниками банківських установ, до яких відносять: видавання значних кредитів засновникам банку, що зрештою призводить до неплатоспроможності банку та заподіює збитки іншим клієнтам; незаконне кредитування «своїх» підприємств (відповідальні посадові особи банку входять до складу їх засновників або керівників); незаконне одержання працівниками банку кредиту на вигідних умовах тощо</p>
<p>Шахрайське одержання банківського кредиту з використанням змови представників банку (кредитора) та особи (позичальника)</p>	<p>Працівники банку сприяють у наданні кредиту, або пільгових умов кредитування шляхом порушення встановленої процедури чи неврахування встановлених вимог до позичальників, сприяють у відкладанні строків повернення кредиту шляхом безпідставної пролонгації терміну дії кредитного договору; використовують різні механізми незаконної конвертації кредитних коштів або їх переказу за кордон; сприяють у неправомірному звільненні заставного майна, під яке одержано кредит; використовують різні засоби підмінювання документів; надають тіньові кредити «своїм»</p>

	<p>суб'єктам підприємницької діяльності (які оформлені на підставних осіб, але є власністю посадових осіб банку); не бажаючи компрометувати банківську установу, приховують випадки зловживань або недбалості працівників установи, що призвели до неповернення кредитів; злочинці навмисно впроваджують у банківські структури «своїх» осіб з метою подальшого неконтрольованого отримання кредитів</p>
--	--

Джерело: складено за [4; 5]

Дані табл.1 свідчать, що банківські установи потерпають від багатьох різновидів фінансового шахрайства, котрі негативно позначаються на усіх складових фінансової безпеки банків: ресурсоутворювальній, кредитній, валютній, інвестиційній безпеці, а також фінансовій безпеці загалом, оскільки виведення коштів знекровлює ресурсне забезпечення банків, перешкоджає своєчасному виконанню ними зобов'язань за залученими та запозиченими коштами. В табл. 2 наведено типові схеми виведення коштів та втрати від шахрайських дій в українських банках.

Таблиця 2

Випадки виведення кредитних коштів шахрайськими діями з українських банків

Схеми виведення коштів	Втрати
1	2
Надання кредитів підприємствам з ознаками фіктивності, укладання численних страхових договорів з фіктивною страховою компанією та проведення закупівлі консультативних послуг, єдиним підтвердженням надання яких стали акти прийому-передачі із зазначенням сум, але без дати («Інвестбанк»)	Виведено близько 200 млн. грн. і 3,5 млн. грн.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

<p>Виведення коштів, залучених як вклади від фізосіб, на низку підставних фірм (які не мали необхідного забезпечення за кредитними договорами та не проводили по них господарську діяльність, тобто зазначені операції мали всі ознаки шахрайських) у вигляді незабезпечених кредитів («Терра Банк»)</p>	<p>Шахрайство з коштами вкладників на суму понад 1 млрд. грн. згодом призвело до банкрутства фінансової установи.</p>
<p>Кредитування під заставу неліквідного майна («Демарк»)</p>	<p>Протягом 2008-2014 рр. банк «Демарк» уклав із 37 позичальниками 43 однотипні кредитні договори, за якими майже кожна особа отримала майже однакові суми у межах 36,5-38 млн. грн., а в заставу було надано неліквідне майно, що унеможливило повернення коштів шляхом звернення стягнення на предмет застави. Збитки на суму майже 1,3 млрд. грн. Таке схемне кредитування стало однією із причин значної відмінності між оціночною та балансовою вартістю активів, включених до ліквідаційної маси банку. При тому, що «на папері» активи банку оцінені у 1 963,4 млн. грн., незалежні суб'єкти оціночної діяльності оцінили їх лише у 236 млн. грн. При цьому, майже удесятеро меншою виявилась оцінка кредитів, наданих юридичним особам: при «роздутій» у 1776,8 млн. грн. балансовій вартості, незалежні оцінювачі оцінили цю групу активів у 164,8 млн. грн.</p>

Схеми виведення коштів	Втрати
1	2
<p>Кредитування афілійованих осіб із їх власниками та менеджментом (Приватбанк, Банк «Таврика» та ін.) Кредитування пов'язаних осіб, надання кредитів неплатоспроможним позичальникам (або без фактичної наявності предметів забезпечення) («Фортуна» та «Південкомбанк»)</p>	<p>Під заставу за кредитами АТ «Банк «Таврика» були передані картини, вартість яких була спочатку оцінена у 5,4 млрд. грн., згодом переоцінена до 9 млрд. грн. Після судового процесу, який був ініційований ліквідатором, колекція картин була оцінена лише у 16,3 млн. грн. ТОВ «Музей сучасного образотворчого мистецтва», який на той час був власником колекції, оголосило про своє банкрутство. В рамках процедури банкрутства картини й були продані відповідно до останньої оцінки. В рахунок компенсації за видані більш ніж 4 млрд. грн кредитів банк «Таврика» отримав суму в 263 рази меншу. Збитки у десятки мільярдів гривень</p>
<p>Недобросовісне вивільнення забезпечення, надання/отримання удаваного забезпечення, свідомі помилки в документах на обтяження забезпечення (кадастрових номерах, серійних номерах агрегатів, в адресах розташування тощо), взяття забезпечення за завищеною вартістю при наданні кредитів («Форум», «Аксиома», «Банк Камбіо», «Дельта», «Фінанси та кредит», «Надра»)</p>	<p>Імітація наявності вартісного та ліквідного майна, заможності. Виведення з-під застави майнових прав за кредитами і переведення коштів з рахунків юридичних на рахунки фізичних осіб як безвідсоткова позика/безповоротна фінансова допомога, визнання поручителями недійсною наданої позичальникам поруки, прийняття при кредитуванні удаваного забезпечення у вигляді «сміттєвих» ЦП. Загалом на балансі КБ, що ліквідуються та перебувають в управлінні ФГВФО, обліковуються «сміттєві» ЦП вартістю понад 12,75 млрд. грн.</p>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

Відступлення прав вимоги за кредитами	У цій схемі задіяні фінансові та факторингові компанії. Через халатність держорганів і цю схему банківський сектор втратив ще 12,43 млрд. грн.
Фіктивне погашення шляхом перекредитування кредитного портфеля афілійованих осіб, виведення кредитного портфеля фізосіб (Банк «Михайлівський»)	Перекредитування кредитного портфеля афілійованих юридичних осіб на 1,2 млрд. грн., виведення кредитного портфеля фізосіб на 683 млн. грн.
Нецільове використання кредитних коштів (УПБ, Імексбанк, БГ Банк, Єврогазбанк і Citycommercebank)	Збиток у 5,58 млрд. грн.

Джерело: складено за [4; 5; 6; 7; 8; 9]

Сьогодні, українські банки використовують широкий арсенал методів для боротьби із шахрайством. Одним із методів, який дозволяє оцінити рівень фінансової безпеки банку щодо здійснення кредитних операцій банком, та сприяє виявленню шахрайських дій в процесі здійснення кредитування є кредитний скоринг. Скоринг (від англ. score – бал) – це система, яка на основі кредитних історій банку оцінює ймовірність дефолту потенційного позичальника, виходячи з його соціально-демографічних характеристик [10]. Саме кредитний скоринг, що являє собою математичну або статистичну модель, за допомогою якої банк визначає, наскільки велика ймовірність, що цей потенційний позичальник поверне кредит у встановлений строк [11, с. 76] є найбільш адекватним підходом, що дозволяє оптимально вирішувати завдання по підвищенню ефективності кредитної діяльності через зниження її ризиковості її здійснення. При цьому, кредитний скоринг забезпечує гнучкий інструментарій оцінювання кредитних ризиків і можливість автоматизації процесу прийняття кредитних рішень.

Дослідження теоретико-практичних підходів використання кредитного скорингу [11; 12; 13; 14] дозволило сформуванати узагальнену класифікацію його видів: а) залежно від наявної інформації: аплікаційний скоринг (скоринг за актуальними даними протягом оформлення заявки) – оцінка кредитоспроможності потенційних позичальників за наданою інформацією упродовж кредитної трансакції; поведінковий скоринг (скоринг протягом кредитного періоду) – оцінка ймовірності повернення кредиту на основі математичної оцінки динаміки стану кредитного рахунку потенційного позичальника; колекторський скоринг (скоринг ймовірності повного чи часткового повернення кредиту) – конкретизація напрямів роботи щодо із позичальником-боржником, коли його кредитний рахунок класифіковано як «незадовільний»; скоринг шахрайства – оцінка ймовірності шахрайства, що визначає ймовірність потенційних неправомірних дій позичальника; б) залежно від якості доступної інформації про позичальника і методу прийняття рішень: дедуктивний скоринг, основними елементами якого є висновки й оцінки експертів, що сформовані відповідно до критичних значень і вагомості оцінки виокремлених критеріїв; емпіричний скоринг, основними елементами якого є статистичні моделі та методи ранжування неоднорідних багатовимірних даних, вибір яких залежить від категорії позичальника та виду кредиту; в) залежно від способу побудови моделі скорингу: статичний скоринг – вектор скорингових балів визначає ймовірність дефолту позичальника на момент подачі заяви про надання кредиту; динамічний скоринг – вектор скорингових балів визначає ймовірність дефолту позичальника на весь період видачі кредиту в кожен період часу із заданою частотою; г) залежно від методів побудови моделі скорингу: експертний скоринг – скоринг,

система якого була побудована експертним шляхом для більш якісного оцінювання клієнтів до прийняття рішення; статистичний скоринг – скоринг, система якого може бути побудована лише за умови наявності значного масиву даних, з метою отримання прогнозів на майбутнє.

Отже, одним із видів кредитного скорингу є скоринг шахрайства, що дозволяє банку в онлайн-режимі виявляти здобувачів, чії звернення варто відхилити або відкласти для більш детального розгляду. Скорингові моделі для виявлення спроб обдурити банк підрозподіляють усіх потенційних позичальників на групи за ймовірністю, що те чи інше прохання про видачу кредиту є шахрайством. Заходи, що застосовуються при скорингу шахрайства не тільки надають додаткову інформацію для поведінкового і колекторського скорингу, а й можуть заплутати шахрая, оскільки скорингова система враховує не всі питання [12, с.180]. Використання кредитного скорингу дає змогу: скоротити час на оцінку кредитоспроможності позичальника та підвищити рівень її об'єктивності, адже аналіз здійснюється в автоматичному чи напівавтоматичному режимі; підвищити якість кредитного портфелю банку за рахунок відбору більш надійних позичальників; здійснювати моніторинг стану обслуговування боргу позичальником та оперативно виявляти прострочену заборгованість.

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що кредитне шахрайство спричиняє масштабні негативні наслідки як для окремих банків, так і їх клієнтів, контрагентів, та й для всього банківського сектору країни. Кредитне шахрайство супроводжується відчутними збитками для усіх учасників фінансового ринку, пов'язане з виникненням нових ризиків та загроз, є перешкодою безпечному функціонуванні банківських

установ, тому проблема виявлення та запобігання шахрайським діям є актуальною.

Проведені дослідження підтвердили, що банківські установи України несуть значні втрати від шахрайських дій. Банки використовують широкий спектр методів для запобігання шахрайству, чільне місце серед яких займає кредитний скоринг, який забезпечує гнучкий інструментарій оцінювання кредитних ризиків і можливість автоматизації процесу прийняття кредитних рішень.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, редакція від 2.06.2012 № 361 – URL: <https://bit.ly/3smTMNY> (дата звернення 18.01.2022)

2. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ. – URL: <https://bit.ly/334xtE9>

3. Горлачук О.А. Кредитні махінації в сфері фінансово-кредитних відносин та захист інтересів їх суб'єктів. – URL: <https://bit.ly/35LPd88> (дата звернення 22.01.2022 р.)

4. Кришевич О.В. Способи шахрайств в банківській сфері: кримінально-правовий аспект. *Юридичний вісник*. Вип. 2. 2012. С.112-116

5. Мельник С.С. Виявлення та запобігання фінансовому шахрайству у забезпеченні фінансової безпеки комерційних банків / Дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук зі спеціальності: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. ДВНЗ «Університет банківської справи». – Київ, 2019. 252с.

6. Активи з банку «Таврика» виводились через кредитування пов'язаних осіб та заміну ліквідної застави за вже виданими кредитами. – URL: <https://bit.ly/3owLWjE> (дата звернення 15.01.2022)

7. Ризикова кредитна політика, видача кредитів під однотипне неліквідне забезпечення нанесли збитки банку «Демарк» на суму майже 1,3 млрд. грн. – URL: <https://bit.ly/34IDpms> (дата звернення 18.01.2022)

8. Топ-5 схем виведення грошей із банків. – URL: <https://bit.ly/3suMnMK> (дата звернення 18.01.2022)

9. Які банки нарощують «погані» кредити. – URL: <https://bit.ly/34FugeL> (дата звернення 15.01.2022)

10. Арбузов С.Г., Колобов Ю.В., Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківська енциклопедія. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. 504 с.

11. Камінський А. Б., Писанець К. К. Скорингові технології в кредитному ризик-менеджменті. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 197-201.

12. Бучко І.Є. Скоринг як метод зниження кредитного ризику банку. *Вісник університету Банківської справи НБУ*. 2013. №2(17). С.178-182.

13. Дунас Н.В., Білокриницька М.С. Впровадження системи кредитного скорингу українськими банками для споживчого кредитування. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 5(16). С.263-269

14. Сівчук Т. Система кредитного скорингу в банках: зарубіжний досвід та українські моделі. *Наука молода*. 2013. №19. С.135-139.

§ 2.4 КОМПЛАЄНС РИЗИКИ ТА РИЗИКИ НЕДОТРИМАННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ АКТИВ (Сопін Є.О., Національний університет водного господарства та природокористування)

Вступ. Діяльність фінансових установ є регульованою активністю і має свої ризики. Правильне ставлення керівництва фінансової компанії до функції комплаєнс-контролю створює умови для ефективного контролю ризиків щодо втрати прибутків, знижує потенційну ймовірність збитків навмисного чи ненавмисного характеру, втрати бізнес-репутації на ранніх стадіях, що в свою чергу призводить до їх зменшення.

Будь-які підозри щодо відмивання доходів та фінансування тероризму (ПВД/ФТ) входять до категорії комплаєнс ризиків. Тому оцінка ПВД/ФТ ризиків торговця під час процесу андерайтингу повинна бути комплексною і враховувати досвід торговця у веденні конкретного типу бізнеса, перевірки його трансакційної активності, кредитоспроможності тощо.

Пошук шляхів протидії відмиванню доходів та фінансування тероризму – це спільна справа урядів країн та фінансових установ. Багато країн уже давно почали посилювати свої ПВД-законодавства, активно використовуючи стандарти та рекомендації ФАТФ.

Україна тільки розпочинає цей шлях створюючи національне законодавство, що впливає на практичну роботу суб'єктів первинного фінансового моніторингу у відповідному контексті.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з визначення терміна «комплаєнс» (compliance), оскільки протягом усього розділу ми будемо розглядати різні аспекти

цього поняття. Існує безліч наукових визначень але ми будемо відштовхуватися від найбільш влучного [1, С. 65]. Так, комплаєнс – це забезпечення відповідності діяльності організації вимогам, що накладаються на неї законодавством країни реєстрації або ж закордонним, іншими обов'язковими для виконання регулюючими документами, а також створення в організації механізмів аналізу, виявлення та оцінки ризиків порушення законодавства, а також забезпечення комплексного захисту організації [2].

Процедурам комплаєнсу, а саме аналізу відповідності компанії певним вимогам останнім часом приділяють багато часу і, кажучи про функції комплаєнсу у сучасних бізнес-процесах, можна виділити дві основні такі функції. По-перше, він дозволяє виявити відповідність компанії вимогам, що пред'являються контрагентами для початку співпраці. По-друге – аналіз відповідності впроваджених бізнес-процесів вимогам контрагентів або встановленим нормативним вимогам чи внутрішнім політикам та правилам.

Будь-які відносини з контрагентом (counterparty), який може виступати у якості юридичної або фізичної особи, можуть призвести до виникнення ризиків для бізнесу. Тому, якщо ці ризики не виявляються компанією своєчасно і не знижуються у подальшому, то існує ймовірність того, що вони можуть призвести до репутаційного збитку, до великих фінансових втрат, і що найгірше, залученню до адміністративної або кримінальної відповідальності. Впровадження шахрайських схем, невиконані зобов'язання – ці фактори вже можуть спричинити несприятливі наслідки для бізнесу, якщо в ході співпраці з контрагентом не аналізуються можливі ризики. Комплаєнс дозволяє виявити **потенційні ризики**, які можуть негативно вплинути на взаємні комерційні відносини або застосування штрафних санкцій та призвести до

неможливості виконання угод. Завдяки процедурам комплаєнсу можна попередити шахрайські або корупційні дії з боку персоналу або контрагентів, уникнути застосування санкцій, перевірити та вдосконалити порядок роботи із клієнтами тощо.

Щорічно у світі вчиняються різні фінансові злочини. За оцінками, обсяг корупції у світі становить 2,6 трлн доларів, а сума відмитих грошей складає близько 1,6 трлн доларів на рік, або 2,7% світового ВВП [3]. І більшість таких злочинів відбувається саме через фінансові системи. Причинами можуть стати прогалини у фінансових системах та/або неспроможність фінансових установ вживати різних заходів щодо боротьби з відмиванням доходів (Anti-Money Laundering, AML). Під відмиванням грошей (money laundering , ML) ми розуміємо процес маскування джерела незаконного доходу під законним доходом шляхом приховування [4].

Фінансування тероризму (Terrorism financing, TF) також суттєво зростає, що збільшує кількість терористичних актів у світі. Тому, AML регулятори поклали на фінансові установи певні зобов'язання щодо процесу залучення контрагентів для запобігання фінансовим злочинам - дотримання нормативно-правових актів та положень щодо боротьби з відмиванням доходів (AML) і з фінансуванням тероризму (CTF) у процесі залучення клієнтів. Правила вимагають, аби фінансові установи перевіряли своїх клієнтів до встановлення будь-яких відносин з ними, а потім стежили за їхніми фінансовими операціями. Відповідно до положень, фінансові установи повинні застосовувати оцінку ризику контрагентів - низький (low), середній (medium), високий (high) [5]. Програми ідентифікації та автентифікації контрагентів є ключовими для запобігання фінансовим злочинам. Перед встановленням відносин з контрагентом необхідно проводити процедуру «Знай свого

клієнта» (KYC) або «Знай свій бізнес» (KYB). Така процедура належної перевірки (due diligence) є юридично необхідною і включає в себе скринінг, перевірку особи та глибокий аналіз ризиків, що несуть для організації ці ділові відносини. Мета таких перевірок - дати можливість компаніям визначити потенційні ризики своїх клієнтів та застосувати механізми контролю, відповідно до встановленого рівня ризику клієнтів.

Положення про боротьбу з відмиванням грошей та фінансування тероризму передбачають різні AML та CFT санкції. Фінансові установи повинні вживати декілька заходів у таких випадках – виявлення підозрілих платежів та ризикованої діяльності клієнтів. Якщо ці правила не виконуються і необхідні заходи не вживаються, до фінансових установ можуть бути застосовані штрафні санкції. Тому тут важливо зазначити, що тільки комплексний аналіз різних джерел інформації дає можливість скласти досить повне уявлення про контрагента.

Заходи боротьби з відмиванням доходів розвивалися з плином часу, часто у відповідь на такі події, як загальна злочинність, боротьба з наркоторгівлею та терористична діяльність. Оскільки товари, гроші, наркотики, люди та дані тепер можуть легше перетинати кордони, міжнародне співтовариство визнало, що боротьба з серйозною та організованою злочинністю потребує транскордонного співробітництва та послідовних кроків у вирішенні цієї глобальної проблеми.

Фахівцям з питань ризиків необхідно оцінювати різницю між стандартами, найкращою практикою, первинним законодавством у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, орієнтованим переважно на окремих осіб, вторинним законодавством (наприклад, нормативно-правовими актами), орієнтованим переважно на компанії, та

галузевими вказівками, які можуть мати квазіправовий статус, якщо вони будуть затверджені регулюючим або контролюючим органами.

Розробка стандартів у сфері протидії відмиванню доходів уже давно має міжнародний характер з участю різних установ у цьому процесі, головною з яких є Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей – ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF). Цей установчий орган сприяє ефективному впровадженню правових, нормативних та оперативних заходів щодо ПВД/ФТ та іншими пов'язаними із цим загрозами цілісності міжнародної фінансової системи. Стандарти ФАТФ щодо відмивання грошей та фінансування тероризму виражені у формі Рекомендацій [6]. Вони не мають сили закону і не є обов'язковими, проте повинні бути вбудовані в регіональне чи національне законодавство кожної країни задля ефективності боротьби із зазначеними вище загрозами. Однак, критерієм членства у ФАТФ є те, що країни схвалюють та виконують Рекомендації ФАТФ та підлягають взаємній оцінці іншими країнами-членами. Ці країни мають потужний стимул для впровадження Рекомендацій ФАТФ та їх оцінки, оскільки це є підтвердженням того, що вони розробили необхідні стратегії та стандарти у сфері протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму задля захисту фінансової системи, що діють в межах їх правового поля, від зловживань з боку злочинців. Тричі на рік ФАТФ розміщує на своєму сайті два публічних документи, де публікується список юрисдикцій зі слабкими ПВД/ФТ режимами із детальним розбором проблеми. Як країни-члени, так і країни, що не є членами ФАТФ, закликають застосовувати контрзаходи аби посилювати заходи належної перевірки, пропорційні ризикам, що виникають через недоліки, пов'язані з цими юрисдикціями [7]. Рекомендації були вперше

опубліковані у 1990 році та переглянуті у 1996, 2001, 2003 роках, а в останній раз у 2012 році. У відповідь на теракти 11 вересня 2001 року у США, мандат FATF було розширено, шляхом включення заходів боротьби із фінансуванням тероризму, і у цьому ж році було видано вісім спеціальних Рекомендацій щодо протидії фінансуванню тероризму. Список був розширений у 2004 році, включивши дев'яту Рекомендацію щодо управління транскордонним рухом валюти. Останнє видання Рекомендацій FATF, опубліковане у лютому 2012 року, включає Дев'ять Спеціальних Рекомендацій до списку нових сорока Рекомендацій. Вони були переглянуті задля посилення глобальних гарантій та подальшого захисту цілісності фінансової системи, надавши урядам більш потужні інструменти для вживання заходів боротьби проти фінансової злочинності. Нові стандарти також стосуються нових пріоритетних сфер, таких як корупція, податкова злочинність та розповсюдження зброї масового знищення. FATF здійснює безперервну програму взаємних оцінок. Кожну країну-учасницю відвідує група експертів з інших країн-членів та секретаріат ФАТФ приблизно кожні 3-4 роки. Команда проводить поглиблений огляд законодавства, на предмет того наскільки ефективний режим протидії відмиванню доходів країна запровадила. Інспектори готують детальний звіт, який оцінює країну за всіма 40 Рекомендаціями ФАТФ та формують рейтинг. Перегляд може зайняти до 18 місяців, а країни мають два роки, щоб надати звіт про хід роботи. Законодавства юрисдикцій, які визнані такими, що не відповідають вимогам, будуть постійно переглядатись. Звіти FATF про взаємну оцінку є корисним джерелом інформації для спеціалістів з питань повідомлення про відмивання доходів (money laundering reporting officer, MLRO), менеджерів з питань ризиків (risk managers) та спеціалістів з питань

комплаєнсу (compliance officers), аби зрозуміти ризики відмивання грошей, пов'язані з певними юрисдикціями та відповідно визначити їх схильність до ризику.

Торговий еквайринг (merchant acquiring) як фінансової послуга - це жорстко регульований бізнес. Уряди країн та платіжні системи видають детальні правила та норми, які мають впроваджувати та постійно оновлювати банки-еквайри (acquiring bank), банки емітенти (issuing bank), надавачі платіжних послуг (payment service provider, PSP) та торговці (merchant). Ці правила приділяють все більшу увагу боротьбі з відмиванням грошей, запобіганню фінансуванню тероризму, боротьбі з шахрайством та захистові прав споживачів. На глобальному рівні дотримання правил і регуляторик платіжних систем найбільше впливає на інвестиційний бюджет усіх гравців ринку.

У Європі низка нормативних актів є першочерговою для надавачів платіжних послуг та банків-еквайрів:

- Друга платіжна директива (Directive (EU) 2015/2366, PSD2) – закон, що має неабиякий вплив на сферу платежів. Основне завдання PSD2 – зробити платежі в Європейському Союзі більш ефективними та безпечними. Нова директива спрямована на просування інновацій та підвищення захисту споживачів і безпеки платежів [8].

- П'ята «антивідмивна» директива (Directive (EU) 2018/843, 5 AMLD), зокрема пов'язана з правилами прозорості бенефіціарної власності для компаній та трастів [9].

- Шоста «антивідмивна» директива (Directive (EU) 2018/1673, 6 AMLD), що вступила в силу в усіх державах-членах ЄС в грудні 2020 року, повинна була бути введена в дію усіма регульованими фінансовими установами до 3 червня 2021 року. Ця норма розвиває ті положення, що були вже

встановлені в 5 AMLD, і передбачає суттєвий розвиток у певних сферах права. 6 AMLD пред'являє більш суворі вимоги до компаній по боротьбі з фінансовими злочинами та виявлення прихованих бенефіціарних власників, а також більш суворі покарання для тих, хто не справляється з розширеною кримінальною відповідальністю і покаранням за злочини, пов'язані з відмиванням грошей [10].

- Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR; Regulation (EU) 2016/679) – регламент у межах законодавства Європейського Союзу щодо захисту персональних даних усіх осіб у межах Європейського Союзу (ЄС) та Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Нові правила захисту даних стосуються експорту персональних даних за межі ЄС і ЄЕЗ [11].

До ключових регуляторних органів США у сфері боротьби з відмиванням доходів належить:

- Мережа по боротьбі з фінансовими злочинами (FinCEN, Financial Crimes Enforcement Network), яка є органом фінансової розвідки (FIU, financial intelligence unit) США, а також може видавати повідомлення про порушення «Закону 1970 року про банківську таємницю» (BSA, Bank Secrecy Act) та «Патріотичного акту» (Patriot Act);

- Служба регулювання галузі фінансових послуг (FINRA, Financial Industry Regulatory Authority);

- Комісія з цінних паперів та бірж США (SEC, The United States Securities and Exchange Commission).

- До органів влади США, які встановлюють правила гри у сфері ПВД/ФТ, належить також Управління з контролю за іноземними активами (OFAC, Office of Foreign Assets Control).

Окрім національного законодавства та нормативних актів, існує низка органів, що надає вказівки та найкращі практики у сфері протидії відмиванню доходів та

фінансування тероризму, що може бути корисним підґрунтям для фахівців з питань ризику у розумінні конкретних типологій відмивання грошей, «червоних прапорів» (red flags) та пом'якшенні заходів контролю.

До основних органів банківського та фінансового сектору відносяться:

▪ Базельський Комітет з питань банківського нагляду (BCBS, Basel Committee on Banking Supervision) є первинним світовим стандартом встановлення пруденційного регулювання діяльності банків. На своєму сайті Комітет публікує вказівки та рекомендації щодо ПВД/ФТ [12]. До складу Базельського Комітету входять 45 членів, представлені центральними банками та органами банківського нагляду з 28 юрисдикцій.

▪ Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки (Egmont Group of Financial Intelligence Units) – це глобальна мережа із 164 підрозділів фінансової розвідки (financial intelligence), що є централізованою установою в країні, отримує та координує розвідувальну інформацію щодо фінансової злочинності. Егмонтська група служить платформою для безпечного обміну досвідом та фінансовою інформацією для боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванням тероризму. Публікації групи та оновлення щодо типологій відмивання доходів, можна знайти на веб-сайті Егмонтської групи [13].

▪ Вольфсберзька група (The Wolfsberg Group) вперше зібралася у 2000 році у замку Вольфсберг і наразі являє собою асоціацію 13 світових банків, метою яких є розробка принципів управління ризиками фінансової злочинності, особливо це стосується процедури КУС та політик у сфері ПВД/ФТ у приватному банківському секторі. У жовтні 2000 р. були опубліковані «Принципи протидії відмиванню доходів

для приватного банкінгу», відомі під назвою *Вольфсберзькі принципи* (Wolfberg AML principles for Private Banking). Принципи було переглянуто двічі – у травні 2002 року та останній раз у червні 2012 року [14].

Щодо українського законодавства про фінансовий моніторинг, то у квітні 2020 року набрав чинності закон №361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення» [15]. І відповідно до нових вимог, відтепер гранична сума валютних операцій, для яких встановлені спрощені вимоги валютного нагляду, складає 400 тисяч гривень. Суб'єкти первинного фінансового моніторингу (СПФМ) мають можливість здійснювати дистанційну верифікацію клієнтів. Скорочено кількість ознак фінансових операцій, про які суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані повідомляти у Державну службу фінансового моніторингу України. Також оновлені вимоги визначення кінцевих бенефіціарних власників, підходи у роботі банків з клієнтами, що є політично значущими особами, визначені механізми регулювання сфери обігу віртуальних активів.

Аналізуючи новий закон більш детально, можна сказати, що гранична сума валютних операцій зросла майже втричі – зі 150 тисяч гривень до 400 тисяч (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри ця сума значно менша і складає 55 тисяч гривень). Закон визначає політично значущу особу як таку, що виконує або виконувала певні публічні функції незалежно від будь-якого терміну. Так, статус «політично значуща особа» (Politically exposed person, PEP) є довічним і не обмежується 3 роками, як це було у минулому. Окрім цього, скорочується перелік осіб, які будуть вважатися

членами сім'ї РЕР. Попередні закони про фінансовий моніторинг встановлювали високий ступінь ризику щодо фінансових операцій як з національними, так і з іноземними РЕР. А новий Закон про фінансовий моніторинг встановлює високу ступінь ризику тільки для операцій з іноземними публічними діячами, що спрощує процедуру належної перевірки клієнта, який виступає РЕР, або має відношення до РЕР.

Новий закон в цілому спрямований на реалізацію рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ) та впровадження в законодавство України вимог директиви ЄС 2015/849 Європейського парламенту і Ради ЄС «Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму» (Четверта «антивідмивна» директива) [16], а також Регламенту ЄС 2015/847 «Про інформацію, що супроводжує грошові перекази» [17].

Ризики у сфері ПВД/ФТ входять в першу чергу до категорії комплаєнс ризиків (compliance risk) та юридичних ризиків (legal risk), що можна визначити як вплив юридичних санкцій, фінансової конфіскації та матеріальних збитків, з якими стикається контрагент, коли він не діє відповідно до встановлених законів та нормативних актів, внутрішніх політик компанії і т.д.

Надання послуг з обробки платежів для підприємств (merchant processing) є регульованою активністю і має свої ризики. Маючи на меті збільшення прибутку компанії, власники фінансових інституції можуть недооцінити всі ризики і не найняти персонал з рівнем знань та досвідом. Вони також можуть не виділяти достатньо ресурсів для проведення належних перевірок (due diligence) потенційних контрагентів. Багато компаній просто можуть не мати управлінського

досвіду, ресурсів чи інфраструктури для безпечного надання послуг з обробки платежів для підприємств за межами їх місцевого ринку або для управління великими обсягами продажів торговців, чий бізнес відноситься до категорії високого ризику (*high-risk merchant*) або тих, що мають високий рівень чарджбеків (*chargeback*). Багато ризиків банку можуть бути взаємозалежними від операторів платіжних систем та третіх сторін.

До комплайнс ризиків відносять також ризик ліквідності, стратегічний, операційний, репутаційний та в деяких випадках кредитний ризик [18], [19]. Варто зазначити, що ПВД/ФТ ризики у певній мірі можуть впливати на перераховані вище ризики.

Спеціаліст з питань повідомлення про відмивання грошей (MLRO), головний спеціаліст з питань ризиків (CRO, Chief Risk Officer) та вище керівництво повинні контролювати діапазон ПВД/ФТ ризиків в компанії, аби переконатися, що показники залишаються в межах визначених параметрів бажаного ризик апетиту (*risk appetite*). З точки зору управління ризиками, ще приблизно 15 років тому недоліки у процедурах комплаєнсу, як правило, не слугували причиною для істотних цивільних та кримінальних проваджень у відношенні банків. Протягом останнього десятиліття все більше уваги приділяється дотриманню ПВД/ФТ процедур, цивільно-правовим санкціям та кримінальним переслідуванням. Ця зміна акценту та підходу до виконання відповідних нормативних актів стала результатом того, що уряди почали розглядати дотримання вимог ПВД/ФТ як частину інфраструктури національної безпеки юрисдикції, порівняно з попереднім поглядом на процедуру ПВД/ФТ, що розглядалась як така, що має відношення тільки до банківської сфери. Це зміщення підходу до очікування управління ризиками суттєво

вплинуло як на законодавство окремих країн, так і на фінансову діяльність у всьому світі в цілому. Наприклад, збільшення витрат на дотримання вимог, новий розрахунок ризику/винагороди для фінансових відносин та процесу зменшення ризиків (de-risking). Ці зміни торкнулися кількох світових банків, що підлягали різним типам цивільно-правових та кримінальних санкцій (фінансові штрафи та заходи направленні на виправлення становища) і вимагали суттєвого розширення ПВД/ФТ процедур.

Окрім того, нові стандарти взаємної оцінки, запроваджені Міжнародною групою з протидії відмиванню брудних грошей – ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF) у 2014 р., які включають оцінку ефективності, посилили тиск на ринок юрисдикцій країн, що розвиваються, з метою переоцінки та вдосконалення їх національного законодавства у сфері ПВД/ФТ та внутрішніх вимог [20]. Як наслідок, уряди країн та керівники фінансового сектору в усьому світі дедалі більше підкреслюють важливість міцної культури дотримання ПВД/ФТ у своєму фінансовому секторі та його керівництві, включаючи раду директорів, вище керівництво та власників фінансових установ. Це посилення акценту на дотриманні норм, фінансових та кримінальних санкцій (включаючи потенційну індивідуальну відповідальність, що стоїть перед працівниками ПВД/ФТ сфери) вплинуло на вартість дотримання ПВД/ФТ процедур та ризик апетиту банків.

Фінансові установи повинні добре усвідомлювати конкретні ризики відмивання доходів та фінансування тероризму, з якими вони стикаються, шляхом періодичної оцінки ризиків відмивання доходів та фінансування тероризму. Хоча існує декілька підходів до оцінки ризиків ПВД/ФТ, усі вони зазвичай включають наступні три етапи:

1. Визначення внутрішніх ризиків відмивання доходів та фінансування тероризму, з якими стикається фінансова установа

2. Оцінка внутрішнього контролю

3. Оцінка залишкового ризику, яка враховує ефективність контролю на основі невід'ємних ризиків банку. Отриманий залишковий ризик слід оцінювати та враховувати ризик апетит [21].

Для ефективного управління ризиками ПВД/ФТ фінансові установи повинні розуміти, хто їхні клієнти та вміти аналізувати та прогнозувати ризики, пов'язані з ними. Щоб досягти цього, надавачі платіжних послуг повинні проводити ідентифікацію клієнта та належну перевірку під час залучення нового клієнта, а також оновлювати дані протягом усього періоду бізнес-відносин із клієнтами.

Оцінюючи ризики підприємств, необхідно встановити критерії ідентифікації клієнтів з високим ризиком. Для диференціації ризику підприємств можна використовувати такі критерії:

- сфера бізнесу та структура власності;
- пропонувані товари або послуги (чи є заборонені товари та послуги і т.д., чи підлягають вони регулюванню)
- географічні зони діяльності (країна реєстрації клієнта та географія надання товарів або послуг);
- трансакційна діяльність;
- методи доставки товарів та послуг;
- інші фактори ризику (такі як історія клієнта: відгуки в інтернеті, минула діяльність підприємства, дані щодо знаходження в санкційних списках, кримінальні впровадження щодо клієнта, або діючих осіб компанії і т.д.)

Оцінку ПВД/ФТ ризиків торговця не слід проводити

окремо від інших перевірок, здійснених під час процесу андерайтингу, таких як досвід торговця у веденні конкретного типу бізнеса, перевірки його трансакційної активності, кредитоспроможності і т.д. Це дасть можливість повністю оцінити ризики, які представляє потенційний торговець.

Безумовно фінансові установи проводять ці перевірки перед підписанням договору з новим клієнтом. Але не слід також забувати і про уже існуючих клієнтів та постійно оцінювати їх ризики, тому що можуть відбутися зміни як у бізнесі торговця, так і фінансової установи, а також у правовій сфері. Більшість звітів про підозрілу діяльність (SAR, suspicious activity report) формуються як раз по відношенню до існуючих клієнтів, а деякі з яких мають давні стосунки з фінансовою установою.

Певні категорії торговців становлять підвищений ризик відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму:

1) Особи, що займають керівні посади в компанії: є політично значущими особами (PEP) або їх близькими партнерами; обіймають інші державні посади, які можуть дозволити їм зловживати своїми повноваженнями задля власної вигоди (наприклад, здатність впливати на укладання державних контрактів, або урядових та інших осіб, що приймають рішення) тощо.

2) Якщо бізнес торговця: входить до сфери діяльності, яка пов'язані з підвищеним корупційним ризиком або пов'язані з організованою злочинністю, таким як будівництво, видобуток корисних копалин або азартні ігри і т.д.;

Деякі типи бізнесу створюють більш високі ризики для фінансових установ та карткових схем загалом, окрім проблеми відмивання доходів та фінансування тероризму. Якщо фінансову установу зловлять на еквайрингу платежів за

незаконну продукцію чи послуги, то вона ризикує отримати високі штрафи відповідно до правил та положень основних міжнародних платіжних систем Visa та Mastercard. Обидві платіжні системи мають свої програми, що застосовуються до клієнтів з високим рівнем ризику (high brand-risk compliance programs) - *Mastercard Registration Program* та *Visa High-Brand Risk Merchant Registration program*. До списку таких клієнтів входять бізнеси, що пов'язанні з віртуальними активами, торгівлею криптовалютою, азартними іграми та інші.

Таким чином, фахівці з питань ризику в першу чергу повинні звертати увагу на програми таких гігантів як Visa та Mastercard:

- *Програма оцінки та пом'якшення ризиків для бізнесу (BRAM, Business Risk Assessment and Mitigation) від Mastercard*

- *Глобальна програма захисту брендів (GBPP, Global Brand Protection Programme) від Visa.*

Вони призначені для захисту Visa, Mastercard та споживачів від незаконної та/або підозрілої діяльності деяких торговців. Ці програми накладають штрафи на банк-еквайри за обробку платежів для торговців, діяльність яких пов'язана з шахрайством, незаконною діяльністю або діяльністю, яка може становити регуляторний та репутаційний ризику. Наприклад, незаконний продаж ліків, що відпускаються тільки за рецептом, підроблені товари, незаконні або неправильно кодовані азартні ігри, заборонений контент для дорослих і т.д. Це аж ніяк не вичерпний перелік заборонених видів бізнесу, але він ілюструє важливу роль, яку ці програми відіграють у збереженні екосистеми платежів у якості безпечного місця для споживачів.

Міжнародні платіжні системи мають різні способи виявлення транзакцій, що відносяться до «шкідливої»

категорії. Деякі види порушень проактивно виявляються з боку самих платіжних систем, тоді як в інших випадках зовнішні зацікавлені сторони, такі як правоохоронні органи, подають скаргу на торговця. Після ідентифікації *торгового рахунку (merchant account)* та банку-еквайра, міжнародні платіжні системи надсилають оповіщення до банків-еквайрів про невідповідну поведінку та вимагають своєчасної відповіді, яка включає вжиття заходів проти торговця-порушника. Потім еквайри або надавачі платіжних послуг вживають заходів проти торговця, що в свою чергу може призвести до закриття торгового рахунку або інших заходів щодо усунення порушень.

У деяких випадках торговця додають до списків MATCH (Member Alert to Control High-Risk) від платіжної системи Mastercard та VMSS (Visa Merchant Screening Service) від Visa – бази даних торговців, рахунки яких були закриті протягом попередніх п'яти років. MATCH допомагає фінансовій установі дізнатися чи був рахунок торговця закритий іншим банком-еквайром через якісь порушення [22]. VMSS дає змогу виявляти потенційно небезпечних, ненадійних чи торговців-шахраїв до прийняття рішення про підключення їм платежів, що таким чином, допомагає знизити схильність до ризику шахрайських та незаконних транзакцій, а також допомагає захиститися від репутаційного ризику [23].

Оцінюючи транзакційний ризик, банкам-еквайрам необхідно враховувати рівень прозорості транзакції, її складність, а також обсяг транзакцій (показник у валюті) і їх кількість, що очікуються від торговця, скажімо щомісячно. У випадку, якщо фінансова установа, будь то надавач платіжних послуг або банк-еквайр, не зможе встановити звідки прийшли транзакції, наприклад, тому що торговець об'єднує транзакції з кількох магазинів, веб-сайтів, дочірніх компаній або

платіжних процесорів, це збільшує транзакційний ризик та ризику відмивання доходів і фінансування тероризму. Конкретні види транзакцій, такі як передоплати, переоплати, операцій по поверненню коштів (refund), відшкодування, виплата вигравів (payment of winnings) або страхові поліси, становлять для банків-еквайрів кредитні ризики.

Покупці повинні надати операційну статистику, таку як прогнозований загальний обсяг продажів, обсяги операцій по кредитним та дебетовим карткам, середні значення транзакцій, прогнозовані обсяги chargeback транзакцій тощо. Це допоможе не тільки оцінити ризики, але також дасть змогу спрогнозувати як торговець планує використовувати продукти та послуги, що надаються споживачені.

Банкам-еквайрам слід враховувати рівень прозорості, а також порогові значення обсягу продуктів і послуг та їх вартості. Те, як еквайри постачають товари та послуги торговцям, а також те, як керуються відносини з торговцями, посередниками та покупцями, впливає на ризики банка-еквайра в цілому і на ризики відмивання грошей та фінансування тероризму зокрема.

Ризики електронної комерції залежать також від добросовісності торговців та власників карток. В інтернеті важко відстежити початкове джерело інформації, а відсутність централізованих юридичних органів для керування транскордонною платформою, якою виступає інтернет, збільшує ризик нападу злочинців та фродстерів на юрисдикції з менш жорстким законодавством або правозастосуванням.

Торговці працюють цілодобово, постійно поповнюючи базу своїх клієнтів, і дозволяють клієнтам швидко виконувати транзакції, серед яких можуть траплятися як законні платежі, так і незаконні. Банки повинні добре усвідомлювати, що ризики надання еквайрингових послуг для інтернет-торговців

вищі, ніж для фізичних магазинів через звичайні платіжні термінали.

Бізнес, який ведеться через Інтернет або іншим чином без особистого контакту, може ускладнити належну перевірку клієнтів і підвищує ризик. Наприклад, може бути важче дистанційно перевірити особи принципалів, які беруть участь у бізнесі. Також неможливо здійснити відвідування сайту, аби підтвердити, що продавець торговець веде той самий бізнес, який він узгодив з банком, як у випадку з фізичним торговцем, оскільки відповідно до типу ризику бізнесу необхідно робити тестові платежі, аби переконатися, що кінцевий споживач платить за отримує за свої кошти саме ті товари на послуги, що були узгодженні с банком-еквайром.

Банкам-еквайрам також слід також з'ясовувати яким чином встановлюються та здійснюються торгові відносини, безпосередньо напряду або через посередника – надавача платіжних послуг (*PSP*) або незалежної організація з продажу (*ISO, Independent Sales Organization*). Можуть існувати різні вагомні комерційні причини для роботи через сторонніх представників. Однак такі домовленості збільшують ризики для банку, оскільки таким чином створюється менша видимість діяльності торговців. Посередники також можуть нести ризики для банків-еквайрів, яких не існує в моделі прямого еквайрингу, зокрема щодо належної перевірки клієнтів, онбордингу клієнтів та постійного моніторингу. Згідно з правилами платіжних систем та політикам щодо протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму, еквайри можуть передавати на аутсорсинг такі функції, як наприклад, генерація потенційних торговців/клієнтів (*lead generation*) або онбординг торговців, але вони не можуть перекладати на торговців та надавачів платіжних послуг свою особисту відповідальність у якості фінансової установи та

відповідальність за дотримання правил платіжних систем та нормативних вимог.

Належна перевірка клієнта – це процедура, у ході якої фінансова установа оцінює рівень ризику торговця відповідно до підходу, що ґрунтується на оцінці ризику клієнта. Така перевірка має й іншу назву – «Знай свого клієнта» (Know Your Customer, KYC). Надавачам платіжних послуг необхідно знати своїх клієнтів з ряду причин. По-перше, це законодавча та нормативна вимога, а по-друге, процедура KYC допомагає з'ясувати, який рівень належної перевірки повинен бути застосований.

Належна перевірка проводиться щоразу, коли новий торговець намагається знайти еквайрингові рішення. Оскільки торговцем може виступати як фізична, так і юридична особи, то основним напрямком та метою дотримання вимог належної перевірки клієнта є повна ідентифікація власників, директорів та інших осіб, що представляють торговця або мають юридичне право діяти від імені торговця, його зареєстрованої та операційної адрес. Здійснюється така перевірка за допомогою набору документів.

Поеднання цієї перевірки з іншими необхідними складовими належної перевірки підвищує шанси виявлення потенційних загроз, перш ніж вони стануть серйозною проблемою. Дотримання вимог KYC дозволяє надавачам платіжних послуг захистити себе, інформацію про клієнтів та всю систему від зловмисників, і допомагає фінансовим установам триматися подалі від шахрайських схем, пов'язаних з діяльністю торговців.

Розглянемо види належної перевірки клієнта.

Розширена належна перевірка (EDD, Enhanced due diligence) є життєво необхідною для захисту організації від фінансових злочинів, включаючи відмивання грошей та

фінансування тероризму, під час ведення бізнесу з торговцем, що має високий ризик. Розширена перевірка - це, по суті, і є те, що впливає з її назви: ретельніший процес перевірки клієнта з більш високим ризиком. Простіше пояснити цей процес порівнянням зі *стандартною належною перевіркою* (Customer Due Diligence), коли процес перевірки необхідно виконувати для кожного торговця, з яким фінансова установа веде бізнес.

Розширена належна перевірка передбачає застосування підходу, що ґрунтується на оцінці ризику, для ще більшого вивчення окремих клієнтів та збору і пошуку додаткової інформації про їх репутацію та історію. Такий вид перевірки необхідний лише клієнтам, що мають високий ризик залучення до різних фінансових злочинів.

EDD може бути здійснено за допомогою підходу, що ґрунтується на оцінці ризиків, оскільки така процедура необхідна лише для клієнтів з високим ризиком. Оцінюючи ризики клієнтів для цілей розширеної належної перевірки, необхідно звертати увагу на:

- те, чи є клієнти PEP (політично значущі особи)
- те, чи знаходяться клієнти у санкційних списках
- те, чи є у мережі Інтернет велика кількість негативних відгуків про клієнта, або негативна репутація у ЗМІ
- чи пов'язані клієнти з країнами, що знаходяться у санкційних списках [24];
  - країнами, що входять до списку інших контрольованих юрисдикцій FATF – *list of Other Monitored Jurisdictions* (так званий «сірий список»);
  - країнами, що входять до списку FATF «Заклик до дії» - Call for Action (так званий «чорний список») [25];
  - країнами з високим ризиком [26];

- країнами, де діють заборонені терористичні організації [27]

Там, де ризики відмивання доходів або фінансування тероризму нижчі, фінансовим установам може бути дозволено проводити *спрошену належну перевірку клієнтів* (SDD, Simplified due diligence). Спрошені заходи мають бути співмірними з факторами меншого ризику (наприклад, це може стосуватися лише заходів онбордингу торговців або аспектів постійного моніторингу).

Приклади можливих заходів спрощеної перевірки клієнта: перевірка особи клієнта та бенефіціарного власника після встановлення ділових відносин (наприклад, якщо операції за рахунком перевищують визначений грошовий поріг); зменшення частоти оновлення ідентифікації клієнтів; зменшення рівня постійного моніторингу та перевірки операцій на основі нормальних фінансових показників.

Спрошену процедуру належної перевірки клієнтів не застосовують, коли є підозра у відмиванні грошей або фінансуванні тероризму, або коли застосовуються конкретні сценарії підвищеного ризику [28].

Країни можуть вирішувати на законодавчому рівні, чи повинні фінансові установи встановлювати спрошену належну перевірку лише до клієнтів у своїй власній юрисдикції або дозволити її для клієнтів із будь-якої іншої юрисдикції, якщо країна ефективно реалізує Рекомендації FATF у своєму законодавстві.

Наступний крок у процедурі KYC, що застосовується до торговців –скрінг назв компаній, бенефіціарних власників, директорів, уповноважених осіб, що мають право діяти від імені компаній, за певними списками. Це національні та міжнародні списки терористів або списки політично значущих осіб.

Розробляючи політики та процедури онбордингу та належної перевірки клієнтів, фінансові установи повинні приділяти особливу увагу клієнтам, що пов'язанні з політично значущими особами.

Політично значущі особи (PEP) – особи, які займають важливі державні посади. Це президенти держав, прем'єр-міністри, міністри та їхні заступники, депутати, політичні діячі вищих рангів, високопосадовці судової системи, правоохоронних органів, юстиції, оборони тощо. У світі є країни з недостатньо розвиненими демократичними режимами, високим рівнем корупції та підкупу чиновників. Саме тому були впроваджені особливі підходи до фінмоніторингу операцій клієнтів, що обіймають/обіймали певні державні посади.

По відношенню до *іноземних PEP (foreign PEP)*, які займаються приватною діяльністю, окрім проведення звичайної перевірки клієнтів, фінансові установи повинні [28]: мати відповідні системи для визначення того, чи є фізична особа-підприємець або бенефіціарний власник компанії PEP; отримати дозвіл вищого керівництва на встановлення або продовження таких відносин; вжити розумні заходи для встановлення джерел багатства та джерел коштів (*source of wealth and source of funds*) власників; проводити посилений постійний моніторинг клієнтів.

Банки також повинні вживати розумних заходів, аби визначити, чи є фізична особа або бенефіціарний власник *національним PEP (domestic PEP)*. Під поняттям «національний PEP» мається на увазі політично значуща особа, яка знаходиться у тій же юрисдикції, що й фінансова установа. Аби адекватно оцінити ризики, пов'язані з PEP, фінансові установи повинні розглядати можливість отримання та оцінки наступної інформації:

- посада, яку займає PEP;
- чи займає PEP свою посаду у країні з підвищеним ризиком (high-risk country);
- чи має PEP можливість переказу державних коштів;
- характер поточної діяльності PEP;
- джерела багатства та джерела фінансування PEP;
- репутація PEP.

Перевірка PEP приблизно однакова у всіх країнах та відповідних рекомендаціях Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (FATF).

Також до категорії PEP належать члени сім'ї державних діячів та відповідальні особи (наприклад, ділові особи та бізнес-партнери). Банк має самостійно оцінювати вплив PEP, його минулі повноваження та їхній зв'язок із чинними державними діячами, навіть якщо PEP більше не знаходиться на посаді.

Для виявлення PEP можна використовувати публічні реєстри (у деяких країнах такі реєстри існують, у деяких ні). По-друге, банки можуть використовувати міжнародні бази (наприклад, World Check та інші). Тому фінансові установи повинні використовувати інформацію, отриману з декількох джерел під час перевірки підприємства.

Якщо хтось із відповідальних осіб компанії підпадає під критерії PEP, банк буде вимагати підтвердження джерела статків та походження коштів. Тому варто мати відповідні підтверджувальні документи.

Про проведення великих фінансових операцій державним діячам варто подумати заздалегідь. Краще попередньо повідомити свій банк про заплановану операцію на велику суму, аби уникнути підозр та зайвого клопоту. Також

варто враховувати, що банківським працівникам теж потрібен час на аналіз таких операцій.

Недотримання законів та нормативних актів щодо протидії відмиванню доходів на фінансуванні тероризму може мати досить серйозні наслідки: штрафні санкції, кримінальні провадження та зіпсована репутація. Усі перераховані наслідки можуть завдати великої шкоди авторитету, репутації та ефективності роботи фінансової установи. Адже, санкція одного чи кількох глобальних органів значно зменшує, якщо не зупиняє, здатність фінансової установи забезпечувати та задовольняти потреби своїх клієнтів у здійсненні платежів в інтернеті.

Існуючу систему кримінального законодавства по боротьбі з відмиванням доходів в ЄС можна правильно охарактеризувати як мозаїку режимів і правил, а не як цілісний механізм. Ця система призвела до відсутності правової ясності в деяких окремих випадках і невизнання компаніями деяких злочинів і порушень безпеки.

Шоста «антивідмивна» директива (AMLD 6) прагне вирішити ці проблеми шляхом посилення визначень правопорушень і штрафів, аби справи не залишалися невіршеними, і включає в себе еволюцію корпоративної відповідальності.

Директива фіксує увагу на трьох основних аспектах: злочинній діяльності, придбанні будь-якого майна шляхом злочинної діяльності та відмиванні злочинної діяльності. Нова Директива також встановлює та кваліфікує у якості злочинів різні методи незаконного придбання товарів та грошей.

Кажучи, про українське законодавство, а саме про відповідальність за порушення вимог Закону про фінансовий моніторинг, ватро перерахувати наступні нововведення до Закону (від 28 квітня 2020 року) [15]:

1) Закон досить чітко визначив, що за одне порушення до СПФМ (суб'єкта первинного фінансового моніторингу) не може бути застосоване більше одного виду заходів впливу. При цьому в разі вчинення двох і більше видів порушень розрахунок розміру штрафу здійснюється шляхом додавання за кожен вид порушення.

2) Значно збільшилися розміри штрафів. За несвоєчасне надання інформації до Держфінмоніторингу розмір штрафу складе до 340 000 грн. Закон про фінансовий моніторинг встановив максимальні розміри штрафу:

- для фінансових установ – до 10% загального річного обороту, але не більше 135 150 000 грн.;
- для інших СПФМ – дворазовий обсяг вигоди, отриманої СПФМ результаті вчинення порушення, а якщо сума такої вигоди не може бути визначена – 27,03 млн грн.

3) Закон вводить можливість підписання угоди про врегулювання наслідків вчинення порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу, згідно з яким фінансова установа зобов'язується сплатити певне грошове зобов'язання і вжити заходів щодо усунення та недопущення в подальшій діяльності фінансової установи порушень вимог законодавства в сфері фінансового моніторингу, забезпечити підвищення ефективності функціонування та системи управління ризиками тощо.

4) При визначенні міри впливу та/або розміру штрафу враховуються обставини скоєного правопорушення, в тому числі: отримана вигода, характер і тривалість порушення, фінансовий стан, збитки третіх осіб, ступінь відповідальності та співпраця фінстанови з державними органами.

Висновки. Пошук шляхів протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму – це спільна справа урядів країн та фінансових установ. Багато країн уже давно почали посилювати свої AML-законодавства,

активно використовуючи стандарти та рекомендації ФАТФ.

Визначено основні нормативні акти та міжнародні організації, дія і робота яких спрямовані на протидію відмиванню брудних грошей, а також про основні органи банківського та фінансового сектору.

Україна робить значні успіхи у розвитку свого АМЛ-законодавства, так 28 квітня 2020 року вступив в силу Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Новий Закон оновлює низку положень українського АМЛ-законодавства, що вплинуть на практичну роботу суб'єктів первинного фінансового моніторингу у відповідному контексті.

Діяльність фінансових установ є регульованою активністю і має свої ризики. Будь-які підозри щодо відмивання грошей та фінансування тероризму входять до категорії комплаєнс ризиків, які у свою чергу можуть складатися з ризику ліквідності, стратегічного, операційного, репутаційного та в деяких випадках кредитних ризиків. Оцінка ПВД/ФТ ризиків торговця під час процесу андерайтингу повинна бути комплексною і враховувати досвід торговця у веденні конкретного типу бізнеса, перевірки його трансакційної активності, кредитоспроможності і т.д.

Такі програми належної перевірки клієнтів, як «Знай свого клієнта» (KYC) або «Знай свій бізнес» (KYB) є необхідними у процесі перевірки торговців, адже вони включають в себе скринінг, перевірку представників компанії та її власників, та глибокий аналіз ризиків, що можуть виникнути у фінансовій установі, що має ділові відношення з такими клієнтами. Саме тому необхідно визначати потенційні ризики своїх клієнтів та застосувати механізми контролю,

відповідно до встановленого типу ризику – низького, середньої або високого, і проводити відповідний тип належної перевірки клієнта – спрощену, стандартну або розширену.

Систему кримінального законодавства по боротьбі з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму важко назвати єдиною системою, вона більше нагадує низку режимів і правил, що діють на території кожної з країн-членів ЄС, тому ця система інколи призводить до відсутності правової ясності в окремих випадках і невизнання деяких злочинів і порушень безпеки. А тому, шоста «антивідмивна» директива (AMLD 6) прагне вирішити ці проблеми шляхом посилення визначень правопорушень і штрафів. Окрім цього, шоста стаття нової директиви зосереджується на роботі регтех-компаній, що користуються значним успіхом для управління регуляторними процесами у фінансовій галузі.

Список використаних джерел:

1. Трунцевский Ю. В., Карпович О. Г. Оценка коррупционных рисков компании. Москва: ИНФРА-М, 2019. 272 с.
2. What is Compliance? International Compliance Association, 2021. URL: <https://www.int-comp.org/careers/your-career-in-compliance/what-is-compliance/>
3. Financial Integrity for Sustainable Development (FACTI Panel): Report of the High Level Panel on International Financial Accountability, Transparency and Integrity for Achieving the 2030 Agenda. FACTI, 2021. 71 p. URL: <https://www.factipanel.org/events/final-report-launch>
4. What is Anti-Money Laundering (AML)? LexisNexis, 2021. URL: <https://internationalsales.lexisnexis.com/glossary/compliance/anti-money-laundering-aml>
5. Anti-money laundering and countering the financing of

terrorism. European Commission, 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/financial-supervision-and-risk-management/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism_en

6. FATF Recommendations. fatf-gafi, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations>

7. High-risk and other monitored jurisdictions. fatf-gafi, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/high-riskandnon-cooperativejurisdictions>

8. Payment services (PSD 2) – Directive (EU) 2015/2366. European Commission, 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/law/payment-services-psd-2-directive-eu-2015-2366_en

9. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. Official Journal of the European Union. 2018. L 156/43. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0843&qid=1628340285281>

10. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. Official Journal of the European Union. 2018. L 284/22. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.284.01.0022.01.ENG

11. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. 2016. L 119/1. URL: https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection_en

12. The Basel Committee – overview. Bank for International

Settlements, 2021. URL: <https://www.bis.org/bcbis/index.htm>

13. Financial Intelligence Units (FIUs). The Egmont Group, 2021. URL: <https://egmontgroup.org>

14. Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles for Private Banking (2012). The Wolfsberg Group, 2012. URL: <https://www.wolfsberg-principles.com/sites/default/files/wb/pdfs/wolfsberg-standards/10.%20Wolfsberg-Private-Banking-Principles-May-2012.pdf>

15. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: чинне законодавство станом на 13.09.2021 року: Офіц. текст. Київ: Верховна Рада України, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

16. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC. Official Journal of the European Union. 2015. L 141/73. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849>

17. Regulation (EU) 2015/847 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on information accompanying transfers of funds and repealing Regulation (EC) No 1781/2006. Official Journal of the European Union. 2015. L 141/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32015R0847>

18. SR 95-51 (SUP). Board of Governors of the Federal Reserve System, 2021. URL: <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/srletters/1995/sr9551.htm>

19. Comptroller's Handbook: Country Risk Management, Version 1.0. Washington, DC: Office of the Comptroller of the Currency, 2016. URL: <https://www.occ.gov/publications-and-resources/publications/comptrollers-handbook/files/country-risk-management/pub-ch-country-risk.pdf>

20. Mutual Evaluations. fatf-gafi, 2021. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations>, дата звернення 10.08.2021

21. The Wolfsberg Frequently Asked Questions on Risk Assessments for Money Laundering, Sanctions and Bribery & Corruption. The Wolfsberg Group, 2015. URL: <https://www.wolfsberg-principles.com/sites/default/files/wb/pdfs/faqs/17.%20Wolfsberg-Risk-Assessment-FAQs-2015.pdf>

22. MATCH™. Mastercard, 2021. URL: <https://developer.mastercard.com/product/match>

23. Visa Merchant Screening Service. Visa, 2021. URL: <https://developer.visa.com/capabilities/visa-merchant-screening-service>

24. Sanctions Programs and Country Information. U.S. Department of the Treasury, 2021. URL: <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information>

25. High-Risk Jurisdictions subject to a Call for Action – 21 February 2020. fatf-gafi, 2021. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/high-risk-and-other-monitored-jurisdictions/documents/call-for-action-february-2020.html>

26. Commission Delegated Regulation (EU) 2016/1675 of 14 July 2016 supplementing Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council by identifying high-risk third countries with strategic deficiencies. 2016. Official Journal of the European Union. 02016R1675 – EN – 07.02.2021 – 006.001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016R1675-20210207>

27. Proscribed terrorist groups or organisations: Policy

Paper. GOV.UK, 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/proscribed-terror-groups-or-organisations-2/proscribed-terrorist-groups-or-organisations-accessible-version>

28. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation – the FATF Recommendations. FATF, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/international-standards-on-combating-money-laundering-and-the-financing-of-terrorism-proliferation-the-fatf-recommendations.html>

29. Specially Designated Nationals And Blocked Persons List (SDN) Human Readable Lists. U.S. Department of the Treasury, 2021. URL: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/SDN-List/Pages/default.aspx>

ODDÍL 3. PRÁVO

§ 3.1 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ (Буличева Н.А., Київський університет імені Бориса Грінченка, Буличев А.О., Державний науково-дослідний інститут МВС України, Циганов О.Г., Державний науково-дослідний інститут МВС України)

Вступ. Енергія – це основа сучасного індустриального суспільства. Відносинами у сфері енергетики є відносини, що виникають у зв'язку з пошуком і видобутком енергоресурсів, виробництвом, переробкою, передачею, зберіганням, транспортуванням, розподілом різних видів енергії, інвестиційною діяльністю, будівництвом, реконструкцією, модернізацією енергетичних об'єктів, забезпеченням енергетичної, екологічної, промислової безпеки як на внутрішньому ринку, так і в зовнішньоекономічній сфері. Загальновизнано, що саме енергія сьогодні стала глобальним товаром, а енергетичний ринок, на думку фахівців, у багатьох відношеннях подібний до ринку фінансового.

Водночас, здійснюючи енергетичну політику, держави націлені на вирішення завдань енергетичної ефективності економіки, бюджетної ефективності енергетики, її екологічної безпеки. Можна також сміливо стверджувати, що реалізуючи енергетичну політику, кожна держава вирішує одне з головних питань національної безпеки [1].

Виклад основного матеріалу. Із схваленням розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня

2021 р. № 907-р Стратегії енергетичної безпеки (далі – Стратегія енергобезпеки) державний вплив на розвиток енергетичної галузі у нашій державі набув нового розвитку. Передумови опрацювання нових напрямів державної політики у сфері забезпечення енергетичної стабільності української економіки окреслив у своїй промові на засіданні Уряду Міністр енергетики України Герман Галущенко, який, зокрема, відзначив: «Стратегічний підхід вкрай важливий для такої складної галузі, як енергетика. В умовах нестабільної ситуації у геополітичній сфері, зважаючи на обмеженість енергетичних ресурсів та потребу розвиватися екологічно і з турботою про довкілля, нам необхідно розуміти всі потенційні ризики і загрози, які можуть вплинути на український енергетичний сектор. Стратегія енергобезпеки необхідна, щоб забезпечити прогнозованість розвитку і стійкість енергосистеми, своєчасну ідентифікацію загроз та запобігання їм» [2].

Прийняття означеної вище Стратегії енергобезпеки передувала розробка і схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [3], яка, втім, не набула належного нормативного забезпечення своєї реалізації. Зокрема, не було розроблено плану конкретних заходів із відповідальними виконавцями та строками реалізації. Ця Енергетична стратегія включала умовно визначені три хронологічні етапи, на які орієнтовно спрямовувалася державна управлінська політика у даній сфері. Натомість Стратегія енергобезпеки 2021 року містить визначені урядом терміни виконання завдань по розробці нормативно-правового підґрунтя її реалізації, про які зазначимо нижче.

Так, означена Стратегія енергобезпеки була розроблена на виконання пункту 66 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, та пункту 4 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України», введеного в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392 [5].

Також, на відміну від попереднього нормативного акту в енергетичній сфері, Стратегію енергобезпеки 2021 року розроблено у середньостроковій перспективі – на період до 2025 року – й вона передбачає ймовірні прогностичні сценарії змін в енергетичній сфері та їх вплив на реалізацію стратегічного вибору, а саме: сценарій “без змін” (збереження поточних тенденцій та стану справ); сценарій “недружнього впливу” (відсутність системних змін в енергетичній політиці у поєднанні з ескалацією агресії з боку Російської Федерації); сценарій “позитивної трансформації” (цілеспрямовані зусилля, спрямовані на досягнення визначених цією Стратегією цілей).

Щоб не допустити можливих негативних наслідків у рамках двох перших сценаріїв, а також запобігти стагнації енергетичного сектору, розробниками Стратегії енергобезпеки було окреслено необхідні стратегічні цілі та завдання. Останні передбачають комплекс системних дій, спрямованих на реалізацію сценарію «позитивної трансформації» та забезпечення енергетичної незалежності.

В поняття «енергетична безпека» урядовці передусім заклали розуміння захищеності національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах, а також в умовах особливого або надзвичайного стану[4].

А сценарій “позитивної трансформації” вбачають у забезпеченні послідовної та ефективної реалізації визначеного Конституцією України та Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, пріоритету розвитку країни, а саме: незворотності європейського та євроатлантичного курсу України.

Автори Стратегії енергобезпеки відмічають наявну неузгодженість дій суб’єктів системи управління енергетичним сектором, які створюють потенційну загрозу втрати системи управління та координації дій держави з реалізації енергетичної політики. В першу чергу, йдеться про незадовільний стан нормативно-правового регулювання. Зокрема, зазначається, що відбуваються постійні зміни правового поля, функцій і повноважень органів влади з формування політики в енергетичній сфері; нормативні акти, що ухвалюються, не завжди узгоджуються із загальними пріоритетами забезпечення національної безпеки України.

Вбачаючи роль держави як ефективного власника, який формує зрозумілі та узгоджені завдання і напрями діяльності в енергетичному секторі, в Стратегії енергобезпеки встановлено наступні принципи забезпечення енергетичної безпеки, які у сукупності спрямовані на реалізацію курсу європейської інтеграції: – запровадження повноцінного висококонкурентного ринкового середовища в енергетиці; формування сприятливого інвестиційного середовища завдяки наявності в Україні привабливих енергетичних ринків для інвестування (технологічна модернізація, нарощування видобутку та переробки, запровадження нових послуг та сервісів); – створення механізмів моніторингу дотримання приватним сектором вимог законодавства щодо реагування на кризові ситуації, дотримання сталості роботи енергетичного

сектору та забезпечення енергетичної безпеки України; – послідовність та прозорість енергетичної політики держави та процесу прийняття рішень органами державної влади України, що формує впевненість учасників ринку у стабільності та прогнозованості законодавчої бази та сприяє прийняттю рішень щодо довгострокового масштабного інвестування; – використання нових технологій виробництва, транспортування, накопичення та споживання енергії, використання відновлюваних та місцевих джерел енергії, цифровізація енерговикористання, що дозволяє наблизити джерела виробництва енергії до споживача та збалансувати режими роботи енергетичних систем; споживачі-виробники стають повноцінними учасниками енергетичних ринків, обмежують природних монополістів та збільшують конкуренцію; – синхронізація режимів роботи Об'єднаної енергетичної системи України та енергетичних систем країн ЄС, тобто фактично від'єднання від енергетичної системи Російської Федерації та в подальшому посилення конкуренції на ринку електричної енергії України; запровадження інструментів ефективного антимонопольного регулювання в якості важливого запобіжника підвищення цін для споживачів та втрати керованості розвитком енергетичного сектору з боку держави; – здійснення персоналізовано, з використанням механізмів та інструментів, що не порушують ринкові механізми господарювання, захисту вразливих категорій споживачів (зокрема, малозабезпечених осіб та осіб, життя яких залежить від використання електричної енергії); реалізація програми енергозбереження та енергоефективності, формування нових інструментів підтримки реалізації проектів енергоефективності у домогосподарствах, житлово-комунальній та бюджетній сфері [4].

На цьому шляху Законом України «Про енергетичну ефективність» № 1818-IX, прийнятим 21 жовтня 2021 року,

були визначені загальні правові, економічні та організаційні засади відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії. Норми цього Закону України упорядковують великий спектр правовідносин: починаючи з встановлення механізму планування енергоефективності на державному та місцевому рівнях, врахування критеріїв енергоефективності під час здійснення публічних закупівель, енергетичного аудиту та енергетичного менеджменту, здійснення енергосервісу тощо, та закінчуючи локальними питаннями, на кшталт, забезпечення економії енергії в будівлях центральних органів виконавчої влади та вимог до екодизайну продуктів, пов'язаних із споживанням енергії [6].

Позитивно відмічаючи вищезгадані законотворчі ініціативи, залишається актуальним питання зовнішньоекономічного характеру, а саме, слід відмітити нагальну потребу застосування подібного комплексного підходу у правовому врегулюванні питання поступової повної переорієнтації вітчизняної енергетичної галузі на європейський ринок.

Так, стосовно безпосереднього євроінтеграційного напрямку, то на сьогодні урядовці констатують наступні існуючі загрози, які можна умовно поділити на загрози організаційного та нормативного характеру, а саме:

I. Організаційного характеру, обумовлені зовнішніми та внутрішніми факторами: невиконання вимог та заходів з об'єднання систем (мереж) України із системами електро- та газопостачання ЄС, зокрема розширення пропускних спроможностей міждержавних перетинів (інтерконекторів), що тягне за собою стримування реалізації стратегічного вибору України в частині інтеграції до європейського економічного

простору, формування ефективно функціонуючих енергетичних ринків; спротив введенню європейських правил прозорого функціонування енергетичних ринків, що виявляється у формуванні ризиків незапровадження ефективно діючих правил функціонування енергетичних ринків, забезпечення сталого розвитку потенціалу паливно-енергетичного комплексу, базуючись на прозорих європейських правилах; перешкоджання з боку Російської Федерації об'єднанню систем (мереж) України із системами електро- та газопостачання ЄС, що в результаті створює загрозу втіленню стратегічного вибору України щодо інтеграції до європейського економічного простору, формування ризиків продовження гібридного впливу Російської Федерації на стале функціонування та розвиток паливно-енергетичного комплексу;

II. Нормативного характеру:

недосконалість законодавства щодо регулювання енергетичних ринків (збереження системи субсидування, механізму публічних спеціальних обов'язків чи створення обмежень щодо прав окремих суб'єктів енергетичних ринків), що спричиняє спотворення запровадженої моделі функціонування енергетичних ринків, підрив довіри учасників ринків до держави, спотворення цінових сигналів щодо перспектив подальшого розвитку та інвестиційної діяльності, зумовлення збільшення вартості енергозабезпечення для кінцевих споживачів; неприйняття законодавства, необхідного для імплементації правил функціонування енергетики відповідно до положень права ЄС (*acquis* ЄС), внаслідок чого створюються передумови для формування ризиків погіршення міжнародного іміджу України в рамках дотримання прийнятих міжнародних зобов'язань, зниження рівня підтримки країн та інституцій ЄС у вирішенні спорів та запобігання загрозам

національної безпеки України з боку третіх сторін, зокрема загрозам продовження гібридного впливу Російської Федерації на стале функціонування та розвиток паливно-енергетичного комплексу[4].

Виходячи з окреслених принципів, Стратегією енергетичної безпеки намічені цілі та завдання, які слугуватимуть пріоритетами у розвитку українсько-європейської співпраці на найближчі 3-4 роки. Мова йде, насамперед, про Стратегічні цілі 6 та 7. Зокрема, серед завдань технічного, фінансового та правового характеру Стратегічної цілі 6 «Інтеграція енергетичного сектору в політичний, технологічний, технічний, економічний та правовий простір ЄС» є: приведення законодавства України у відповідність із правом ЄС (*acquis* ЄС) з метою створення спільних енергетичних ринків; припинення імпорту електроенергії з Російської Федерації та Республіки Білорусь та проведення упродовж 2022 року випробувань в режимі відокремленої роботи Об'єднаної енергетичної системи України; фізичне відокремлення від електричних мереж Російської Федерації та Республіки Білорусь; синхронізація режимів роботи Об'єднаної енергетичної системи України та Європейського об'єднання операторів системи передачі електроенергії; реалізація економічно обґрунтованих проектів розширення транскордонних інтерконекторів між Україною та країнами ЄС.

Водночас, Стратегічна ціль 7 «Незалежність держави у формуванні та реалізації внутрішньої та зовнішньої політики у сфері енергетики, забезпечення реалізації національних інтересів» також передбачає створення нормативно-правової бази та розроблення плану дій щодо повернення активів та ресурсів паливно-енергетичного комплексу, що були захоплені внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією частини території України.

За даними фахівців, у нинішніх політичних реаліях ключовий ризик пов'язаний з планами України від'єднатися від енергосистем Білорусі та Росії і синхронізуватися з європейською мережею ENTSO-E. Попри відсутність комерційного імпорту, між країнами здійснюються технічні перетікання, без яких робота енергосистеми в нормальному режимі неможлива. Зараз основний постачальник електроенергії – Білорусь, звідки у 2021 році поставили майже 70% всього імпортованого обсягу. На другому місці – Словаччина, на третьому – Росія з 10%. Перехід передбачає тимчасову роботу української системи в ізолюваному режимі протягом кількох днів у лютому 2022 року. Водночас, є ризик, що після самостійної роботи енергосистеми та в разі ескалації під'єднатися до Росії та Білорусі не вдасться. Особливо з огляду на те, що керування енергосистемою Білорусі здійснюється з Москви [7].

Висновки. Отже, Стратегія енергетичної безпеки 2021 року, виходячи з аналізу загроз енергетичній безпеці із визначенням їх критичності, ідентифікує пріоритети забезпечення енергетичної безпеки, всесторонньо описує стратегічний вибір, цілі та завдання. Вдруге підкреслимо важливість формування Стратегією енергобезпеки варіативного підходу відпрацювання цільових моделей системи забезпечення енергетичної безпеки в залежності від змін геополітичної кон'юнктури у світі. Крім того, на відміну від попередньої Енергетичної стратегії України на період до 2035 року наявна Стратегія енергобезпеки містить механізм її впровадження. Так, документ передбачає завдання Міністерству енергетики протягом шести місяців підготувати План реалізації Стратегії, а також Уряду – протягом року з дня прийняття Стратегії затвердити Методику оцінки рівня та загроз енергетичній безпеці України. На її основі Міненерго в

подальшому має забезпечити підготовку Звіту щодо стану енергетичної безпеки України та Оцінку рівня та загроз енергетичній безпеці України. Таким чином, запровадження запропонованої Стратегією енергобезпеки системи, яка поетапно охоплює весь управлінський процес, спрямований на забезпечення стабільності функціонування енергетичної сфери, від планування до звітування, слугуватиме розбудові ефективної солідарної співпраці усіх суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки. Як зазначається в Стратегії, така співпраця стане основою для визначення пріоритетів розвитку паливно-енергетичного комплексу з урахуванням вимог національної безпеки та дотриманням принципу мінімізації суспільних витрат на функції енергозабезпечення[4].

Список використаних джерел:

1. Кострюков С.В. Навчально-методичне забезпечення дисципліни “Енергетичне право”. Дніпропетровськ: Нац. гірн. ун-т, 2015. 213 с.
2. Аналітичні матеріали Кабінету Міністрів України URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-zatverdiv-strategiyu-energetichnoyi-bezpeki>.
3. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>.
4. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

6. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21 жовтня 2021 р. № 1818-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#top>.

7. Топалов М. Якщо Росія піде на загострення: чим Україні загрожує повна енергетична блокада. *Економічна правда*. 27.01.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/01/27/681818/>.

§ 3.2 СУБ'ЄКТИ ТА УЧАСНИКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ОСНОВНІ РИСИ (Колеснікова М.В.. Сумський державний університет)

Вступ. Важливу роль у забезпеченні законності у сфері адміністративного процесу відіграє дотримання прав, виконання обов'язків та недопущення зловживання правами усіма суб'єктами адміністративного права. Тому однією із важливих складових будь-яких правовідносин, у тому числі й адміністративно-процесуальних, є вивчення питань про правовий статус суб'єктів цих відносин, дослідження обсягу їх правосуб'єктності. Питання суб'єктів та учасників адміністративного процесу посідає важливе місце, оскільки мова йде про учасників адміністративно-правових відносин, які впливають на вирішення великого обсягу завдань у адміністративно-правових відносинах.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкти адміністративного процесу – це учасники адміністративно-процесуальних правовідносин, які вступають у правові відносини у зв'язку з розглядом та вирішенням адміністративних справ. В.К. Колпаков під поняттям суб'єктів адміністративних правовідносин має на увазі носіїв прав та обов'язків щодо державного управління, які передбачені нормами адміністративного права, а також здатних надані права реалізовувати і відповідно виконувати покладені обов'язки [1, с. 46].

Зазвичай поняття “суб'єкт” нерозривно пов'язане з поняттям «учасник»: одне поняття розкривається через інше і навпаки. Слід зазначити, що етимологічне значення слова “суб'єкт” полягає в тому, що воно означає істоту, здатну до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особу, якій належить активна роль

у певному процесі [2, с. 879], а “учасник” означає того, хто бере участь у чому-небудь, входить до складу групи осіб [2, с. 991].

Проте, деякі науковці ці поняття розрізняють. Наприклад, О. В. Кузьменко вважає, що суб’єкт процесу (провадження) – це потенційний учасник адміністративно-процесуальних відносин, тобто той, хто має можливість у майбутньому стати учасником провадження, а учасник процесу (провадження) – це вже реальна сторона адміністративно-процесуальних відносин. Це стосується і співвідношення понять “суб’єкт адміністративного процесу” і “суб’єкт адміністративно-процесуальних відносин” [3, с. 38].

Колектив авторів навчального посібника вказує на схожу позицію: суб’єкти адміністративного процесу – особи, які потенційно мають право (можуть) бути учасниками процесу за наявності відповідних юридичних фактів, а учасниками процесу є особи, які реально беруть участь у розгляді й вирішенні конкретних адміністративних справ [4, с. 17].

О.В. Кошій стверджує, що суб’єкт адміністративного процесу – це носій прав і обов’язків із реалізації процесуальної діяльності у сфері публічного управління, який здатен надати права щодо процесуальної діяльності здійснювати, а покладені обов’язки щодо процесуальної діяльності – виконувати, тоді як учасник адміністративного судочинства – це особа, яку чинним законодавством України наділено процесуальними повноваженнями щодо участі в адміністративній справі в адміністративних судах [5, с. 14-15].

Варто зазначити, що поняття «суб’єкт провадження» та «учасник провадження» в юридичній літературі кінця 90-х рр. ХХ ст. та початку ХХІ ст. співвідносились між собою як загальне та часткове. Так, О.І. Миколенко у своєму навчальному посібнику, характеризуючи суб’єктів та учасників, наголосив, що КУпАП взагалі не закріплює за

учасниками адміністративного провадження жодного терміну, а лише пропонує перелік осіб, які беруть участь у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Так, учасниками провадження визнавалися потерпілий, законні представники, захисник, свідки, експерт, перекладач та особа, що притягається до адміністративної відповідальності, а суб'єктами провадження – окрім вже перелічених, органи та особи, що вповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення [6, с. 122-123].

Чинний Кодекс адміністративного судочинства містить подібні позиції. Так, відповідно до ст. ст. 42, 61 КАС України учасниками процесу є сторони, треті особи, їх представники, помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст [7]. Проте, неможливо говорити про адміністративний процес, якщо в ньому не беруть участь органи та особи, що розглядають справи про адміністративні правопорушення. Саме вони, поруч з учасниками, і входять до категорії суб'єктів адміністративного процесу.

І.Л. Желтобрюх, розглядаючи концептуальні підходи щодо співвідношення суб'єкта та учасника адміністративного процесу, підсумовує, що використання онтолого-гносеологічного підходу в дослідженнях суб'єктів та учасників адміністративного процесу пояснює розбіжності між науковою термінологією та термінологією, що використовується в законодавстві, але, на жаль, сприяє збереженню в національному законодавстві алогічних понять, які є одними з поширених дефектів законодавчої дефініції (двозначність, неточність, декларативність, зайва деталізація, абстрактність, тавтологія тощо) [8, с. 150].

Суб'єкт адміністративного процесу має дві ключові ознаки: соціальну (участь у суспільних відносинах як

відособленого, здатного виробляти й здійснювати єдину волю персоніфікованого суб'єкта) і юридичну (визнання правовими нормами його здатності бути носієм прав і обов'язків, брати участь у правовідносинах) [9, с.138-139].

Важливо також зазначити, що суб'єкт адміністративного процесу характеризується і такою важливою ознакою, як зовнішня відокремленість, що передбачає самостійність у реалізації своїх прав та обов'язків у сфері державного управління [10, с.124-125].

Також характерною рисою суб'єктів адміністративного процесу є обов'язкова наявність владно-управлінських відносин між ними. Так, О.Г. Лук'янова вважає, що під час з'ясування суб'єктів процесуальних правовідносин слід виходити з того, що такі правовідносини будуються на засадах субординації (за вертикаллю), де хоча б один із суб'єктів наділений владними повноваженнями. Таким чином, владне підґрунтя в процесуальних правовідносинах припускає наявність обов'язкового спеціального лідируючого суб'єкта. Таким обов'язковим вирішальним суб'єктом є суд. У процесуальних правовідносинах одні й ті самі суб'єкти, які реалізують владні повноваження, на різних етапах і у взаємовідносинах із різними суб'єктами можуть виступати в різних якостях [11, с. 214].

Крім того, специфічні ознаки адміністративних процесуальних правовідносин безпосередньо позначаються на колі та характеристиці їхніх суб'єктів. До ознак адміністративно-процесуальних правовідносин варто віднести такі: процедурно-правову форму вираження; наявність обов'язкового суб'єкта чи його посадової або службової особи (суб'єкта владних повноважень); імперативний характер їх урегулювання; індивідуалізований характер; динамічність; багатостадійність; системний характер; зв'язок із матеріально-правовими відносинами. [12, с. 79].

Учасники адміністративного судочинства наділені адміністративною процесуальною правосуб'єктністю, яка утворена із правоздатності та дієздатності. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність – категорія, яка нерозривно пов'язана із особою, виникає з моменту її появи у суспільстві та припиняється із її вибуттям із суспільних відносин [13, с. 222-223].

Правосуб'єктність є класичною і багато в чому усталеною науковою категорією. В умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, перехід на якісно новий рівень правової регламентації елементів правосуб'єктності, який відповідає європейським стандартам адміністративного права, становище суб'єкта адміністративних процесуальних відносин у правовій системі зазнало істотних змін, які спричинили розширення можливостей, що надаються суб'єкту, фокусування процесуально-правового регулювання, передусім, на користь захисту права, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Основними джерелами європейських стандартів є Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи та Рішення Європейського Суду з прав людини, що встановлюють обов'язковий рівень гарантованості прав особи в адміністративному процесі та способи реалізації таких прав [14, с. 14].

Більшість науковців розглядає адміністративну процесуальну правосуб'єктність як самодостатню категорію, яка є передумовою отримання особою відповідного адміністративно-процесуального статусу. Наприклад, В.М. Котенко зазначає, що правосуб'єктність особи необхідна як правова передумова, за якої конкретна особа може виступати суб'єктом відповідних правовідносин. Без правосуб'єктності жодна особа не може бути, по-перше, учасником правовідносин, по-друге, суб'єктом права [15, с. 73–74].

Адміністративна процесуальна правосуб'єктність є потенційною спроможністю особи бути носієм певних процесуальних суб'єктивних прав і обов'язків, у тому числі й носієм процесуальних суб'єктивних прав та обов'язків сторони справи [16, с. 132].

Теоретики права О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко розглядають структуру правосуб'єктності як правоздатність; дієздатність; деліктоздатність як здатність відповідати за цивільні правопорушення; осудність як умова притягнення до кримінальної відповідальності [17, с 444-445].

Для участі в адміністративному процесі крім загальної адміністративної процесуальної правоздатності необхідною є також наявність конкретної адміністративної процесуальної правоздатності у даній конкретній справі [18, с. 56].

Адміністративною процесуальною дієздатністю наділяються також органи публічної влади, їх посадові та службові особи, підприємства, установи, організації (юридичні особи). Щодо моменту виникнення дієздатності у юридичних осіб, то найчастіше вважають, що вона також виникає після їх створення. Цікавою є думка О. Ф. Скакун, яка стверджує, що раніше сформоване уявлення про повний збіг правоздатності та дієздатності юридичних осіб не виправдовує себе в теперішніх умовах – в умовах трансформації суспільства, переходу його до ринкових відносин. Виявилось, що юридична особа не завжди за будь-яких умов може використовувати права, якими наділена. Дієздатність юридичної особи може змінюватися без зміни її правоздатності [19, с. 590].

Динамічні властивості адміністративно-процесуальної правосуб'єктності найбільш чітко простежуються в правосуб'єктності органів публічного управління. Протягом відносно невеликого періоду часу вона неодноразово видозмінюється за рахунок розширення обсягу дієздатності,

що настає з досягненням встановлених законом обставин, з якими норми чинного законодавства пов'язують якісно новий рівень процесуальних повноважень [20, с. 154].

В.М. Бевзенко у своєму дослідженні щодо моменту виникнення адміністративної правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень зазначає, що підстави набуття ними адміністративної правосуб'єктності можна класифікувати на такі основні групи: внаслідок народного волевиявлення та складання присяги відповідним суб'єктом владних повноважень; внаслідок рішення посадової особи або вищестоящого органу державної влади; внаслідок державної реєстрації; внаслідок рішення загальних зборів [21, с. 14].

Адміністративна процесуальна правосуб'єктність закріплює правове становище суб'єктів адміністративного процесу. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність є юридичним засобом для набуття інших прав та обов'язків, спрямованих на здійснення процесуальних функцій суб'єктів процесуальної діяльності. Щодо адміністративної процесуальної дієздатності, то вона у структурі правосуб'єктності є способом особи своїми діями набувати адміністративні процесуальні права і здійснювати адміністративні процесуальні обов'язки. Функціональний зв'язок двох названих категорій у структурі адміністративної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що адміністративна процесуальна дієздатність є засобом здійснення адміністративної процесуальної правоздатності [22, с. 100].

На думку Т.А. Остапенко, у зв'язку із значною кількістю суб'єктів, які вступають в адміністративні процесуальні відносини, важливе значення для вивчення існуючих видів учасників адміністративного судочинства насамперед їх класифікація, яка не просто систематизує таких учасників в окремі групи, але й дозволяє навести специфічні ознаки, завдання, повноваження всіх, хто так чи інакше причетний до

адміністративної справи [23]. Наука адміністративного процесу розрізняє велику кількість різних класифікацій учасників та суб'єктів.

В. Д. Сорокін поділяє суб'єкти адміністративного судочинства на дві групи: 1) індивідуальні (громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства); 2) колективні – органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, громадські об'єднання, державні та муніципальні служби [24, с. 174].

Такий підхід інші науковці вважають надто спрощеним, а тому пропонують й інші класифікації. В. К. Колпаков серед масиву учасників адміністративного процесу пропонує виділяти п'ять груп, а саме: 1) громадяни; 2) виконавчо-розпорядчі органи та структурні частини їх апарату; 3) об'єднання громадян, їхні органи та органи самоорганізації населення; 4) державні службовці та посадові особи, наділені адміністративно-процесуальними нормами певними правами та обов'язками; 5) інші державні органи та їхні посадові особи [25, с. 275].

Власне бачення системи суб'єктів адміністративного судочинства наводить М. М. Тищенко. Він поділяє суб'єктів адміністративного процесу на організаторів та учасників адміністративного провадження. Своєю чергою, учасників він поділяє на лідируючих суб'єктів, зацікавлених осіб та осіб, що сприяють розгляду справи [26, с. 352].

О.В. Муза наводить дещо подібну класифікацію: суб'єкти, ненаділені владними повноваженнями; суб'єкти владних повноважень; суб'єкти, які сприяють здійсненню правозахисних функцій в адміністративно-процесуальних правовідносинах [27, с. 75].

Такий підхід зумовлений тим, що адміністративно-процесуальні правовідносини обов'язково повинні містити у

собі суб'єктів, наділених владними повноваженнями, тобто носіїв публічної влади.

Обов'язки громадянина України як елемент його адміністративно-правового статусу – це встановлена адміністративно-правовою нормою міра належної та необхідної поведінки особи у сфері публічного адміністрування. Існування прав неможливе без існування обов'язків і навпаки. Адже права людини і громадянина, якими б значними вони не були, усе ж не є безмежними, абсолютними, оскільки їхнє використання не повинно завдавати шкоди іншим людям, суспільству в цілому. Це застереження міститься в Загальній декларації прав людини (п. 2 ст. 29): «Кожна людина, здійснюючи свої права і свободи повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві» [28].

Класифікація обов'язків громадянина України в сфері публічного адміністрування здійснюється за такою ж підставою, як наявність в нього спеціального статусу. Так, існують обов'язки, яких має дотримуватися кожен без винятку громадянин: обов'язок сплачувати податки і збори, не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки, неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей тощо [29]. Іншу групу складають обов'язки, кореспондовані спеціальним адміністративно-правовим статусом громадянина України (обов'язки державного службовця, обов'язки водія транспортного засобу тощо).

Для реалізації прав, свобод та обов'язків особи у сфері публічного адміністрування законодавством передбачені

гарантії. Нині в юридичній літературі існують різні погляди щодо класифікації гарантій, однак основним критерієм їх відбору є ознаки тієї галузі суспільних відносин, у якій вони виявляються, діють та вдосконалюються. Тому розрізняють такі види гарантій: економічні; політичні; культурні; юридичні [30, с. 67].

Говорячи про юридичну відповідальність громадян України, варто зазначити, що вона буває таких видів: адміністративна, кримінальна, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна відповідальність залежно від виду порушення адміністративно-правової норми.

Висновки. Поняття суб'єктів та учасників адміністративного процесу найчастіше ототожнюються. Так, зазвичай поняття “суб'єкт” нерозривно пов'язане з поняттям «учасник»: одне поняття розкривається через інше і навпаки. Проте, завдяки аналізу поглядів науковців можна зробити висновок про те, що поняття «суб'єкт» є ширшим за своїм змістом.

Суб'єкт адміністративного процесу має дві ключові ознаки: соціальну (участь у суспільних відносинах як відособленого, здатного виробляти й здійснювати єдину волю персоніфікованого суб'єкта) і юридичну (визнання правовими нормами його здатності бути носієм прав і обов'язків, брати участь у правовідносинах). Суб'єкт адміністративного процесу характеризується і такою важливою ознакою, як зовнішня відокремленість, що передбачає самостійність у реалізації своїх прав та обов'язків у сфері державного управління. Також характерною рисою суб'єктів адміністративного процесу є обов'язкова наявність владно-управлінських відносин між ними. Адміністративно-процесуальним правовідносинам відома велика кількість суб'єктів, а тому існує багато підстав для їх класифікації: за кількісним складом; за обсягом наданих

повноважень; у залежності від юридичної заінтересованості; від ініціювання, місця в адміністративній справі, що розглядається і вирішується судом тощо.

Список використаних джерел:

1. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. Національна академія внутрішніх справ України. Київ. Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. 1440 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> .
3. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України: підручник / О. В. Кузьменко, Т.О. Гуржій. Київ: Атіка, 2007. 416 с.
4. Бурбика М. М. Адміністративний процес України (у схемах) : навчальний посібник / М. М. Бурбика, М. В. Колеснікова, А. В. Солонар. Суми : Сумський державний університет, 2019. 108 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72609> .
5. Кошій О.В. Суб’єкти, які не наділені владними повноваженнями, як відповідачі в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2012. 205 с.
6. Миколенко О.І. Адміністративний процес і адміністративна відповідальність : навчальний посібник. Харків : Одиссей, 2010. 368 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#Text> .
8. Желтобрюх І.Л. Концептуальні підходи щодо співвідношення суб’єкта та учасника адміністративного процесу.

Право та державне управління. 2019 р., № 3 (36) том 1. С. 145 – 151. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_1/24.pdf.

9. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. Москва. Юридическая литература, 1982. Т. 2. 360 с.

10. Бахрах Д. Н. Административное право: Учебник для вузов. 3-е изд., пересмотр, и доп. / Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Москва : Норма, 2007. 816 с. URL: http://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/09/Administrativnoe_pravo_Bakhrakh_Rossinsky_Staril.pdf.

11. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. Москва. Издательство «Норма», 2003. 240 с.

12. Джафарова М. В. Особливості суб'єктного складу адміністративних процесуальних правовідносин. Приватне та публічне право. 2018. № 1. С. 77-81. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5096>.

13. Парпан У.М., Ільчишин Н.В. Правосуб'єктність як передумова участі особи в адміністративному процесі. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Випуск 19. С. 221–226.

14. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

15. Котенко В.М. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. 196 с.

16. Желтобрюх І.Л. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність та адміністративно-процесуальний статус сторін (теоретичні аспекти співвідношення). Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31

(70). № 4. 2020. С. 128 – 133. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/23.pdf

17. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник ; за ред. В. Зайчука, Н. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

18. Адміністративне процесуальне право: Навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 320 с. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3808> .

19. Скаун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс). Учебник. Пер. с укр. /О. Ф. Скаун. Харків, 2007.

20. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. Вісник Львів. держ. університету внутрішніх справ. Серія: юридичні науки. 2017. № 2. С. 154–162.

21. Бевзенко В.М. Сутність адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів владних повноважень. Адвокат. Наука і практика. 2 (101). 2009. С. 13 – 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_2_3 .

22. Дем'янюк Ю. В. Концепція адміністративної процесуальної правосуб'єктності. Правова інформатика. 2014. № 1. С. 96-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2014_1_15 .

23. Остапенко Т.А. Суб'єкти адміністративного судочинства України. Сучасний стан та перспективи розвитку української правової системи: Всеукраїнська конференція, м. Львів, 16 липня 2011 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2011. Т. II. URL: <https://ks.arbitr.gov.ua/sud5024/8/8/733> .

24. Сорокин В. Д. Избранные труды. СПб.: Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005. 1086 с.

25. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 872 с.

26. Тищенко Н. М. Административно-процессуальный статус гражданина Украины: проблемы теории и пути его совершенствования. Харьков: Право, 2005. 268 с.

27. Муза О. В. Суб'єкти адміністративно-процесуальних правовідносин в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. №5. 2012. С. 70-72.

28. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text .

29. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> .

30. Біла-Тіунова Л. Адміністративно-правовий статус громадянина України / Л. Біла-Тіунова, Т. Білоус-Осінь. Знання європейського права. №3. 2021. С. 64-68. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/100> .

§ 3.3 РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (Юринець Ю.Л., Національний авіаційний університет, Сопілко І.М., Національний авіаційний університет, Белкін Л.М., адвокат індивідуальної практики, Белкін М.Л., адвокатське об'єднання «Моріс Груп»)

Вступ. У статті 17 Конституції України передбачається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та *інформаційної безпеки* є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу». Таким чином, Конституція України ставить досягнення інформаційної безпеки держави на один щабель із захистом її суверенітету і територіальної цілісності. І це є не випадковим, оскільки у сучасній ситуації цілеспрямовані інформаційні впливи здатні перевести населення на повністю протилежну картину світу [1], спонукати до вчинення таких дій, на які б воно (населення) самостійно не наважилося і, скоріш за все, об'єктивно не хотіло.

Важливо зазначити, що сучасні засоби масової комунікації (радіомовлення, телебачення, супутниковий зв'язок, Інтернет) є фактично транскордонними. Як зазначав відомий італійський вчений Умберто Еко, «інформація допускає ворога в чужі тили... у кожного в тилу присутній ворог. Навіть якщо заглушити всю масову інформацію, нові технології зв'язку цим не заглушиш» [2]. У матеріалах конференції [3] зазначається, що «інформаційний вплив на державу, суспільство, громадянина зараз більш ефективний і економічний, ніж політичний, економічний і навіть воєнний» [3, с. 58-59].

Впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій є основою соціально-економічного та науково-

технічного прогресу – інформатизації суспільства [4]. Натомість, як зазначає відомий фахівець у галузі інформаційних воєн Г. Почепцов, інформаційна цивілізація, яка прийшла до людства, змінює не тільки статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, а й різко розширює негативні можливості. Перед нами потужний інструмент, для якого немає обмежень. Інформаційні війни різної інтенсивності стали явною ознакою наших днів [5]. Інтерес до цієї теми особливо гострий з огляду на великий потенціал інформаційних мереж впливати на основні інститути держави та суспільства, зокрема, на інформаційну безпеку [6, 7]. Як зазначає проф. В.Ю. Богданович, найпотужнішим впливом на забезпечення воєнної безпеки України є інформаційний; значна частина зовнішніх інформаційних загроз фактично є різновидом воєнних загроз, і саме ці загрози є одними з найнебезпечніших для воєнної безпеки держави [8, с. 47].

Отже, інформаційні відносини виходять за межі суто інформаційних і стають чинником спеціальних ворожих операцій та інформаційних війн.

Як зазначає Ю. Горбань, антиукраїнська пропагандистська кампанія виявила недостатньо науково-методологічних обґрунтувань та пояснень дій у таких ситуаціях, продемонструвала погану координацію дій державних органів влади, громадянського суспільства, експертів та науковців, журналістів проти таких кампаній [9, с. 137].

В.Ф. Загурська-Антонюк наголошує, що одним із механізмів розв'язання питання протидії інформаційним загрозам є обмеження доступу до інформації або її викривлення, спотворення у процесі «інформаційної війни». Але одночасно зазначається, що такі обмеження можуть «виявитися неприпустимими у цивілізованих демократичних суспільствах, які прагнуть до демократичних цінностей» [10].

Тому необхідно знайти критерії та підходи, які б дозволили об'єктивно встановити ці обмеження та застосувати санкції за їх порушення. Окремі питання цієї проблеми розглядалися авторами у їх статті [11].

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі свобода слова, яка вважається вищою цінністю демократичного суспільства, стараннями архітекторів інформаційних воєн перетворюється на грізну зброю ворожих впливів – інформаційну зброю. Інформація, подана певним чином, може змінювати поведінку людей, нав'язувати їм цілі, які об'єктивно не входять в число їх інтересів. Поширеним засобом використання інформації з метою цілеспрямованого впливу на свідомість людей та соціуму є пропаганда. Пропаганда – це контроль свідомості мас шляхом спотворення інформації та нав'язування односторонніх, суб'єктивних, а часом і відверто неправдивих суджень із використанням засобів масової інформації або будь-яким іншим способом масового впливу [12, с. 52]. Метою негативної пропаганди є розпалювання соціальної ворожнечі, загострення соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві, пробудження в людей низьких інстинктів тощо [12, с. 24].

Найбільш небезпечною складовою частиною пропаганди є інформаційно-психологічний вплив (часто його називають інформаційно-пропагандистським, ідеологічним) – це вплив словом, інформацією. За висновками В.Г. Криська, психологічний вплив такого виду ставить своєю основною метою формування певних ідеологічних (соціальних) ідей, поглядів, уявлень, переконань, одночасно воно викликає у людей позитивні або негативні емоції, почуття і навіть бурхливі масові реакції. Цілями психологічної війни можуть бути: ослаблення морального духу особового складу збройних сил і цивільного населення противника; схилення їх до

відмови від участі в бойових діях; створення передумов для досягнення намічених військово-політичних цілей з мінімальними людськими і матеріальними витратами [13].

Професор М.В. Маркова зазначає, що інформаційно-психологічний вплив може викликати зрушення в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості. Такі зміни зумовлюють вияви девіантної антисоціальної поведінки й становлять небезпеку вже для суспільства й держави [14, с. 7].

Так, житель Донецька згадує (мовою оригіналу): «Я помню этот "референдум"¹. За несколько дней до этого по одному из российских телеканалов ведущая новостей рассказала, что в Донецке ставят метки на домах русскоговорящих граждан. Мы с женой хихикнули тогда. Какая чушь!.. Потом эту чушь всерьез пересказывали друг другу люди на референдуме... И мы вдруг поняли, что народ массово начал сходиться с ума»².

З урахуванням викладеного, а також з огляду на позицію, висловлену у дисертаційному дослідженні М.Б. Кубявки, можна дійти слушного висновку, що на сучасному етапі швидко зростає значення непрямих (м'яких) методів впливу на перебіг політичних та економічних процесів в державах. Провідне місце серед, так званих м'яких методів впливу звісно посідають інструменти інформаційного впливу... Подібна тенденція спостерігається в усьому світі, а 95 % всіх підривних зусиль по відношенню до іншої держави займає інформаційна війна [15, с. 27].

---

¹ Незаконний «референдум» 11.05.2014 про так звану «державну незалежність Донецької області», організований проросійськими сепаратистами. У той же день аналогічний «референдум» проводився у Луганській області.

² <http://hronika.info/obwestvo/141857-kak-zhivetsya-v-donecke-posle-dvuh-let-v-dnr.html>

Левченком О.В. запропонована класифікація інформаційної зброї за засобами ведення інформаційної боротьби. Автор вказує, що особливу небезпеку інформаційна зброя становить, зокрема, для психіки, свідомості і підсвідомості населення та особового складу збройних сил. За своєю результативністю і наслідками застосування інформаційна зброя прирівнюється до зброї масового ураження [16, с. 145].

При цьому Г. Почепцов застерігає, що можуть мати місце наступні сім цілей, на які однаковим чином можуть бути спрямовані інформаційні впливи. Ці цілі такі: армія і своє населення, армія і чуже населення, між різними складовими всередині армії, партизани і населення, армія і союзна армія, країна і союзна країна, країна і нейтральні країни. Набір вирішуваних завдань у військовому конфлікті вже досить апробований в ряді військових ситуацій. Так істотним завданням для роботи з громадською думкою в разі застосування сили в конфлікті стає легітимізація такого застосування. Процес легітимізації можна розбити на дві складові: це героїзація своєї сторони і демонізація сторони противника. В останньому випадку апробованим варіантом впливу є демонстрація звірств по відношенню до мирного населення [17].

Інформаційний простір в принципі дозволяє існування будь-якого типу інформації, в чому реалізуються його відмінності від простору фізичного плану. *Небезпечна за своїми наслідками тільки обробка цієї інформації людиною.* Інформаційна зброя не руйнує інформаційний простір, а спирається на нього. Інформаційна зброя саме формує інформаційний простір під себе, оскільки по суті своїй інформаційна зброя і є засобом інтенсивного введення тих чи інших сегментів нового інформаційного простору. Тому

володіння в сучасних умовах ефективною інформаційною зброєю і засобами захисту від неї є одним із пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері [16, с. 145].

Варто зазначити, що у більшості досліджень, у тому числі російськомовних [17] та україномовних [15], результативність інформаційних (психологічних) операцій (ПсО) розглядається на прикладі, переважно, за межами України та Росії. Так, зазначається, що перша масова операція, що мала назву психологічної, була здійснена Збройними силами США на підтримку військ ООН у Корейській війні (1950-1953 рр.) У 1951 р. у Міністерстві армії було створено Управління психологічних операцій, що в 1955 р. реформувалося в Управління спеціальних методів війни. Тоді ж розпочалася підготовка спеціальних кадрів. Масштабно застосовувалися війська ПсО у Панамі і у Перській Затоці, де американські фахівці здійснювали інформаційні операції проти режиму Саддама Хусейна, спрямовані на захист курдського населення, а також мусульман-шиїтів від політики Багдада. Масштабні ПсО було здійснено й у межах операцій «Морський ангел» і «Підтримка демократії» (Гаїті, 1991, 1994 рр.), «Відродження надії» та «Спільний щит» (Сомалі, 1992-1995 рр.), «Спільні зусилля» (Боснія, 1996 р.). Практично всі миротворчі компанії, в яких беруть участь США, супроводжуються психологічними операціями. Зазначається, що якщо у Першій світовій війні один журналіст приходився на 20.000 військовослужбовців, то під час операції в Боснії – на 500 військовослужбовців [15, с. 29-30].

Разом із тим, Україна має свій власний «сумний досвід» інформаційних атак на себе. Як зазначає згаданий вище Ю.О. Горбань [9, с. 140], в інформаційній війні проти України РФ застосовує практично весь арсенал впливу на свідомість

людей. Зокрема, спостерігачі відзначають, що, наприклад, усі 23 роки незалежності України на кримському телебаченні велася антиукраїнська пропаганда³. Г. Почепцов [17] наголошує, що до подій 2013-2014 рр. 60 % дорослого населення України отримувало суспільно-політичну інформацію через телебачення. У той же час, 54,5 % населення віддавали перевагу інформаційно-аналітичним програмам російського телебачення.

Тривалий час протягом війни на Донбасі російські інформаційні агентства та ЗМІ масово випускали і випускають брехливі та пропагандистські «новини» антиукраїнської спрямованості (мовою оригіналів): «распятый мальчик», «мать упомянутого распятого мальчика, которую привязали к танку и таскали по площади», «два раба», «обглоданные снегири, в отличие от синичек патриотичной расцветки», «пьяные негры танцуют на украинских танках», «Яценюк воевал в Чечне и участвовал в пытках и расстрелах российских военнопленных»; «Авдеевку обстреливает украинская армия» тощо. Немає жодних підстав дозволяти цим агентствам та ЗМІ легітимно поширювати цю інформацію в Україні. Так, Представник України при ООН, посол В. Єльченко у виступі в ООН 11.05.2016 р. звернув увагу, що «жорстока і порочна пропаганда, поширювана державними ЗМІ в Росії, є одним з основних елементів гібридної агресії РФ. Існує необхідність боротьби з такими явищами, як державна пропаганда нетерпимості і ненависті»⁴.

Разом із тим, мережі Інтернет створюють для поширення небажаного контенту незрівнянно більші можливості, ніж

³ <http://obozrevatel.com/blogs/87465-novosti-kryimnasha--bal-satanyi.htm>

⁴ <http://hvylya.net/news/digest/ukraina-v-oon-ofitsialno-obvinila-rossiyu-v-podderzhke-terrorizma.html>

телебачення та радіо. О.О. Верголяс звертає увагу, що on-line соціальна мережа, створює умови для використання значно більшої кількості інструментів інформаційно-психологічного впливу аніж off-line в силу технологічних можливостей з розміщення та доставки аудіо-та відеоінформації до адресата. On-line мережі мають значно більший спектр можливостей з розміщення та доставки інформації до адресата найрізноманітнішого характеру (відео, картинки, світлини, текст, аудіо). Швидкість поширення інформації в on-line мережі значно більша ніж в off-line мережі в силу простоти передачі та мовлення. Окрім цього, варто зазначити такий важливий момент, що виробництво, поширення та доставка до адресата інформаційної продукції (контенту) для поширення в on-line мережі вимагає значно меншої витрати людських та матеріально-технічних ресурсів ніж в on-line мережі, у першу чергу за рахунок швидкості поширення та надзвичайно низьких витрат на мультиплікацію інформаційних матеріалів [18].

Отже, інформаційні мережі створюють усі можливості для доставки ворожого культурного та/або інформаційного контенту.

Наприклад, за даними американських фахівців, до 75 % так званих «життєвих історій» та «посилань на джерела», що наводилися в коментарях у соціальних мережах в періоди активізації антиукраїнської агресії, були майже повністю вигаданими. При цьому від половини до двох третин з цієї кількості мали очевидні індикатори маніпулятивного впливу. За даними вітчизняних фахівців, 45 % інформації, яка поширюється в нашому інформаційному полі, має ознаки цілеспрямованої зовнішньої маніпуляції, спрямованої проти нашої держави [14, с. 7-8; 19, с. 25].

Таким чином, володіння в сучасних умовах ефективною

інформаційною зброєю і засобами захисту від неї є одним із пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері. Відповідність таким вимогам рано чи пізно потребуватиме від держав правових рішень щодо обмеження ворожого контенту в інтересах власної безпеки, з урахуванням конвенційних зобов'язань демократичної держави.

Висновки. Узагальнення позицій спеціалістів у міждисциплінарному аспекті і фактичні дані свідчать про те, що володіння в сучасних умовах ефективною інформаційною зброєю і засобами захисту від неї є одним із пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері. Відповідність таким вимогам рано чи пізно потребуватиме від держав правових рішень щодо обмеження ворожого контенту в інтересах власної безпеки, з урахуванням конвенційних зобов'язань демократичної держави. В цьому сенсі слід визнати перспективним вироблення критеріїв відбору та обмеження негативної інформації на основі використання систем автоматичної обробки тексту в інформаційно-пошукових системах. Такі підходи повинні, зокрема, стати частиною державної інформаційної політики у сфері інформаційної безпеки та, зокрема, включатися в офіційні методики здійснення відповідних експертиз.

Список використаних джерел:

1. Почепцов Г. Пропаганда vs. информационные операции: сходства и различия. MediaSapiens. 17.04.2016. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/16443/2016-04-17-propaganda-vs-informatsionnye-operatsii-skhodstva-i-razlichiya/>
2. Эко У. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ. URL: <https://mybook.ru/author/umberto-eko/polnyj-nazad->

goryachie-vojny-i-populizm-v-smi-sbor/read/?page=2

3. Коваленко Є.В., Плетньов О.В. Передумови загроз у сфері інформаційної безпеки та перспективи їх подолання. У зб.: Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). [Електронне видання]. Київ. Нац. акад. СБУ, 2019. С. 58-59.

4. Антонова С.Є., Мартинюк Г.Ф. Інформаційна безпека. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 11. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1528>

5. Почепцов Г.Г. Информационные войны. М., Рефл-бук; К., Ваклер, 2000. 576 с. Электронный доступ: <https://litlife.club/books/265064/read>

6. Сопілко І.М. Становлення інформаційного суспільства та інформаційні загрози в мережі Інтернет. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2017. № 3. С. 61-69.

7. Гуцу С.Ф. Правове регулювання мережі Інтернет: міжнародний і вітчизняний досвід. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 2 (38). С. 114-118.

8. Богданович В.Ю., Ворович Б.О., Марко Є.І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2018. № 3. С. 44-48.

9. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник НАДУ. 2015. № 1. С. 136-141.

10. Загурська-Антонюк В.Ф. Політично-інформаційні безпекові механізми в українській державній системі у контексті геополітичних змін. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1567>

11. Юринець Ю.Л., Сопілко І.М., Белкін Л.М., Белкін М.Л. Дослідження проблем інформаційної безпеки України на

засадах міждисциплінарного підходу: соціологія, психологія, право. Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання. 2020. № 7. С. 300-307.

12. Сулейманова Ш.С., Назарова Е.А. Информационные войны: история и современность: Учебное пособие. М. Международный издательский центр «Этносоциум». 2017. 90 с.

13. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск. 1999. 86 с.

14. Маркова М.В. Інформаційно-психологічна війна: медико-психологічні наслідки та стратегії протидії. *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. 2016. № 4. С. 6-10.

15. Кубявка М.Б. Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни. Дис... канд. техн. наук. Спец. 05.13.06 «Інформаційні технології». К., 2017. 199 с.

16. Левченко О.В. Класифікація інформаційної зброї за засобами ведення інформаційної боротьби. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2014. № 2 (20). с. 142-146.

17. Почепцов Г.Г. Информационные войны. М., Рефл-бук; К., Ваклер, 2000. 576 с.

18. *Верголяс О.О. Спеціальні інформаційні операції в системі засобів протидії загрозам національній безпеці України. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2019. № 4.*

19. Марута Н.О., Маркова М.В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23. Вип. 3 (84). С. 21-28.

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE, PEDAGOGIE, VZDĚLÁVÁNÍ, FILOZOFIE A FILOLOGIE

§ 4.1 SANOGENIC POTENTIAL OF UNIVERSITY STUDENTS' REFLEXIVE PROCESSES IN SITUATION OF STRESS (Myroshnyk O.G., Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Titov I.G., Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Titova T.Ye., Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko)

Introduction. Forced social isolation during a pandemic, restriction of direct contacts, lack of sensory experiences, uncertainty leads to a person's assessment of the situation as stressful. Studies of students' emotional experiences in a pandemic situation showed a significant increase in anxiety, deterioration of emotional well-being [1, 2], decreased self-efficacy and psychological well-being [3, 4, 5].

Dealing with stressful experiences is accompanied by the manifestation of appropriate copings or ways of dealing with stress [6]. We wondered how students' thinking about their experiences in a stressful situation determines the dominant ways of coping with stress and helps them gain new positive knowledge about themselves. We assessed the sanogenic potential of reflection in the experience of stress through a comparative analysis of the features of the organization of students' reflexive processes pattern with coping strategies in a stressful situation.

Reflection and regulation of behavior in a stressful situation. Reflection is related to self-awareness. The emergence of reflection allows a person to be subjective, to be able to generate his/her own motives, provide self-regulation, make decisions and

evaluate oneself according to the consequences of the chosen decision. According to M. Csikszentmihalyi, reflexive consciousness is a kind of meta-brain that frees a person from any genetic programs giving an additional degree of freedom [7].

At the same time, discussions about the impact of self-esteem on one's own activity in crisis situations revealed two opposing views. According to the first one, reflexive reasoning is seen as a way to respond to distress. Person is passively focused on distress symptoms, possible causes and possible consequences, which exacerbates negative emotions and depressive symptoms [8, 9, 10, 11, 12].

The second view is based on the evidences that self-reflection can promote constructive reasoning and effective regulation of negative emotions [13, 14, 15].

Reflection provides an opportunity to objectify one's experience and analyze it from the position of another, to find hidden psychological resource and to break existing stereotypes. Empirical data suggest that retrospective reflection of negative events from the standpoint of another reduces the number of negative emotions [16], mitigates emotional distress [9, 17], and provides a sanogenic effect on the emotional state [18, 19, 20].

The advantage of self-distancing over self-immersion in reducing negative emotionality has been experimentally proven not only immediately after the event, but also when the event is remembered a month later [21, 22, 23].

Thus, the possibilities of reflection, depending on the way of its implementation have different consequences in situations of stress. Self-immersion, as a kind of introspection, increases the manifestation of negative feelings, whereas self-distancing helps to reduce depressive symptoms.

Some studies analyze the role of self-reflection in experiencing emotional events that threaten life and health [6]. There are studies examining self-reflection in experiencing daily distress [25].

A review of empirical research has shown that it is common practice to consider self-awareness in two forms: self-distancing and self-immersion (introspection).

In our opinion, V. O. Lefebvre's concept of the reflexive system gives an opportunity to define a different approach to determining the role of reflection in the processes of emotional self-regulation. V. O. Lefebvre metaphorically characterizes reflection as a reflexive system – a system of mirrors that infinitely reflect each other. Mirrors are understood as a subject whose ability to self-distance not only to his/her body, thoughts and experiences, but also to take the position of the researcher in relation to “other”, his/her thoughts and actions [26]. We think that from the standpoint of a systems approach, reflection can be seen as a pattern of reflexive processes that are included in various areas of human activity (e.g., thinking, self-awareness, interaction, communication, etc.). We assume that the degree of development and the degree of integration of reflexive processes is related to the choice of coping in situations of stress. Moreover, there is no clear explanation which parameters of reflection have the potential to be sanogenic for constructive coping in a stressful situation.

Coping behavior: types and predictors. Experiencing stress is accompanied by the manifestation of an appropriate coping strategy. Coping is manifested in cognitive and behavioral ways of overcoming specific external and internal requirements that are assessed by a person as exceeding his/her capabilities [6]. So coping is a behavioral, cognitive, emotional activity aimed at eliminating a threat [27].

Of particular interest to us is the cognitive-phenomenological theory of stress management by R. Lazarus and S. Folkman. According to them, the cause of emotional experiences is a cognitive assessment of the situation provided by a person. Researchers distinguish between two strategies of behavior during

stress: problem-oriented and emotional-oriented. The first is aimed at solving the problem, the second at maintaining control in a threatening situation.

In the analytical review of the problem of individual differences in the implementation of the mechanism for assessing the situation as stressful pay attention to the studies of J. Connor-Smith, S. Flesbart who established links between coping strategies and Big 5 factors, in particular, neuroticism, integrity and openness to experience. Neuroticism is associated with the low rates of cognitive restructuring of the problem along with high values of avoidance of the problem, the manifestation of negative emotions, alcohol and “sedative” drugs, fantasizing, and denial [28]. Integrity is associated with a high probability of using restructuring strategies and, conversely, with a low probability of recourse to objections and sedatives. Extraversion is associated with seeking social support, actively solving problems and cognitive restructuring. Research on the role of optimism in the choice of coping strategy showed that dispositional optimism positively correlates with the strategies of active problem solving and emotional acceptance and negatively relates to the strategies of problem solving avoidance and emotional distancing from the problem. The general assessment of reflection as a dispositional predictor of stressful experiences has limitations on specific forms and ways of dealing with stress [29].

Method. Participants

The sample comprised 110 students (40 male and 70 female) from Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. The age of participants was 18-19 years. The participants' reflection scores were in the range of medium and low values. High rates of reflexivity exclude the possibility of reflection as a systemic formation that can have a sanogenic effect on the regulatory mechanisms of the psyche [30; 31]. The survey was

anonymous to ensure the confidentiality and reliability of data. The procedures of this study complied with the provisions of the Declaration of Helsinki regarding research on Human participants and the Deontological Code of the American Psychological Association.

Data Collection Tools

In order to determine the features of reflexivity of subjects with different coping behavior in a stressful situation A. V. Karpov and V. G. Ponomariova's survey for diagnosing reflexivity, M. Grant's questionnaire for diagnosing direction of reflection (adapted by A. V. Karpov and I. M. Skitiaeva), and R. Lazarus and S. Folkman's "Ways of Coping Checklist" (adapted by T. L. Kriukova) were used as data collection tools in the study.

The level of personal reflexivity was assessed with 27-item A. V. Karpov and V. G. Ponomareva's survey for diagnosing reflexivity [30]. The survey is based on theoretical assumption that reflection is a synthetic mental reality that acts as a mental process, state and property at the same time, but cannot be reduced to any of them. Items of the survey take into account all these three modes of reflection and assess additionally the direction (intrapsychic and interpsychic) of reflection. Subjects responded on a 7-point Likert scale (1 = absolutely wrong to 7 = absolutely right). The level and direction of reflection was assessed with M. Grant's questionnaire [32]. The theoretical foundation of the questionnaire is M. Grant's model of "reflective act" which combines subject's metacognitive, reflective and emotional spheres. The questionnaire consists of 20 items that form two scales: self-reflection and social reflection. Coping was assessed with the 50-item revised Ways of Coping Checklist [33] adapted by T. L. Kriukova [34]. The checklist contained a broad range of coping and behavioral strategies that people use to manage internal and external demands in a stressful encounter. A factor analysis produced eight scales: confrontive

coping, distancing, self-control, seeking social support, accepting responsibility, escape-avoidance, planful problem solving, and positive reappraisal.

Statistical analysis was performed using SPSS 20.0 for Windows. The results of statistical analysis were present as percentage for variables. The Kolmogorov Smirnov test revealed that the data did not show normal distribution; therefore, the nonparametric Spearman correlation coefficient (r_s) was applied to evaluate the association between variables. The significance level was determined at $p < .05$, and all tests were 2-tailed.

Results

The obtained indicators of coping behavior in the sample indicated the prevalence of emotionally-oriented coping strategies: self-control (52%), seeking social support (44%), avoidance and positive reappraisal (66%). Such problem-oriented copings as confrontive coping (26%) and planful problem solving (24%) are less commonly used. Emotionally-oriented coping aims at reducing physical or psychological impact of stress and alleviating stressful situation, but not at solving the problem itself. Problem-oriented persons have to do with attempts to improve their relationships with the environment by finding information about how and what to do, restraining themselves from impulsive actions. Thus, respondents in a situation of stress are focused, to a greater extent, not so much on solving the problem as on working with their experiences.

Determining the features of reflexive processes in respondents according to A. V. Karpov's method of showed that 58% of respondents had an average level and 42% – a low level of reflexive processes development. According to the indicators of reflection's direction (M. Grant's method) in 90% of respondents personal reflection exceeded social reflection.

The analysis of statistical relationships between reflexive processes, reflection's direction, degree of its development and

dominant coping strategies in a stressful situation was carried out using the Spearman method. The results of the statistical analysis confirmed the previous conclusion that emotionally-oriented coping strategies are predominant in stressful situations for young people (Table 1).

Table 1.

The relationship between reflection and coping strategies of the students.

Reflection Coping type	Overall rate of reflexivity	Average level of reflexivity	Low level of reflexivity	Personal reflection	Social reflection	Average level of personal reflection	Low level of personal reflection	Average level of social reflection	Low level of social reflection
Confrontive coping	- 0.089	- 0.088	- 0.109	-0.105	- 0.114	- 0.199	- 0.114	- 0.067	- 0.117
Distancing	- 0.145	- 0.109	- 0.228*	-0.183	0.005	- 0.148	- 0.032	- 0.013	0.066
Self-control	0.098	- 0.165	- 0.239*	0.083	0.175	- 0.053	0.015	- 0.050	0.142
Seeking social support	0.100	0.032	0.208	0.222**	0.167	0.288	0.273*	- 0.085	0.154
Accepting responsibility	0.223	- 0.153	- 0.183	0.171	- 0.007	0.122	- 0.071	- 0.297	0.084

Escape-avoidance	- 0.063	- 0.129	- 0.115	-0.227	- 0.002	- 0.312	- 0.097	- 0.050	- 0.066
Planful problem solving	0.297	0.083	0.079	0.278	0.175	0.121	0.218	- 0.177	0.186
Positive reappraisal	0.129*	0.057	- 0.018	0.252**	0.287	0.267*	0.250	0.059	0.150

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

*Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed) **

It was found that between the reflexivity of respondents and coping behavior there is a statistically significant relationship for the strategy of positive reevaluation ($r = 0.129$; $p < 0.05$). In the group of respondents with a low level of reflexivity there are negative statistically significant correlations for distancing ($r = -0.228$; $p < 0.05$) and self-control ($r = -0.239$; $p < 0.05$). That is, respondents who are not inclined to pre-plan, to consider the program of their actions, to predict their consequences, but on the contrary, focused on spontaneity and impulsiveness of response show an inability to control their emotions in order to reduce their impact on perception and behavior. They are characterized by a low desire to cope their behavior in a stressful situation; they cannot overcome negative experiences due to the subjective reduction of significance and the degree of emotional immersion in a stressful situation.

Analysis of the relationship between the types of reflection (social and personal) and coping showed the presence of positive statistically significant correlations only for personal reflection. However, depending on the level of development of personal reflection, different dominant response strategies in a stress situation are identified. Thus, students with a medium level of reflexivity often show a strategy of positive reevaluation ($r = 0.267$;

$p < 0.05$), young people with a low level of reflexivity – the seeking social support ($r = 0.273$; $p < 0.05$).

Thus, with the optimal level of development of self-reflection, students try to overcome negative experiences in a situation of stress through a positive rethinking of the problem situation. This strategy is to focus on the problem as an incentive for personal growth through its inclusion in the broader context of self-development.

Instead, students with a low level of personal reflection in stressful situations seek help from others in the form of advice, compassion, and concrete practical actions. However, such a strategy in certain circumstances, such as the lack of a positive social environment, low level of communicative competence, high rates of development of the external locus of control, can increase negative feelings and anxiety in a state of stress. According to statistical analysis, it is established that the social reflection of students is not involved in the formation of strategies for mastering negative experiences.

The starting point of our study was the idea that reflection exists as a systemic formation, which includes a variety of reflective processes that affect the characteristics of students' experience of stress and the choice of the type of coping. The subject of our attention were the processes of self-reflection (awareness of the basics of one's own actions and experiences) and socio-reflection (awareness of the experiences and actions of other people). We tried to determine the parameters of reflexive processes that constitute its sanogenic potential, i.e. reduce negative experiences in a stressful situation and stimulate optimal coping strategies.

Defined relationships between variables allow us to suggest that sanogenic reflection provides productive coping in stressful situations and manifests itself in a pattern of reflexive processes in

which the leading place is occupied by self-reflection in a range of mean values of its development. It is obvious that sanogenic reflection is such an organization of reflexive processes that contributes to the development of autopsychological competence of the individual. This type of competence is an integrative intrapersonal mechanism aimed at knowing a person, its individual characteristics in general; it is the ability to use and develop one's own mental resources and to optimize internal state according to the circumstances. The results that we obtained confirmed by the data [19] that high tolerance to stress determines sanogenic thinking and sanogenic reflection.

Sanogenic reflection contributes to the understanding of a stressful situation not as a threat, but as an opportunity to improve life, creating resources to ensure a high quality of life. R. Schwarzer and S. Taubert call such states proactive [35]. Thus, sanogenic reflection is related to the self-efficacy of the individual and can be considered as its psychological predictor. Representatives of the theory of self-determination associate reflection with the phenomenon of mindfulness, i.e. the willingness to coordinate behavior with one's own value-meaning formations [36]. Studies of anxiety factors in students [4, 37] confirm the link between anxiety reduction and the ability to think positively about oneself.

Given the rich experience of the experimental study of the positive effects of self-distancing compared to introspection, it can be assumed that the method of reflection may affect the intensity of the reflection itself. High rates of reflexive processes are associated with self-immersion, medium rates – with self-distancing. However, these assumptions need to be thoroughly tested, which may be a prospect for further study of the problem. The results obtained about the lack of connection between the processes of social reflection and coping need special consideration. That is, when experiencing stress, the reflections of the attitudes of others,

their thoughts and actions are ignored or are of little importance to students.

In general, the results indicate the need for psychological assistance in order to optimally develop self-reflection, which will effectively overcome negative experiences in stressful situations and promote the development of personal self-efficacy and authenticity. The effectiveness of this practice has been proven in work with students of different specialties [38, 39].

Optimization of the reflection's sanogenic potential for development of the best self-understanding and formation of the ability to use effective coping strategies can be carried out within the various humanistic-oriented approaches of psychotherapeutic work among which N. Pezeshkian Positive and Transcultural Psychotherapy occupies a special place. Positive transcultural psychotherapy is based on Positum-approach, which allows to consider a person, on the one hand, as one who has problems (conflicts, stress, illness, etc.), and, on the other hand, as endowed with the ability to solve them. This direction avoids the pathogenetic approach to personality and its problems, strengthens person's faith in his/her capabilities and abilities, allows to distance from the problem (stressful situation) and motivates to self-knowledge and self-development [40, 41]. The universal strategy of N. Pezeshkian Positive and Transcultural Psychotherapy is a five-step model that can also be offered to the client as an algorithm of self-help in everyday life and crisis situations, as it allows to develop cognitive, emotional, communicative and other skills [42]. The practical experience of the authors of the publication allowed to test the effectiveness of this approach to overcome the client's anxiety in stressful situations. Accordingly, the actualization of the mechanism of sanogenic reflection should include the following stages of the psychotherapist's work: (1) "Distancing" – allows to see the situation as a whole; to look at the problem as a chance for

development; to be acquainted with different ways of reacting in similar situations; (2) “Inventory” – involves the formulation of substantive questions aimed at determining the content of the conflict and understanding the capabilities of the individual in its resolution; (3) “Situational encouragement” – the use of knowledge, resources and positive aspects that exist; (4) “Verbalization” – concrete and constructive speaking and problem solving; (5) “Expansion of goals” – awareness of one’s own capabilities and abilities after the problem solving.

Conclusions. The sanogenic potential of reflection in stressful situations is manifested in students’ ability to reduce negative experiences of anxiety, to stimulate cognitive processes aimed at finding a positive perspective in solving the problem. It is established that students with an average level of self-reflection are focused on dispositional factors in coping with stress, in particular on rethinking the problem situation, considering the problem as an incentive for personal growth through its inclusion in the broader context of self-development. Instead, students with a low level of personal reflection processes in the regulation of their coping behavior are focused on situational factors, including external assistance. The results of empirical research suggest that the sanogenic potential of reflection has a pattern of reflexive processes with a predominance of self-reflection with indicators of average level of its development.

Actualization of the sanogenic potential of personal reflection requires psychological assistance which should ensure the development of student’s autopsychological competence. A possible psychotherapeutic approach that promotes the development of students’ sanogenic potential is the N. Pezeshkian positive transcultural psychotherapy, which is aimed at actualizing self-distancing and working with one’s own experience.

References:

1. Akan, H., Gurol, Y., Izbirak, G., Ozdatlı, S., Yilmaz, G., Vitrinel, A. and Hayran, O. (2010). Knowledge and attitudes of university students toward pandemic influenza :a cross-sectional study from Turkey. *BMC Public Health*, 10, 413.
2. Baloran, E. T. (2020). Knowledge, Attitudes, Anxiety, and Coping Strategies of Students during COVID-19 Pandemic. *Journal of Loss and Trauma*, 25(1), 1-8.
3. Kay, A. and Young, T. (2021). *Distanced from Others, Connected to Self: Online Mindfulness Training Fosters Psychological Wellbeing by Cultivating Authenticity*. Retrieved from <https://journals.aom.org/doi/10.5465/amle.2020.0316>.
4. Roick, J. and Ringeisen, T. (2017). Self-efficacy, test anxiety, and academic success: a longitudinal validation. *International Journal of Educational Research*, 83, 84-93.
5. Nelson, D. W. and Knight, A. E. (2010). The power of positive recollections: reducing test anxiety and enhancing college student efficacy and performance. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(3), 732-745.
6. Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
7. Csikszentmihalyi, M. (1993). *The Evolving Self*. N.Y.: Harper Perennial.
8. Dorfman, A., Oakes, H., Santos, H. C., Grossmann, I. (2021). Self-distancing promotes positive emotional change after adversity: Evidence from a micro-longitudinal field experiment. *Journal of Personality*, 89, 132–144.
9. Grossmann, I., & Kross, E. (2010). The impact of culture on adaptive versus maladaptive self-reflection. *Psychological Science*, 21, 1150-1157.

10. Folkman, S., Lazarus, R., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., Gruen, R. (1986). Dynamics of stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 992-1003.

11. Grossmann, I. & Jowhari, N. (2018). Cognition and the self: Attempt of an independent close replication of the effects of self-construal priming on spatial memory recall. *Journal of Experimental Social Psychology*, 74, 65-73.

12. Tackman, A. M., Sbarra, D. A., Carey, A. L., Donnellan, M. B., Horn, A. B., Holtzman, N. S., Mehl, M. R. (2019). Depression, negative emotionality, and self-referential language: A multi-lab, multi-measure, and multi-language-task research synthesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116, 817-834.

13. Grossmann, I. & Kross, E. (2014). Exploring Solomon's Paradox: Self-distancing eliminates the self-other asymmetry in wise reasoning about close relationships in younger and older adults. *Psychological Science*, 25, 1571-1580.

14. Kross, E., Bruehlman-Senecal, E., Park, J., Burson, A., Dougherty, A., Shablack, H., Ayduk, O. (2014). Self-talk as a regulatory mechanism: How you do it matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106, 304-324.

15. Nook, E. C., Schleider, J. L., & Somerville, L. H. (2017). A linguistic signature of psychological distancing in emotion regulation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141, 43-48.

16. Karpov, A. V. (2003). Reflexivity as a mental property and methods of its diagnosis. *Psihologicheskij zhurnal*, 5, 45-57. [in Russian].

17. Kross, E., & Ayduk, O. (2011). Making meaning out of negative experiences by self-distancing. *Current Directions in Psychological Science*, 20, 187-191.

18. Orlov, Ju. M. (2006). *Sanative (sanogenic) thinking*. Moscow: Sliding. [in Russian].

19. Gilman A.(2016) Empirical study of students'sanogenic thinking. *Science and education, Psychology*, 2-3,5-9. [in Ukrainian].
20. Myroshnyk, O.G. (2018) Reflexive processes and emotional intelligence in early adolescence. *Theory and practice of modern psychology*. 5,143-147. [in Ukrainian].
21. Kross, E., & Ayduk, O. (2008). Facilitating adaptive emotional analysis: Distinguishing distanced-analysis of depressive experiences from immersed-analysis and distraction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 334, 934-938.
22. Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research*, 66(4), 543-578.
23. Dorfman, A., Oakes, H., Santos, H. C., Grossmann, I. (2021). Self-distancing promotes positive emotional change after adversity: Evidence from a micro-longitudinal field experiment. *Journal of Personality*, 89, 132–144.
24. Shand, L. K., Cowlshaw, S., Brooker, J. E., Burney, S., & Ricciardelli, L. A. (2015). Correlates of post-traumatic stress symptoms and growth in cancer patients: A systematic review and meta-analysis. *Psycho-Oncology*, 24, 624-634.
25. Aldwin, C. M., & Levenson, M. R. (2004). Posttraumatic growth: A developmental perspective. *Psychological Inquiry*, 15, 19-22.
26. Lefebvre V. (2006). *Research on Bipolarity and Reflexivity*. New York: The Edwin Mellen Press.
27. Roth, S. and Cohen, L. J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. *American Psychologist*, 41(7), 813.
28. Rasskazova, E. I, Gordeeva, T. O., Osin, E. N. (2013). Coping strategies in a structure of activity and self-regulation: psychometric characteristics and possibilities of COPE method application. *Psihologija. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*, 1, 82-118. [in Russian].
29. Lysenko, V. V. (2010). *Impact of sanogenic reflection on the components of regulation. Thesis for candidate degree in psychology*. Moscow. [in Russian].

30. Karpov, A. V. (2003). Reflexivity as a mental property and methods of its diagnosis. *Psihologicheskij zhurnal*, 5, 45-57. [in Russian].

31. Yanovich, K. T. (2007). The effectiveness of the functional role of reflexivity in the structure of the psyche. In: *Proceedings of the VI International Symposium "Reflexive processes and management"*, Moscow, 10-12 October 2007, Moscow: Cogito Center, 133-135. [in Russian].

32. Karpov, A. V., Skitiaeva, I. M. (2005). *Psychology of metacognitive processes*. Moscow: Institute of Psychology RAS. (in Russian)

33. Folkman, S., Lazarus, R., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., Gruen, R. (1986). Dynamics of stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 992-1003.

34. Kriukova, T. L. (2010). *Psychology of coping behavior in different periods of life*. Kostroma: KSU. (in Russian).

35. Schwarzer, R., & Taubert, S. (2002). Tenacious goal pursuits and striving toward personal growth: Proactive coping. In E. Frydenberg (Ed.). *Beyond coping: Meeting goals visions and challenges*, 19-35. London: Oxford University Press.

36. Brown K. W., Ryan, R. M. (2004). Fostering healthy self-regulation from within and without: a self-determination theory perspective. In P. A. Linley, S. Joseph (Eds.). *Positive Psychology in Practice*, 105-124. London: Wiley.

37. Nelson, D. W. and Knight, A. E. (2010). The power of positive recollections: reducing test anxiety and enhancing college student efficacy and performance. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(3), 732-745.

38. Kay, A. and Young, T. (2021). *Distanced from Others, Connected to Self: Online Mindfulness Training Fosters Psychological Wellbeing by Cultivating Authenticity*. Retrieved from <https://journals.aom.org/doi/10.5465/amle.2020.0316>.

39. Hsieh, P. H., Sullivan, J. R., Sass, D. A. and Guerra, N. S. (2012). Undergraduate engineering students' beliefs, coping strategies, and academic performance: an evaluation of theoretical models. *The Journal of Experimental Education*, 2, 196-218.

40. Amodeo, M., Collins, M. E. (2007). Using a positive youth development approach in addressing problem-oriented youth behavior. *Families in Society*, 88, 75-85.

41. Wang, Y., Lippke, S., Miao, V., Gan, Y. (2019). Restoring meaning in life by meaning-focused coping: The role of self-distancing. *PsyCh Journal*, 8, 386-396.

42. Remmers, A. (2013). The application of positive psychotherapy in pedagogy. *Education and prevention. Positum Russia*, 1, 1-8. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/301631425/>. [in Russian].

§ 4.2 ЕМОЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ (Гульбс О.А., Уманський державний педагогічний університет ім. П.Г. Тичини, Лантух І.В., Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, Сергачьова В.Е., Санкт-Петербурзький гуманітарний університет профспілок, Балабанова К.В.. Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Вступ. Емоційна сфера відображає внутрішній світ людини, систему сигналів, за допомогою яких суб'єкт демонструє ставлення до оточення. Особливість емоційних процесів полягає в тому, що вони безпосередньо відображають зв'язок між мотивами діяльності та її реалізацією. У професійній діяльності особистості емоційні процеси є найважливішим чинником регуляції процесів пізнання, обміну інформацією, встановлення комунікації. Емоційні реакції можуть обумовлювати різні зміни психіки особистості, створювати критичні ситуації, конфлікти, загрозу її діяльності, призводити до змін суспільного статусу. Проблема полягає в тому, що необхідно навчити особистість умінню керувати своїми емоціями, зберігати високу професійну працездатність, здійснювати діяльність без напруженості у складних емоційних умовах.

Виклад основного матеріалу. Глибокі соціально-економічні та духовні перетворення, що відбуваються в Україні, сприяють утворенню нового підходу до особистості як взаємовідносин людей, що здійснюють певну економічну діяльність. Унаслідок цього емоційний інтелект є корисною навичкою особистості, напрямком розвитку її здібностей, засобом забезпечення партнерських міжособистісних стосунків. Розвиток емоційного інтелекту особистості прямо

впливає на її самореалізацію, соціальну адаптацію та гармонізацію організаційної культури. Це залежить, насамперед, від самої особистості, здатності вільно орієнтуватися у соціальному та економічному просторі, розуміти особливості розвитку й самореалізації, оволодівати інформацією. Емоційний інтелект сприяє пошуку рівноваги між розумом і почуттями особистості, не дозволяє їй діяти під впливом емоцій і запобігає маніпулюванню з боку інших осіб. Також допомагає розвивати самосвідомість, самоконтроль, соціальну чуйність у взаєминах між опонентами, що позитивно впливає як на розвиток особистості у цілому, так і на розвиток культури в сучасному суспільстві [1].

Психологічна культура – це інтегральна характеристика особистості, соціокультурне надбання, яке виявляється у способах життєдіяльності і взаємодії зі світом та охоплює зміст ставлення до себе і інших людей. Її варто розглядати з позиції системного підходу як ієрархічне системне утворення психіки людини у напрямку культурно-історичного розвитку і у контексті соціальної взаємодії оточуючих. Важливим структурним компонентом психологічної культури є ефективний компонент поєднання емоційної лабільності, емоційної стійкості і конструктивної поведінки. Рівень психологічної культури можна усвідомлено підвищувати за допомогою соціально направлених процесів розвитку і саморозвитку особистості. У цьому аспекті важливе значення у регуляції феноменів психологічної культури мають емоційно-вольові та інтелектуальні компоненти особистості [2].

Емоції та почуття відіграють особливе значення в практичній професійній діяльності особистості. Вони збагачують відображення неупередженої реальності суб'єктами діяльності і здійснюються у зв'язку з уподобаннями, схильностями, інтересами та актуальними

мотивами до діяльності, та є регуляторами їх енергійності. Робота з різними за віком, інтересами, рівнем культури чи вихованості людьми викликає необхідність пом'якшення чи маскуванню деяких рис власного характеру, обумовлених певним типом темпераменту. Таке регулювання характеру потребує твердої волі, зусилля над собою. А це передбачає наявність у структурі характеру таких рис як уміння володіти собою, великодушність, стриманість, що впливає на розвиток психологічної культури [3].

Емоційно-вольові компоненти особистості розглядаються О.К. Любчук, як структурні складові потенціалу людини. Психоемоційний тонус включає емоційну стабільність та загальну врівноваженість; упевненість у собі та позитивну самооцінку; оптимізм, відсутність страху перед можливістю невдач; стресостійкість у складних ситуаціях, здатність витримувати значні нервово-психічні навантаження; здатність приймати відповідальні рішення в умовах дефіциту часу та інформації або пов'язані з ризиком. Вольова наполегливість проявляється у цілеспрямованості, у здатності до планомірної реалізації намічених стратегій, всупереч труднощам та перешкодам, у вольових задатках, опору зовнішнім впливам [4]. Дослідник Ю.А. Білова визначає емоційно-вольовий компонент у структурі особистісної компетентності, який включає здатність розуміти власний емоційний стан у ситуації пошуку та реалізації особистісних проєктів; здатність гідно переживати відсутність результату; спроможність відкрито ділитися своїми почуттями й переживаннями; цілеспрямованість; витримку, володіння собою в ситуаціях невизначеності [5].

Відчуття вважається необхідним проявом суті і свідомості особистості. Від того, як вона ставиться до об'єктів, до інших людей, власної справи, залежить на скільки буде

успішною її діяльністю. Властивою психологічною рисою емоцій вважається їх полярність. Будь-яка з них містить, очевидно, втілений позитивний або ж негативний відтінок, породжений ставленням особистості до об'єкта, її потреб, прагнень (приємне — неприємне, задоволення — незадоволення, радість — горе, симпатія — антипатія, любов — ненависть). Звичайно, протилежні почуття є несумісними в один і той самий момент. Тому важливе значення у професійній діяльності особистості мають вольові якості: рішучість, витримка, прийняття своєчасного рішення, вміння володіти собою й керувати іншими людьми. Свої переживання, ставлення, стани особистість виявляє у формі почуттів, які зовнішньо виражаються в її словах, інтонації, тембрі голосу, а також у міміці, жестах, пантоміміці. Тому вміння керувати собою реалізується, насамперед, у виразі обличчя, жестикуляції, мові.

Одним із провідних компонентів психологічної культури ряд авторів називають емоційні прояви особистості, які повинні ефективно контролюватися індивідом. Головна функція емоційних процесів полягає в тому, що люди можуть розуміти один одного, осуджувати вияви іншого, краще налаштуватися на спільну діяльність і спілкування. Емоційно-виразні рухи особистості – міміка, жести, пантоміма, звуки, виконуючи функції спілкування, виражають ставлення до того, що відбувається. Експресивна, комунікативна, оцінна і компенсаційна функції емоцій здійснюють вплив на розвиток психологічної культури особистості [6; 17].

Емоційні процеси виступають як внутрішня мова, система сигналів, за допомогою яких суб'єкт дізнається про значущість того, що відбувається. Особливість емоційних процесів полягає в тому, що вони безпосередньо відображають

зв'язок між мотивами і реалізацією цих мотивів у взаємодії з іншими людьми [8].

Р. Декарт, відомий французький філософ та фізіолог, зазначав, що при виникненні емоцій здивована душа уважно розглядає «предмети, що уявляються нею, як рідкісні і незвичайні». Також Р. Декарт показав, що емоції виконують функцію пам'яті, бо скільки б разів невідомий нам предмет не з'являвся у полі нашого зору, ми абсолютно не бережемо його в нашій пам'яті, якщо тільки уявлення про нього не зміцнилося в нашому мозку будь-якою пристрастю. Таким чином, емоційні процеси у поведінці людини сприяють закріпленню в пам'яті того, на що раніше увага не зверталася.

Емоції «супроводжують» різноманітні прояви життєдіяльності людини, проникають у кожний психічний процес особистості. Більш виразно це виявляється там, де досліджується роль емоцій і розумової діяльності. При цьому, наголошував С.Л. Рубінштейн, що мова для нас йде не тільки про те, що емоція знаходиться в єдності і взаємозв'язку з інтелектом або мислення з емоцією, а про те, що саме мислення як реальний психічний процес вже сам по собі є єдністю емоційного та інтелектуального [7]. Отже, зіставлення емоцій та раціонального пізнання можна проводити умовно і тільки тоді, коли ми виділяємо в ньому виключно його словесно-логічний механізм, що зіставляє, в основному, одні образи об'єктивної дійсності і поняття про неї.

На активнопіючий характер емоційного процесу вказує і походження самого терміна «емоція» (від лат. *emoveo* – «порушую, хвилюю»). При всій різноманітності підходів до вивчення емоційної сфери діяльності людини визначення самого поняття «емоція» більшість авторів дає зважаючи на психічну форму віддзеркалення дійсності. Кожен з них особливу увагу звертає на такі функції емоцій: активуючу або

пригноблюючи, залежно від стану зв'язку між мотивами, потребами і можливістю їх реалізації; оцінну; психічну регуляцію діяльності; компенсаційну (поповнення інформації, якої бракує для діяльності) [2; 3].

Емоції і відчуття – особистісні утворення. Відчуття виконують у житті та діяльності особистості, в її спілкуванні з оточуючими людьми мотивуючу роль. Вони пов'язані з певними предметами, видами діяльності й людьми. Відчуття удосконалюються і, розвиваючись, утворюють ряд рівнів, починаючи від безпосередніх відчуттів і закінчуючи вищими відчуттями, що відносяться до духовних цінностей, ідеалів та інтелектуальних якостей особистості.

Афекти – це особливо виражені емоційні стани, що супроводжуються видимими змінами у поведінці особистості, яка їх відчуває. Це реакція, яка виникає у результаті вже виконаної дії або вчинку і виражає собою її суб'єктивне емоційне забарвлення з погляду того, якою мірою в результаті здійснення даного вчинку вдалося досягти поставленої мети, задовольнити потребу, що його стимулює.

Без сильної волі неможлива творча діяльність особистості. Прагнення й рішення завжди неподільно пов'язані з практичною діяльністю й лише разом з нею утворює особистість єдиний вольовий акт. Останній завжди опосередкований розумовими процесами, уявленнями й думками, але вони безпосередньо пов'язані з емоціями й почуттями, що виникають у людини внаслідок емоційно забарвленого прагнення її до певних об'єктів, відображаючи предмети і явища об'єктивної дійсності, як цілі прагнень людини. Воля існує, таким чином, в єдності з її розумом і почуттями, вона становить перехід від мислення та емоцій до реалізації себе у діяльності [8].

Вплив суспільства на розвиток особистості полягає у зміні не тільки культурних цінностей, а й у формуванні емоційної зрілості, емоційного інтелекту, що призводить до процесу переоцінки цінностей. Сучасні зміни в Україні потребують самовдосконалення, внутрішньої гармонії, цілісності особистості та активного розвитку емоційних компонентів у структурі особистості, що проявляється у її психологічній культурі.

Одним із найпоширеніших видів афектів є стрес. Це відчуття надмірно сильної та тривалої психологічної напруги, яка виникає у людини, коли її нервова система зазнає емоційного перевантаження. Стрес дезорганізує діяльність особистості, порушує її нормальний хід. У особистості найпоширенішим стрес-чинником є емоційний подразник. Особистість зі стійкою емоційною сферою у змозі подолати фазу тривоги і активно включитися у боротьбу із стресовими чинниками. Емоційно нестійку особистість відразу охоплює тривога, яка потім переходить у страх. За фазою тривоги у таких особистостей настає виснаження, що виявляється у формі приреченості та відчаю. Особистість може перебувати у стресовому стані або періодично до нього повертатися доти, доки інформація про стресову (психотравмуючу) подію переробляється.

Ще один вид емоційних станів – пристрасть. Вона є сплавом емоцій, мотивів і відчуттів, сконцентрованих навколо певного виду діяльності або предмета. С.Л. Рубінштейн писав, що пристрасть означає порив, захоплення, орієнтацію всіх устремлень і сил особистості в єдиному напрямі, зосередженні їх на єдиній меті [7].

Отже, всі ці основні види якісно своєрідних емоційних процесів і станів, які виконують різну роль у регуляції діяльності й спілкуванні особистості з оточуючими, містять підвиди та оцінюються за різними параметрами.

Емпатія (як співпереживання) вже за самим своїм визначенням передбачає емоційні, безпосередні реакції на поведінку інших людей. На основі емпатії особистість швидше пізнає себе і стає здатною співчувати подібним до себе, розуміючи і передбачаючи їхню поведінку. Розвинуті емпатійні здібності свідчать про адекватний життєвий досвід і можливість самоконтролю щодо явищ агресивності, фрустрації та ригідності.

Д.В. Люсиним уточнено складові емоційного інтелекту, які характеризують здатності до розуміння й управління емоціями. Так, у його теорії здатність до розуміння емоцій означає, що людина: може розпізнати емоцію, тобто, встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або в іншій людині; може ідентифікувати емоцію, тобто, встановити, яку саме емоцію відчуває вона сама або інша людина і знайти для неї словесне вираження; може розуміти причини, що викликали цю емоцію, й наслідки, до яких вона призведе. Здатність до управління емоціями означає, що людина може: контролювати інтенсивність емоцій, передусім, приглушати надмірно сильні емоції; контролювати зовнішнє вираження емоцій; при необхідності довільно викликати ту або іншу емоцію. Здатність до розуміння і здатність до управління емоціями може розповсюджуватися й на власні емоції та на емоції інших людей. Таким чином, можна говорити про внутрішньо-особистісний і міжособистісний емоційний інтелект (ВЕІ і МОІ відповідно). Ці два варіанти припускають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок, але мають бути пов'язані один з одним. Зазначені погляди стали підґрунтям для розробки Д.В. Люсиним опитувальника емоційного інтелекту «ЕмІн» [9].

На думку А.В. Костюка, емоційний інтелект має свою структуру, в основу якої покладено групи здібностей, зокрема,

когнітивні, емоційні, адаптивні, соціальні, кожна з яких забезпечує відповідну функцію (табл. 1) [10].

Дж. Майер визначає емоційний інтелект як «сукупність інтелектуальних здібностей до обробки емоційної інформації» [11]. Емоційний інтелект є однією з форм прояву інтелекту, а саме виявлення його в емоційній сфері особистості. Він має емоційну зрілість. Емоційна зрілість, у свою чергу, відображає рівень адекватності емоційного реагування в певних умовах, враховуючи потреби та цінності суб'єкта.

Таким чином, характеристики, які автори зараховують до поняття емоційний інтелект, не є вичерпними, а відображають окремі аспекти розуміння емоційної зрілості, яка розглядається нами як явище суто емоційного порядку, яке синтезує в собі характеристики емоційного інтелекту, емоційної компетентності, емоційної гнучкості тощо [12].

До ознак формування, прояву та розвитку емоційної зрілості особистості можна включити стан емоційної сфери, відкритість емоційному досвіду, чутливість, усвідомленість важливості емоцій у житті, адекватність проявів емоцій, психологічне благополуччя (упевненість у собі, задоволеність життям), способи переробки емоцій (сублімація, гумор, творчість), уміння управляти власними емоційними переживаннями і власною поведінкою, процес соціалізації людини [13, с. 112-114].

Ці складові взаємопов'язані й доповнюють одна одну, а їхня сукупність може також визначити формування ряду напрямів, у яких відбувається розвиток емоційної сфери людини протягом усього життя: здатність розуміти, усвідомлювати власні емоції та емоції інших людей; здатність вербалізувати їх; здатність адекватно проявляти й виражати емоції й почуття у різних соціальних ситуаціях, враховуючи й

суспільні норми вираження емоцій, і реальність самої ситуації, і власний емоційний стан; здатність сприймати власні емоції і нести за них відповідальність; здатність до емпатії; здатність природно, спонтанно виражати пережиті емоції в міміці, жестах, інтонації та ін. Виходячи з узагальнення вищевказаного, такі ознаки можуть бути представлені як певні структурні компоненти: рефлексія емоцій, емоційна саморегуляція, емпатія, емоційна експресивність та прийняття власних емоцій [14, с. 50-51].

Таблиця 1

**Структурно-функціональна схема емоційного інтелекту
 (за А.В. Костюком)**

Група здібностей	Структурні компоненти емоційного інтелекту	Функції емоційного інтелекту
Когнітивні здібності	<ul style="list-style-type: none"> • сприйняття емоцій (ідентифікація емоцій); • розуміння емоцій (усвідомлення емоцій, їх аналіз та встановлення зв'язків між ними) 	Інтерпретативна функція – дозволяє людині продуктивно здійснювати розшифрування емоційної інформації (емоційні вирази обличчя, інтонації голосу тощо), що сприятиме накопиченню та систематизації знань, формуванню власного емоційного досвіду
Емоційні здібності	<ul style="list-style-type: none"> • управління емоціями (вміння підтримувати позитивний модус емоцій) 	Регулятивна функція – сприяє стану емоційної комфортності та забезпечує адекватність зовнішнього вираження емоцій людини.
Адаптаційні здібності	<ul style="list-style-type: none"> • управління емоціями в стресових ситуаціях (самоконтроль, вибір продуктивних подолаючих стратегій поведінки); • самомотивація (здатність викликати та підтримувати емоції, які спонукають до діяльності) 	Адаптивна та стресозахисна функції – полягають в актуалізації та стимулюванні психічних резервів людини в ускладнених життєвих ситуаціях
Соціальні здібності	<ul style="list-style-type: none"> • соціальна емпатія (здатність до співпереживання емоційного стану іншої людини); • управління чужими емоціями (вміння впливати на емоційні стани інших) 	Активізуюча функція – забезпечує гнучку спроможність до конгруентності в спілкуванні

А. Елліс, Р. Лазарус, А. Бек та інші, котрі є представниками когнітивно-емотивного підходу, вважають,

що емоційні реакції людини, а також увесь її здоровий або невротичний спосіб життя залежить від основних ідей, переконань, ставлень та принципів. А тому емоційно зріла людина здатна розумно регулювати власні емоції. Це відбувається через заміну ірраціональних установок раціональними. Представники даного підходу вважають, що для емоційної зрілості притаманні:

1. Щастя як мета життя. Людина розумна прагне до щастя й наодинці з собою, і в спілкуванні з іншими.

2. Довготривалий гедонізм. Емоційно здорові люди розподіляють задоволення таким чином, щоб мати його й у сьогоднішні і в майбутньому. Вони уникають отримання короточасного задоволення, що є потенційно небезпечними за своїми близькими або віддаленими наслідками.

3. Самовизначення. Локус контролю особистості зміщується з зовнішнього вектора на внутрішній; емоційно здорова особистість прагне до встановлення та досягнення власних цілей.

4. Толерантність до невизначеності. Емоційно зріла особистість, перш за все, проявляє гнучкість свого мислення та поведінки, що дає можливість легкої адаптації та прийняття адекватних рішень у ситуації невизначеності.

5. Схильність до творчих пошуків. Творчі пошуки розглядаються як такі, що мають сенс та значення.

6. Турбота про власне благополуччя.

7. Соціальні інтереси. Для взаємодії з іншими емоційно зрілі особистості діють таким чином, щоб був гурт. Відповідно, вони поводять себе в них морально та захищають інтереси своїх груп.

8. Гнучкість. Психологічно здорова особистість схильна дотримуватися плюралістичного та недогматичного світобачення.

9. Прийняття дійсності. Прийняття реальності такою, якою вона постає перед нами.

10. Готовність до ризикованих учинків.

11. Високий ступінь терпимості до фрустрації.

12. Емоційна відповідальність. Прийняття емоцій як єдності думок, почуттів та дій [15, с. 144-146].

Дослідник Л.С. Виготський, стоячи на позиції культурно-історичної теорії формування вищих психічних функцій, наголошує, що емоційна зрілість – це вищий рівень емоційного розвитку особистості. Він характеризується цілою низкою рис: усвідомленням, довільністю, опосередкованістю емоційної поведінки. Це все формується в культурно-історичних умовах та різних видах діяльності [16]. Ряд досліджень показали, що компоненти емоційно-інтелектуальні регулюють феномени психологічної культури, яка активно впливає на поведінку і діяльність особистості (8; 17).

В останні десятиріччя сформувалися особливі феномени з формами порушення емоційної комунікації між партнерами, які серйозним чином позначаються на процесах становлення емоційно зрілої особистості: феномен девальвації зрілості та інфляції мужності, жах психологічної інтимності, синдром «емоційного холоду» у дівчат, феномени міжособистісної залежності - контрзалежності та ін. Очевидним є те, що емоційна незрілість особистості призводить до таких соціальних проблем, як неможливість побудови сім'ї, збільшення кількості розлучень, труднощі самореалізації в умовах ринкової економіки тощо [12, с. 142].

Формування компонентів емоційного стану особистості пов'язано з внутрішніми (уродженими, індивідуально-типологічними, онтогенетичними) та зовнішніми (родинна соціалізація, соціальне середовище) чинниками. Розвиток рефлексії пов'язаний з процесами інтеріоризації, ідентифікації;

особливо бурхливий розвиток рефлексії припадає на підлітковий період. Емоційно-експресивний розвиток є найбільш розгорнутим у дошкільному віці, що проявляє себе у динамічному процесі кількісних та якісних змін у сприйнятті, розумінні й оволодінні особистістю емоційною експресією, переході до системи соціально-моральних почуттів і окультурених емоційно-експресивних реакцій.

Емоційно-інтелектуальна саморегуляція зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Розвиток емоційної саморегуляції в онтогенезі розглядається як послідовний розвиток емоційних процесів, що зумовлений: диференціацією якості емоцій; ускладненням об'єктів, що викликають емоційний відгук; зміною функціональної ролі емоційних процесів; розпізнаванням власних емоційних реакцій; розумінням емоційних реакцій інших людей; розвитком здатності регулювати емоції й їхнє зовнішнє вираження.

Згідно К. Роджерсу [18], формування емоційно зрілої людини пов'язане з безумовною позитивною увагою з боку батьків до дитини. У той час, як умови цінності завдають шкоди розвитку емоційної зрілості, люди з умовами цінності повинні обмежувати свою поведінку й викривляти реальність [19, с. 50-51].

Важливим компонентом емоційної зрілості особистості є прийняття нею власних почуттів, усвідомлення причини їх появи та визнання їх як своїх власних. Придушення емоцій і почуттів, їх елімінація відбуваються в умовах родинного припису «бути таким, як треба» - в даних умовах формується емоційно незріла особистість. Результати психотерапевтичної практики показують, що дефіцитарність емоційної сфери (яка розглядається як емоційна незрілість) має певні структурні особливості: зафіксованість переживань, які виникли внаслідок психологічної травми та резистентність їх до терапії;

«злипання» емоцій; відсутність «плинності» емоцій; соматизація «заторного» переживання [19].

У той же час, емоційно-інтелектуальна сфера суб'єктів діяльності відображає внутрішній світ особистості, систему сигналів, за допомогою яких особистість демонструє своє ставлення до конкретних життєвих ситуацій. Особливість емоційно-вольових процесів особистості полягає в тому, що вони, безпосередньо, відображають зв'язок між мотивами діяльності та її реалізацією. У діяльності особистості емоційно-інтелектуальні процеси є найважливішим фактором регуляції процесів пізнання, обміну інформацією, встановлення комунікації. Емоційні реакції можуть створювати критичні конфлікти, ситуації, призводити до змін суспільного статусу. Проблема полягає в тому, що необхідно формувати в особистості вміння керувати своїми емоціями, зберігати високу працездатність, здійснювати діяльність без напруженості у складних емоційних ситуаціях [20].

В емоційно-інтелектуальній регуляції, як інтегральному процесі, що забезпечує ефективну соціальну взаємодію й діяльність особистості в умовах психологічних труднощів на шляху досягнення мети, вольова регуляція діяльності здійснюється за безпосередньої участі емоцій людини, які служать одним із найважливіших джерел, що допомагають їй усвідомлено регулювати процеси, і, таким чином, є найважливішим ресурсом, що підтримує саму основу регуляції, а саме її рефлексивність, усвідомленість, довільність. Соціальна взаємодія є джерелом формування емоційно-інтелектуальної регуляції. У свою чергу емоційно-інтелектуальна регуляція впливає на параметри соціальної взаємодії.

Таким чином, на регуляцію феноменів психологічної культури як інтелектуального процесу, що забезпечує

ефективну соціальну взаємодію особистості в сучасних умовах психологічних труднощів на шляху досягнення своєї мети, активно впливають емоційно-інтелектуальні компоненти, котрі слугують одним із найважливіших джерел, які допомагають особистості займати активну позицію у суспільстві.

Висновки

1. У дослідженні виявлено взаємозв'язок впливу емоційно-інтелектуальних компонентів на регуляцію феноменів психологічної культури.

2. З позиції системного підходу показана роль психологічної культури у становленні позитивної особистості.

3. Перспективними подальшого дослідження є розробка програми розвитку психологічної культури під впливом емоційно-інтелектуальних компонентів.

Список використаних джерел

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект/ пер. з англ.. С.Л. Гумецької. Київ: Віват, 2018. 512 с.

2. Турянська В.Е. Суб'єктивні фактори розвитку психологічної культури педагога і інженера// Проблема освіти: навч. метод. зб. Київ: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. Вип. 52. С. 348-350.

3. Изард К.Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 464 с.

4. Любчук О.К. Проблема особистісного ресурсу для розвитку підприємницької діяльності в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 30. С. 153-160.

5. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю// Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в

зкладах освіти. 2013. Вип. 7. С. 15–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2013_7_7.

6. Козляковський П.А. Загальна психологія: Навч. посібник: В 2-х т.; 2-ге вид., доп. і переробл. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. Т. 2. 240 с.

7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 720 с.

8. Турянская В.Э. Исследование эмоциональных процессов как компонентов психологической культуры инженера-педагога/Развитие экономического сотрудничества Украины и Китая: сб. науч. тр. – Донецк-Краматорск, 2004. С. 236 – 246.

9. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн. *Психологическая диагностика*. 2006. № 4. С. 3 – 22.

10. Костюк А.В. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 85-89.

11. Mayer J.D. The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. V.17. № 4. P. 433–442.

12. Кочарян О.С., Півень М.А. Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Психологічні науки. 2012. Т. 2. Вип. 9. С. 140-144.

13. Косьянова О.Ю. Поліграфічне дослідження схильності до обману осіб з різними типами емоційної зрілості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ ДЗ «Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2016. 267 с.

14. Практикум з психології: психодіагностичні методики для самопізнання/ упор. Періг І.М. Тернопіль: СМП «Тайп», 2017. 116 с.

15. Томаржевська І.В. Емоційна зрілість: теоретичний аналіз феномену/ Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали ІУ Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 24-25 лютого 2017)/ за загальною редакцією д-ра політ. наук, професора Д.В. Яковлева. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 144-146.

16. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. 136 с.

17. Лантух І.В. Вплив емоційного компоненту на надійність особистості підприємця. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. Том X. /Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 32. С. 59-69

18. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Москва: Изд-во Института психотерапии, 2006. 512 с.

19. Півень М.А. Структурні особливості емоційної зрілості особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2017. 244 с.

20. Коваль І. А. Психологічні особливості конфліктів у процесі спільної учбової діяльності студентів: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 . Київ, 2003. 161 с.

§ 4.3 ПСИХОЛОГІЯ ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ POST-COVID-19: СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ (Дорожко І.І., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Туріщева Л.В., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Малихіна О.Є., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)

Вступ. Сучасне суспільство, в якому відбуваються інформаційно-технічні, технологічні, медіа-комунікативні революції, призводить до кардинальних змін соціуму та формуванню нової науково-освітньої картини світу, в якій знання стають преферентною цінністю, що вимагає відповідного стилю мислення, передбачає появу нового рівня грамотності – технологічної грамотності, змінює форми прийняття управлінських рішень, переглядає зміст і методи надання освіти, корелює систему виховання та психологію лідерства у сучасних соціокультурних контекстах. Все це детермінує психолого-педагогічне, філософське осягнення сенсу сучасної освіти, постійну працю над засобами організації навчального процесу, методами трансляції знань, технологіями побудови освітніх програм і практик. Інформаційна доба стимулює процеси глобалізації, що позначаються на всіх сферах суспільного розвитку і продукують як його позитивні відмінності – формування відкритого інформаційно-комунікативного простору, міжкультурні комунікації, академічну мобільність, так і негативні тенденції – системну кризу: соціальну, економічну, освітню, психічну.

Глобалізація не є особливо вишуканим терміном, бо його поширення свідчить про зміни, яких зазнає сучасне суспільство. Для одних, глобалізація – це провісник нової

свободи, для інших – жорсткий удар долі. Те, що одним здається існування феномену глобалізації безперечним явищем, для інших видається локалізацією. Система цінностей постмодерної доби змінюється таким чином, що на перше місце виходить мобільність, свобода пересування. Свобода пересування і мобільність є дефіцитним товаром, розподілення якого відбувається нерівномірно [1].

Суспільство свідомо або несвідомо перебуває у постійному русі. Факт нерухомості неможливий у мінливому світі, що змінюється кожної хвилини та секунди в умовах пандемії.

За дослідженням директора Центру вивчення проблем міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу Ф.Дж.Альтбах, глобалізація вплинула на зміни у соціальній, економічній та технічній сферах світового рівня. Глобалізаційний вплив відчула і система вищої освіти. Функціонування вищої школи, перспективи розвитку у XXI столітті набувають нових форм існування.

Глобалізація сучасного світу, декларуючи консолідацію освітнього простору не знімає, а навпаки загострює кризову ситуацію в освіті, перетворюючи національну освітню традицію в сурогат транснаціональної освіти спрощеного формату. Криза в освіті, це значною мірою, деформація її як центру творення науки й культури, як депозитарію соціального капіталу держави, брак ефективних методик навчання, які здатні забезпечити якість отриманих знань та дійсно фахову підготовку майбутніх спеціалістів, здатних на лідерську позицію у сучасних соціокультурних контекстах.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах трансформації системи геополітичних, економічних та інших відносин, особливо, в умовах POST-COVID-19 перед освітою постають принципово нові проблеми. Звичайно, що таке

швидке поширення COVID-19 та відсутність ефективного лікування спровокували панічні настрої та розгубленість у суспільстві.

Їх загострення та подальша розгубленість у суспільстві потребують вироблення нової стратегії людства, а також формування іншого практичного світогляду. Практичний світогляд визначає стратегію діяльності, при формуванні якого належне місце відводиться сучасній освіті. Трансформація вищої школи зумовлена активним розвитком та впровадженням інформаційних технологій, комерціалізацією освіти, змінами у питаннях фінансової політики, розвитком науки у глобальному масштабі та формуванням сучасного лідера [2].

Шлях України до економічної, політичної й соціокультурної інтеграції у суспільному просторі Європи значною мірою визначається рівнем розвитку національної системи освіти. На сьогодні система освіти в Україні перебуває на етапі якісного реформування. Зміни насамперед стосуються змісту освіти, її спрямованості, загальної парадигми. Освіта найбільш відчутно реагує на зміни, що відбуваються у світі. Вона найбільшою мірою здатна відображати і демонструвати якість трансформації сучасності.

Актуальність теми, не викликає сумнівів, адже важливим питанням щодо забезпечення ефективного функціонування сучасної освіти в умовах POST-COVID-19, дистанційного навчання, в умовах змішаного навчання та наряду з оптимізацією і вдосконаленням є зміна управлінського менеджменту на лідерську парадигму.

У сучасних соціокультурних контекстах традиційні принципи, методи і засоби навчання не забезпечують високого рівня розвитку освіти, її конкурентоспроможності в умовах глобалізації, диджиталізації, а саме, в умовах дистанційного та

змішаного навчання. Реформування освіти вимагає як від викладача, так і від здобувача вищої освіти не лише професійних знань, умінь і навичок, але й набуття лідерських якостей, що дозволять успішно реалізувати свій творчий потенціал [3].

Освіта – основний засіб розвитку особистості у когнітивній, емоційній сфері, соціальній, яка істотно впливає на економічне, культурне та політичне життя суспільства. Освіта дає можливість особистості брати участь у міжнародному житті, заявляти про себе на політичній арені, сприяє накопиченню та збагаченню культурних здобутків країни.

Сучасному українському суспільству необхідне переосмислення освіти як явища, визначення параметрів педагогічної освіти: змісту, умов, принципів розвитку. Завдання підготовки нового вчителя покладається на педагогічні університети, які мають здійснити ряд організаційних, змістовних і методологічних трансформацій – продовжити процес формування фахівця за єдиною європейською системою цінностей (толерантність, лідерство, миролубство, справедливість, демократія [4].

Трансформуючись у контексті вимог загальноєвропейських стандартів, українська освіта має зберегти свої здобутки і залишитись саме українською.

Український освітній процес – це новітні технології на тлі реформ, успішна реалізація і впровадження яких нерозривно пов'язані з розвитком лідерства у закладах вищої освіти (лідера-викладача, лідера-здобувача). Психологія лідерства як загальносуспільне явище формує новий освітній простір, набуваючи в його межах певної специфіки.

Чому ж так важливо приділяти увагу розвитку та формуванню лідерського потенціалу у здобувачів вищої

освіти? Суспільні зміни в умовах POST-COVID-19, які активно відбуваються у глобалізованому світі та в Україні, свідчать про те, що першочерговим завданням сучасних університетів є розвиток соціальної активності, свідомої позиції молоді. Розвиток соціальної активності відбувається за умов формування лідерства, лідерських якостей особистості. Лідерство – це здатність особистості впливати та взаємодіяти з оточуючими, проявляти ініціативу та генерувати ефективні й якісні зміни. У лідерів добре розвинений емоційний інтелект та емпатія, критичне мислення, їм властива стресостійкість, вони схильні приймати нестандартні рішення, координувати зусилля та досягнення команди для спільної мети [4].

Ефективне лідерство відіграє важливу роль у досягненні успіху. Що таке лідерство? Хто такий лідер? Наукова спільнота намагається визначити й розробити моделі, принципи й уміння у сучасних соціокультурних контекстах, що дозволяють стати успішним лідером. Дослідники ефективного лідерства роблять акцент на тому, що справжній лідер приділяє значну увагу відносинам у колективі, між його членами та забезпеченню ефективності групової діяльності. Формуванню сприятливого психологічного клімату у групі, досягненню високої ефективності спільної діяльності сприяють цілі як свої особистісні.

У самому широкому сенсі лідерство можна визначити як здатність впливати на інших людей у напрямку досягнення визначеної мети. Існують три принципово різних види лідерства: мета-, макро- і мікролідерство.

1.Металідерство – це створення «рухів» у широкому сенсі цього слова (наприклад, рух за цивільні права, гласність тощо). Воно пов'язує індивідів через бачення лідера з оточенням. Роблячи це, воно звільнює енергію й створює послідовників-ентузіастів.

2. У макролідерстві роль лідера у створенні успішної організації реалізується двома способами: знаходженням шляху до успішного майбутнього і створенням культури. Макролідерство – це вплив на людей через об'єднання у спільність, незалежно від того, чи йде мова про цілу організацію або про окремих її підрозділ.

3. Мікролідерство фокусується на виборі такого стилю лідерства, що дозволяє створити ефективну робочу атмосферу й виробити у співробітників прагнення до кооперації шляхом підбору підходящого стилю. Вибір стилю залежить від ситуації й умов.

У численних дослідженнях науковців існує думка, що сучасне лідерство вимагає використання всіх трьох типів лідерських здібностей. Отже, необхідно розглянути той проблемний простір, якому адресовані ці уміння [5].

Лідерство є тим видом діяльності, який пронизує всю систему управління. Неможливо ефективно виконувати функції планування, організації, мотивації і контролю, якщо немає ефективного керівництва і лідерів, здатних заохочувати інших працівників, позитивно впливати на них і вести за собою, тим самим досягаючи благоприємних кінцевих результатів.

Як відомо, лідерами є далеко не всі люди. Лідери ж самі по собі мають різні ступені виразності лідерських якостей.

У Харківському національному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди, на факультеті іноземної філології досліджувались лідерські якості здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Вибірку склали 30 респондентів. Використовували методику «Здібність до лідерства».

Дана методика дає змогу виявити ступінь вираженості лідерських якостей у респондентів. Тест опитувальник

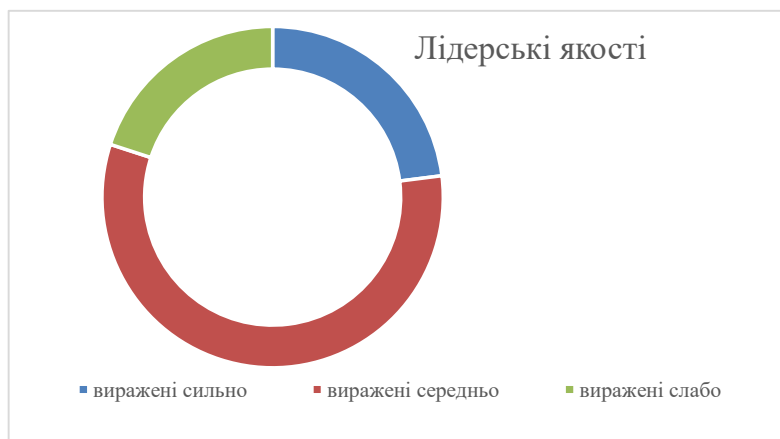

складається із 50 тверджень, на які необхідно дати відповідь «Так» або «Ні». У ході тестування необхідно було дати відповіді на запитання. Якщо сума балів виявилася до 25 балів, то якості лідера виражені слабо. Якщо сума балів в межах від 26 до 35, то якості лідера виражені середньо. Якщо сума балів виявилася рівною від 36 до 40 балів, то лідерські якості виражені сильно. Якщо сума балів більше, ніж 40, то дана людина, як лідер, схильна до диктату.

Аналіз отриманих даних показав достатньо високий ступінь виразності лідерських якостей у здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Лідерські якості виражені сильно (36-40 балів) – 23%; лідерські якості виражені середньо (26-35 балів) – 57%; якості лідера виражені слабо (25 балів) – 20%.

Дана методика, на нашу думку, має свої переваги і недоліки. До переваг можна віднести наступні: а) можливість

виявити загальний ступінь розвитку у респондента схильності до лідерства; б) об'ємність тесту забезпечує більш високий рівень достовірності результатів діагностики.

До недоліків відносимо: а) відсутність можливості для чіткого виявлення конкретних лідерських якостей; б) об'ємність тесту, що обумовлює: – збільшення часу на надання відповідей респондентами та відповідно опрацювання результатів дослідником.

Отже, результати нашого дослідження підтверджують, що лідерські якості властиві студентам Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди, що засвідчує рівень їхньої здатності до реалізації цілей, поставлених завдань. Майбутнім фахівцям, здобувачам вищої освіти, наразі важливо розширювати свій професійний світогляд та формувати практичні навички, які у майбутньому допоможуть їм бути компетентними на ринку праці.

Експериментальна складова дозволила зробити висновки та визначити психологічний портрет успішної особистості на факультеті іноземної філології для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Досягнення успіху – це показник того, що людина свідомо чи несвідомо створила свій позитивний образ, який допомагає їй у повсякденному житті. З цього випливає, що у кожної людини вже є свій імідж, бажає вона цього чи ні. Хоча слід зауважити, що далеко не в кожного він позитивний. Але кожен, проаналізувавши всі свої позитивні й негативні якості, може відкоригувати або змінити небажаний образ, і, таким чином, відновити або покращити своє становище як у діловому, так і в особистому житті.

Відчуття власної гідності, допомагає людям пристосовуватися до життєвих обставин. У порівнянні з тими, хто має низьку самооцінку, люди, у яких вона висока, більш

щасливі. Численні дослідження психологів-практиків повідомляють, що в основі відчаю найчастіше криється невизнання людиною своїх достоїнств. Отже, імідж неуспішної чи успішної людини створюємо ми самі. Успішною є та людина, яка вірить у свої сили, не вагається, не покладає рук після невдач, а, навпаки, прагне до вершин у своїй діяльності. Успіх залежить від самооцінки, сформованості цінностей, очікувань, мотивів діяльності. Не менш важливими є і лідерські якості. Щоб стати лідером, необхідно мати або розвинути в собі певний набір якостей і рис характеру. У житті кожного з нас рано чи пізно виникають такі ситуації, коли можуть знадобитися лідерські якості. Успішна людина - це та людина, яка знає про свої наміри, вміє їх висловлювати, брати на себе відповідальність за власні вчинки, вміє бути лідером, адекватно ставиться до себе та до інших.

Для того, щоб створити успішний імідж, потрібні базові компетенції, тобто глибинні особистісні якості людини, які є основою оволодіння спеціальними знаннями.

У психолого-педагогічній літературі існує кілька теорій лідерства, які пояснюють особливості лідерства в умовах подібних дистанційному навчання.

В першу чергу, це теорія «внутрішнього стимулювання» лідерства (К. Кешман, М. Ландсберг). «Внутрішнє лідерство» можна розвинути, якщо досягти майстерності в семи сферах, до яких відносяться: самопізнання; цілепокладання; управління мінливим життям; відносини між співробітниками; існування; пошук консенсусу; вміння діяти.

Теорія «внутрішнього стимулювання» безпосередньо пов'язана з таким поняттям, як executive coaching. Це поняття має на увазі консультування клієнта переважно з метою самопізнання і вдосконалення таких навичок, як прийняття рішень та ін.

Коучинг - це метод безпосереднього навчання менш досвідченого співробітника більш досвідченим в процесі роботи, форма індивідуального наставництва, консультування. Задача коучингу - не навчити людей, що і як правильно робити, а стимулювати самонавчання, щоб співробітники почали мислити, щоб вони стали більш ініціативними, щоб вони сприймали цілі компанії як свої особисті.

По-друге, теорія опосередкованого лідерства (Р. Фішер, А. Шарп). Для реалізації процесної функції лідерства зовсім не обов'язково займати формальну позицію лідерства. У центрі теорії - мотивація до лідерської поведінки. Автори пропонують перелік навичок, необхідних для здійснення опосередкованого лідерства: чітке формулювання бажаних результатів; вироблення бачення перспективи; становлення відносин співробітництва; освоєння нових форм навчання.

Саме дистанційне навчання можна розглядати як початкову сходинку на шляху розвитку лідерських якостей. Психологи вважають, що існує чотири етапи розвитку особистості успішного лідера.

Сам собі лідер. Це нульовий рівень, який є передумовою для становлення лідера. Тут необхідно розуміти себе, брати відповідальність за своє життя, вміти мотивувати і дисциплінувати себе, ставити цілі і досягати їх.

Лідер в ситуації. Це перший рівень - лідерство на мікрорівні, коли людина бере на себе відповідальність за дії цілої групи в будь-якій ситуації.

Лідер в колективі. Це другий рівень - лідерство вже на більш високому рівні. Таке лідерство передбачає вирішення більш важливих і складних цілей.

Лідер в команді. Це третій рівень - лідерство на макрорівні. У людини з'являється амбітна мета в житті і він збирає команду для її досягнення [6].

У розбудові української освіти варто враховувати європейський досвід. Так, освіта більше орієнтована на практичну складову, самостійне опрацювання й обґрунтування власної думки здобувача у навчальному процесі. Заняття, які передбачають роботу у групах, спрямовані на проведення спільних досліджень сприяють соціалізації, набутті навичок комунікації, командної роботи, спільному вирішенні проблемних питань та формуванню лідерських компетентностей [7].

У сучасних соціокультурних контекстах напрацьовано потужний науковий масив, який доповнюється та постійно ведуться дослідження у сфері гуманітарних наук. Виникає потреба розглядати лідерські якості особистості у контексті розробки проблеми «soft skills». У рамках дослідницьких розвідок вважаємо за доцільне спрямувати науковий інтерес на розробку схильності до лідерства як соціально значимої характеристики людини XXI століття («soft skills»). Привертає на увагу наукова позиція, відповідно до якої «лідерство є різновидом соціально ціннісної активності, спрямованої на реалізацію особистих і загальногрупових цілей» [8;9].

Висновки. Пандемія COVID-19 та ризики в умовах POST-COVID-19 змінюють погляди на питання психології лідерства та управлінського менеджменту. У подальших здобутках дослідження вважаємо за потрібне вивчення проблем соціальної згуртованості, розв'язання яких потребують від лідерів доби POST-COVID-19 шукати інші моделі управління.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман ; [пер. з англ. І.Андрущенко; за наук. ред. М.Винницького]. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 109с.

2. Альтбах Ф.Дж. Вплив глобалізації на вищу освіту / Ф.Дж. Альтбах // Економіка освіти, - 2009. - № 2. – С. 83-86.

3. Освітнє лідерство: від теорії до практики : монографія / авт. кол. ; за наук. ред. В. Р. Міляєвої ; Київський університет імені Бориса Грінченка [Електронне видання]. – Київ ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. – 296 с. – URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>.

4. Огнев'юк В.О. Освіта у вимірі сучасної демографії/ В.О. Огнев'юк. - К.: Педагогічна думка, 2007. – 360 с.

5. Філософія досягнення успіху. Психологічний аспект: Підручник / О.Г.Романовський, В.Є.Михійличенко. – Х.: НТУ ХПІ, 2007.-592 с.

6. Моделі життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах / Матеріали вузівської науково-теоретичної конференції / за ред. І.І.Дорожко, Л.В.Туріщева, О.Є.Малихіна. - Х: ХНПУ, 2021. - 76с.

7. Кові Стівен.Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей; пер. з англ. О.Любенко. 5-те вид., Харків: «КСД», 2019. –384 с.

8. Косенчук О. Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / О.Г.Косенчук. – К., 2013. – 192.

9. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки. – URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.

§ 4.4 НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ (Засенко В.В., Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України)

Вступ. Проблема забезпечення якісного і ефективного психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими потребами, безсумнівно, є визначальною у здобутті ними будь-якого рівня освіти. Адже саме ця найвразливіша і найнезахищеніша категорія громадян нашої держави потребує найбільшої уваги і допомоги у всіх видах своєї діяльності і на будь-якому етапі життєвого шляху.

Безумовно, дуже складно у зовсім невеликому за обсягом оглядово-аналітичному розділі подати розлогу характеристику і аналіз всіх аспектів і питань, пов'язаних з означеною проблемою.

Втім, ми спробуємо, хоча б у стислий спосіб, окреслити, чи, бодай, згадати про стан науково-методичного забезпечення психолого-педагогічного супроводу осіб означеної категорії на етапі здобуття відповідного освітнього рівня і привернути увагу не лише до здобутків чи успіхів на цьому шляху, а й до проблем, що потребують нагального вирішення.

Відомо, що розбудова демократичної Української держави передбачає посилення ролі педагогічної і психологічної наук у формуванні громадянина нового суспільства, утвердження освіти як реальної соціальної цінності.

Наукова діяльність, орієнтована на потреби сфери освіти, має виходити з розуміння її функцій, що відповідають реаліям сучасної епохи. Суть цього переосмислення полягає у висуненні на передній план завдання формування у

підростаючого покоління не лише здатності засвоювати традиції минулого, здобувати і відтворювати знання, але й готовності на основі засвоєних знань самостійно аналізувати процеси і явища, що відбуваються навколо, активно прийняти нові умови життя, виявити власну ініціативу, самостійність, підприємництво. Сфера освіти має рішуче відкинути переважаючу парадигму пасивно-споглядального обслуговування наявних у суспільстві людських відносин і будувати свою діяльність за принципом випереджаючого конструювання нових гуманістичних відносин.

Сказане безпосередньо стосується й галузі освіти осіб з особливими потребами і, безумовно, її науково-методичного «супроводу».

Викладення основного матеріалу. Визнання Україною Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей посилило увагу громадськості до проблем дітей-інвалідів, викликало необхідність розроблення цілеспрямованих дій держави для створення найсприятливіших умов інтеграції до системи сучасних суспільних відносин. Незважаючи на кризові явища в суспільному та духовному розвитку, в Україні вживається всіх необхідних заходів не лише для того, або зберегти набутий досвід спеціальної освіти, а й примножити його, виробити сучасні технології корекційно-компенсаторної роботи з цією категорією дітей, створити умови для реалізації їхнього права на вибір типу навчального закладу та змісту і форм освіти.

На сьогодні в результаті глибокого науково-теоретичного аналізу та експериментальних досліджень отримано теоретично і практично значущі матеріали щодо своєрідності психічного розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку, особливостей та закономірностей процесу засвоєння ними навчального матеріалу. Обґрунтовано і визначено

психолого-педагогічні аспекти порушень розвитку, розладів інтелекту, мотиваційних і регуляційних компонентів, що потребують диференційованого змісту, методик навчання, засобів педагогічної корекції.

Особлива увага акцентується на педагогічному вивченні дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі з інвалідністю, розробленні методик діагностики научуваності у ранньому віці.

Результати експериментальних досліджень покладено в основу концептуальних засад теорії спеціальної педагогіки і психології та удосконалення педагогічної практики, зокрема, в розроблення таких нормативів як:

- «Концепція реабілітації дітей-інвалідів»
- «Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективу»
- «Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом»
- «Концепція державного стандарту освіти дітей з особливими потребами»
- «Концепція жестової мови» та ін.

Принципово важливим було окреслення і розв'язання низки специфічних завдань, зумовлених особливостями розвитку зазначеної категорії дітей, що вкрай важливо з точки зору забезпечення особистісного підходу до їх навчання.

Основними завданнями передбачено:

- попередження, корекція відхилень у фізичному та психічному розвитку;
- формування компенсаторних способів діяльності як важливої передумови підготовки до навчання в основній школі;
- урахування в навчально-виховному процесі індивідуальних відмінностей і потенційних можливостей

особистості, перспектив використання збережених аналізаторів;

- розвиток саморегуляції й саморозвитку через соціальну взаємодію на основі знань, умінь і навичок мовленнєвої, зокрема комунікативної, діяльності і творчості;

- формування психологічної та методичної готовності педагогічного колективу до реалізації освітнього стандарту як кінцевого результату навчання учнів з особливими потребами та ін.

Фактично у процесі пошукової роботи вирішуються дві складні взаємопов'язані проблеми. Перша – збереження позитивного досвіду корекційного навчання, виховання і розвитку учнів, теоретико-методологічних надбань попередніх періодів. Друга – розроблення, апробація і впровадження на етапі перебудови економіки і суспільства сучасних моделей освітніх, закономірності й особливості психічного розвитку осіб з особливими потребами та беручи до уваги збережену здатність до засвоєння знань, умінь і навичок, при реформуванні змісту спеціальної освіти науковці дотримуються наступних основоположних засад:

- Системність прийомів і методів, які забезпечують комплексний вплив на порушення і відновлюють не окремі операції, а психічну функцію в цілому;

- Застосування обхідних методів, специфічних засобів і прийомів дії на наявне порушення розвитку, спираючись на збереженні рівні і ланки структури психічних функцій;

- Використання опосередкованих методів, що не застосовуються у навчанні дітей з нормотиповим розвитком і які не здійснюють корекційно-компенсаторний вплив на порушену функцію через інші психічні процеси та утворення;

- Корекція порушеної функції має здійснюватися з урахуванням взаємодії з іншими психічними функціями та її багаторівневої організації щораз на вищому рівні;

- Опора на збережені форми вербальної та невербальної діяльності, особливо на етапі раннього розвитку.

Проведені дослідження змінюють стереотипи у розумінні проблем навчання й виховання таких дітей, зумовлюють необхідність відходу від концентрації уваги на порушеннях психофізичного розвитку особистості. Провідна ідея сучасних підходів до навчання і психолого-педагогічного супроводу – орієнтація на ефективне використання збережених функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження та забезпечити цілеспрямований розвиток психічних процесів, що обумовлюють рівень опанування знань, умінь, навичок і відповідну освіченість дитини, її інтеграцію в суспільство.

Слід зазначити, що однією з найскладніших, найвідповідальніших ділянок роботи науковців є оновлення змісту освіти і методичного забезпечення психолого-педагогічного супроводу на українознавчій основі, його апробація та впровадження в сучасну педагогічну практику.

В цьому контексті, на основі аналізу попереднього досвіду конструювання змісту освіти осіб з особливими потребами, урахування досягнень спеціальної педагогіки і психології та вимог нормативних документів науковцями Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. Миколи Ярмаченка НАПН України, як єдиної в державі наукової установи, покликаної не лише проводити фундаментальні і прикладні дослідження, але й на цій основі здійснювати навчально-методичне забезпечення галузі освіти осіб з особливими потребами, розроблено низку навчальних програм

і підручників для всіх типів спеціальних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів та інклюзивних закладів освіти, опубліковано понад 2000 науково-методичних праць.

Зокрема, науково обґрунтовано та розроблено зміст корекційно-попереджувального і розвивального навчання дітей з особливими освітніми потребами; доведено необхідність побудови нової парадигми здобуття ними освіти на засадах гуманізації, фундаменталізації, соціокультурної інтеграції та ін.

Це, так би мовити, стисла характеристика окремих підходів щодо стану та подальшої розбудови системи психолого-педагогічного супроводу означеної категорії осіб у процесі їх навчання.

Розглядаючи питання психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими потребами в контексті окремих освітніх ланок, слід зазначити, що однією з найактуальніших і недостатньо розроблених проблем є проблема раннього втручання у розвиток дитини з особливими освітніми потребами (організація ранньої оцінки та ранньої корекції порушень у розвитку дитини в період від 0-3 років). Саме ранній і дошкільний періоди є сенситивними періодами найінтенсивнішого психічного розвитку. У ці періоди відбувається морфофункціональне дозрівання мозку, закладається основний обсяг умовних зв'язків, що слугує фундаментом для подальшого розвитку вищих психічних функцій і особистості в цілому. У цьому аспекті, практичне застосування міждисциплінарного знання, створення на державному рівні системи «раннього втручання» є важливим завданням сучасної реформи спеціальної освіти в Україні. Реалізація варіативних програм «раннього втручання» показали, що систематична рання медико-психолого-педагогічна допомога такій дитині дає змогу вивести на новий

якісний рівень не лише сам процес її розвитку, але і значною мірою визначає прогрес інтеграції дитини у суспільство як рівноправного члена.

Важливою умовою успішної корекційно-розвивальної роботи з маленькими дітьми, що мають ті чи інші особливості розвитку, є розроблення організаційних умов долучення батьків до індивідуальної корекційно-педагогічної роботи. Існує кілька підходів до корекції сімейної ситуації розвитку таких дітей, виявлено найважливіші аспекти профілактичної роботи з батьками проблемної дитини, що запобігають низці вторинних відхилень у її розвитку. Розроблено напрями і організаційні форми роботи фахівців з сім'єю, що сприяють формуванню у батьків позитивного ставлення до малюка і забезпечують оволодіння ефективними і доступними формами взаємодії з дитиною у побутових, емоційних і ігрових ситуаціях. Тож, створення служби раннього психолого-педагогічного супроводу, в контексті реформування спеціальної освіти, сприятиме систематизації корекційних, розвивальних, виховних освітніх та оздоровчих стратегій і впливів, синтезуватиме окремі компоненти процесу розвитку.

Вкрай нагальним питанням є й визначення нормативно-правового статусу дітей раннього віку (0-3 роки) та організація й забезпечення їх корекційно-розвивального супроводу.

Це питання не з легких і швидкоплинних. Адже йдеться як про підготовку і перепідготовку психолого-педагогічних працівників для роботи з дітьми саме такого віку, так і про розроблення механізмів і конкретних методик психолого-педагогічного і корекційно-розвивального їх супроводу.

Принципово важливим є забезпечення означеного супроводу дітей з особливими потребами дошкільного віку. Саме дошкільна ланка, а для дітей значеної категорії – це дошкільні заклади освіти компенсуючого типу, спеціальні

групи в дошкільних закладах освіти і дошкільні відділення при спеціальних закладах освіти, потребує уваги і забезпечення відповідним супроводом кожної дитини.

Загалом в цій освітній ланці останнім часом накопичилася низка проблем, котрі мають як загальнодержавне, так і локальне коріння. Скажімо, за 5 років мережа дошкільних закладів скоротилася ще на 15%, а кількість дітей у них – на 10%. Особливо скрутне становище у сільській місцевості, де під час реформування аграрного сектору значно потерпіла соціальна сфера (3 тис. ЗДО, що з різних причин не працюють 2,5 тисячі – сільські). Через це щорічно втрачається до 10% ЗДО, при тому, що будівництво нових дитячих садків у сільській місцевості ведеться вкрай повільно.

Серед причин скорочення ЗДО виділяють такі:

- Зниження народжуваності;
- Висока плата за перебування дитини у ЗДО та низький прожитковий мінімум населення;
- Незайнятість населення, а відтак можливість батьків бути вдома з дитиною;
- Недостатня поінформованість людей щодо значення й необхідності дошкільної освіти;
- Недостатня поінформованість батьків з незаможних родин про передбачувані державою пільги оплати;
- Нерозвинута мережа приватних дошкільних закладів, ЗДО з нестандартними додатковими послугами, за які батьки здатні платити та ін.

Серед актуальних проблем дошкільної освіти можна виділити такі:

- Призупинення ліквідації дошкільних установ, збільшення кількості дітей, охоплених дошкільною освітою,

забезпечення розміру батьківської плати за утримання дітей у ЗДО на доступному більшості населенню рівні;

- Вивчення шляхів здійснення особистісного орієнтованого підходу у вихованні;
- Розроблення основ науково-методичного забезпечення педагогічного процесу ЗДО у нових умовах;
- Вивчення наукових засад роботи з обдарованими дітьми;
- Дослідження педагогічних умов повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини у дошкільному віці.

При цьому до основних шляхів реформування дошкільної освіти можна віднести:

- Комплексне вивчення проблем родинного і суспільного виховання у сучасних умовах;
- Встановлення вікових нормативів фізичного, психічного та духовного розвитку дитини;
- Створення організаційно-методичної служби сім'ї, оптимальних науково-методичних умов діяльності ЗДО різних типів;
- Підвищення якості освіти шляхом оновлення змісту, форм і методів виховання дітей;
- Впровадження сучасних інформаційних технологій у навчально-виховних процес;

Втім, за останні роки зроблено такі кроки у реформуванні системи дошкільної освіти:

- Розроблено законодавчу базу галузі (Закон України «Про дошкільну освіту»);
- Створено науково-методичний супровід Базового компонента дошкільної освіти (Коментар до базового компонента дошкільної освіти в Україні, Програма розвитку дітей дошкільного віку та методичні рекомендації до неї

(впроваджуватиметься після річної апробації, у цьому навчальному році зберігають чинність програми «Малятко», «Дитина», «Українське дошкілля»));

- Розпочато реформування мережі ЗДО, що передбачає наявність різноманітних типів навчальних закладів (загального розвитку, компенсуючи, інтернатних, сімейних, НВК тощо);

- Розроблено Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку.

Значна кількість означених проблем притаманна й ланці спеціальної дошкільної освіти.

Водночас, останнім часом посилилася увага представників спеціальної педагогіки та спеціальної психології до їх вирішення, в тому числі до питань оптимізації психолого-педагогічного супроводу дошкільнят з особливими потребами.

Зокрема:

- науково обґрунтовано та розроблено зміст корекційно-попереджувального і розвивального навчання дітей з особливими потребами;

- доведено необхідність побудови нової парадигми освіти таких дітей на засадах гуманізації, фундаменталізації, соціокультурної інтеграції;

- досліджено механізми і умови підвищення ефективності дошкільного навчання дітей з особливими потребами;

- отримано нові дані щодо закономірностей засвоєння програмового матеріалу дошкільниками з особливими потребами;

- розроблено новий зміст спеціальної мовленнєвої підготовки дошкільників з порушеннями мовлення.

Оновлені результати здобуто у дослідженні особистості дітей з аутизмом, дітей-сиріт із загальним недорозвитком

мовлення та дітей з порушеннями психофізичного розвитку переддошкільного віку. Змодельовано психолого-педагогічне і нейропсихологічне забезпечення змісту дошкільного навчання дітей з особливостями розвитку, розроблено структуру та зміст психологічної допомоги цій категорії дітей. Визначено основні науково-теоретичні підходи до організації навчально-виховної діяльності в різних освітніх закладах, де перебувають діти зі складними (комбінованими) порушеннями психофізичного розвитку з урахуванням особистісно орієнованого та диференційованого спрямування розвитку особистості.

Розроблено концептуальні засади інклюзивного навчання дітей з комбінованими порушеннями. Розроблено й апробовано в експериментальних інклюзивних навчальних закладах корекційно-розвивальну комп'ютерну програму «В країні цікавих звуків» для дітей, які мають психофізичні порушення мовлення. Розроблено алгоритм навчального модуля до корекційно-розвивальної комп'ютерної програми «Живий звук», яку рекомендовано для використання в спеціальних закладах і в умовах інклюзії та ін.

Важливо, що вказані та інші напрацювання мають безпосередній позитивний вплив на організацію і здійснення психолого-педагогічного супроводу означеної категорії дошкільників.

Визначальну роль має психолого-педагогічний супровід учнів з особливими потребами у роки шкільного навчання.

Як відомо, цей період триває в середньому близько 10 років (залежно від того, яка функція у дитини уражена і наскільки).

Слід зазначити, що нині все організаційно-методичне забезпечення психолого-педагогічного супроводу відбувається і базується на основі компетентнісного підходу, який

покликаний забезпечувати індивідуалізацію навчання і має подолати прірву між освітою і вимогами життя.

Компетентнісно спрямована освіта осіб з особливими потребами може стати стрижневою інноваційною домінантою сучасної модернізації за рахунок внесення фрагментів соціальних практик в освіту й активне залучення педагогів, громадськості до визначення ключових компетенцій. Йдеться, по-перше, про те, як якомога раніше визначити ті сфери діяльності, в яких молода людина може досягти максимальної компетентності; по-друге, як перебудувати школу із екстенсивної моделі предметно-орієнтованого «знання» на інтенсивну модель формування життєвої компетентності.

Саме ці обставини актуалізують завдання проведення випереджальних, прогностичних експериментів із різних аспектів розвитку життєвої компетентності особистості. Мета такої пошукової роботи – розроблення концептуальних, змістовних і технологічних засад розвитку життєвої компетентності, освоєння молодого людиною з особливими потребами технологій життєвого успіху, інтеграції у демократичне суспільство з ринковою економікою, соціокультурний простір.

Важливо, що формування ключових і предметних компетентностей у змісті шкільної освіти дітей з особливими потребами здійснюється шляхом визначення наукових сфер конкретного предмета для формування необхідних компетенцій та створення передумов для цілеспрямованого взаємозв'язку навчання й розвитку учнів. Критерієм відбору наукових сфер у змісті кожного предмету є та наукова інформація, яка забезпечує оволодіння та практичне втілення в життя визначених компетентностей у відповідні галузі освіти.

Взаємозв'язки у формуванні різних ключових компетентностей засобами різних навчальних предметів

передбачають розвиток у дітей мотивації досягнення, операційності, рефлексивності, самооцінки власних результатів, тобто спрямовані на те, аби учень самостійно міг виявити мету діяльності (або сприймати чи розуміти поставлену вчителем), докладати вольових зусиль для досягнення позитивного результату, вміти оперувати потрібними знаннями (способами дії) для розв'язання навчального завдання, виконувати практичні дії, прийоми, операції на репродуктивному й творчому рівнях, володіти уміннями й навичками самоконтролю та самооцінки тощо.

У виборі критеріїв наукових сфер змісту кожної освітньої галузі особливого значення набувають ті критерії, які забезпечують перенесення стратегічних пріоритетів зі знань і вмінь на розвиток особистісних якостей школяра, здатності використовувати отримані знання в умовах суспільного життя.

При визначення критеріїв відбору змісту шкільної освіти для дітей з особливими потребами їх доцільно розділити на критерії відповідності, доступності, пріоритетності та корекції. Тому у освітній системі навчання школяра з особливими потребами, безвідносно до того, де він навчається (спеціальний чи інклюзивний навчальний заклад), у психологічному аспекті є корекція розвитку, реабілітація та соціальна адаптація, у педагогічному – набуття нових компетентностей, необхідних для суспільного буття, в тому числі набуття вмінь самостійно здобувати знання в процесі оволодіння різними способам пізнавальної діяльності та їх реалізації у практичній діяльності.

Орієнтація на формулу Нової української школи (НУШ) передбачає впровадження *компетентнісного підходу*. Відповідно до концепції НУШ у програмах з кожного предмету детально зазначені компетентності, якими необхідно оволодіти на кінець навчання на даному етапі навчання,

розроблено низку методичних порад для вчителів щодо допомоги учням з особливими освітніми потребами в оволодінні відповідними компетентностями та щодо їх оцінювання.

Передусім, головна увага зосереджена на вдосконаленні корекційно-виховного процесу, сучасному переосмисленні теорії і практики навчання та виховання, оновленні його змісту і форм, відповідного навчально-методичного забезпечення, зокрема спеціальних шкільних підручників з усіх навчальних предметів. Визначені цілі досить чітко окреслюють кінцеві результати навчання, які мають бути спрямовані на набуття учнями з особливими освітніми потребами життєвих компетентностей, що дадуть змогу дитині навчатись, виконувати соціальні завдання та реагувати на потреби часу

Розроблені нові навчальні програми спрямовані на розвиток здібностей, умінь і компетентностей діяти і застосовувати знання в різних ситуаціях. На державному рівні визначено цілі і стандартизовані вимоги, орієнтири, систему контролю та оцінки, пропонуються нормативи і умови, що гарантують реалізацію цих освітніх імперативів. Розроблено нові навчальні плани, які орієнтовані на результат навчання: оцінювання проводиться не лише в кінці навчання, а й на початку кожного циклу навчання для організації навчального процесу згідно з освітніми потребами учнів.

Водночас (до прикладу), у навчальних програмах початкової ланки не передбачено розподілу навчального часу за темами, відсутні кількісні вимоги до швидкості читання, трансформовано вимоги до аудіювання, складний матеріал передбачено вивчати на практичному рівні без заучування правил та використання важкої термінології. Все це відповідає сучасним освітнім тенденціям.

Тож, принципово важливим стало розроблення нового покоління навчальних і корекційних програм, критеріїв

оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами, що суттєво оновило зміст освіти, психолого-педагогічного і корекційно-розвивального супроводів, а також дало змогу відстежувати «прогрес» таких школярів та моніторити рівень засвоєння ними знань, планувати відповідну роботу.

Скажімо, важливим є визначення теоретико-методологічних і методичних засад жестової мови та окреслення її шляхів подальшого вивчення не лише як засобу комунікації нечуючих та їх навчання, але й як навчальної дисципліни. Саме завдяки цим розробкам українську жестову мову вперше, не лише на період незалежності, але й за радянських часів, введено до начального плану як окрему дисципліну, і як засіб навчання.

На окрему увагу заслуговує *інклюзивна форма навчання* осіб з особливими освітніми потребами.

Слід сказати, що в Україні все більшого визначення та поширення набуває соціальна модель ставлення до людей з особливими потребами, що пов'язана з дотриманням прав людини. На протигагу медичній моделі, соціальна модель «розглядає» розлади здоров'я як соціальну проблему, а не як характеристику особистості, оскільки ця проблема зумовлена непристосованістю оточення, в тому числі ставленням до осіб з особливими потребами, виробничими нормами, архітектурою, транспортом тощо.

Інтеграція розглядається як кінцева мета навчання: випускник з особливими освітніми потребами має інтегруватися у суспільстві як повноправний громадянин, готовий до самостійного життя і продуктивної діяльності, взаємодії з оточуючими людьми.

Інтегрувати дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітніх закладів – це світовий процес, до якого

залучені все високорозвинені країни. В основі концепції інтегрування та інклюзивного навчання лежить дотримання принципу прав дитини та використання всіх можливостей, які пропонує суспільство.

Водночас – це закономірний етап розвитку системи освіти осіб з особливими потребами, який пов'язаний з переосмисленням суспільством і державою ставлення до них, з визначенням їхнього права на одержання рівних з іншими можливостей в різних галузях життя, в тому числі й освіти.

У реальному часі і просторі цей педагогічно керований процес набуває специфічних ознак і форм реалізації в окремих спільнотах, країнах і регіонах, маючи при цьому всезагальні гуманітарні витоки і спрямованість.

Не є в цьому сенсі винятком і Україна, яка, взявши на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав і, зокрема забезпечення права на освіту дітей з особливими потребами, робить на цьому шляху певні кроки. Підтвердженням цьому є широке запровадження на теренах нашої держави інклюзивної форми навчання, як стратегічного напрямку системи освіти осіб з особливими потребами і як умови гарантування їм рівного доступу до якісної освіти.

Адже інклюзія передбачає здобуття освіти в умовах загального освітнього спектру і забезпечує її доступність, враховує індивідуальні особливості кожного учня, в тому числі рівень психофізичного розвитку і унеможливорює будь-яку дискримінацію. З іншого боку, інклюзивна освіта – не лише ширший від інтеграції процес, який передбачає доступність освіти для всіх, а це ще й розвиток спрямованої на дітей методології, яка визначає, що всі діти є індивідуумами з різними потребами у навчання, а відтак, навчання має бути гнучкішим для задоволення різних освітніх потреб. Від запровадження інклюзії виграють всі діти, без винятку.

I, відповідно до концепції розвитку інклюзивного навчання, основними завданнями є:

- Визначення пріоритетів державної політики у сфері освіти в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами;
- Формування нової філософії суспільства – толерантного ставлення до відмінностей;
- Удосконалення нормативно-правового, фінансово-економічного, науково-методичного забезпечення, орієнтованого на впровадження інклюзивного навчання;
- Запровадження інноваційних освітніх технологій в контексті інклюзивного підходу та моделей надання спеціальних освітніх послуг для дітей з особливими освітніми потребами;
- Формування освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення психолого-педагогічного, методико-соціального супроводів;
- Створення та розвиток мережі загальноосвітніх навчальних закладів, які впроваджують інклюзивну модель навчання;
- Удосконалення системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для роботи в умовах інклюзивного навчання;
- Залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до участі в навчально-реабілітаційному процесі з метою підвищення його ефективності;
- Забезпечення інформаційного доступу у всіх сферах інклюзивного навчання, в тому числі перекладу на мову жестів.

Принципами розвитку інклюзії і як філософії, і як форми навчання є: толерантність; рівність можливостей; індивідуалізація; реалізація прав людини; гарантія та

стабільність; науковість; системний підхід; соціальна відповідальність сім'ї; міжвідомча інтеграція та соціальне партнерство.

При цьому слід пам'ятати, що існують особливості психофізичного розвитку окремих категорій дітей, які, попри безліч переваг системи інклюзивної форми навчання, не дають змоги залучати до неї таких дітей. А це означає, що, не в такій кількості як нині, але в тій чи іншій формі система спеціальних закладів освіти частково збережеться. До речі, це підтверджує й досвід найрозвиненіших країн світу.

Тож, інклюзивне навчання – це окремий напрям здобуття освіти дітьми з особливими потребами, який набуває суттєвого поступу. Саме питанням навчання означеної категорії дітей в умовах загальноосвітнього простору останнім часом приділяється увага керівництва держави і освітньої галузі (відомі постанови Кабінету Міністрів України та накази МОН України), науковців і практиків. Принагідно сказати, що Інститут є основним розробником навчально-методичного забезпечення і цієї форми навчання. Великим надбанням пошукової роботи стало розроблення теоретико-методологічних засад впровадження інклюзивного навчання в Україні. Ситуація ускладнюється тим, не можна розробити щось для одних учасників процесу, а для інших – пізніше.

Ця форма навчання дітей з особливими освітніми потребами цілком закономірно набуває в Україні все більшого поширення і нині завдання – забезпечити відповідними змістовими і навчально-методичними розробками учнів, педагогів, батьків і всіх учасників командного підходу практично одночасно.

При цьому важливо, що однією з ключових ідей втілення стратегії Нової української школи щодо створення сучасного освітнього середовища для дітей з особливими потребами є

переорієнтація на інклюзивний підхід на засадах інклюзивних цінностей: створення інклюзивної культури (впровадження інклюзивних цінностей у практичну діяльність), розроблення інклюзивної політики (розвиток школи для всіх, організація підтримки багатоманітності), розвиток інклюзивної парадигми, створення курикулуму для всіх, організація навчання, що дає змогу аналізувати бар'єри в навчанні й участі у суспільному житті такої дитини, окреслити ресурси для її підтримки, що й визначає інструментарій організації ефективного навчально-виховного процесу. Відрадіє те, що ці ідеї знайшли своє підтвердження і в законі «Про освіту» (ст. 19, 20) [1].

Інклюзивне навчання та виховання дітей з особливими потребами ставить перед освітнім закладом два важливі питання: «Як допомогти їм успішно розвиватись?» і «Як звести до мінімуму можливі негативні наслідки сумісного навчання з іншими дітьми?». Принагідно зауважити, що при розв'язанні цих завдань у системі інклюзивного навчання одна з провідних ролей належить психологічній службі кожного конкретного закладу освіти, яка здійснює психолого-педагогічний супровід усіх учасників освітнього процесу: дітей та дорослих (фахівців різних напрямів, батьків, адміністрації) і є комплексною системою різнобічної, динамічної, корекційної і розвивальної допомоги відповідно до вікових та індивідуальних потреб дітей. Психолого-педагогічна роботи з «особливою дитиною» спрямовується на досягнення головної мети – підготувати її до самостійного життя, зокрема психолого-педагогічне вивчення, оформлення Карті розвитку дитини в процесі її навчання і розвитку, розроблення навчальних планів, психологічної підтримки батьків тощо. Тобто, сутність такої роботи полягає у супроводі дитини протягом її шкільного навчання, що дає можливість

впровадити психологічний досвід у навчально-виховну педагогічну систему школи і втілювати згадані вище компоненти Концепції «Нової української школи».

Тож, особлива увага у процесі науково-експериментальної діяльності приділялася розробленню науково- та навчально-методичного забезпечення інклюзивної освіти. Творчою групою науковців Інституту розроблено теоретико-методичні, нормативно-правові та організаційно-методичні засади інклюзивної освіти, а відтак, і психолого-педагогічного супроводу в цих умовах, які представлено в монографіях та навчально-методичних посібниках для педагогів і батьків, навчально-розвивальних програмах для дітей з особливими освітніми потребами.

Для покращення умов отримання освітніх і корекційно-розвивальних послуг дітьми з особливими освітніми потребами нині в Україні активно відбувається процес створення *інклюзивних ресурсних центрів (ІРЦ)* – осередків допомоги таким дітям та їхнім сім'ям. ІРЦ надають комплексну підтримку щодо методичної, інформаційної, консультативної допомоги батькам дітей з особливими потребами та педагогам, які працюють із такими дітьми, а також обстоюють права таких дітей [2].

При цьому слід зазначити, що саме на інклюзивно-ресурсні центри покладаються величезні обов'язки і сподівання – адже йдеться не лише про діагностування, а й про надання системного корекційно-реабілітаційного супроводу кожній дитині незалежно від навчального закладу, в якому вона знаходиться, і форми навчання, а також про систему методичної допомоги батькам. Як би не різнились функції всіх ІРЦ, зважаючи на потреби основних цільових груп на місцях, усі вони у своїй діяльності керуються спільними цінностями, а саме: усі діти можуть навчатись різними способами та у

різному темпі, отримувати якісну освіту та додаткові освітні послуги у процесі навчання.

Нині ні в кого не викликає подиву той факт, що значна частина юнаків і дівчат з особливими потребами після випуску навчається у професійно-технічних училищах, коледжах, закладах вищої освіти.

Що стосується навчання осіб з особливими потребами у закладах *вищої освіти*, а відтак і, власне, їхнього психолого-педагогічного супроводу в цих умовах, то слід зазначити, що в Україні проводиться групова й індивідуальна форма підготовки фахівців з вищою освітою із числа осіб з особливими потребами. Так, зокрема, спеціальні групи для осіб з порушенням слуху було відкрито при Національній академії мистецтв, Відкритому міжнародному університеті «Україна», Донецькому політехнічному інституті, Львівському лісогосподарському інституті, Національному університеті легкої промисловості, Національному університеті фізкультури і спорту.

Індивідуально-групова форма підготовки осіб з особливими потребами, зокрема, глухих і слабочуючих здійснюється в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Національному технічному університеті «КПІ», Національному університеті народного господарства.

У цих навчальних закладах особи з порушенням слуху на рівні з чуючими в той чи інший період здобували і здобувають вищу освіту і успішно оволодівають бажаною спеціальністю. Це ще раз переконує в практично необмежених можливостях осіб з особливими потребами і спонукає до дієвішого і ефективнішого проведення відповідної роботи з учнями з особливими потребами заради формування у них освітніх планів і подальшого здобуття у дорослому віці вищого рівня освіти.

Втім, на загальному тлі позитивних зрушень освітній рівень дорослих осіб з особливими потребами залишається недостатнім.

Як засвідчує досвід, далеко не в усіх випускників спеціальних закладів освіти соціально-трудова адаптація відбувається швидко і безболісно.

Цілком зрозуміло, що частина означеної категорії дорослих не може опанувати наступні освітні шаблі в силу особливостей свого психофізичного стану (порушення інтелектуального розвитку та ін.).

Проте, значна частина осіб з особливими потребами має для цього всі можливості (особи з порушеннями слуху, зору, мовлення та ін.).

Як показало спеціально проведене дослідження, першочерговий вплив на інтеграційні процеси юнаків і дівчат з особливими потребами мають такі чинники як якість їхньої шкільної підготовки, профілі професійно-трудового навчання, орієнтація на підвищення освітнього рівня, наявність адекватних життєвих планів у цілому.

Слід зазначити, що майже кожен другий випускник школи має задовільні знання. Певною мірою через це лише близько 30% випускників у тій чи іншій формі продовжують навчання і підвищують свій освітній рівень, що є показником відповідної якості психолого-педагогічного супроводу у роки шкільного навчання.

Зараз у більшості навчальних закладів проводиться трудова підготовка з обмеженої кількості традиційних профілів (столярна, слюсарна і швейна справи). Це призводить до того, що чимало випускників одразу прагнуть здобути інші спеціальності, а це потребує значних матеріальних і моральних витрат як від держави, так і від особистості, а практично кожен п'ятий юнак чи дівчина з порушеннями слуху залишається не працевлаштованими взагалі.

Водночас, серед дітей є немало таких, які виявляють особливий інтерес, здібності, а інколи і талант до різних видів діяльності. Для учнів загальноосвітніх шкіл створено профільні школи та класи з поглибленим вивченням тих чи інших предметів. Крім того, передбачено створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які б відповідали освітнім запитам особистості; запровадження варіативного компоненту змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу.

За існуючої ж системи навчання осіб з особливими освітніми потребами нині в більшості випадків такі умови практично відсутні. Тому виникає потреба і гостра необхідність удосконалення підготовки до самостійного трудового життя осіб зазначеної категорії, що вимагає, на наш погляд, певної перебудови організації системи освіти цієї категорії дітей і відповідно психолого-педагогічного супроводу.

Принципово важливого значення в цьому контексті набуває забезпечення максимально можливої диференціації навчання, особистісно-орієнтованого і компетентнісного підходів.

Існує ще ціла низка причин – чому юнаки і дівчата з особливими потребами, закінчивши навчальний заклад того чи іншого типу, не мають бажання і не планують продовжувати своє освітнє чи освітньо-професійне зростання.

Тож, з метою формування в учнів з особливими освітніми потребами адекватних освітніх планів на майбутнє доцільно у процесі психолого-педагогічного супроводу:

- знайомити юнаків і дівчат з вимогами до освітнього рівня працівників на сучасному етапі;
- проводити глибоке психолого-педагогічне вивчення школярів, їхніх можливостей і планів здобуття подальшої післяшкільної освіти;

- проводити орієнтаційну роботу з метою усвідомлення учнями з особливими освітніми потребами необхідності підвищення свого освітнього рівня та факторів, що обумовлюють цю необхідність;

- знайомити учнів з особливими освітніми потребами із системою освіти в Україні;

- визначити орієнтовні типи навчальних закладів для кожної групи учнів;

- знайомити юнаків і дівчат з особливими потребами з тим чи іншим типом навчального закладу та особливостями процесу навчання в ньому;

- проводити поглиблену роботу з підготовки учнів з особливими потребами до продовження освіти.

На окрему увагу заслуговує психологічна підготовка юнаків і дівчат з особливими потребами до подальшого (післяшкільного) здобуття освіти.

В цьому сенсі величезна роль належить як шкільному психологу й класному керівникові, так і батькам та соціальному оточенню випускника.

Як відомо, питання людини з особливими потребами як суб'єкта навчання є однією з центральних проблем психології освіти дорослих.

Неефективна взаємодія осіб з особливими потребами у процесі здобуття освіти призводить до нерезультативного засвоєння знань, виникнення внутрішньо-групових конфліктів, труднощів у спілкуванні, що перешкоджає ефективному навчанню та розвитку особистості.

Вирішити ці питання можливо запровадивши механізм надання послуг із супроводу осіб з особливими потребами, що здобувають вищу освіту, з реалізації діалогічної взаємодії в процесі особистісного розвитку та групової динаміки як чинника технологізації особистісно орієнтованого й

професійно орієнтованого навчання. Тобто, необхідним вбачається створення таких умов, які забезпечать більшу ефективність вирішення завдань групою і спеціальне виховання можливостей здійснення діалогічної взаємодії кожним учасником, що є важливим при навчанні дорослих осіб з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти.

Важливим також є:

- ширше запровадження інноваційної форми і технології навчання осіб з особливими потребами (найперше – інклюзивної форми навчання);
- започаткування профільного навчання учнів з особливими потребами як у межах навчального закладу, так і в окремих класах (групах);
- оснащення навчальних закладів сучасною корекційно-розвивальною апаратурою;
- уведення до ліцензійних умов навчальних закладів, і зокрема закладів вищої освіти, обов'язкових вимог щодо забезпечення архітектурної доступності згідно з існуючими державними будівельними нормами і стандартами;
- забезпечення реалізації механізму фінансування навчання осіб з особливими потребами, а не навчального закладу.

Важливого значення при проведенні роботи щодо підготовки старшокласників з особливими потребами до післявипускної діяльності і подальшого здобуття освіти набуває розроблення педагогічним колективом закладу освіти спільно з батьками єдиних вимог до кожного учня і порад у визначенні їхніх планів на майбутнє.

Відомо, а в ідеалі так, власне, і має бути, у підготовці учнів і молоді з особливими освітніми потребами до самостійного життя активну участь беруть батьки,

забезпечуючи відповідний супровід своїх дітей в умовах родини.

В цьому контексті важливою є роль батьків, яку вони відіграють супроводжуючи і впливаючи як на рівень розвитку власної дитини, так і на її подальший життєвий шлях. Рівень й ефективність такого впливу повною мірою залежить від підготовленості і готовності батьків до виконання цієї ролі.

Тож, почасти, відповідної допомоги, відповідного супроводу потребують, власне, родини дітей з особливими потребами. Найгостріше це проявляється в умовах кризових ситуацій, які мають місце останнім часом.

З огляду на сказане, науковцями нині започатковано розроблення цілісної і апробованої системи, надання психологічної допомоги родинам дітей з особливими потребами в умовах кризових ситуацій.

Новизна полягає в тому, що вперше в галузі спеціальної психології буде створено цілісну систему психологічного супроводу родин дітей з особливими потребами умовах кризових ситуацій.

Запропонована система психологічної допомоги з одного боку максимально убезпечить родини дітей з особливими потребами від стресів і потрясінь, викликаних кризовими ситуаціями, а з іншого – сприятиме активній участі батьків у процесі навчання, виховання і розвитку дітей в умовах сім'ї навіть за складних кризових ситуацій.

Представлені форми і сучасні технології дистанційної роботи з батьками дають змогу різнобічно позитивно впливати на їхній психічний стан і водночас озброюють методично, що принципово важливо для успішного розвитку дітей з особливими потребами у складних ситуаціях.

Всі запропоновані форми і методи психологічної допомоги родинам дітей з особливими потребами в умовах

кризових ситуацій ґрунтуються на використанні сильних сторін особистості, врахуванні множинності інтелекту, різних навчальних стилів та досвіду авторів, що, безумовно, сприятиме послабленню напруженості, покращенню емоційного стану, підвищенню ефективності навчально-виховної і абілітаційно-корекційної роботи в умовах сім'ї під час криз.

Висновки. Підбиваючи певним чином підсумки всьому вищесказаному можна зазначити, що вітчизняна система освіти і, зокрема освіти осіб з особливими потребами, попри низку наявних проблем, теж має певні надбання і позитивні тенденції розвитку.

Найперше це стосується широкого і вже незворотнього поступу на теренах України інклюзивної форми навчання осіб з особливими освітніми потребами.

Цьому процесу сприяла ціла низка чинників:

- розроблення концептуальних засад розвитку інклюзивного навчання в Україні (відповідну Концепцію затвердженою на державному рівні);
- затвердження МОН України Порядку організації інклюзивного навчання;
- затвердження Кабінетом Міністрів України Положення про інклюзивно-ресурсні центри;
- прийняття Закону «Про освіту», де є відповідні статті, що гарантують вказану форму навчання для осіб з особливими освітніми потребами;
- розроблення необхідного навчально-методичного забезпечення та ін.

Значущою віхою у розвитку системи освіти осіб з особливими потребами стало розроблення науковцями НАПН України концептуальних засад розвитку теорії і практики спеціальної педагогіки і спеціальної психології, що знайшло своє відображення в таких доленосних документах як:

- Концепція реабілітації дітей з інвалідністю та дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями;
- Концепція спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки та перспективу;
- Концепція інклюзивного навчання;
- Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра;
- Концепція жестової мови та ін.

Фактично обґрунтовано необхідність перегляду існуючого підходу до спеціальної освіти, мети, завдань, структури і змісту підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя.

Суть цього переосмислення у висуненні на передній план завдання формування у підростаючого покоління готовності на основі засвоєння знань самостійно аналізувати процеси і явища, що відбуваються навколо, активно приймати нові умови життя, виявляти власну ініціативу, самостійність, підприємництво.

Принципово важливим стало розроблення нового покоління навчальних і корекційних програм, критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами, що суттєво оновило зміст освіти, психолого-педагогічного і корекційно-розвивального супроводів, а також дало змогу відстежувати «прогрес» таких школярів та моніторити рівень засвоєння ними знань, планувати відповідну роботу.

На окрему увагу заслуговує визначення теоретико-методологічних і методичних засад жестової мови та окреслення її шляхів подальшого вивчення не лише як засобу комунікації нечуючих та їх навчання, але й як, навчальної дисципліни. Саме завдяки цим розробкам українську жестову

мову вперше, не лише за період незалежності, але й за радянських часів, введено до навчального плану як окрему дисципліну, і як засіб навчання.

Згадані та інші дослідження змінюють стереотипи у розумінні проблем навчання і виховання дітей з особливими потребами, зумовлюють необхідність відходу від концентрації уваги на порушеннях особистості.

Провідна ідея сучасних підходів до навчання – орієнтація на ефективне використання збережених функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження та забезпечити цілеспрямований розвиток психічних процесів, що обумовлюють рівень опанування знань, умінь та навичок і відповідну освіченість дитини, а врешті – її інтеграцію в суспільство.

Принципово важливо зазначити, що будь-які позитивні зрушення і тенденції в освіті дітей з особливими потребами були б неможливими без належного наукового супроводу цієї галузі. Саме в результаті глибокого науково-теоретичного аналізу та різноаспектних експериментальних досліджень, зокрема співробітниками Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, як єдиної державної науково-дослідної установи, що опікується проблемами розвитку, навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами і є основним розробником концептуальних підходів змістового і програмно-методичного забезпечення, було розроблено і втілено в педагогічну практику згадані позиції і положення.

Водночас, існує ціла низка нерозв'язаних проблем, які мають як загальнодержавне, так і локальне коріння і, безумовно, заслуговують на вивчення і вирішення.

Йдеться, скажімо, про:

- створення єдиного статистичного обліку дітей з особливими потребами (міжвідомча розбіжність);

- стихійність, поспішність, а то й волонтаризм у збільшеній кількості учнів, охоплених інклюзивним навчанням, без одночасного створення і впровадження спеціальних (адаптованих) програм, методик навчання, розширення діапазону освітніх послуг, в тому числі, забезпечення належного психолого-педагогічного супроводу;

- відсутність ефективного фахового адміністрування цього напрямку на рівні держави, у тому числі – невідповідність педагогів та викладачів до роботи з особами означеної категорії, неукомплектованість сучасними засобами навчання та реабілітації, обмеженість фінансування на випуск спеціальної навчально-методичної літератури та наочно-дидактичних посібників для дітей з особливими потребами, зокрема з сенсорними порушеннями, що негативно впливає на якість і зміст психолого-педагогічного супроводу таких учнів;

- раннє виявлення і корекційний вплив на дітей з особливими потребами (так звана, переддошкільна освіта), що має підкріпитися введенням відповідного рівня формальної освіти;

- соціально-педагогічний патронат, що забезпечує взаємодію навчальних закладів, сім'ї і суспільства у навчанні і супроводі дітей з особливими освітніми потребами;

- організаційні умови здобуття особами з особливими потребами професійної і вищої освіти і, зокрема в умовах інклюзії;

- відсутність законодавчого закріплення механізмів контролю за дотриманням навчальними закладами законодавства щодо осіб з особливими потребами, зокрема у питаннях доступності до відповідної інфраструктури та розвитку навчально-методичного забезпечення, що є певною перешкодою на шляху реалізації їхніх прав на навчання і супровід;

- розроблення та застосування психодіагностичного інструментарію та корекційно-розвивальних програм у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, які, зазвичай, потребують адаптації і модифікації відповідно до індивідуальних особливостей дитини та ін..

І в решті, на особливу увагу і, зокрема, в контексті положень Концепції «Нової української школи», заслуговує питання підготовки (перепідготовки) фахівців відповідних спеціальностей (педагогів, психологів, асистентів педагога, спеціальних педагогів і т.д.) до роботи з означеною категорією дітей в нових умовах. Власне, ця команда фахівців і покликана практично впроваджувати основні положення Концепції «Нової української школи» та ін..

Ці заходи не з легких і швидкоплинних. З одного боку, їх втілення потребує спільності зусиль держави, дотичних міністерств, науковців, громадських організацій, педагогів і батьків, з іншого – воно наблизить освітні вимоги до загальноприйнятих міжнародних стандартів і забезпечить можливість всім категоріям дітей з особливими освітніми потребами здобувати бажаний рівень підготовки.

Список використаних джерел:

1. Про освіту [Електрон. ресурс] : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII// Верховна Рада України : [сайт]. – Текст. дані – Київ, 2017. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2017-06-14/7579/metodlistdopochatku2017.2018navchroku.pdf>
2. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 545 // Кабінет міністрів України : [сайт]. – Текст. дані – Київ, 2017. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>

3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" (затверджена Розпорядженням КМУ №988-р від 14.12.2016 р. <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80> /<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczya.html>).

4. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (Постанова КМУ №872 від 15.08.2011р.).

5. Наказ МОН України № 912 від 01 жовтня 2010 року Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання.

6. Zasenko V., Prokhorenko L. Educational Development Priorities for People with Special Needs in Ukraine / V.Zasenko, L.Prokhorenko //Education: Modern Discourses. - 2018. № 1. - С. 161-167.

7. Засенко В.В., Прохоренко Л.І. Бар'єри та стратегія підвищення освітнього рівня дорослих з особливими потребами/В. Засенко, Л. Прохоренко //Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи. Київ - 2018. - С. 93-98.

8. Засенко В.В., Прохоренко Л.І. Нова українська школа – стратегія розвитку освіти дітей з особливими потребами / В.Засенко, Л.Прохоренко //NaukaEdukacjaWychowanieIPraca. - Warszawa-Siedlce. - 2018.-С. 149-158.

9. Gajewska G., Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki, Wydawnictwo Gaja, Zielona Gora 2009.

§ 4.5 РОЗВИТОК НАВИЧОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ ВНЗ ЧЕРЕЗ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ESP (Колосова Г.А., Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Вступ. Освіта, розрахована на перспективу, повинна будуватися на основі двох нерозлучних принципів: умінні швидко орієнтуватися в потоці інформації, що стрімко росте, і знаходити потрібне, а також умінні осмислити і застосувати отриману інформацію. **Актуальність** нашої роботи зумовлена необхідністю створення інтернаціоналізованих навчальних програм з англійської мови для спеціальних цілей (далі – ESP) для сучасних студентів, одним із завдань якої буде розвиток soft skills, а особливо навичок критичного мислення.

Швидкі темпи технологічного прогресу та глобалізація викликають необхідність перегляду поточної освітньої практики, що відповідатиме прогнозам та ідеалам студентів щодо свого майбутнього. Майбутнє надає широкі перспективи лише тим викладачам та студентам, які готові до змін та готові самі змінюватись. Свобода, творчість та уява стануть базисом для подальшого розвитку майбутніх спеціалістів тільки у випадку постійного введення інноваційних методів викладання.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми “мислення” (в різноманітних психолого-педагогічних аспектах) надихнули науковців на обґрунтування та підготовку інноваційних методів, які б стимулювали розвиток критичного мислення студентів на заняттях з ESP. Теоретичними та практичними питаннями розвитку критичного мислення у студентської молоді займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Брушлинський А. В., Жалдак М. І., Кертіс С.,

Прокопенко І. Ф., Стіл Д. Л., Dewey J., Drasgow F., Facione P. A., Huit W., Hulin C. L., Oleinik T., Pasquali L., Tavares H. R., Valle R. C.

Проблеми сучасної педагогіки та актуальні питання освіти відображаються у дослідженнях Євдокимова В. І., Прокопенко І. Ф., Amaral A., Cowie B., Cranton, P., Danaher P. A., Dell'Olio J., Dill, D., Donk T., Enders J., Harnes M. K., Mateju, P., McNae R., Mcleod, A., Mcleod P. J., Meagher T., Steinert, Y., Texeira P., Vossensteyn J. J., Weggeman M.

Інноваційні підходи до викладання та інтернаціоналізація навчальних програм розглядаються в роботах Agarwal P., Becher T., Bridge C., Green W., Ilić M., Jongbloed B., Kinchin Ian M., Leask, B., Said M. E., Sanderson G., Schoole M. T., Sirozi M., Trowler P., Vossensteyn H., Whitsed C., De Wit H.

Об'єктом нашого дослідження є процес формування навичок критичного мислення у студентів вищих навчальних закладах на заняттях з ESP шляхом інтернаціоналізації навчальної програми.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні інноваційні методи викладання ESP, що мають включатись в інтернаціоналізовану навчальну програму, для розвитку навичок критичного мислення у студентів.

Мета дослідження – проаналізувати та обґрунтувати методи викладання ESP у вищих навчальних закладах (далі ВНЗ) для розвитку критичного мислення студентів для подальшої інтернаціоналізації навчальної програми. Досягнення мети дослідження передбачало розв'язання таких **завдань**:

- 1) зробити теоретичний аналіз наукової та науково-методичної літератури щодо особливостей розвитку критичного мислення сучасного студента;
- 2) дослідити методи викладання ESP, що спрямовані на інтернаціоналізацію навчальної програми;

3) запропонувати варіанти розробки занять з вивчення ESP.

Практичне значення отриманих результатів полягає у аналізі вже існуючих та розробці нових методів викладання іноземних мов для розвитку критичного мислення студентів ВНЗ для подальшої інтернаціоналізації навчальної програми. Матеріали дослідження створюють підставу для вивчення та розробки методики викладання іноземних мов, що робить акцент на розвиток *soft skills*, шляхом створення навчальних програм спрямованих на наступну інтеграцію майбутнього спеціаліста на глобальний ринок вакансій.

Виклад основного матеріалу. Закономірність розвитку навичок критичного мислення під час занять з ESP. Хоча здатність критично мислити була важлива у всі часи, тим, хто живе в ХХІ ст., без неї неможливо обійтись як у професійному, так і в особистому житті. Рішення, які ми приймаємо як приватні особи і як члени суспільства, чи стосуються вони економіки, збереження природних ресурсів, або розробки ядерних озброєнь, будуть відображатись на майбутніх поколіннях. Крім того, сучасна людина має приймати рішення з цілого ряду важливих питань, що мають локальний або приватний характер. Наприклад, доводиться вирішувати, чи створює система державних шкіл можливості для отримання знань, що відповідають сучасним вимогам освіти, або чи є ефективною програма з вдосконалення охорони здоров'я, що дозволяє громадянину вибирати свого лікаря. Оскільки кожній людині потрібно приймати величезну кількість важливих рішень, актуальним стає питання про те, щоб суспільство потурбувалося, яким чином ці рішення ухвалюються. Як не дивно, викладачі, політики і широка громадськість стали звертати серйозну увагу на цю проблему лише в останні роки [2, С. 77].

Зовсім недавно комітети та організації пов'язані зі сферою освіти визнали необхідним добитися того, щоб випускники ВУЗів володіли знанням і навичками, які дозволяли б їм сприяти зростанню світової економіки і брати участь у демократичних процесах. Одне із завдань, які подібні організації ставлять перед випускниками в майбутньому десятилітті, акцентує увагу на тому, що кількість випускників ВУЗів, здатних критично мислити, плідно працювати в колективі і вирішувати поставлені задачі, повинна істотно зрости [9].

Дослідження, які проводяться в багатьох країнах, кожного разу роблять висновки про зневажливе ставлення системи освіти до критичного мислення. Було підведено підсумки порівняльного дослідження здібностей громадян різних країн, що мають доступ до навчання. Наприклад, у рішенні математичних задач кращі з американських учнів показали нижчі результати, ніж найслабші з японських учнів; такі ж негативні результати були отримані в результаті перевірки знань з історії та володіння навичками читання. Керуючись даними подібних досліджень, було зроблено висновок, що тільки 39% 17-річних молодих людей уміють знаходити потрібну інформацію, упорядковувати її і правильно тлумачити [9].

Наведемо ще один приклад з історії американської освіти. Під час телефонного опиту, проведеного лабораторією Громадської думки при університеті Північного Іллінойса, з'ясувалося, що 20% із понад 200 дорослих респондентів вважають, що Сонце обертається навколо Землі. Отже, навіть через 400 років після того, як учені прийшли до єдиної думки, що Земля обертається навколо Сонця, величезному числу дорослих людей все ще невідомий цей факт, про який повідомляють в будь-якій середній школі.

З проблемами критичного мислення зіштовхнулися не тільки в Сполучених Штатах. Представники цілої низки країн визнали, що світова спільнота розвивається стрімкими темпами і потреба в громадянах, здатних мислити критично, є насущною для всіх держав. До такого висновку прийшла група провідних фахівців в області вищої освіти, що зустрілися в Мехіко. Вони висловили одностайну думку про те, що завдання університетів на сьогоднішній день – це готувати студентів, що уміють мислити в умовах швидкого світу, що постійно змінюється [9].

Не дивлячись на очевидну для багатьох потребу у вищій освіті, лише останніми роками викладачі зайнялися розробкою інноваційних учбових програм, направлених на вдосконалення критичного мислення студентів. Важко уявити собі сферу життя, де здатність ясно мислити була б не потрібна. Проте лише небагатьом з нас коли-небудь пояснювали, як саме можна навчитися мислити більш продуктивно. Наші учбові заклади традиційно вимагали, щоб студенти вивчали, запам'ятовували, аналізували факти, вирішували завдання, не пояснюючи як саме це слід робити, адже дорослі студенти вже “уміють мислити”. Дослідження довели, що це припущення не виправдовується на практиці. Психологи виявили, що тільки кожен четвертий студентів-першокурсник володіє навичками, необхідними для логічного і абстрактного мислення – такого типу мислення, який потрібний, наприклад, для відповіді на питання: “Що трапиться, якщо...” і для оцінки абстрактних ідей [7].

Тому, на шляху до створення навчальних програм, які б приділяли значну увагу розвитку навичок критичного мислення стоїть багато перепон, починаючи від застарілих методів навчання і закінчуючи низькою мотивацією студентів до розвитку самостійності у прийнятті своїх рішень, що

базуватиметься на впевненості у власних знаннях. Важливим завданням для викладачів та методистів стає реорганізація процесу навчання на основі не тільки власного “національного” досвіду, але і на основі досвіду закордонних колег з подальшою інтернаціоналізацією навчального процесу.

Інтернаціоналізація навчальної програми ESP.

Завдяки інноваційним методам, нові способи мислення, дослідження та практика викладання та навчання узгоджуються з існуючими освітніми контекстами та досвідом. Колаборація нових та старих викладацьких практик стає важливим фундаментом для подальших досліджень в сфері викладання англійської мови для спеціальних цілей (ESP), що спрямоване на перспективи розвитку soft skills, з особливою увагою до навичок критичного мислення, як безумовних навичок для подальшого професійного та особистого життя [22, С.9].

Сучасні вищі учбові заклади ніколи не перестають змінюватись та реструктуруватись. Будь-який науковець, який пережив не одну переробку навчальної програми, реорганізував відділ, або зіткнувся з іншим інституційним викликами, часто налаштовує себе на готовність до будь-яких змін, незалежно від нестабільності всієї системи [19, С. 1-2].

Можливості та прагнення, які формують роботу викладачів, помітно відрізняються від тих, що були в попередніх поколіннях. Ці обставини створюють безпрецедентний тиск на працівників освіти, щоб вони повному виконували свої ролі, однак самі обставини також створюють простір для альтернативних підходів до переосмислення того, хто і що є вченим, а також характер і цілі академічної діяльності.

Викладачі в університетах зазвичай є фахівцями з предметів, які вони викладають. Проте, вони не тільки мають досконалі знання про певну дисципліну, але і є активними

членами академічної спільноти, яка розвиває окрему галузь знань [12, С. 1-2].

Важливість сучасних ВУЗів можна оцінити і в грошовій формі. Університети є одним з джерел доходу, і в багатьох країнах вони займають важливе місце як експортна галузь завдяки іноземним студентам. З огляду на те, наскільки університети мають важливе значення щодо культурного та економічного факторів, способи, якими можна здійснювати навчання та наукову діяльність, також повинні мати суттєве значення [19, С. 1-2].

Будь-які університетські дисципліни є базисом процесу інтернаціоналізації навчальної програми. Відмінності між дисциплінами виходять далеко за межі змісту, який викладається, перекладаючи стосунки між студентом, викладачем та предметом на особисте життя. Ще Ганс де Віт зазначав, що на інтернаціоналізацію навчання впливають різні фактори, що не оминають також і місцеву політику, більш того, специфіку самого університету [25, С. 7].

Як і факультети, дисципліни є соціально сконструйованими спільнотами, які складаються з окремих науковців, кожен зі своєю історією, культурою, субдисциплінарними зв'язками, кар'єрними цілями, цінностями та світоглядом. Знання знаходяться на постійному перетині особистісного, локального, національного та глобального, зважаючи на конкретні дисциплінарні нюанси [13]. Дослідник Сандерсон стверджує, що інтернаціоналізація навчальної програми залучає викладача як цілісну особистість [24, С. 286].

Однак, навіть якщо викладач є експертом з певного предмету, проблеми можуть виникнути на етапі самого процесу викладання через відсутність розуміння різниці між власним досвідом навчання та практикою отримання знань сучасними студентами. Більшість викладачів розуміють

важливість розвитку у студентів здатності до критичного мислення та самоосвіти, але вони витрачають більшість часу на те, щоб поділитися інформацією, замість того, щоб показати на практиці, як саме цю інформацію отримати та засвоїти [12, С. 1-2].

Зрозуміло, що декому навчання дається легше ніж іншим. Деякі колеги будуть вважатися хорошими викладачами, навіть якщо вони не пройшли формального навчання. Їх просто сприймають як “природжених”. Однак навіть таким природженим викладачам може бути важко сформулювати та конкретизувати те, що саме вони роблять, і це стає суттєвим недоліком, коли мова починає йти про підтримку та наставництво більш молодих колег, яким нелегко оволодіти практикою в аудиторії, як зазначав Маклеод П. Дж. та його колеги [15, С. 638].

Хороші (тобто досвідчені) викладачі зазвичай володіють знаннями із змістової педагогіки – особливої форми знання, яка розвивається через модель учнівства, спостереження та отримання досвіду через практику. Їх досвід зазвичай базується на певних моделях поведінки, стратегіях та методах навчання – “як” викладання; проте, мало хто розуміє основні принципи, теорії та концепції процесу навчання – “чому” педагогічної поведінки [12, С. 1-2].

Дослідник Крентон П. (2001) в праці “*Я як учитель, учитель як Я*” [4, С. 43] вказує на повноцінний підхід як до навчання, так і до життя з акцентом на інтернаціоналізації своєї особисті та професійних поглядів. Він вважав, що досягти високого рівня викладання та навчання неможливо, якщо викладач просто грає роль “хорошого” професіонала лише в робочий час. Так само всі ті характеристики, які описують викладача як інтернаціоналізованого, не можуть бути увімкненим під час навчання та вимкненим після закінчення навчання. Це трансформація всієї людини [5, С. 25-29].

Інтернаціоналізація навчальної програми добре ілюструє динамічну взаємодію між індивідом, або “академічним Я”, і різними контекстними шарами [13], які впливають на розуміння та створення інтернаціоналізованої навчальної програми. Необхідно усвідомлювати напруженість між особистими, дисциплінарними та інституційними мотиваціями, імперативами та інтересами – іншими словами, між ідеалом та можливим – у розвитку інтернаціоналізованого навчання у конкретних дисциплінарних та інституційних контекстах [5, С. 25-29].

Зрозумілим стає те, що створення культурно інклюзивного навчального середовища допомагає великій кількості студентів розвинути ширшу обізнаність про культурне різноманіття та більше впевненості у спілкуванні з людьми з різних культур [5, С. 25-29].

Викладання та дослідження завжди стикаються з проблемами та викликами, що чекають попереду. Хоча освіта розглядається як критична для підтримки економічного зростання, інвестиції в дослідження та розвиток (R&D) також вважаються важливими для того, щоб Європа в цілому та особливо Україна залишалися попереду в технологічних інноваціях. Однак такі цілі мають бути досягнуті в контексті зростання глобальної конкуренції завдяки академічним талантам та фінансовим ресурсам. Університети та інші постачальники вищої освіти, а також уряди добре усвідомлюють, що вони відіграють важливу роль у “Європі знань” і свою відповідальність за надання економічних, соціальних і культурних послуг, які від них очікують. Регуляторне середовище, структури та процеси управління, у поєднанні з наявними у них матеріальними та людськими ресурсами, відіграють вирішальну роль у тому, наскільки університети та коледжі ефективно надають ці послуги на

місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівні [17].

У вищій освіті нову роль держави можна назвати сприяючою, оскільки вона створює освітнє середовище, в якому сама контролює результати на без особливо прискіпливого втручання. В деяких країнах державна влада все одно залишається керуючою ринком освітніх послуг [14]. За останні два десятиліття більшість європейських країн також переглянули свої системи фінансування вищої освіти. Ступінь впровадження реформ значно різниться, але жодна країна не змогла повністю ігнорувати дискусію щодо фінансування вищої освіти. У європейській вищій освіті є декілька серйозних проблем фінансування, яким приділяється увага: по-перше, розрив у фінансуванні між інвестиціями у вищу освіту в Європі та її основними конкурентами; по-друге, з цим пов'язаний тиск щодо залучення приватних коштів як від промисловості, так і від студентів/батьків; по-третє, принципи розподілу фінансових коштів, щоб більше зосередитися на результатах та конкурентоспроможності інструментів фінансування [11; 14]. Багато європейських країн впроваджують нові методи управління та фінансування освіти, наочними прикладами яких є фінансування освіти та багаторічні угоди з (окремими) вищими навчальними закладами [23, С. 1- 10].

Важливим кроком для української вищої освіти є перейняття досвіду європейських освітніх організацій з подальшою інтернаціоналізацією навчальних програм через глобальну зміну всієї системи вищих учбових закладів. Наступним кроком є переорієнтація навчальних програм на розвиток незалежного мислення всіх студентів через диверсифікацію процесу навчання та зміну цілей навчальних програм з метою адаптації до міжнародного ринку освіти та міжнародного ринку вакансій для майбутнього фахівця.

“Перспектива” з орієнтацією на інтернаціоналізацію як невід’ємна частина критичного мислення. Для розвитку критичного мислення у студентів необхідно розглянути його важливу умову, а саме перспективне мислення. Ще у 1984 році дослідник Ільч М. описав шість основних концепцій перспективного мислення: використане майбутнє, зречене майбутнє, альтернативні перспективи, вирівнювання, моделі соціальних змін, та використання майбутнього [10, С. 14].

Ці шість концепцій розгляду перспективи описують теорію перспективного мислення, яка була свого часу розроблена на практиці. Її можна використовувати на практичних та теоретичних заняттях для розвитку критичного мислення через мислення “на перспективу”.

Хоча існує багато образів майбутнього, які стимулюють рухатись вперед, п’ять основних є архетипами. Їх характеризують таким чином:

- Еволюція та прогрес – образ майбутнього з акцентом на технологічність, людиною як центром світу та вірою в раціональність. Таким є модерністське індустріальне бачення освіти. Школи повинні надавати базові навички (читання, письмо, математика) та готувати учнів до того, щоб вони стали споживачами, працівниками та громадянами національної держави (і найкращими у ролі виробників та лідерів) [10, С. 18-20]. Таке бачення як середньої так і вищої освіти орієнтується на глобальну інтеграцію та інтернаціоналізацію навчання. Студенти починають мислити не лише самостійно, але і з перспективою на майбутнє, що повертає нас до необхідності розвитку “перспективного” мислення.

- Колапс – віра в те, що людство досягло своїх меж, або навіть їх перейшло. Такий сценарій стає можливим через глобальну несправедливість, фундаменталізм, трибалізм, кліматичні катастрофи, що вказують на суттєве погіршення

майбутнього. В освіті починається тенденція до деградації, школи та університети не в змозі задовольнити мінливі потреби світу. Вони не здатні адаптуватися до нових технологій; вони не можуть управляти втратою державних субсидій (для університетів) через глобалізацію; і вони не в змозі створити нові перспективні уми, що стануть громадянами світу [10, С. 18-20]. Можливо така тенденція в освіті мала місце в перші роки незалежності України. З плином часу, прагнення до використання закордонних практик вищих учбових закладів та намагання вивести українську науку на міжнародний рівень призвели до зміни ситуації у позитивне русло. Наразі можна побачити певний прогрес та стрімку інтернаціоналізацію навчальних програм, а з цього можна зробити висновки, що колапс для української освіти є малоімовірним.

- Гея – світ являє собою сад, а культури – це його квіти; людям потрібні соціальні технології, щоб компенсувати все, що вони завдали собі, природі та іншим; ставати все більш інклюзивним – це завдання виходить на перший план. Необхідним стає партнерство між жінками та чоловіками, людьми та природою, а також людьми та технологіями. Це кидає виклик самому поняттю “людина”. Це образ сталого розвитку в освіті – школи та університети переходять від накопичувальних методів навчання до екології розуму, до екології “Я” та педагогіки. Мета освіти в цьому образі різко змінюється, стаючи набагато більш ідеалістичною та зосередженою на майбутньому [10, С. 18-20]. Такий образ для освіти є ідеальним проте малореалістичним у сучасних умовах, адже до подібної “довершеності” мають прагнути всі на однаковому рівні. Проте, деякі тенденції зазначені вище поступово втілюються в життя (наприклад, партнерство між чоловіками та жінками, тенденція до інклюзивності, тощо).

Але для досягнення максимального ідеалу, який би міг задовольнити всіх в таких питаннях, має пройти ще багато часу.

- Глобалізм – людям потрібно зосередитись на шляхах зближення як економіки, так і культури. Межі потрібно руйнувати; технології та вільний потік капіталу можуть принести багатство всім. Традиційні “-ізми” та догми є перешкодами, що заважають досягти нового світу. На цьому іміджі починають працювати освітні системи – підготовка студентів до технологічного світу на глобальному рівні, адаптація до нових технологій та перетворення людей на гравців корпоративних та неурядових організацій [10, С. 18-20]. Модель “глобалізму” є ідеальним баченням інтернаціоналізації освіти через акцент на міжнародну співпрацю для досягнення мети та виховання так званих громадян світу з глобальним мисленням, які готові до корпоративного світу на міжнародному рівні.

- Назад у майбутнє – образ майбутнього, в якому людство вже пережило свій розквіт. Необхідністю стає повернення до простіших часів, коли ієрархія була чіткішою, а технології були менш руйнівними. Кожна культура вимагає повернення до основ, якими б вони не були. Однак, як правило, основи зосереджуються на моралі, чітких ролях навколо статі, сильному лідерстві (часто чоловічому) та комунітарних цінностях – ідентичність є колективною та загалом особливою, будь вона релігійною, національною чи етнічною [10, С. 18-20]. Зрозуміло, що в сучасному світі вищеописана тенденція є неможливою для розвинутих країн з прогресивною освітою та наукою, адже людство ще не зробило всіх тих відкриттів, які запланувало і навколо можна спостерігати постійний прогрес. Більш того представниці жіночої статі знаходяться ще на початку своєї боротьби за рівні права, а тому повернення до виключно чоловічого

лідерства означало б регрес. Такий образ майбутнього є скоріше продовженням “колапсу”, або ж його наслідком. Наразі, освіта не слідує такому баченню світу, який відкрито суперечить інтернаціоналізації.

Перспективне мислення є невід’ємною частиною критичного мислення. Неможливо вдало аналізувати та створювати план без усвідомлення наслідків у майбутньому, або іншими словами, перспективи. Саме тому, орієнтація завдань на заняттях з іноземною мови (та будь-якого іншого предмету) має бути спрямована на подальшу перспективу розвитку студента як громадянина світу, який чітко усвідомлює наслідки прийнятих ним рішень як для соціуму в цілому, так і для кожної людини окремо, іншими словами, несе повну відповідальність за свої дії.

Професійність студентів як наслідок занять з ESP. Одне із визначень професійності детально описано у Веггемана М. [27]. Ми спробуємо зрозуміти як саме критичне мислення має розвиватись через культивування професійності на заняттях з ESP. Розглянемо характеристики професійності з переносом їх на студентів на прикладі заняття з ESP з навчальних посібників *“Professional English: Business communication”* [20] та *“Professional English: Marketing communication”* [21] за авторством Колосової Г. А. та Народовської О. М. за темами *“Problem Solving”* та *“Negotiations”* для студентів 4го курсу факультету менеджменту та маркетингу. Отже, чотири характеристики професійності за Веггеманом М. (2007):

1. Перш ніж приступити до роботи, професіоналу необхідно заздалегідь підготувати та отримати освіту в певній професійній сфері, щоб виконувати роботу коректно. Спеціальні знання, навички, ставлення та компетенції повинні бути отримані і, нарешті, опановані на певному рівні, щоб бути

достатньо підготовленими для роботи [27]. Будь-який менеджер постійно стикається з проблемами та нагальними питаннями, що мають вирішуватись таким чином, щоб максимально зберегти нейтралітет та задовольнити всі сторони. Найефективнішим способом вирішення проблеми є володіння достатніми фоновими знаннями та послідовність у вирішенні питань. А якщо проблему потрібно вирішувати іноземною мовою (у нашому випадку англійською), то завдання ускладнюється. Саме тому, розробка типового плану з подальшою практикою у вирішенні певних проблем англійською мовою стає ефективним інструментом для розвитку навичок критичного мислення, що є обов'язковою складовою професійності майбутнього спеціаліста. Отже, перейдемо до плану заняття “*Problem Solving*”, яке має наступний вигляд:

Таблиця 1.1

MODULE 2	PROBLEM SOLVING	
Plan:	Part 1	
	<p>Warming-up: Speaking</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quiz: How good are your problem-solving skills. <p>Main part: Speaking-Listening-Vocabulary activation</p> <p>Task 1. Problem solving steps – discussion.</p> <p>Task 2. Famous failures of the most successful people. Video discussion.</p>	Duration: 60 min
	5 min –break	
	Part 2	

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

	<p>Task 3. Reading: Tips to efficient problem solving.</p> <p>Task 4. Problem solving in groups – situations in the office.</p> <p>Project work: Between rock and a hard place</p> <ul style="list-style-type: none"> • How to find a solution to a problem. 	<p>Duration: 60 min</p>
Aims:	<ul style="list-style-type: none"> • To see what problem-solving skills students have. • To study and use the steps of the problem-solving process. • To learn efficient problem-solving methods. 	
Acquired skills	<ul style="list-style-type: none"> • Understanding the tips and tools for efficient problem solving of minor and sufficient situations. • Practical skills of problem-solving process. • Identifying mechanisms that will help to solve a problem in the most efficient way. 	

Заняття починається з опитування про те, які саме мають навички студенти у вирішенні проблемних питань. Вже на етапі *Warming-up* майбутні фахівці починають усвідомлювати свої слабкі сторони як професіонали та фокусуватись на новій лексиці із заданої теми.

Для порівняння розглянемо структуру заняття “*Negotiations*”:

Таблиця 1.2

MODULE 2	NEGOTIATIONS	
Plan:	Part 1	
	<p>Warming-up: Speaking</p> <ul style="list-style-type: none"> • How good you are as a negotiator. <p>Main part: Speaking-Listening-Vocabulary activation</p> <p>Task 1. Useful phrases for negotiations. Task 2. Tips for negotiating an agreement. Video discussion.</p>	<p>Duration: 60 min</p>
	5 min –break	

Part 2	
	<p>Task 3. Reading: How to run an effective negotiation.</p> <p>Task 4. English phrases for negotiation practice.</p> <p>Project work: Negotiations in teams</p> <ul style="list-style-type: none"> • Negotiations about the new production.
Duration: 60 min	
Aims:	<ul style="list-style-type: none"> • To see how students feel and behave during the negotiations. • To learn useful phrases for the negotiations. • To find out about body language during negotiations.
Acquired skills	<ul style="list-style-type: none"> • Understanding of the tips about how to behave during negotiations in order to achieve beneficial business results. • Practical skills of effective negotiation participation. • Identifying mechanisms that will reduce the obvious drawbacks during negotiations.

На такому занятті також використовується схема попереднього плану, а саме, початок заняття концентрується на самоаналізі студентів для розуміння того, які саме навички ведення переговорів вони мають, а які навички є їх слабкими сторонами.

2. Завдяки виконанню роботи професіонала формуються нові знання. Застосовуючи знання та навички, які має викладач, можна легко виявити, що релевантність, доречність та результати дещо відрізняються, ніж викладач очікував. Або, може виявитися під час фактичного навчання, що студенти не так добре підготовлені чи мотивовані, або навпаки, що дехто вже є експертами з тем, які більшості ще потрібно засвоювати. У професійній діяльності з'являються та обов'язково розвиваються нові знання та стратегії.

Індивідуальна творчість генерує нові знання на місці [27]. Тобто, вже на етапі *Warming-up* було виявлено, хто зі студентів є більш компетентним в зазначених темах, а хто менш. Проте, наступне завдання за планом допомагає вирівняти ситуацію через те, що наразі студенти зможуть опиратися лише на свою інтуїцію, не маючи жодних фонових знань. Наступне завдання за темою “*Problem Solving*” звучить так: “*Together with a partner look through different steps in the problem-solving process and put them in the correct order. Explain why you have chosen exactly this order of problem-solving steps.*” Перед студентами стоїть задача розставити етапи вирішення проблеми в правильному порядку та пояснити свій вибір. Спирання на власну думку та інтуїцію є безумовно важливим кроком для формування критичного мислення майбутнього фахівця. Тим самим мотивується вибір завдання з теми “*Negotiations*”, в якому потрібно з’єднати фрази для переговорів з відповідною тематичною секцією. Знову ж таки, завдання базується на інтуїтивному виборі студентів, не зважаючи на наявність чи відсутність фонових знань за темою.

3. Як наслідок попередньої характеристики, майбутньому спеціалісту необхідно мати професійну свободу та автономію, щоб діяти. На прикладі роботи викладача, задалегідь не може бути зрозумілим на сто відсотків як саме буде проходити заняття, і скоріше за все, варто очікувати на щось несподіване. В таких випадках, професійний викладач повинен мати свободу та автономію, щоб адекватно реагувати на нестандартні ситуації. На місці доводиться приймати рішення, щоб діяти професійно різними способами, іноді без достатньої кількості часу на роздуми [27]. Таким чином, викладач показує власним прикладом, що саме мається на увазі під професійністю, тим самим стимулюючи студентів до автономії в прийнятті власних рішень у проблемних питаннях.

Завдання №4 (Task 4) за темою “*Problem Solving*” спрямоване на тригерування критичного мислення студентів у професійно заданих проблемних ситуаціях. На даному етапі шляхом дискусії англійською мовою студенти мають в групах знайти рішення для описаних проблем (наприклад, “*Problem 4. Staff motivation is very low and it negatively affects the working process*”).

4. Існує необхідність чітко розмежувати професію та групу професіоналів. Для прикладу, можна розглянути професію журналістів. Чи можна вважати кожного, хто написав статтю в газету, журналістом? Можливо, що не кожен є журналістом. Можна уявити, що “справжні журналісти” намагаються зрозуміти, які критерії мають бути встановлені, щоб називати когось журналістом, і чи включати когось до професійної групи чи ні. Цей механізм цікавий з точки зору нормативного професіоналізму: існує постійна, нагальна потреба у дискусії про “хорошу якість” роботи та відповідні вимоги до неї. Однак, іноді цей механізм не настільки зрозумілий: критерії постійно обговорюються, а хто належить до внутрішньої групи, остаточно не зрозуміло. [27]. Так і у питанні критичного мислення чітко зрозумілим є те, що воно потрібно для професіонала будь-якої сфери діяльності. Та чи критичним воно є для одних, в той час як для інших є другорядним? Отримати чітку відповідь на це питання мабуть неможливо. Тому, важливо в собі розвивати навички критичного мислення у будь-якому випадку. Доцільним прикладом тренування для вирішення проблемної ситуації та стимулювання критичного мислення є вправа “*Project work: Between rock and a hard place*”. Навіть маючи можливість порадитись з іншими, студент все одно повинен прийняти остаточне рішення при вирішенні проблеми самостійно. Це призводить до активізації критичного мислення, що базується не тільки на порадах інших, але, в першу чергу, на власній думці.

Для того, щоб студент міг структурувати поради та власні думки, йому надається допоміжна картка, яку він має заповнити.

Таблиця 1.3

Between a Rock and a Hard Place!		
I need to decide:		
_____		
Why I am up in the air:		
_____		
Choice A pros / cons:		
_____		
Choice B pros / cons:		
_____		
What should I do?!		
Groupmate 1:	_____	
Groupmate 2:	_____	
Groupmate 3:	_____	
Groupmate 4:	_____	
Groupmate 5:	_____	
Groupmate 6:	_____	
Groupmate 7:	_____	
<i>What I will probably do:</i>		
_____		
<i>My deciding factor:</i>		
_____		
<i>Will this lead to negative consequences?</i>		<i>YES NO</i>

На цьому прикладі показано, як відбувається налагодження процесів упорядкування думок для відмови від певної хаотичності та полегшення процесу аналізу отриманої інформації.

Для теми “*Negotiations*” було створено завдання “*Project work: Negotiations in teams*” з метою стимулювання використання студентами вже набутої інформації в групах та з можливістю проявити себе у ролі того, хто веде ділові переговори. Для того, щоб студенти не витрачали свій час на пошук необхідної інформації та не відволікались на деталі, а зосередились безпосередньо на самому процесі переговорів, для них вже підібрано суб’єкти обговорення та необхідні допоміжні факти. Студентам пропонується розділитись на декілька команд, що представлятимуть одну компанію. Далі, всі команди мають вибрати один продукт зі списку, який їх уявна компанія планує виробляти: *computer software, shoes, work clothing, bicycles, bed linen, motorboats, sports equipment, tomography scanners*. Звичайно ж, можна запропонувати студентам, щоб вони самі обрали продукцію для уявного виробництва. Але, зважаючи на те, що процес вибору може затягнутися через, наприклад, дуже велику кількість варіантів, бажано надати вже готовий список опцій. Наступним кроком є вибір студентами навмання декількох карток-критеріїв (3-4 – в залежності від кількості учасників вправ), що описуватимуть локацію для розміщення потенційного виробництва: *convenient location of the airport, inexpensive real-estate, good road links, attractive tax incentives in the region, local workforce is very skilled, loans with low-interest rates for new business, availability of unskilled workforce, highly-developed industrial relations, good climate*, тощо. Далі, кожна із груп вибирає країну (або регіон), де має бути розміщено майбутнє виробництво. Завдання кожної з груп, шляхом переговорів та з використанням карток-критеріїв, довести, що саме той регіон, який вони обрали, буде найкращим місцем для розміщення виробничих об’єктів.

Чому такий тип вправ є важливим для розвитку критичного мислення? По-перше, студентам пропонується

можливість використати свою майстерність у переконанні інших. По-друге, студенти повинні обирати локацію, мотивуючи свій вибір фоновими знаннями про певну країну або регіон та доводячи, що такий вибір є найбільш доцільним – на цьому етапі прослідковується можливість хоча б поверхнево зануритись у ділову культуру іншої країни. По-третє, робота в команді, що зобов'язує студентів не тільки висловлювати власну думку, але і враховувати позицію інших колег для того, щоб досягти мети, а саме, переконати опонентів у своїй правоті. Всі складові такої справи направлені не лише на можливість надати кожному слово, але і на важливість почути інших, проаналізувати дані, та прийти до фінальної і найбільш ефективної стратегії – це і є необхідними складовими заняття з ESP, що направлене на розвиток навичок критичного мислення з хоча б початковою інтернаціоналізацією заняття.

Методичний підхід до розвитку критичного мислення у студентів на заняттях з ESP. Відтворення оновлених педагогічних технологій з метою організації самостійної роботи стимулює розкриття внутрішніх резервів кожного студента та одночасно сприяє формуванню соціальних ознак особистості: вміння працювати в колективі на основі співробітництва, виконувати різноманітні соціальні ролі, допомагаючи один одному в навчальній діяльності, в процесі співтворчості вирішувати спільними зусиллями складні пізнавальні задачі. Такий процес матиме під собою більш прогресивну базу, якщо змістити його акценти на інтернаціоналізацію занять з ESP із залученням практики закордонних колег у сфері освіти.

Забезпечити якісну освіту, яка дозволить кожному студенту реалізувати свій потенціал та набути відповідних навичок у суспільстві, яке постійно змінюється, де знання

швидко застарівають і де важко передбачити майбутні зміни, є проблемою, з якою стикається майже вся система освіти у світі. У ряді змін, спрямованих на досягнення цієї мети, важливо запровадити інноваційні методи, які можуть забезпечити кращі результати навчання, ніж традиційні, оскільки знання людини зростають з такою тривожною швидкістю, зосередження уваги виключно на академічному змісті означає зловживання студентами цінним часом у навчальному закладі [6, С. 32].

Глобальна мета сучасних інноваційних методів викладання – це навчити учнів мислити глибоко, привертаючи увагу до різноманітних сфер діяльності людини. Безумовно, підняти на якісно новий рівень вже відомі типи і види навчання допомагають також інформаційні технології (ІТ). Наприклад, навчання в співробітництві, дослідницьке і проблемне навчання, модульне навчання у поєднанні з сучасними ІТ, такими як навчальні середовища (мікросвіти, системи математичної діяльності та автоматизованого проектування, тощо), мультимедійні технології і технології дистанційного навчання (телекомунікаційні мережі) зазнали найбільшого розвитку [18].

Зауважимо, що сучасні електронні девайси надають можливості не тільки зробити навчання максимально індивідуалізованим, а також максимально творчим, що передбачається новими методами. Адже одне з визначень критичного мислення у психолого-педагогічних дослідженнях вказує на те, що таке мислення знаходиться за межами поданої інформації; мислення, що включає в себе творчість, знаходження проблем та їх вирішення, аналіз та тлумачення; мислення, що є відтворенням логіки, мотивації та точки зору [1, С. 141].

Згідно з методикою розвитку критичного мислення студентів заняття мають проходити за такою схемою: актуалізація – усвідомлення – рефлексія. Розберемо всі етапи

на прикладі заняття за темою “*Cultural differences in business*” із посібника “*Professional English: Business communication*” та за темою “*Presentations*” із посібника “*Professional English: Marketing communication*”, які ми вже згадували раніше, для студентів 4го курсу факультету менеджменту та маркетингу. Такі заняття є яскравим прикладом того, як саме можна будувати інтернаціоналізовану програму для студентів, що базується на автентичних джерелах та яка є спрямованою на розширення світобачення кожного окремого студента завдяки зануренню у певну культуру. Поглянемо на план заняття “*Cultural differences in business*”:

Таблиця 1.4

MODULE 1	CULTURAL DIFFERENCES IN BUSINESS	
Plan:	Part 1	
	<p style="text-align: center;">Warming-up: Speaking</p> <ul style="list-style-type: none"> Cultural test: what do different gestures mean in different countries? <p style="text-align: center;">Main part: Speaking-Listening-Vocabulary activation</p> <p>Task 1. Portraits of managers in different countries.</p> <p>Task 2. Examples of cultural differences in business. Video discussion.</p>	Duration: 60 min
	5 min –break	
	Part 2	
	<p>Task 3. Etymology quiz: interesting words in English, which are not English.</p> <p>Task 4. What do you know about dress code in different cultures?</p> <p style="text-align: center;">Project work: Competition</p> <ul style="list-style-type: none"> Cultural test. 	

Aims:	<ul style="list-style-type: none"> • To see what knowledge about cultural differences that students have. • To learn and use the vocabulary connected with cultural differences in business. • To learn how to use non-verbal communication effectively
Acquired skills	<ul style="list-style-type: none"> • Knowledge of the cultural differences to prevent misunderstanding and thus create mutually beneficial business relationships. • Practical skills of non-verbal communication. • Identifying mechanisms that reduce the apparent risks in business with other cultures.

Також розглянемо план заняття “Presentations” та розберемо обидва плани за етапами:

Таблиця 1.5

MODULE 3	PRESENTATIONS	
Plan:	Part 1	
	<p style="text-align: center;">Warming-up: Speaking</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quiz: How good you are as a presenter. <p style="text-align: center;">Main part: Speaking-Listening-Vocabulary activation</p> <p>Task 1. Useful phrases for presentations. Task 2. How to make an effective PowerPoint presentation. Video discussion.</p>	Duration: 60 min
	5 min –break	
	Part 2	
	<p>Task 3. Reading: Tips to prepare and rock the presentation. Task 4. What do you know about body language during presentations?</p> <p style="text-align: center;">Project work: Presentations</p> <ul style="list-style-type: none"> • Short presentations practice. 	Duration: 60 min
Aims:	<ul style="list-style-type: none"> • To see what knowledge about presentations students have. • To learn and use the phrases connected with the presentations. • To learn how to use non-verbal tools while presenting. 	

Acquired skills	<ul style="list-style-type: none"> • Understanding the tips and tools for efficient creation of presentations in PowerPoint. • Practical skills of non-verbal communication. • Identifying mechanisms that will help create and provide an effective presentation.
-----------------	---

Етап 1. Актуалізація або евокація інформації [1, С. 142]. Фаза заняття з ESP, впродовж якої студентам пропонують згадати все, що вони вже знають з теми. Так для повторення лексики з минулого заняття можна використати такі методи як мозкова атака, читання у парах, у групах, дискусія у групах, кубування та ін. З іншого боку, якщо тема є зовсім новою для студентів, то можна використати вправи, що будуть базуватись на загальних фонових знаннях. Для прикладу розглянемо вправу *Warming-up* з теми “*Cultural differences in business*”, завдання до якої полягає у визначенні, що означають певні жести рукою на зображеннях у країні студента. Потім пропонується прочитати інформацію про значення цих жестів у різних країнах. Така вправа спрямована на те, щоб стимулювати студента до дискусії та висловленні власної думки із питання, в якому необов'язково мати профільні знання. Проте, подальша інформація про значення жестів в інших країнах відкриває для студентів шлях до певного розуміння культури інших країн та, як наслідок, більшої впевненості у подальшому веденні бізнесу з іноземними партнерами. В темі “*Presentations*” в завданні *Warming-up* студентові пропонується дізнатись, чи володіє він достатніми навичками для створення вдалої презентації. Студент аналізує дані про самого себе і має можливість подискутувати про те, чи згоден він з результатами опитування, чи ні. На те ж саме спрямована і наступна вправа з теми “*Cultural differences in business*” “*Task 1. Portraits of managers in different countries*”. Студентам пропонується прочитати описи менеджерів з різних

країн та підібрати країну зі списку, яка б на їхню думку могла б відповідати наданій інформації. Так само як і у попередній вправі студенту не потрібно володіти специфічною інформацією – досить буде загальних уявлень про країни, про які іде мова. Проте, дані, якими вже володіє студент, успішно поєднуються з новими фактами, тим самим поглиблюючи культурну обізнаність студента.

Етап 2. Усвідомлення змісту нового матеріалу [1, С. 142]. На даному етапі студенти опановують інформацію та усвідомлюють її значення як результат конструктивної діяльності (наприклад, використання понятійної таблиці, багатовимірне опитування тощо). В даному випадку фаза заняття побудована так, що викладач дає змогу студентам самостійно працювати над задачею, консулює їх з окремих питань та допомагає тим, хто відстає. На прикладі теми *“Cultural differences in business”* така фаза розкривається на етапі перегляду відео про культурні відмінності ведення бізнесу в різних країнах, на вправі про етимологію розповсюджених в англійській мові слів неанглійського походження, та на роботі із текстом про традиційне вбрання для бізнес зустрічей у різних країнах. На прикладі теми *“Presentations”* розкриття такої фази відбувається через перегляд відео про те, як не робити погані презентації та через роботу з текстом про легкі кроки до створення довершеної презентації. Студенти отримують багато нової інформації, яку мають змогу обговорити в парах, групах, або ж отримати пояснення від викладача якщо інформація буде незрозумілою. Звичайно ж, роботу за темою побудовано так, що акцент робиться більше на самостійній роботі. Приклад вправи на роботу з відео:

Task 2. *Examples of cultural differences in business. Video discussion.*

Watch the series of short videos about cultural differences from HSBC. Link to the video:

https://www.youtube.com/watch?v=6_WAmt3cMdk&list=PLAEKU X2eV4jJEqwQnxJjXjLz09G7GGk7f&index=1

Be ready to answer to the following questions:

1. What do British think about cleaning the plate with food while being a guest? What is the contrast to Chinese? How do people usually behave in such a situation in your country?

2. What is the difference between the attitude to the golf wins in USA and Japan?

3. What meaning do chrysanthemums have in Italy? What meaning do different flowers have in your country?

4. What was the purpose of the man from the 4th video to visit India?

5. What is the difference between the attitude to personal cars in Germany and France? What is the attitude to personal cars in your country?

6. Is it acceptable to sleep on the shoulder of the stranger in public transport in some Asian countries and in USA? What about your country?

7. What is the difference between the gift giving on wedding in Britain and Malta? What is the attitude to the gifts for a wedding ceremony in your country?

8. What does the open palm directed to the person mean in Greece? What does it mean in your country?

Приклад вправи на роботу із текстом:

Task 3.2. *Say whether these statements are True or False according to the text:*

1. It is not necessary to be interested in the topic of the presentation in order to make it exciting to listeners.

2. An informed opinion about the topic of the presentation is a crucial necessity to every successful presenter.

3. *It does not matter what type of audience you are going to show your presentation to.*
4. *You should follow time limits while presenting.*
5. *Images in the presentation should be very standard to make it interesting and gripping.*
6. *In order to be a successful presenter, it is better to use long and complicated words.*
7. *To make the presentation less abstract you should keep your points close to real life and use examples from everyday life.*
8. *It is not necessary to know the content of the presentation very well – rehearsals are just a wastage of time.*
9. *You should always have the backup of the presentation in case of some unpredictable situations.*
10. *The presenter should pay attention to the audience if they are engaged or not.*

Етап 3. Рефлексія [1, С. 142]. Це є етап заняття, на якому студенти роблять огляд ідей, які вони відкрили самостійно та значення яких вони усвідомили. Студенти задають питання, інтерпретують, застосовують знання, сперечаються, змінюють та розширюють набуті навички. Доцільною стає дискусія у парах, у групах, сенкани, кубування, графічні організатори, есе та ін. На прикладі вправи “**Task 4.3. Short presentations about the business dress code in different countries**” показано як саме студенти можуть проявити свою обізнаність з теми “*Cultural differences in business*”. Студентам пропонується зробити коротку презентацію про діловий дресс-код у будь-якій країні. З одного боку, таке завдання є інформативним, а з іншого має творчу складову, адже презентуючий може використовувати будь-які підходи та цікаву для нього інформацію для підготовки влучної презентації. Всі, хто будуть слухати презентацію, мають можливість задавати питання та вступати в дискусію. Для закріплення пройденого

матеріалу студентам пропонується поділитись на декілька команд та прийняти участь у змаганні, в якому вони мають відповідати на каверзні запитання щодо ведення бізнесу в різних країнах. В цьому випадку студенти базують свої відповіді поєднуючи фонові знання про різні країни та інформацію, яку вони отримали в процесі вивчення теми “*Cultural differences in business*” на занятті з ESP. Приклад запитань для останньої вправи:

Таблиця 1.6

Question 1 Which country provides immigrants with free but obligatory language lessons? a) Sweden b) UK c) France	Question 2 In which country, when you are sick, you should take a holiday but not a sick leave? a) Germany b) UK c) Japan
Question 3 In which country workers work the shortest hours? a) Spain b) Germany c) Russia	Question 4 In 1971 this country gave the vote to women. What country is it? a) Switzerland b) UK c) France

Для закріплення теми “*Presentations*” студентам пропонується ознайомитися з навичками невербальної комунікації під час презентацій та спробувати застосувати їх на практиці. Після цього студенти мають підготувати власну коротку презентацію використовуючи вокабуляр, з яким вони вже ознайомилися, та потренуватися з правильністю розуміння мови тіла. Для цього студенти мають обрати одну із заданих тем (наприклад, “*Industry in your region*”, “*Impressive*

advertising that you have recently seen”, “*Recent trends in marketing*”, тощо). Слухачі презентації матимуть можливість задати власні запитання до кожного презентуючого.

Саме у ході рефлексії студенти консолідуєть нову інформацію (це може бути як нова граматична, так і лексична тема) та активно реструктурують свої стандарти сприйняття для включення нових понять. На цьому етапі студент перетворює нове знання на своє власне, забезпечуючи його фіксацію в своїй свідомості. Якщо викладач, наприклад, в кінці заняття пропонує студентам написати невелике п'ятихвилинне есе, то це може допомогти визначити студентські недоліки або досягнення, скоординувати наступні заняття та формат їх проведення. Велике значення набуває те, що студент може висловити свої почуття щодо заняття. Більш того, на заняттях має приділятися достатньо часу для обміну думками.

Така методична структура розвитку критичного мислення виконує наступні важливі функції (на прикладі тем “*Cultural differences in business*” та “*Presentations*”):

- Допомогає студентам чітко сформулювати мету: наприклад, зрозуміти, якими саме знаннями володіє студент про культурні відмінності ведення бізнесу в різних країнах або чи вміє студент робити правильну та влучну презентацію; вивчити нову лексику пов'язану з культурними відмінностями та вокабуляр для створення вдалої презентації; навчитись раціонально використовувати та добре розуміти невербальну комунікацію, тощо.

- Підтримує активну участь кожного в процесі навчання: обговорення в групах, змагання, оцінка роботи одне одного, індивідуальні завдання.

- Заохочує мислити творчо і шукати відповіді на власні питання: використання фонових знань, підготовка презентацій на обрану тему, можливість дискутувати на спірні питання.

- Полегшує висловлення власних думок, підтримує бажання читати: акцент на важливості висловити власну позицію щодо певних питань; підбір цікавих матеріалів для заняття, які базуватимуться на інформації з автентичних джерел та стимулюватимуть бажання дізнатись нову інформацію.

- Забезпечує атмосферу довіри й толерантності в аудиторії – підтримка бажання висловити студентом власної думки та акцент на важливості думки кожного, як активного члена групи, прояв поваги студентами до думок своїх колег.

- Показує цінність розвитку критичного мислення – студенти почувають себе більш захищеними від неправильних результатів, поверхневих тверджень, сумнівних обґрунтувань; не бояться висловлюватись, не зважаючи на невпевненість у своїх знаннях.

- Сприяє формуванню впевненості в собі при розв'язанні будь-якої практичної проблеми – знову ж таки, акцент на важливості думки кожного члена групи, що є підтвердженням попередніх функцій.

Важливим етапом цієї структури є те, що викладач після кожного заняття проводить оцінювання для аналізу знань студентів у ході навчання. При цьому акцент має завжди зміщуватись на позитивні досягнення студента, а не на недоліки при виконанні завдань. При такій організації навчального процесу найбільш ефективно вирішуються проблеми особисто-орієнтованого навчання. Викладач отримує реальну можливість проводити оцінювання, враховуючи індивідуальні навички та здібності студентів [8, С. 579].

Відмітимо, що така система роботи дозволяє студентам відчувати себе не “об’єктом виховання і навчання”, а повноправним учасником навчального процесу з чітко окресленим колом вимог, які допомагають досліджувати

поставлену проблему в группах та індивідуально, в залежності від здібностей студента, з акцентом на досягнення після кожного заняття та з підтримкою позитивної мотивації до навчання та особистого розвитку.

Висновки. В останні роки акцент при розробці навчальних програм змістився на введення інноваційної методики, що направлена на розвиток soft skills, а особливо навичок критичного мислення студентів, шляхом інтернаціоналізації процесу навчання. Раніше традиційні програми робили наголос на вивченні, запам'ятовуванні, аналізі даних, вирішенні завдань, без детального пояснення як саме потрібно інтенсифікувати процес мислення, та забуваючи про те, що далеко не усім дорослим притаманна природня можливість мислити критично. Це навичка, яка має знаходитись в процесі постійного розвитку та вдосконалення шляхом розширення теоретичної бази та обов'язкових практичних завдань, які будуть спиратись на автентичні матеріали, що будуть частиною інтернаціоналізованої програми.

Однією з важливих складових критичного мислення є мислення перспективне. Саме тому, заняття з ESP мають бути направлені і на перспективне мислення кожного студента як не тільки окремої особистості, але і як громадянина світу, який може зрозуміти потенційні наслідки прийняття рішень індивідуально та на глобальному рівні.

Питомим питанням для розвитку критичного мислення у студентської молоді є культивування професійності на заняттях з ESP, що містить такі характеристики: 1) отримання освіти в певній професійній сфері, а саме спеціальних знань, навичок, компетенцій на рівні необхідному, щоб бути достатньо підготовленими для роботи; 2) формування нових знань на базі знань та навичок викладача з акцентом на індивідуальній

творчості кожного студента, його власній думці та інтуїції на етапі формування критичного мислення майбутнього фахівця;
3) наявність професійної свободи та автономії, аби бути готовим до спонтанних рішень, щоб діяти професійно без достатньої кількості часу на детальну оцінку ситуації;
4) розмежування професії та групи професіоналів.

Методичний підхід до розвитку навичок критичного мислення, який є частиною процесу інтернаціоналізації навчальної програми ESP, включає в себе певні етапи, які допоможуть студентам у ефективнішому сприйнятті кожної окремої теми: актуалізація вже вивченої або фонові інформації; опанування та усвідомлення нового матеріалу; рефлексія або огляд того, що студенти відкрили та усвідомили для себе. Така структура розвитку критичного мислення на кожному занятті виконує наступні функції: допомагає краще зрозуміти мету навчання, робить активним учасником кожного студента, стимулює творче та самостійне мислення, створює атмосферу довіри, акцентує увагу на цінності розвитку критичного мислення, культивує впевненість в собі при розв'язанні проблем.

Саме інтернаціоналізація програми із залученням автентичних матеріалів та увагою до розвитку навичок критичного мислення робить кожного студента повноцінним учасником навчального процесу, а не лише об'єктом виховання. Коли студенти звикають працювати за такою системою, різко змінюється стимул навчання: робота і атмосфера на заняттях будується таким чином, що студенти не відчувають страху отримати погану оцінку, тому що вони самі прагнуть здобути знання. Студенти навчаються як планувати свою діяльність, щоб побачити кінцевий результат, розподіляючи свої сили та концентрацію раціонально на досить довгий проміжок часу. Крім того, визначення істинного

рівня знання кожного студента, направлення їх на максимально продуктивне використання і розвиток особистих здібностей, не тільки показує викладачу реальну картину знань, але і надає можливість самому студенту об'єктивно себе оцінити.

Список використаних джерел:

1. Жалдак М. І. Комп'ютер на уроках математики. Посібник для вчителів. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : РНЦ "Дініт", 2003. 324 с.
2. Прокопенко І. Ф., Євдокимов В. І. Педагогічна технологія. Харків : Основа, 1995. 105 с.
3. Becher T., Trowler P. (2001). *Academic tribes and territories: Intellectual enquiry and the cultures of the disciplines*. 2nd ed. Buckingham, UK : Society for Research into Higher Education and the Open University Press, 2001. 238 p.
4. Cranton P. *Becoming an authentic teacher in higher education*. Malabar, FL: Krieger Publishing, 2001. 138 p.
5. *Critical Perspectives on Internationalising the Curriculum in Disciplines* / ed. by W. Green, C. Whitsed. Sense Publishers, 2015. 310 p.
6. Dell'Olio J., Donk T. *Models of teaching: Connecting student learning with standards*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2007. 502 p.
7. Dewey J. *How We Think*. New York: Prometheus Books, 1991. 183 p.
8. Drasgow F., Hulin C. L. *Teoria de resposta ao ítem. Handbook of industrial and organizational psychology*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1990. No 1. P. 577–636.
9. Huitt W. *Critical Thinking: An Overview. Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University, 1993. URL: <http://www.edpsycinteractive.org/topics/cogsys/critthnk.html>.

10. Ilić M. Diferencijalna razredna nastava. Beograd: Prosvetni pregled, 1984.
11. Jongbloed B., Vossensteyn H. Keeping up performances: An international survey of performance-based funding in higher education. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 2001. No 23(2). P. 127-145.
12. Kinchin I. M. Visualising Powerful Knowledge to Develop the Expert Student: A Knowledge Structures Perspective on Teaching and Learning at University. Sense Publishers, 2016. 131 p.
13. Leask B., Bridge C. Comparing internationalisation of the curriculum across the disciplines: Theoretical and practical perspectives. *Compare: A Journal of Comparative and International Education. Special Issue: Contemporary Issues on the Internationalisation of Higher Education: Critical and Comparative Perspectives*. 2013. No 43. P. 79–101.
14. Markets in higher education: Reality or Rhetoric? / P. Teixeira, B. Jongbloed, D. Dill, A. Amaral. Dordrecht/Boston/London : Kluwer Academic Publishers, 2004. 355 p.
15. Mcleod P. J., Steinert Y., Meagher T., Mcleod A. The ABCs of pedagogy for clinical teaching. *Medical Education*. 2003. 37. P. 638–644.
16. OECD. Education at a glance 2007. Paris: Author, 2007. URL: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/40701218.pdf>.
17. OECD. Tertiary education for the knowledge society. *OECD thematic review of tertiary education*. Paris: Author, 2008. URL: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/40345176.pdf>.
18. Pasquali L. Teoria e Métodos de Medida em Ciências do Comportamento. Brasília: INEP, 1996. 416 p.
19. Producing Pleasure in the Contemporary University / ed. by S. Riddle, M. K. Harnes, P. A. Danaher. Sense Publishers, 2017. 268 p.

20. Professional English: Business communication : the study e-book for students of specialty 075 “Marketing” / comp. H.A. Kolosova, O.M. Narodovska. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 2021. 92 p. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/41130>

21. Professional English: Marketing communication : the study e-book for students of specialty 075 “Marketing” / comp. H.A. Kolosova, O.M. Narodovska. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 2021. 88 p. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/41276>

22. Realising Innovative Partnerships in Educational Research: Theories and Methodologies for Collaboration / ed. by R. McNae, B. Cowie. The University of Waikato, New Zealand University of Surrey, UK, 2017. 332 p.

23. Reform of Higher Education in Europe / ed. by J. Enders, H. F. de Boer, D. F. Westerheijden. Sense Publishers, 2011. 198 p.

24. Sanderson G. A Foundation for the internationalization of the academic self. *Journal of Studies in International Education*. 2008. No 12(3). P. 276–307.

25. The dynamics of international student circulation in a global context. / ed. by De Wit, H., Agarwal, P., Said, M. E., Schoole, M. T., & Sirozi, M. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers, 2008. 284 p.

26. Vossensteyn J. J., Mateju, P. Challenges in funding, equity and efficiency in higher education. *IB Revija*, XLII(1). 2008.

27. Weggeman M. Leidinggeven aan professionals? Niet doen! Schiedam: Scriptum, 2007. 302 p.

§ 4.6 ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ (Комар Т.В., Хмельницький національний університет, Варгата О.В., Хмельницький національний університет, Кулешова О.В., Хмельницький національний університет, Міхеєва Л.В., Хмельницький національний університет)

Вступ. Психологія професійного стресу постійно супроводжує фахівців соціономічного профілю, негативно впливаючи не тільки на ефективність праці, а й на якість їх особистого життя. Практика свідчить, що проблема професійного стресу пов'язана із недостатнім рівнем психологічної готовності фахівців соціономічного профілю витримувати інтелектуальні та емоційні навантаження при виконанні поставлених професійних завдань. Важливим для фахівців соціономічного профілю є навчитися не тільки виконувати професійні завдання, але й уміти регулювати свій психоемоційний стан.

Теоретичний розгляд психологічних концепцій показує на різноманітність наукових досліджень поняття «професійного стресу», однак, досі не вивченими залишаються психологічні чинники професійного стресу фахівців соціономічного профілю.

У концептуальних підходах до даного психологічного феномену, звертались вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема: С. Арефнія, Н. Бамбурак, В. Бильданова, В. Бодров, Дж. Брайт, О. Валуйко, О. Варгата, Н. Водопьянова, Ю. Гагалан, Дж. Гринберг, Ф. Джонс, Т. Зайчикова, О. Кириленко, Р. Лазарус, А. Леонова, О. Марковець, Л. Наугольник, Г. Никифоров, В. Паньковець, Л. Панченко, І. Рябоконт, І. Сіроха, Т. Циганчук, В. Шапарь, Р. Шевченко, Ю. Щербатих та ін.

Виклад основного матеріалу. Дослідження професійного стресу фахівців соціономічного профілю

показало, що професійний стрес залежить від характеру стрес-чинників та індивідуальних особливостей особистості проявами чого є низький рівень вмотивованості фахівців до професійних завдань і неможливість керувати стресовою ситуацією. У контексті нашого дослідження важливого значення набуває питання визначення психологічних чинників професійного стресу фахівців соціономічного профілю.

Наукові підходи до сутності поняття стресу дозволили виокремити низку факторів (стресорів), що провають стрес, а саме: психологічні, фізіологічні, поведінкові, комунікативні, інформаційні, емоційні, кар'єрно-професійні та управлінські.

Серед професійних стресорів, необхідно розрізнати об'єктивні та суб'єктивні чинники. Деякі дослідники до об'єктивних чинників (тобто таких, які мало залежать від самої людини) відносять: шкідливий характер професійної діяльності; невірно поставлення задачі; несприятливі умови праці; незручна інфраструктура робочого місця; непередбачувані робочі обставини.

До суб'єктивних чинників (тобто, розвиток яких залежить саме від людини) відносять: міжособистісні відносини; внутрішньоособистісні конфлікти; індивідуальне несприйняття; емоційну нестійкість; емоційну ригідність; мотиваційність; негативні установки на діяльність; конфліктний тип поведінки.

Дослідниця Т. Циганчук виокремлює групу суб'єктивних чинників, включаючи мотиваційні, які стимулюють суб'єкта до дій відносно важливого для нього завдання, його потреб, установок і цінностей [3].

Дослідниця О. Марковець, розглядає загальні та специфічні чинники професійного стресу фахівців соціономічного профілю.

До загальних стресорів дослідниця відносить: відсутність принципу системності в організації трудового

колективу; значний обсяг роботи та завдань, якість виконання яких залежить від великої кількості працівників та їх зусиль; постійні зміни в режимі робочого часу; статусно-рольові проблеми, пов'язані з низькою оплатою праці та безперспективність кар'єрного зросту; проведення нарад і засідань, результати яких не несуть ніякої користі; збільшення кількості непотрібної звітності.

До специфічних професійних чинників дослідниця відносить: відсутність чітких посадових обов'язків; нереальність поставлених цілей; несприйняття членами колективу думок, ідей інших колег, невизнання досягнень, неконструктивна критика дій колеги, порівняння з іншими колегами на загал; психологічна несумісність до взаємодії з іншими колегами; чинники викликані сімейними обставинами [2].

Можливими чинниками професійного стресу за Т. Зайчиковою є:

- зовнішні чинники: зміни в соціально-економічних умовах, особистісні зміни;

- групові чинники: відсутність колективного виконання завдань та виникнення внутрішньоособистісних, міжособистісних і внутрішньогрупових конфліктів у колективі;

- внутрішньо-організаційні чинники: погані умови праці та психосоціальні відносини [1].

Здійснене теоретичне дослідження психологічних факторів професійного стресу дозволило, нам виокремити психологічні чинники професійного стресу фахівців соціономічного профілю.

Інтелектуальними чинниками професійного стресу фахівців соціономічного профілю нами визначено: переважання негативних думок та ідей; погана концентрація, переключення та розподіл уваги; наявність низького рівня

показників пам'яті; зациклювання на одній проблемі та неможливість її розв'язку; необґрунтовані рішення та ускладнення у їх прийнятті; часті помилки при виконанні професійних завдань; нечіткість логічного мислення; порушення пізнавальних процесів.

Поведінковими чинниками професійного стресу фахівців соціономічного профілю нами визначено: відсутність апетиту або часте переїдання; розлади у мовленні; проблеми з голосом та сухість у роті, закашлювання; деструктивна конфліктна поведінка з колегами та керівництвом; хронічна нестача часу та часті запізнювання на роботу; не слідкування за своїм зовнішнім виглядом та неохайність; низький рівень продуктивності професійної діяльності; порушення сну або безсоння, недосипання, переривання сну; поява шкідливих звичок (куріння та вживання алкоголю).

Емоційними чинниками професійного стресу фахівців соціономічного профілю нами визначено: високий рівень тривожності та агресії; песимістичний настрій; часті прояви депресії; емоційна ригідність; невпевненість у собі; почуття самотності; втрата інтересу та сенсу життя; заниження самооцінки, поява почуття провини або невдоволення собою або своєю роботою.

Фізіологічними чинниками професійного стресу фахівців соціономічного профілю нами визначено: періодичні болі різного характеру та часті головні болі; скачки артеріального тиску; порушення процесів травної системи; порушення дихання та частий сухий кашель; постійна м'язова напруга та судоми; прояви вегетососудистої дистонії; алергічні реакції та дерматити; підвищена пітливість та часті сльозотечі; швидке схуднення або збільшення ваги тіла; спад імунітету та часті захворювання.

Узагальнюючи проведене теоретичне дослідження потрібно зазначити, що професійний стрес впливає на фахівців

соціономічного профілю, їх поведінку та стан психічного здоров'я. Негативними наслідками професійних стресів є хвороби і фізіологічні розлади; зниження продуктивності професійної діяльності; психологічні розлади проявляються у порушенні самоконтролю, збільшення конфліктності на робочому місці; постійне переживання депресій та різні стрес-синдроми.

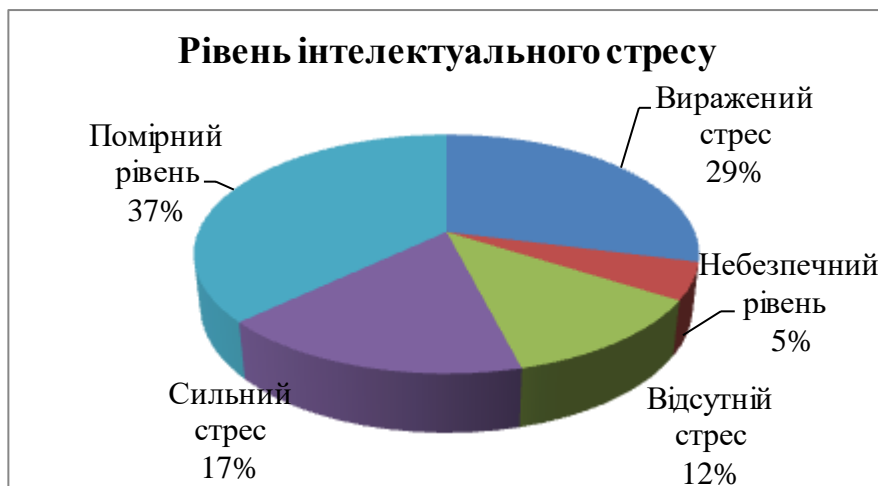
Дослідження психологічних чинників професійного стресу фахівців соціономічного профілю здійснювалось на базі Хмельницького національного університету. В психодіагностичному дослідженні взяли участь 42 фахівці соціономічного профілю.

Для дослідження нами була підібрана методика «Комплексної оцінки рівнів стресу» (за Ю. Щербатих), яка дозволила нам діагностувати такі види стресів: інтелектуальний, поведінковий, емоційний, фізіологічний та визначити їх рівні (відсутній, помірний, виражений, сильний, небезпечний).

Показниками інтелектуального стресу визначено: погане розуміння та адаптація до нової інформації; інтелектуальна пасивність та труднощі в оволодінні велеткою кількістю нової інформації; переважання негативних думок на негативній проблемі; погана концентрація уваги та низькі показники пам'яті; регулярні помилки та складність при виконанні поставлених професійних завдань; надмірна акумуляція інформаційних потоків; інтелектуальна втома пов'язана з великим обсягом професійних завдань.

Результати дослідження інтелектуального рівня стресу подані на рисунку 1.

Рис.1. Рівень інтелектуального стресу

Досліджуючи інтелектуальний рівень стресу, ми отримали такі результати: у 12% він відсутній, також у 37% помірно виражений, у 29% – виражений рівень, 17% – сильний стресовий стан та у 5% – небезпечний рівень інтелектуального стресу.

Показниками поведінкового стресу визначено: недотримання та порушення норм, принципів, правил поведінки у колективі; деструктивна конфліктна поведінка з колегами та керівництвом; порушення режиму робочого дня; низька якість продуктивності виконаних професійних завдань та діяльності; форми прояву появи шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю та медикаментів).

Результати дослідження поведінкового рівня стресу подані на рис. 2.

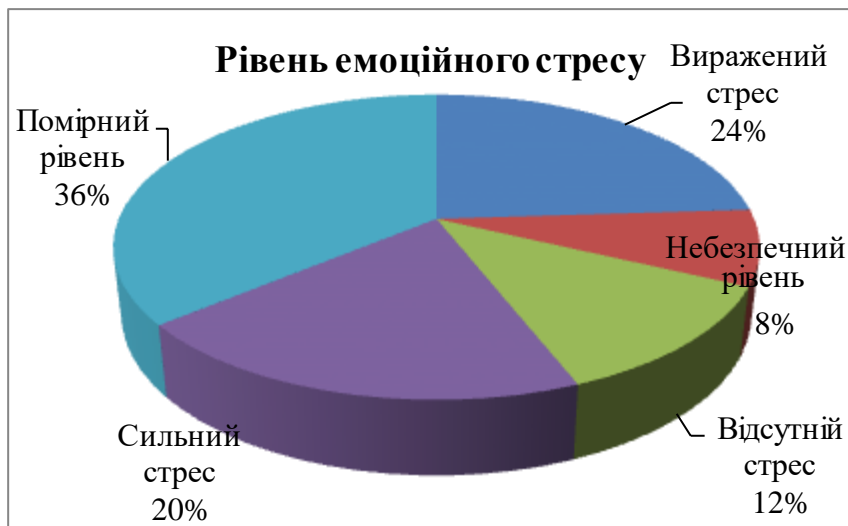
Рис.2. Рівень поведінкового стресу

Досліджуючи поведінковий рівень стресу, ми отримали такі результати: відсутній стрес – 12%, помірний рівень – 38%, виражений стрес – 26%, сильний стрес – 18% та небезпечний рівень стресу у 6%.

Показниками емоційного стресу визначено: низький рівень емоційного інтелекту; несприйняття власних емоцій та емоцій інших колег; емоційна ригідність та демонстративність; низький рівень керування власними негативними емоціями та прояви агресії; заниження самооцінки та почуття образи на колег.

Результати емоційного рівня стресу, подані на рисунку 3.

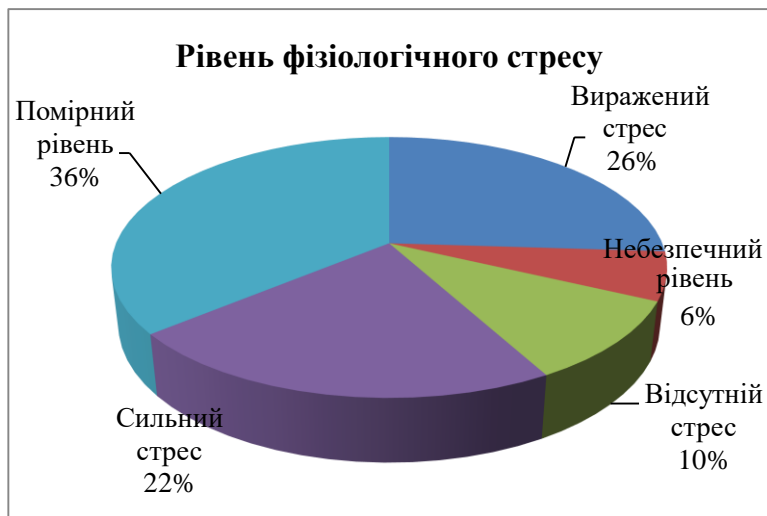
Рис.3. Рівень емоційного стресу

Досліджуючи емоційний рівень стресу визначено такі результати: відсутній стрес у 12%, помірний рівень – 36%, виражений стрес – 24%, сильний стрес – 20% та небезпечний рівень у 8%.

Показниками фізіологічного стресу визначено: втрата ресурсу, енергії людини; хронічні перетоми та недосипання; регулярні болі та м'язова напруга; зміна показників температури тіла на протязі дня; розширення зіниць та часті сльозотечі; частота дихання та пітливості; алергічні реакції та дерматити; швидкий перебіг зміни ваги тіла; спад імунітету та повернення до частих захворювань.

Результати фізіологічного рівня стресу, подані на рисунку 4.

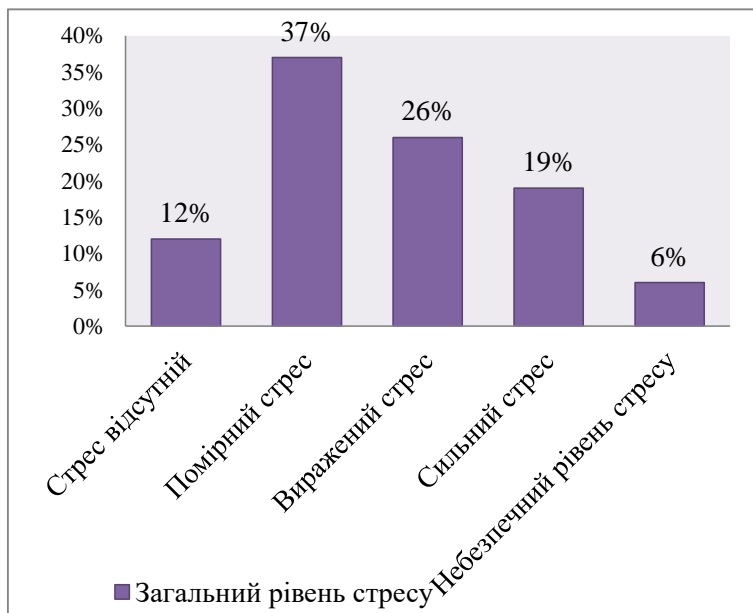
Рис.4. Рівень фізіологічного стресу

Фізіологічні симптоми стресу відсутні у 10%, на помірному рівні – 36%, виражені у 26%, сильний стрес – 22%, небезпечний рівень у 6%.

Комплексна методика рівнів стресу дозволила нам психодіагностувати такі рівні та види стресів, як: інтелектуальний рівень стресу, поведінковий рівень стресу, емоційний рівень стресу, фізіологічний рівень стресу.

Комплексне дослідження оцінки рівнів стресу подано на рисунку 5.

Рис.5. Результати «Комплексна оцінка рівнів стресу»

У результаті нашого дослідження за методикою «Комплексна оцінка рівнів стресу», ми визначили, що стрес відсутній у 12% респондентів, такі показники дозволяють констатувати, що виявлених нами респондентів розвинутий інтелектуальний, емоційний, комунікативний потенціали та розвинутий оптимальний рівень адаптації до стресової ситуації й здатність до управління нею. У 37% - помірний рівень стресу, який можна подолати при несуттєвих змінах у розподілі свого робочого часу та плануванні свого дозвілля та відпочинку, пошуку відповідних альтернатив для зміни власного здорового способу життя. У 26% опитуваних

спостерігається виражений стрес, що проявляється у нестійкості інтелектуальної, емоційної, мотиваційної та фізіологічної сферах, що в свою чергу, потребує застосування комплексу методів профілактики та подолання стресу у професійній діяльності. Для 19% респондентів визначено сильний стресовий стан, для подолання якого рекомендовано звернутись за допомогою до психологів та розробити комплекс заходів щодо профілактики та запобіганню професійного вигорання фахівців соціономічного профілю. За дослідженнями комплексної оцінки рівнів стресу, визначено небезпечний рівень стресу у 6% опитуваних, що означає низький рівень керування стресовою ситуацією та виснаження психоенергетичних ресурсів у фахівців соціономічного профілю на всіх рівнях: інтелектуальному, емоційному, поведінковому, фізіологічному, що в свою чергу, потребує негайної психокорекційної роботи на всіх рівнях: (психодіагностичному, психоконсультаційному та психокорекційному).

Висновки. Таким чином, отримані результати дослідження комплексної оцінки рівнів стресу, свідчать про те, що на розвиток професійного стресу фахівців соціономічного профілю впливають психологічні чинники такі, як: інтелектуальні (негативні думки, низький рівень концентрації уваги та показників пам'яті, ускладнення у прийнятті рішень; часті помилки при виконанні завдань); поведінкові (деструктивна поведінка, хронічна нестача робочого часу, низька якість та продуктивність професійної діяльності, наявність шкідливих звичок); емоційні (високий рівень тривожності та почуття самотності, низький рівень самооцінки); фізіологічні (нервово-м'язове перенапруження, збільшення та зменшення ваги тіла, зниження імунітету та прояви частих захворювань).

Список використаних джерел:

1. Зайчикова Т. В. Профілактика та подолання стресів як умова підтримки психологічного здоров'я працівників організацій. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. 2008. № 3(24). С. 135–137.
2. Марковець О. Л. Психологічні особливості професійного стресу та попередження його виникнення у майбутніх вчителів: автореф. дис. ... канд. психол. наук. К., 2005. 16 с.
3. Циганчук Т. В. Підвищення стресостійкості у студентів ВНЗ. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. №8. С. 18-29.

§ 4.7 САМОРЕГУЛЯЦІЯ СТУДЕНТІВ ЯК НЕОБХІДНА НАВИЧКА 21 СТОЛІТТЯ: ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ (Куліш І.М., Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Корольок Г.О., Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Вступ. Сьогодні для успішного навчання, праці та життя у сучасному суспільстві все більш необхідними навичками стають гнучкість та адаптованість. Стрімкі зміни інформаційних та комунікаційних технологій спонукають всіх швидко адаптуватися до нових способів комунікації. Швидка зміна працевлаштування, професій та посад вимагають саморегуляції та ініціативи. Така ситуація зумовлює певні зміни у підходах до освітнього процесу, який має спонукати студентів планувати та контролювати своє навчання, брати на себе відповідальність за своє навчання та свою роботу, орієнтуватися на навчання протягом життя та постійний професійний розвиток. Створюючи сприятливі умови для розвитку цих навичок студентів, педагоги повинні спрямовувати студентів та надавати їм допомогу таким чином, щоб піднімати відповідальність самих студентів за своє власне навчання.

Організація Об'єднаних Націй розглядає освіту, як єдиний найважливіший фактор, який сприяє продуктивному та відповідальному життю молодих людей [1]. Згідно з дослідженнями, проведеними університетами Гарварду та Стенфорду лише 15% успіху в кар'єрі забезпечується професійними або технічними навичками, 85% успіху залежать від соціальних навичок. Тобто, хоча соціальним навичкам не надають належної уваги, саме вони створюють або руйнують професійну кар'єру (Peggy Klaus) [2]. Освіта,

орієнтована на життєво необхідні навички, визнається як сучасна методологія, яка зосереджується на різноманітних аспектах розвитку молоді та її потребах, що відображено у низці документів ООН, а саме, у *World Youth Report (2003)*, *World Program for Human Rights Education (2004)*, *UN Decade on Education for Sustainable Development (2005)*, *the World Development Report (2007)*, тощо. Очікувані навчальні результати охоплюють комбінацію знань, цінностей, ставлень та навичок з особливою увагою саме до тих навичок, які стосуються критичного мислення, вирішення проблем, саморегуляції, спілкування, міжособистісних навичок, які належать до процесу соціалізації [1].

Особливості суспільства 21 століття зумовлюють певні навички та уміння, які необхідно набути майбутнім фахівцям, щоб бути успішними професіоналами на сучасному етапі розвитку суспільства. Ці навички відрізняються від традиційних академічних навичок, які в першу чергу зводилися до змісту знань [3]. Навички 21 століття ґрунтуються на передумові, що ефективне навчання або поглиблене навчання передбачає, що на основі набутих ключових ґрунтовних академічних знань розвиваються навички навчання та навички мислення вищого порядку [3]. Однією з навичок 21 століття вважається навичка саморегуляції.

Поняття саморегуляції розглядається психологами як процес, за допомогою якого людина контролює або спрямовує свої думки, емоції та дії, щоб досягти поставлених цілей. Психологічний словник Американської Психологічної Асоціації (АПА) визначає це поняття як контроль поведінки за допомогою використання само-моніторингу, само-оцінки та само-посилення [4]. Дослідження показують, що навичка саморегуляції є необхідною для надійного емоційного благополуччя [5]. Стосовно поведінки, саморегуляція – це

здатність людини діяти в її довгострокових інтересах, які узгоджуються з її найглибшими цінностями [5]. Стосовно емоцій, саморегуляцію розглядають як здатність людини заспокоювати та підбадьорювати себе [5]. Згідно з теорією саморегуляції, поведінка керується мотиваційною системою постановки цілей, розробки стратегій для їх досягнення, оцінюванням прогресу та відповідним переглядом цілей та дій [6].

Слід зазначити, що саморегуляція є також сферою досліджень педагогіки. Дослідники розглядають взаємозв'язок таких понять як самоконтроль, самокерування, самоспостереження, навчання, соціальна поведінка, само-моніторинг [7] та приходять до висновку, що дослідження зворотного зв'язку та дослідження саморегульованого навчання повинні бути тісно пов'язані між собою і потребують подальших досліджень в обох сферах [8].

Поняття «саморегульоване навчання» дослідники відносять до здатності людини розуміти та контролювати своє навчальне середовище. До здатності саморегуляції науковці включають постановку мети, само-моніторинг, самонавчання та само-підсилення (Harris & Graham, 1999; Schraw, Crippen, & Hartley, 2006; Shunk, 1996).

Виклад основного матеріалу. Використання «саморегуляції» в контексті сучасного суспільства охоплює соціальну сторону цього поняття. Завданнями освітян стають створення умов для формування та розвитку саморегуляції студентів, здатності брати відповідальність на своє навчання (а в подальшому, за свою роботу і життя), співпраця зі студентами, направляючи їх та надаючи можливості таким чином, щоб допомогти їм брати на себе все більшу відповідальність за власне навчання [9].

Освітній проект «Інноваційне викладання та навчання» [9] пропонує важливі ідеї для планування навчальної діяльності таким

чином, що вона сприяла формуванню та розвитку саморегуляції студентів. Ці ідеї базуються на відповіді на запитання чи навчальна діяльність є довготривалою та чи студенти планують і оцінюють свою власну роботу та переглядають її на основі зворотного зв'язку. В освітньому проекті [9] зазначено, що навчальна діяльність має презентувати чіткі навчальні цілі та критерії успіху, які могли б бути використані студентами для планування та моніторингу своєї власної роботи. Педагоги можуть сприяти розвитку навичок саморегулювання студентів, надаючи їм можливість працювати у групах та вирішувати, хто і що буде виконувати та протягом якого часу, а також діяти на основі зворотного зв'язку, щоб покращити роботу до її підсумкового етапу.

Освітній проект [9] роз'яснює основні важливі ідеї щодо саморегуляції, а саме, що навчальна діяльність вважається довготривалою, якщо студенти працюють над нею суттєвий період часу, оскільки це факт є передумовою для можливості розвитку саморегуляції студентів. Критерії успіху визначаються в проекті як фактори, які визначають чи були досягнені навчальні цілі та чи вони забезпечили показники прогресу та успіху студентів у цій навчальній діяльності. Тому, якщо студенти заздалегідь (до виконання певної навчальної діяльності) отримують навчальні цілі та пов'язані з ними критерії успіху, вони матимуть можливість побачити свій прогрес та оцінити якість виконання своєї власної роботи. При цьому, навчальні цілі та пов'язані з ними критерії успіху можуть бути забезпечені як педагогами, так і запропоновані й обговорені студентами з метою формування відповідальності за навчальну діяльність. Розуміння цих факторів на початку формування саморегуляції студентів.

На думку методистів проекту [9] планування студентами своєї власної роботи може вирішувати наступні питання: як

планувати (студенти можуть розбивати складне завдання на декілька простих завдань або обирати прийоми виконання, тощо), коли планувати (студенти створюють графік своєї роботи та планують терміни виконання), хто виконуватиме завдання (студенти вирішують, як вони розділять обов'язки між собою), де планувати (студенти вирішують які частини роботи виконуються в межах чи поза межами навчального закладу чи навчального часу).

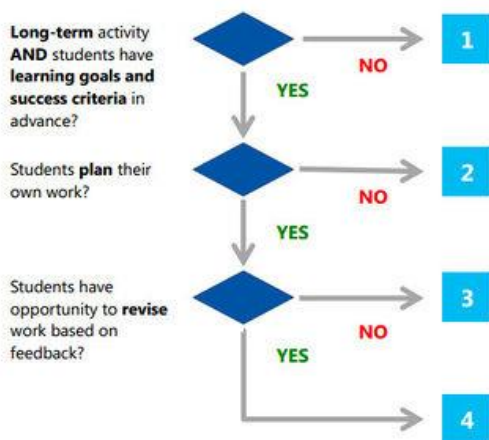
Таким чином, якщо завдання є довготривалим, але студентам надаються детальні інструкції та терміни або студенти лише приймають рішення стосовно незначних аспектів завдання, вони не мають можливості планувати свою власну роботу. Методисти також зазначають важливим аспектом формування та розвитку саморегуляції студентів можливість перегляду своєї роботи, що надає можливість побачити та порівняти стан виконання завдання та заплановані цілі та усвідомити свій прогрес.

Проект «Інноваційне викладання та навчання» пропонує візуальну ідею співпраці у вигляді дерева рішення (Рис.1) [9]:

Self-Regulation: Decision Steps

Рис.1. Дерево рішення саморегуляції за проектом «Інноваційне викладання та навчання» [9].

Як зазначено в проекті, не кожне завдання в навчальному процесі включатиме всі рівні саморегуляції студентів, проте варто включати навчальний досвід всіх рівнів протягом

періоду навчання. Згідно проекту, дерево рішення може бути представлене у формі рубрик, зазначаючи код та критерії:

- 1 – навчальна діяльність не є довготривалою;
- 2 – навчальна діяльність є довготривалою, студенти попередньо мають навчальні цілі та критерії успіху, але вони не планують свою роботу;
- 3 – навчальна діяльність є довготривалою, студенти попередньо мають навчальні цілі та критерії успіху, вони планують свою роботу, але не мають можливості переглянути свою роботу на основі зворотного зв'язку;
- 4 – навчальна діяльність є довготривалою, студенти попередньо мають навчальні цілі та критерії успіху, вони планують свою роботу і мають можливості переглянути свою роботу на основі зворотного зв'язку [9].

Оскільки, дослідження кожної навички охоплює два види рубрик: рубрика планування навчання та рубрика роботи студента, ми з'ясовували ставлення науково-викладацького складу університету до застосування у навчальному процесі форм та методів роботи, які сприяли б формуванню та розвитку такої соціальної навички, як саморегуляція, та ставлення студентів до форм та методів роботи, які сприяють формуванню та розвитку саморегуляції.

У вивченні думки викладачів та студентів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького нас цікавили наступні питання: наявність довготривалих видів діяльності в освітньому процесі, презентація цілей навчання до виконання навчальної діяльності, презентація критеріїв успіху студентів до виконання навчальної діяльності, можливість студентів працювати у групах, можливість студентів самим вирішувати обов'язки у групі та терміни виконання навчальної діяльності, можливість перегляду проміжних результатів

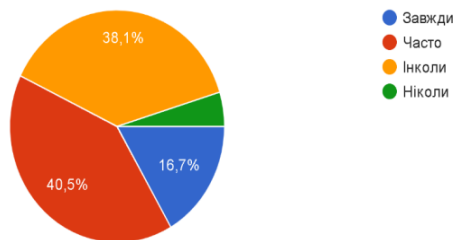

навчальної діяльності, різні варіанти ефективності досягнення навчальних цілей стосовно ролі викладача та студентів у цьому процесі, необхідність сприяння формуванню та розвитку навички саморегуляції в освітньому процесі, В опитуванні брали участь 42 викладача різних дисциплін та 119 студентів різних освітніх програм Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Вивчення думки викладачів показало, що 40.5% викладачів часто використовують довготривалі види навчальної діяльності студентів; майже така ж кількість викладачів робить це інколи (38.1%), невеликий відсоток викладачів завжди використовує довготривалі види діяльності (16.7%) та незначний відсоток (4,8%) викладачів ніколи не використовують довготривалі види діяльності (Рис.2.)

1. Чи використовуєте Ви у навчальному процесі види діяльності студентів, які є довготривалими, тобто, займають значний період часу (від декількох тижнів (уроків) і більше)?
42 відповіді

Рис.2. Використання довготривалих видів навчальної діяльності студентів

Слід зауважити, що значна частина викладачів (69%) завжди презентують студентам чіткі навчальні цілі до початку навчальної діяльності, 21.4% викладачів роблять це часто, при

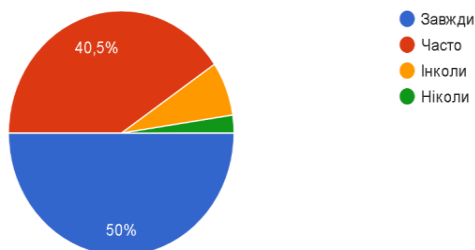

цьому не виявилось викладачів, які б не презентувати навчальні цілі до початку діяльності. Стосовно презентації критеріїв успіху студентів до початку навчальної діяльності, половина викладачів робить це завжди, 40,5% - часто, 7,1% - інколи, 2,4% - ніколи. Тобто, у сумі, ми можемо стверджувати, що частіше чи рідше, проте у 90% випадків, студентам повідомляють критерії успіху у навчальній діяльності (Рис.3).

3. Чи визначаєте Ви критерії успіху студентів у цій діяльності, презентуючи їх до початку виконання цієї діяльності?

42 відповіді

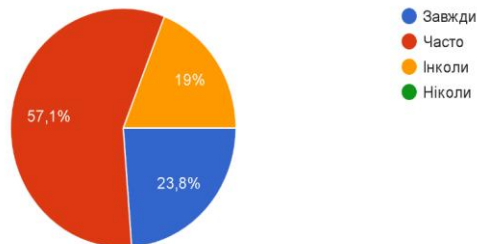
Рис. 3. Презентація критеріїв успіху студентів до початку навчальної діяльності.

Вивчення думки викладачів показує, що студенти завжди мають можливість працювати у групі, з різною частотністю групової роботи: часто – 51.7%, завжди – 23.8%, інколи – 19%. (Рис.4).

4. Як часто Ви надаєте студентам можливість працювати у групах?
42 відповіді

Рис.4. *Можливість для студентів працювати у групах.*

Вивчення думки викладачів щодо надання самостійності студентам стосовно обов'язків у групі та термінів виконання навчальної діяльності свідчить, що студенти мають таку можливість: часто – 45,2%, інколи – 28,6%, завжди – 26.2%, оскільки відсутня негативна відповідь на це запитання.

Слід зауважити, що значний відсоток викладачів (71,4%) завжди надають можливість студентам переглядати проміжні результати навчальної діяльності до підведення остаточних підсумків. Незначні відсотки викладачів (16.7% та 11.9%) роблять це часто та інколи, відповідно, за відсутності негативної відповіді викладачів на це запитання (Рис.5).

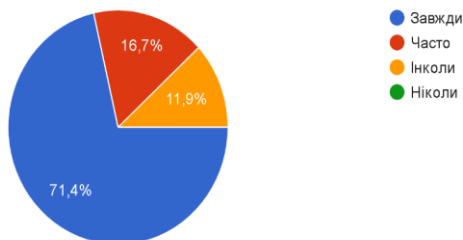

6. Чи надасте Ви можливість студентам переглядати проміжні результати своєї навчальної діяльності (до підведення остаточних підсумків)?

42 відповіді

Рис.5. Можливість студентів переглядати проміжні результати

Зазначаємо, що більше половини викладачів (59.5%) вважають, що більш ефективний варіант досягнення навчальних цілей є обговорення цілей на критеріїв успіху студентами разом з викладачем. Для порівняння думки студентів з цього питання, ще вищий відсоток студентів (75.6%) вважають цей варіант більш ефективним. В той же час, 35.7% викладачів розглядають як більш ефективний варіант, коли викладач забезпечує студентів навчальними цілями та пов'язаними критеріями успіху до початку виконання навчальної діяльності. Для порівняння думки студентів, 22.7% студентів розглядають цей варіант як більш ефективний. Незначний відсоток викладачів (4.8%) розглядає інші ефективні варіанти досягнення навчальних цілей.

Варто зазначити майже одноголосну думку викладачів стосовно необхідності сприяти формуванню та розвитку навички саморегуляції студентів під час навчання (97.6%), що свідчить про усвідомлення викладачами важливості цієї

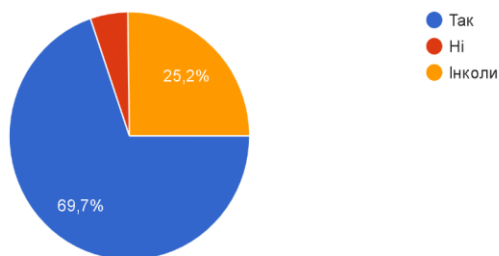

соціальної навички у подальшому професійному житті майбутніх фахівців.

Якщо порівняти думку викладачів і думку студентів стосовно застосування довготривалих видів навчальної діяльності, то вони майже співпадають, і стосовно позитивних відповідей, і стосовно незначного відсотка негативних відповідей на це запитання.

Слід зауважити, що опитування студентів показує, що більшість студентів (69,7%) знають чіткі навчальні цілі до виконання певної навчальної діяльності, проте 5% не знають, а 25,2% студентів не завжди знають чіткі цілі до виконання навчальної діяльності (Рис.6).

2. Чи знаєте Ви чіткі навчальні цілі до виконання певної навчальної діяльності?
119 відповідей

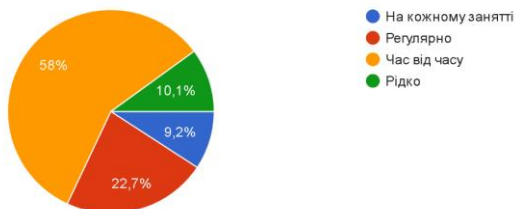
Рис.6. Знання студентами чітких навчальних цілей до виконання певної навчальної діяльності

Подібні результати показало опитування студентів щодо ознайомлення з критеріями успіху в цій діяльності до початку її виконання. Стосовно частотності роботи у групах, понад половину студентів (58%) мають таку можливість час від часу, 22,7% - регулярно, 10,1% - зрідка, а 9,2% студентів працюють у групах на кожному занятті (Рис.7).

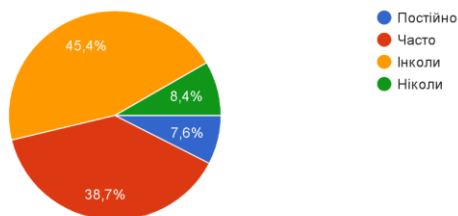
4. Як часто Ви маєте можливість працювати у групах?
119 відповідей

Рис.7. Частотність роботи студентів у групах

При цьому, 45,4% студентів інколи вирішують самі, хто за що відповідає у групі при виконанні завдання та терміни виконання певної навчальної діяльності, 38,7% - роблять це часто, 7,6% - постійно, при цьому, 8,4% студентів вважають, що вони ніколи самі не вирішують (Рис.8).

5. Як часто Ви маєте можливість вирішувати самим, хто за що відповідає у групі при виконанні завдання, та терміни виконання певної навчальної діяльності?
119 відповідей

Рис.8. Частотність самостійності у вирішенні розподілу обов'язків у групі та термінів виконання навчальної діяльності

Варто зазначити, що більшість студентів (70,6%) мають можливість переглядати проміжні результати своєї діяльності до підведення остаточних підсумків; 21,8% студентів інколи

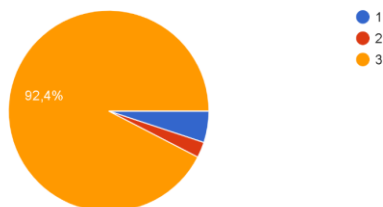

мають таку можливість, при цьому 7.6% студентів вважають, що такої можливості не мають.

Опитування показало, що переважна більшість студентів (92.4%) вважають, що відповідальність за планування та здійснення навчальної діяльності несуть викладачі і студенти разом (Рис. 9).

8. Чи вважаєте Ви, що відповідальність за планування та здійснення навчальної діяльності несуть 1) викладачі, 2) студенти чи 3) викладачі і студенти разом?

119 відповідей

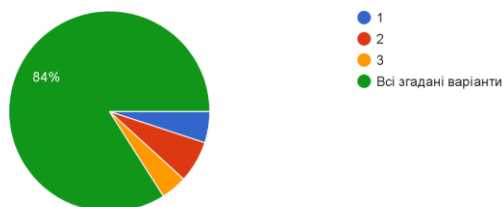

Рис.9. Відповідальність за планування та здійснення навчальної діяльності

Також переважна більшість студентів (84%) переконані, що навичка саморегуляції є необхідною і у навчальному процесі, і в професійній діяльності, і в особистому житті (Рис. 10).

9. Чи вважаєте Ви, що навичка саморегуляції є необхідною навичкою у 1) навчанні, 2) професійній діяльності, 3) в особистому житті?

119 відповідей

Рис.10. Необхідність навички саморегуляції

Таким чином, вивчення думки викладачів та студентів Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького стосовно значення навички саморегуляції та умов її розвитку в освітньому процесі; аналіз навчальної діяльності студентів, спрямованої на розвиток навички саморегуляції згідно рубрик проекту «Інноваційне викладання та навчання» та досвіду роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького показали, що більшість викладачів університету викладачів використовують довготривалі види навчальної діяльності студентів з різною частотністю, при цьому, у більшості випадків викладачі презентують студентам чіткі навчальні цілі та критерії успіху у певній діяльності до початку цієї навчальної діяльності.

Крім цього, з різною регулярністю, але викладачі надають студентам можливість самостійно вирішувати обов'язки у групі та терміни виконання навчальної діяльності, а також переглядати проміжні результати навчальної діяльності до підведення остаточних підсумків. Думки викладачів та студентів не різняться критично і щодо більш ефективного варіанту досягнення навчальних цілей, а саме, обговорення цілей на критеріїв успіху студентами разом з викладачем. Хоча, відсоток студентів, які так вважають, дещо більший, ніж викладачів, що може свідчити про бажання студентів брати активну участь у плануванні освітнього процесу.

Розглянемо можливості навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» стосовно формування та розвитку соціальної навички саморегуляції студентів спеціальності «Спортивна фізіологія та реабілітація». Аналіз видів навчальної діяльності, спрямованих на розвиток навички саморегуляції студентів, при вивченні іноземної мови професійного спрямування

дозволив розробити та розподілити деякі форми та види навчання відповідно до рубрик, запропонованих проектом «Інноваційне викладання та навчання» [9].

Ми розробили навчальні діяльності для студентів спеціальності «Спортивна фізіологія та реабілітація» (дисципліна – «Іноземна мова професійного спрямування», тема – “Exercise Physiology”) та визначили їх код відповідно до рубрик саморегуляції (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Види навчальної діяльності, спрямовані на формування та розвиток саморегуляції студентів

Види навчальної діяльності	Завдання	Характеристика відповідно до рубрик
English proverbs about health	<i>Read</i> proverbs and <i>think</i> about their equivalents in your native language; <i>read</i> the beginning and <i>think</i> about the end of the proverb; <i>explain</i> the meaning of the proverbs; <i>choose</i> the proverb you like most and <i>explain</i> why. <i>Find</i> other proverbs about health in English, <i>present</i> them to your groupmates and <i>ask</i> them to <i>translate</i> the proverbs or <i>find</i> equivalents.	1 – навчальна діяльність не є довготривалою;
Presentation “Exercise Physiology: Meaning, Definition, Effects, Benefits”	<i>Make</i> your presentations <i>answering</i> the following questions: What is Exercise Physiology? What is the aim of Exercise Physiology? What are the effects of Exercise Physiology? <i>Present</i> it for your groupmates. <i>Determine</i> and <i>present</i> all the benefits of Exercise Physiology.	2 – навчальна діяльність є довготривалою, студенти попередньо мають навчальні цілі та критерії успіху, але вони не планують свою роботу;

Group Presentation “Types of Physical Exercises”	<i>Make</i> group presentation, find features and differences of exercises, and <i>present</i> them for your groupmates. <i>Show</i> examples of different types of exercises in various sports.	3 – навчальна діяльність є довготривалою, студенти попередньо мають навчальні цілі та критерії успіху, вони планують свою роботу, але не мають можливості переглянути свою роботу на основі зворотного зв'язку;
Group Presentations “Types of Physical Exercises”	<i>Divide</i> into three groups and <i>choose</i> a presentation (Flexibility Exercises / Aerobic Exercises / Anaerobic Exercises) for your group. <i>Make</i> your presentation and present it for other groups for discussion. <i>Show</i> your presentations for the first-year students at their English lesson.	4 - навчальна діяльність є довготривалою, студенти попередньо мають навчальні цілі та критерії успіху, вони планують свою роботу і мають можливість переглянути свою роботу на основі зворотного зв'язку

Отже, не кожне завдання в навчальному процесі включає всі рівні саморегуляції студентів, проте навчальний досвід всіх рівнів має місце протягом освітнього процесу в цілому.

Висновки. Таким чином, інноваційні підходи у викладанні та навчанні полягають у перегляді навчальних програм з метою формування та розвитку навичок 21 століття, в той час як інноваційна практика викладання передбачає освітній процес на основі співпраці та збагаченні видів навчальної діяльності студентів, які мають практичний характер. Швидкий прогрес у інформаційно-комунікаційних технологіях викликають потребу швидко адаптуватися до змін, щоб бути успішним у сучасному суспільстві.

Однією з необхідних навичок у таких обставинах є саморегуляція. Викладачі закладів вищої освіти повинні працювати зі студентами, спрямовуючи їх на планування свого навчання та допомагаючи їм брати на себе відповідальність як за навчання, так і роботу й проживання у сучасному суспільстві у подальшому житті. Вивчення думки викладачів та студентів стосовно необхідності розвитку навички саморегуляції та можливостей освітнього процесу не різняться критично стосовно більшості питань, хоча, опитування викладачів і студентів показало, що бажання студентів брати активну участь у плануванні освітнього процесу навіть більша, ніж передбачають викладачі.

Аналіз видів навчальної діяльності, спрямованих на розвиток навички саморегуляції студентів, при вивченні іноземної мови професійного спрямування дозволив показати, що ця дисципліна має значний потенціал щодо розвитку навички саморегуляції студентів, оскільки розроблені нами види навчальної діяльності відповідають характеристикам відповідно до рубрик освітнього проекту «Інноваційне викладання та навчання».

Метою наших подальших досліджень вважаємо розгляд можливостей іноземної мови професійного спрямування стосовно формування та розвитку інших навичок 21 століття.

Список використаних джерел:

1. United Nations - World Youth Report (2003) [Retrieved from: <https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/ch01.pdf>].
2. Klaus P., Rohman J.M., Hamaker M.T.L. (2007) The hard truth about soft skills. Psychology. Semantic Scholar. [Retrieved from: http://www.r-5.org/files/books/ethology/corporate/behaviour/Peggy_Klaus-The_Hard_Truth_About_Soft_Skills-EN.pdf].

3. Куліш І.М., Королюк Г.О. До проблеми вивчення іноземної мови професійного спрямування як важливої складової професійної підготовки фахівця. / І.М. Куліш, Г.О. Королюк // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – № 1. 2019. – Черкаси, 2019. – С. 55-61. In Ukrainian.

4. American Psychological Association (APA) Dictionary of Psychology [Retrieved from: <https://dictionary.apa.org/self-regulation>].

5. Stosny, S. (2016). Soar Above: How to Use the Most Profound Part of Your Brain Under Any Kind of Stress. [Retrieved from: <https://www.amazon.com/Soar-Above-Profound-Brain-Stress-ebook/dp/B014FQX790?asin>].

6. Baumeister, R. F., Schmeichel, B. J., & Vohs, K. D. (2007). Self-regulation and the executive function: The self as controlling agent. In A. W. Kruglanski & E. T. Higgins (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (pp. 516–539). The Guilford Press.

7. Burman, J.T., Green, C.D., Shanker S. (2015). On the Meanings of Self-Regulation: Digital Humanities in Service of Conceptual Clarity. *Child Development*. 86(5):1507-21. doi: 10.1111/cdev.12395. E-pub., 2015, July, 31. [Retrieved from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26234744/>].

8. Butler D.L., Winne P.H. (1995). Feedback and Self-Regulated Learning: A Theoretical Synthesis. *SAGE Journals*. [Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/00346543065003245>].

9. The Partnership for 21st Century Skill (2012). Framework for 21st Century Learning, retrieved January 2017, from 21st Century Learning Design - ITL Research. [Retrieved from: <https://education.microsoft.com/GetTrained/ITL-Research>].

§ 4.8 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ (Пахальчук Н.О., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Грошовенко О.П., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Колеснік К.А., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Вступ. Турбота про здоров'я дитини, необхідність формування в неї мотивації до здорового способу життя відбито в багатьох офіційних документах та програмах, де окреслено обов'язки держави щодо піклування, збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління, забезпечення їхнього психофізичного розвитку. Так, у Рекомендаціях Ради ЄС про підходи до змішаного навчання для якісної та інклюзивної початкової та середньої освіти від 29 листопада 2021 року визначено: «Пандемія посилила тривалу турботу про фізичне, психічне та емоційне благополуччя дітей та молоді. Усі діти та молоді люди повинні отримувати підтримку, щоб вести здоровий та активний спосіб життя, заохочувати позитивні звички протягом усього життя, а також мати можливість брати участь у різних видах спорту та інших фізичних вправ, які покращують рухові навички та підвищують психічне та емоційне благополуччя» [1].

Виклад основного матеріалу. Наведемо особливості організації фізкультурно-оздоровчої діяльності в країнах Європи. Так, раунд активності проекту «Пульс і сила» (Швеція) складається з дванадцяти знаків із різнобічним тренуванням на трьох різних рівнях, пристосованих як для дорослих, так і для дітей. Вздовж електричних світлових стежок встановлено таблички з інструкціями, що описують особливості виконання різних фізичних вправ. Також можна

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

відсканувати QR-код на табличках та переглянути відео з виконанням запропонованих фізичних вправ. Знаки також містять дослідження та цікаві факти про тіло та мозок (рис. 1).

Рис. 1. Приклад знаків проекту «Пульс і сила».

Організація «Friluftsförbundet» [2] – найбільша шведська громадська організація, яка влаштовує різноманітні заходи на свіжому повітрі з 1892 року. Дітям та дорослим пропонуються «Щоденні прогулянки на лижах», «Тренування на снігоступах», «Недільні прогулянки», «Прогулянка в темряві по відкритій місцевості», «Сімейний похід до природного заповідника», «Совина ніч», «Природний кемпінг», «Піші прогулянки та спостереження за птахами» тощо. Восени та навесні також влаштовуються чайові прогулянки (природні стежки активності). Прогулянка приблизно 4 км, вздовж якої розставлені запитання та завдання (рис. 2).

Рис. 2. Чайові прогулянки.

Xrundan [3] – це цифрова прогулянка, яку можна зробити за допомогою мобільного. Запитання доступні як текстові, графічні, аудіо- та відеозапитання. Щотижня з'являються нові запитання, змагатися можна проти рідних, друзів та колег. Ваш результат представляється відразу після раунду, і ви також можете побачити своє розташування за тиждень (рис. 3).

Рис. 3. Цифрові підказки до стежини активності.

Також у Швеції започатковано проєкт «Мій найкращий спортивний день» [4]. Ідея проєкту – збільшити частку фізичних навантажень у дітей з особливими потребами, надихнути їх на традиційні європейські види спорту та ігри. Діти з особливими потребами часто не можуть брати участь у

багатьох видах спорту через свої фізичні обмеження. Професійні експерти в країнах (Словенія, Португалія, Італія, Швеція та Туреччина) визначили та зібрали приклади, а також концепції в галузі інноваційних підходів для мотивації дітей з особливими потребами в спорті з метою збільшення їх участі в спортивних заходах. Проєкт забезпечує просуває та обмін традиційними європейськими національними видами спорту та іграми між партнерами проєкту та дозволяє їм залучати дітей з особливими потребами до спорту.

В 21 сторіччі збільшився час перебування дітей в інтернет-просторі та використання комп'ютерних ігор зокрема. Аналіз літератури виявив, що наразі йдуть активні пошуки залучення дітей до рухової активності на основі ігрової діяльності та комп'ютерних ігор.

Так, на платформі «Motion4kid» (Австрія) [5] підтримуються інноваційні проєкти з пропаганди фізичної активності та навчання дітей у віці від трьох до десяти років, спрямовані на покращення здоров'я, навчальних та соціальних навичок дошкільників та молодших школярів. Визначена платформа просуває інноваційні проєкти, які сприяють вдосконаленню освіти за допомогою фізичних вправ та вирішенню соціальних проблем, водночас зміцнюють цифрові навички дітей. На платформі «Motion4kid» проводяться стратегічні дослідження для підвищення ефективності, результативності та спрямованості впливу проєктів, що фінансуються.

Визначимо переможців проєктів «Motion4kid». Так, існують додатки для телефону, що сприяють активізації рухової активності дітей (<https://www.motion4kids.org/aktuell/news/artikel/20200919-wir-gratulieren-den-siegerprojekten-des-3-calls/>) Зокрема, додаток ZirkZack (автори – М.Кріннінгер, К.Ковачевич, Д.Еренрайх та ін.) включає вправи для різних форм руху: класичні циркові техніки (жонглювання, баланс, акробатика тощо), стрибки зі скакалкою,

футбольний фрістайл та хулахуп. Визначені рухові дії сприяють удосконаленню не тільки координації, але й витривалості, гнучкості та сили. В додатку представлені відео демонстрації рухів не дорослими, а дітьми. Якщо вправа-трюк була відпрацьована добре, то успіх можна записати у відео та завантажити в додаток.

Додаток «MovEvo4Kids» (автори – М.Оман, М.Канальц, Т.Брандауер, Й.Брандауер) презентує різноманітні відео рухів, пропонує взяти участь у рухливих іграх. З одного боку, діти вчатья осмислено використовувати нові засоби масової інформації, зберігаючи природну цікавість до руху. З іншого боку, за допомогою програми MovEvo4Kids освітяни мають простий у використанні набір інструментів із різноманітними ідеями для руху.

Додаток «Trixt+» (автори – О.Стріфлер, Дж.Фаузер, С.Вайс) – це цифровий тренувальний асистент із зображенням та голосом, який може виконувати спортивні програми, оптимізовані для дітей. Завдяки концепції міні-ігор дітям надається широкий спектр прикладів використання різних видів спорту, і таким чином вони збирають широкий спектр рухових вражень за допомогою гри.

Muuvit (Німеччина) [6] – це навчальна програма для зміцнення здоров'я учнів 1-6 класів. Вчителі використовують її для мотивації дітей до більшої фізичної активності, зміцнення згуртованості класів та ігрової передачі тем навчальної програми. Мувіт своїм принципом подорожей спонукає дітей шкільного віку до збільшення фізичного навантаження та в ігровій формі навчає шкільного програмового змісту. Після реєстрації класу діти отримують доступ до обраної онлайн-поїздки Муувіт електронною поштою та всі друковані матеріали (карта, карти руху, батьківська інформація, інструкції).

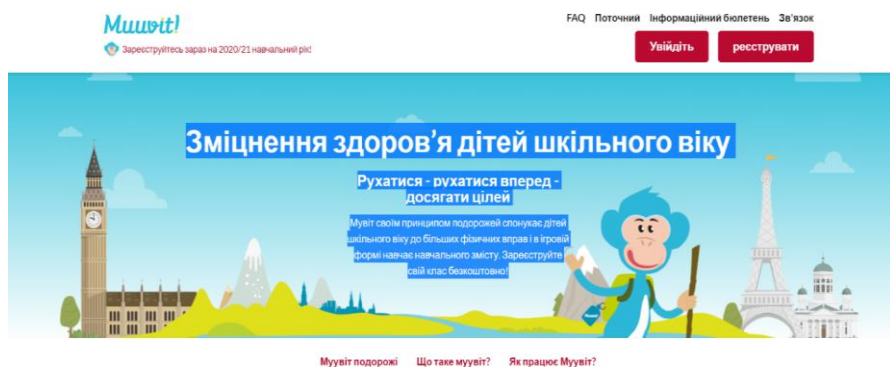
MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

Діти фіксують свої фізичні навантаження за допомогою програми «Шагомір Муувіт» (рис. 4-5). Кожен крок підраховується та завантажується на платформу пригод Muuvit. Це буде додано як до власних підсумків активності, так і до облікового запису класу. Важливий будь-який вид фізичної активності – на уроці, вдома з родиною чи будь-де.

Працюючи в команді, учні збільшують кількість кроків за рахунок свого класу. Досягаючи своїх цілей, вони відкривають нові напрямки та відкривають для себе безліч цікавої та захоплюючої інформації та змісту, нових завдань, заходів та вікторин. Зміст рухової діяльності відповідає повсякденному навчальному середовищу, торкаючись таких тем як географія, здоров'я, навколишнє середовище, мова, соціальне та емоційне навчання, культурне різноманіття та громадянство.

Діти пересуваються вдома, в класі або на дитячому майданчику і збирають для цього точки руху. Кожна дитина зазначає свої бали на своїй картці руху Муувіт. Набрані в команді бали виводять клас на віртуальну карту. Принцип подорожі спонукає дітей збирати очки руху.

Рис. 4. Інтерактивний сайт навчальної програми Muuvit.

Рис. 5. Віртуальна карта набраних балів.

На сайті «Зміни для життя» (Ghange 4 life, Англія) [7] запропоновані «10-хвилинні ігри на струшування» на основі фільмів та мультфільмів Дісней («Моана», «Тачки», «Король Лев», «Холодне серце», «Ральф», «Хоробра серцем», «Супер сімейка» тощо). Запропоновані рухливі ігри можна використовувати як у фізкультурно-оздоровчих заходах, так і під час самостійної рухової активності вдома.

Наведемо приклади гри на основі мультиплікаційного фільму «Красуня та Чудовисько»:

1. Виберіть 1 людину, яка буде грати роль чудовиська. Потім виберіть такий предмет, як дерев'яна ложка, який буде трояндою, покладіть його посередині.

2. Усі інші повинні спробувати взяти троянду, при цьому чудовисько не повинно до вас доторкнутись.

3. Якщо до вас доторкнулись, то ви стаєте ведучим. Якщо учаснику вдається взяти троянду, тоді виграє очко.

4. Той, хто набере найбільше балів за 10 хвилин, є переможцем.

Опис гри «Бій сніжної кулі Белль і звіра». Вказівка до гри: на засніжених ділянках величезного замку Белль і Звір ведуть грайливий бій сніжками.

Зміст:

1. Об'єднайтесь у 2 команди і візьміть повітряну кулю або м'який м'яч.

2. Беріть по черзі м'які м'ячі, щоб кидати в іншу команду.

3. Якщо ваш кидок когось торкнеться, ваша команда отримує очко.

4. Якщо вони зловлять м'яч, ваша команда втрачає очко.

5. Виграє та команда, яка набере найбільшу кількість очок за 10 хвилин.

Приклад гри на основі мультиплікаційного фільм «Звірополіс». Вказівка до гри: Нік Уайльд завжди потрапляє у складні ситуації. Якби вас загнали в кут, чи змогли б ви втекти, не попавшись? Особливості гри:

1. Виберіть одну людину, яка буде містером Фоксом, і станьте спиною до всіх, хто стоїть у черзі.

2. Усі запитують «скільки часу, містере Фокс?», а містер Фокс вигукує номер.

3. Кожен робить стільки кроків вперед. Містер Фокс продовжує йти, поки нарешті не відповість «Час Уайльда».

4. Всі тікають, поки містер Фокс ганяється за вами. Якщо вас спіймають, ви стаєте містером Фоксом.

Приклад гри на основі мультиплікаційного фільму «В пошуках Немо». Вказівка до гри: Дорі завжди рухається, трясеться і танцює, коли пливе в океані, але чи зможете ви завмерти, як статуя, коли музика припиниться?

Опис гри:

1. Виберіть одну людину, яка буде Дорі, і вона буде відповідати за музику. Усі інші рухаються.

2. Коли починається музика, усі інші починають танцювати і переходять під музику. Але пам'ятайте, як тільки музика припиняється – завмирайте!

3. Якщо ви останній, хто зупинився в русі, то ви маєте вийти з гри.

4. Продовжуйте рухатися, поки не залишиться лише 1 людина, а тоді настане її черга керувати музикою.

Приклад гри на основі мультиплікаційного фільму «Холодне серце». Опис гри «Анна заморозить»:

1. Знайдіть щось для відтворення музики та оберіть ді-джея.

2. Почніть танцювати і робіть найкращі рухи.

3. Коли ді-джей зупиняє музику, ви всі завмираєте.

4. Якщо ти не зупинишся, як тільки музика зупиниться, то ти повинен зробити 20 зіркових стрибків, щоб зігрітись і розтопити лід.

Приклад гри на основі мультиплікаційного фільму «Історія іграшок». Опис гри «Суперкубок База»:

1. Візьміть м'яч і станьте зі своїм другом.

2. На слово «вперед» партнер повинен тікати від ведучого вперед.

3. Ведучий рахує до 5 і кидає вперед м'яч у стилі американського футболу.

4. Партнер повинен зловити м'яч.

Приклад гри на основі мультиплікаційного фільму «Король лев». Опис гри «Король Лев»:

1. Для початку побудуйте свій шлях (умовну савану). Знайдіть 6 іграшок, подушок або капелюшків і розмістіть їх у ряд із 2 кроками між собою.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

2. З м'ячем у руках зробить великі випади вперед і піднесіть м'яч над головою. Поверніться у вихідне положення, а м'яч – до грудей. Зробіть декілька разів

3. Покладіть м'яч на підлогу й перевірте свою спритність, провівши м'яч між перешкодами.

4. Повторіть це стільки разів, скільки зможете протягом 10 хвилин, щоб розвинути свою витривалість.

Особливість представлення визначеної гри полягає в тому, що в мотиваційному ролику поєднуються фрагменти з мультфільму та приклади виконання вправи. Так, на рис. 6 представлений фрагмент знайомства Сімби з мешканцями Королівства та одразу подається приклад виконання вправи «випад вперед з винесенням м'яча вверх» з поясненням «підняття Сімби над головою».

Рис. 6. Приклад виконання першої частини вправи.

На рис. 7 представлений фрагмент подорожі Сімби та Нали через савану та запропоновано виконати вправу «ведення м'яча через перешкоди», запропоновано уявити, що ви допомагаєте головним героям пройти складний шлях.

Рис. 7. Приклад виконання другої частини вправи.

В Україні платформа «Дія» запустила освітній серіал для дітей «Діджитал-фізкультура для школярів за участі зірок спорту». Дітей навчають гімнастичним вправам та як використовувати смартфон для фізкультури. Мета серіалу – залучити школярів до занять спорту. Серіал пропонує дітям робити вправи, серед яких присідання та випади, планка, віджимання, біг на одному місці, йога, стрибки, прес, набивання м'яча та багато іншого. Заняття проводять гравці футбольного клубу «Шахтар» та збірної України. Загалом серіал складається з 12 серій, кожна з яких триває від 3 до 6 хвилин.

Висновки. Таким чином, у сучасному суспільстві особливої актуальності набуває проблема виховання здорової нації. Вона зумовлена стійкими тенденціями погіршення здоров'я молодого покоління та зниженням рівня фізичної підготовки. Численні спостереження свідчать, що в останні роки в більшості сучасних дошкільників та молодших школярів спостерігається дефіцит рухової активності упродовж дня. У зв'язку з цим постає проблема створення рухо-ігрового середовища для дітей.

Підтримуючи проекти, що дають дітям доступ до достатніх фізичних вправ та здорового способу життя в ігровій та розважальній формі, можна ефективно протидіяти тенденції до малорухомого образу життя. Отже, інноваційні цифрові технології повинні стати стимулом для того, щоб діти могли знову рухатися більше в реальному житті за допомогою цифрового світу.

Список використаних джерел:

1. Council recommendation of 29 November 2021 on blended learning approaches for high-quality and inclusive primary and secondary education. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021H1214%2801%29&qid=1641833169519#ntr12-C_2021504EN.01002101-E0012
2. Friluftsförbundet. URL: <https://www.friluftsförbundet.se/>
3. Xrundan. URL: <https://nassjo.se/uppleva-och-gora/gora/sport-fritid/sport-fritid/2019-11-29-xrundan---digital-tipspromenad.html>
4. Utgångar. URL: <https://mybestsportsday.com/sv/utgangar/>
5. Motion4kid. URL: <https://www.motion4kids.org/>
6. Muuvit. URL: <https://www.muuvit.com/>
7. Ghang 4 life. URL: <https://www.nhs.uk/10-minute-shake-up/shake-ups>

§ 4.9 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ І ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ УКРАЇНИ (XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ) (Радзієвська І.В., Черкаська медична академія)

Вступ. Виконання стратегічних завдань, що ставить держава до галузі охорони здоров'я, вимагає сучасного рівня теоретичної і практичної підготовки молодших медичних та фармацевтичних фахівців, що глибоко розуміють проблеми здоров'я та людини. Теоретичні і практичні засади розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні (XX – початок XXI століття) стали предметом нашого наукового дослідження, а об'єктом їх професійна підготовка.

Аналіз наукової джерельної бази з теми нашого дослідження дозволив з'ясувати, що значна кількість наукових розвідок з історико-педагогічної тематики спрямовані на отримання і застосування нових знань з історії формування сучасної системи освіти, а власне наукова розвідка є формою існування і розвитку науки. Пріоритетне значення для нашого дослідження мають принципові ідеї про гуманізацію, гуманітаризацію та демократизацію освіти. Важливим для отримання наукових теоретичних і практичних результатів є формування наукового узагальнення та правильний вибір методологічних засад дослідження.

Виклад основного матеріалу. Терміни «метод та методологія» в Українському педагогічному словнику С. Гончаренка тлумачаться як «спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація методів, що приводить до виникнення вчення про метод – методології. В науковій методології поєднуються в історично визначеній формі

об'єктивні і суб'єктивні моменти людської діяльності» [1, с. 206]. С. Гончаренко визначає структуру методологічного пізнання, як спосіб опанування дослідником таких рівнів: філософські знання, загальнонаукова методологія, конкретно-наукова методологія [2].

Українська Радянська Енциклопедія окреслює «методологію» (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) як вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень; сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

О. Сухомлинська вважає, що «провідна тенденція науки другої половини ХХ ст. – включення історії науки, історії проблеми до структури дослідження як методології, повинна мати конкретний і справді концептуальний характер, виступаючи великою мірою обґрунтуванням наукових міркувань дослідника» [3].

Дослідженням методології наукового пошуку займаються: В. Демидов, С. Вазинський, С. Вітвицька, В. Зацерковний, В. Загвязинський, В. Михайлов, О. Носирев, В. Романчиков, В. Родний, М. Скаткін, І. Тішаєв, Є. Шишкіна, Т. Щербак та ін. Питаннями методології історико-педагогічного дослідження опікувались такі учені: О. Адаменко, Н. Басов, Л. Березівська, І. Бех, Є. Богдашина, М. Богуславський, С. Гончаренко, Н. Гупан, Є. Задоя, В. Краєвський, В. Кушнір, О. Мисечко, Н. Ничкало, Н. Стеценко, О. Сухомлинська, А. Тимченко та ін.

В. Загвязинський під цим терміном розуміє «систему теоретичних знань, які виконують роль керівних принципів, знарядь наукового дослідження і конкретних засобів реалізації вимог наукового аналізу; найбільш загальну систему принципів організації наукового дослідження, способів

досягнення і побудови наукового знання [4, с. 199]. В. Краєвський визначає методологію як «систему принципів і способів побудови теоретичної й практичної діяльності» [5, с. 119]. Є. Шишкіна вважає, що «поняття «методологія» має два основних значення: 1) методологія є сукупністю прийомів дослідження, які використовуються в певній науці; 2) методологія є вченням про методи пізнання і перетворення дійсності, та розрізняє три види методології: філософську, загальнонаукову та конкретно наукову [6, с. 55]. С. Вітвицька вважає методологію «складним» питанням, що «не завжди трактується однозначно», оскільки «методологія займається теоретичними проблемами шляхів і засобів наукового пізнання та закономірностей наукового дослідження як творчого процесу» [7, с. 27]. Дослідниця класифікує методологію на загальну і конкретну (приватну). При цьому «загальна методологія охоплює філософські основи дослідження, його світоглядну функцію й загальнонаукові положення, приватна методологія є результатом конкретизації загальної методології».

Опрацьовуючи методологічні засади історико-педагогічного дослідження учені Є. Хриков, О. Адаменко, В. Курило розглядають методологію «як не просто як систему принципів і способів побудови теоретичної й практичної діяльності, а як проект пізнавальної діяльності, створений з урахуванням особливостей предмета пізнання й закономірностей мислення» Дослідники визначили методологію історико-педагогічних досліджень як «дисциплінарну» методологію, «оскільки історія педагогіки має статус педагогічної дисципліни, галузі педагогічної науки». За їх думкою, «ураховуючи характер відношень між різними рівнями методологічного знання, в методології історії педагогіки обов'язково мають бути наявні філософський,

загальнонауковий і конкретно-науковий рівні, визначення яких є необхідною передумовою для здійснення свідомого пізнання в конкретній науково-пізнавальній діяльності, яка стосується дослідження історико-педагогічних проблем» [8, с. 128-130].

Отже, здійснивши огляд джерел щодо визначення особливостей методологічних засад наукового пошуку, можна дійти висновку, що: 1) історія педагогіки є галуззю педагогічної науки; 2) для історико-педагогічних досліджень основні положення педагогіки мають особливе методологічне значення; 3) для отримання наукових, теоретичних та практичних результатів дослідження основоположне значення має правильний вибір його методологічних основ – прийомів (методів) дослідження.

Огляд історико-педагогічних досліджень, публікацій, монографій, мемуарів, посібників, навчально-методичних комплексів, як джерельної бази, дозволяє нам здійснювати наукову розвідку у контексті змін системи освіти за певний історичний період. Отже, історія педагогіки, як галузь наукового пізнання, не може розбудовуватись без ґрунтового узагальнення того, що вже було зроблено, тобто без всебічного вивчення власної історії. Також, з аналізу вітчизняної та/або світової теорії та практики щодо розвитку засад якості освіти розпочинається будь-яка історична розвідка з подібної тематики. Зазначений підхід дозволяє усвідомити та сформувані певні суперечності, що стають підґрунтям означення актуальної наукової проблеми. Дослідники Є. Хриков, О. Адаменко, В. Курило та ін. вважають, що «виокремлена суперечність – це фактично результат першого етапу наукового пошуку в межах конкретного дослідження» [9, с. 22]. Крім того, якщо суперечності коректно сформульовані, пов'язані змістовно з темою наукової розвідки, її цілями, завданням та гіпотезою, кінцевим результатом стане досягнення мети дослідження.

Вивчення засад розвитку вітчизняної медичної та фармацевтичної освіти в Україні вможливило виявлення суперечностей, між: потребою в здійсненні теоретичної та практичної підготовки фахівців з урахуванням прогресивного світового і європейського досвіду та відсутністю відповідного змістового забезпечення освітнього процесу; потребою в організації компетентнісно-орієнтованої й особистісно-орієнтованої підготовки майбутніх молодших спеціалістів та існуючими традиційними підходами до методів освіти, застосуванням застарілих форм і методів навчання; потребами суспільства в отриманні якісних та доступних медичних (фармацевтичних) послуг та неготовністю закладів освіти до розв'язання відповідних завдань з підготовки фахівців достатнього кваліфікаційного рівня.

Завдання, що стоять перед сучасною системою підготовки медичних та фармацевтичних фахівців спонукають освітянську спільноту шукати шляхи всебічного розвитку науки і освіти з галузі Охорона здоров'я для пришвидшення інтеграції в європейський освітній простір. Удосконалення та модернізація якості освіти медичних та фармацевтичних спеціалістів характеризується поступовістю та закономірністю притаманними історичному процесу. Вивчення історичних закономірностей розвитку освіти доводить, що систему медичної та фармацевтичної освіти слід будувати з урахуванням довгострокових пріоритетів соціально-економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку країни й світових досягнень у сфері охорони здоров'я людей та мають бути спрямовані на розв'язання найважливіших загальносуспільних проблем.

За думкою С. Сисоевої, Н. Батечко: «освіта, що сформувалася в умовах індустріального суспільства як «освіта на все життя», суперечить реаліям постіндустріального

суспільства і вимагає модернізації щодо «освіти впродовж усього життя». Модернізація освіти спрямована «не тільки на оновлення змісту, форм і методів освітньої діяльності, а й торкається самого розуміння сучасної освіти як неперервної, спрямованої на формування творчої особистості глобального інформаційного суспільства XXI століття, здатної до саморозвитку та навчання впродовж життя» [10, с. 75]. Процес вивчення теоретичних і практичних засад якості освіти вимагає правильного підходу до вибору накових методів, підходів та принципів дослідження в параметрах означеної теми. Поняття «науковий метод» С. Вітвицька характеризує як «цілеспрямований підхід, за допомогою якого досягається певна мета, щось пізнається або вивчається» [7, с. 28]. І. Волощук тлумачить «метод дослідження» як «спосіб розв'язання конкретного наукового завдання, сукупність прийомів теоретичного і практичного освоєння (пізнання) дійсності» [11, с. 61]. С. Гончаренко дає такі визначення поняттю «методи дослідження»: 1) прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності (Український педагогічний словник) [1, с. 206]; 2) спосіб пізнання реальності, що вивчається, який дає можливість розв'язати завдання і досягти мети пошукової діяльності [1, с. 125]. Узагальнення численної кількості тлумачень поняття «наукові методи дослідження» сприяє вибору правильної методики та методів орієнтованих на вивчення історико-педагогічних явищ через «накопичення фактів, їх висвітлення і пояснення» [7, с. 28].

На даний час існує декілька видів класифікацій методів педагогічного дослідження. Ще у 1983 році академік Ю. Бабанський запропонував класифікацію методів дослідження з точки зору наукового підходу, розділивши їх на три групи: 1) усезагальні – універсальні методи, використовуються у різноманітних науках; 2) загальнонаукові

– використовуються в усіх або у низці галузей; 3) спеціальні (конкретно-наукові) – використовуються в одній галузі і не виходять за її межі [12, с. 26].

С. Гончаренко вважав, що «в залежності від аспекту розгляду методи дослідження в педагогіці поділяються на загальнонаукові; власне педагогічні й методи інших наук; констатуючі й перетворюючі; емпіричні й теоретичні; якісні й кількісні; часткові й загальні; змістовні й формальні; методи збирання емпіричних даних; перевірки й спростування гіпотез і теорій; методи опису, пояснення й прогнозування; спеціальні методи, які використовуються в окремих педагогічних науках; методи обробки результатів дослідження [2, с. 206].

Системне використання методів дослідження у наукових доробках сприяло утворенню різних підходів до їх класифікації: за науковим підходом (Ю. Бабанський); за рівнем наукового пізнання (Н. Ботико); за рівнем спільності (В. Слободчиков); за призначенням (В. Загвязинський); за системністю використання (С. Вітвицька); за змістом, формою, метою і способом реалізації та за функціональними можливостями (Є. Шишкіна, О. Носирев) [6, с. 60]. За логікою наукового дослідження, узагальнивши існуючі класифікації, запропонував удосконалену класифікацію методів Ю. Скиба, у якій виокремив чотири групи: організаційні, теоретичні, емпіричні і обробки даних.

Для розв'язання визначених завдань і досягнення поставленої мети (здійснити системний науково-порівняльний аналіз теоретичних і практичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні (XX – початок XXI століття), обґрунтувати періодизацію етапів становлення й розвитку підготовки молодших спеціалістів в медичних та фармацевтичних закладах освіти України, визначити можливості використання прогресивних

ідей досвіду країн Європейського Союзу у закладах медичної (фармацевтичної) освіти України), ми застосували комплекс взаємопов'язаних методів, підходів (сукупність однорідних методів) та принципів дослідження.

Крім того, відповідно до загальної вимоги, що висувається до наукового доробку, ми слідували певній технології її реалізації, забезпечивши логічну послідовність її виконання та здійснюючи дослідження теоретичних і практичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні (XX – початок XXI століття) за окресленими етапами (кроками):

1) крок перший (пошуковий) – постановка завдань, збирання і підготовка інформації, що складає основу дослідження: вивчення архівних матеріалів, історико-педагогічної, психолого-педагогічної та філософської літератури, тематичний аналіз законодавчих та нормативно-правових актів, опрацювання публікацій, бібліографічних видань, навчально-методичної документації закладів освіти, аналіз педагогічного досвіду; здійснювалось узагальнення та первинна обробка результатів дослідження;

2) крок другий – розроблення та обґрунтування періодизації теоретичних та практичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні (XX – початок XXI століття). Згідно з запропонованою періодизацією розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні було сформовано історичні періоди для дослідження їх теоретичних і практичних засад: початок XX століття (1900 – 1930 рр.); 1931–1970 рр.; 1971–2000 рр.; початок XXI століття (2001–2020 рр.);

3) крок третій – визначення теоретичних і практичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні (XX – початок XXI ст.). У контексті

дослідження на кожному історичному періоді визначені пріоритетні напрями теоретичної і практичної підготовки молодших спеціалістів в медичних та фармацевтичних закладах освіти України; окреслені засади її розвитку і реформування.

4) крок четвертий – порівняльна характеристика теоретичної і практичної підготовки молодших спеціалістів в медичних та фармацевтичних закладах освіти України в кожному історичному періоді, визначення основних напрямків розвитку та реформування освіти молодших спеціалістів медичного та фармацевтичного спрямування. За результатами історико-педагогічного аналізу та виявлення основних освітніх тенденцій розвитку медичної та фармацевтичної освіти в кожному історичному періоді, визначено загальні (наскрізні) засади теоретичної та практичної підготовки медичних та фармацевтичних фахівців, характерні для усіх історичних періодів. Визначення загальних теоретичних і практичних засад розвитку освіти, характерних для усіх історичних періодів, є важливим фактором аналізу об'єкта дослідження (професійної освіти молодших медичних та фармацевтичних спеціалістів в Україні), що перебуває в стані постійного розвитку.

Дослідження теоретичних і практичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні (XX – початок XXI століття) здійснено на основі загально-наукових та конкретно-наукових методів. Зокрема, застосування загально-наукових методів дозволило виявити основні освітні тенденції, що визначали загальні засади розвитку системи медичної та фармацевтичної освіти на різних етапах існування української державності (Російська імперія–СРСР–УРСР–Україна):

– теоретичних: 1) аналіз і синтез – для виокремлення специфічних рис підготовки спеціалістів з середньою

спеціальною освітою, молодших спеціалістів, фахових молодших бакалаврів у медичних та фармацевтичних закладах освіти в Україні; 2) порівняння підготовки спеціалістів з середньою спеціальною освітою, молодших спеціалістів, фахових молодших бакалаврів у медичних та фармацевтичних закладах освіти України та зарубіжних країн; 3) узагальнення архівних джерел, наукових досліджень, міжнародних та вітчизняних документів щодо напрямів підготовки фахівців з медичною та фармацевтичною освітою, законодавчих та нормативно-правових актів, що забезпечило об'єктивний опис історичних подій які впливали на засади розвитку медичної та фармацевтичної освіти в державі; 4) систематизація – вивчення історичних фактів та явищ, творчого доробку учених-медиків (фармацевтів), науково-педагогічних кадрів закладів медичної (фармацевтичної) освіти з позицій того часу, в якому відбуваються описані явища; 5) соціологічний – вивчення рейтингу закладів медичної та фармацевтичної освіти за показниками вступних компаній та результатами державної атестації випускників;

– емпіричних: пошуково-бібліографічний – вивчення, систематизація та класифікація джерельної бази (науково-педагогічної, методичної літератури, нормативно-правових документів, періодики); аналіз матеріалів міжнародних освітніх програм, інтернет-ресурсів, практичного досвіду закладів освіти для виокремлення позитивних ідей та напрямів їхньої імплементації в систему медичної (фармацевтичної) освіти України; пошук емпіричних даних функціонування систем медичної та фармацевтичної освіти країн Європейського союзу з метою вивчення практичного досвіду професійної освіти майбутніх медичних та фармацевтичних фахівців.

– математичний метод: статистичний – дозволив обґрунтувати та відобразити графічно результати порівняння

теоретичних і практичних засад розвитку освіти у зазначені нами історичні періоди.

Аналіз джерельної бази стосовно вибору методів дослідження довів, доцільність застосування групи конкретно-наукових методів, оскільки «для конкретного історичного дослідження педагогічного явища його необхідно передусім розглянути на найвищому рівні розвитку» [8, с. 137]. Досліджуючи засади розвитку медичної та фармацевтичної освіти, ми йшли «від теорії до історії», тобто розглядали історичні етапи розвитку системи медичної та фармацевтичної освіти через «призму» сучасної педагогіки. Використання групи конкретно-наукових методів дослідження дозволило дослідити специфіку впливу соціокультурних, соціально-економічних та історико-педагогічних процесів в державі на розвиток теорії і практики медичної та фармацевтичної освіти:

1) теоретичних: аналогія, педагогічне проектування і моделювання – у процесі дослідження побудована узагальнена модель підготовки майбутніх фахівців з метою визначення теоретичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти її реформування та удосконалення її системи якості; класифікаційно-аналітичний – застосований для дослідження структури та аналізу моделей підготовки майбутніх медиків і фармацевтів та концепції підготовки молодших спеціалістів з медичною та фармацевтичною освітою; хронологічний, кількісний проблемно-порівняльний аналіз (контент-аналіз) дозволив провести дослідження нормативно-правової бази, визначити освітньо-кваліфікаційні вимоги до змісту, організаційних форм і методів професійної підготовки здобувачів освіти у медичних та фармацевтичних закладах освіти, виявити суперечності та обґрунтувати шляхи їх подолання; проблемно-прогностичний метод допоміг окреслити напрями використання досвіду професійної освіти

майбутніх фахівців в системі медичної та фармацевтичної освіти України; тематичний аналіз – визначення базових понять дослідження відповідно до тематики;

2) історико-педагогічних: порівняльно-історичний метод – зіставлення соціальних, економічних та освітніх фактів, явищ і результатів діяльності медичних та фармацевтичних фахівців, що дасть змогу охарактеризувати змістовий та професійний компоненти розвитку медичної та фармацевтичної освіти в Україні, визначити суперечності та кінцеві результати реформування галузі охорони здоров'я; структурно-логічний метод – розгляд розвитку соціальних та освітньо-культурних процесів та виокремлення їхніх основних компонентів, що уможливають охарактеризувати змістово-структурний, культурний та людський компоненти розвитку медичної та фармацевтичної освіти України в досліджуваній період, оцінити результати освітніх реформ у медичній (фармацевтичній) галузі; структурно-системний – побудова цілісної та взаємозумовленої структури професійної освіти молодших спеціалістів з медичною та фармацевтичною освіти; логіко-системний – систематизація отриманої інформації за різними аспектами досліджуваної теми; зіставно-порівняльний – аналіз праць видатних учених-педагогів, медиків, фармацевтів, наукової літератури й архівних матеріалів з метою забезпечення істинності отриманих результатів; узагальнення опрацьованих матеріалів – формулювання висновків, рекомендацій та визначення шляхів використання наукового доробку в сучасних умовах.

Висновки

Методологічною основою дослідження теоретичних і практичних засад розвитку медичної та фармацевтичної освіти молодших спеціалістів в Україні, з урахуванням нових освітніх тенденцій, стала система взаємопов'язаних загальнонаукових

та конкретно-наукових методів, підходів та принципів та порівняльних критеріїв дослідження, що ґрунтується на вивченні вітчизняного досвіду підготовки фахівців галузі охорони здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
3. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. Шлях освіти, 2007. № 4. С.6-12.
4. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
5. Краевский В. В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издат. центр «Академия», 2006. 400 с.
6. Шишкіна Є.К., Носирев О.О. Методологія наукових досліджень [Текст] : навч. посіб. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2014. 200 с.
7. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульнорейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
8. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження: монографія : Монографія. Харків, 2018. 294 с.
9. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950–2000 рр.) : дис. ... д-ра

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

пед. наук : 13.00.01 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 613 с.

10. Сисоєва С. О., Соколова І.В. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження: наукове видання / НАПН України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. МОН. Маріупольський державний гуманітарний університет. Київ : Видавничий Дім «ЕКМО», 2010. 362 с. С. 126-128.

11. Волощук І. С. Педагогічне дослідження : навч. посіб. Київ : Інформ. системи, 2009. 390 с.

12. Педагогика: учеб. пос. для студентов пед. ин-тов / под. ред. Юрий Константинович Бабанского. Москва : Просвещение, 1983. 608 с.

§ 4.10 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБІРУНТУВАННЯ
СУТІ ПОЗИТИВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З
УЧНЯМИ (Савчин М.В., Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка)

Вступ. Загальноцивілізаційні тенденції (інформатизація, роботизація, спрощення уявлення про людину, зокрема, зведення її до єдності психіки та тіла та його реалізації в суспільному житті і, як наслідок, застосування маніпулятивних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільством, оволодіння сучасними школярами кліповим мисленням та життя у віртуальному просторі (інтернетзалежність, ігроманія), неврахування духовного начала в людині стали проблемою освітнього процесу. Сучасні школярі потребують постійного драйву, позитивної енергетики та легкого навчання. Зростаючі вимоги до вчителя зумовлюють емоційне, професійне, а часом і особистісне вигорання.

Неоптимальність педагогічної взаємодії, зумовлене, окрім суперечливої зовнішньої соціальної детермінації, практикою підготовки вчителів, нормативними та управлінськими діями адміністративних органів, також зумовлено методологічними проблемами. Так, у педагогічній науці виявлено одностороннє, редуковане обґрунтування, наприклад, практики педагогічної толерантності, в якій головний принцип «толерантність» фактично передбачає зниження рівня моральних вимог до педагога та учнів, дитиноцентрований підхід [1; 2; 3], в якому в центр уваги ставиться дитина, а поза увагою вчитель, зокрема, його ресурси, коли до нього ставляться тільки вимоги, а не враховуються можливості. У наукових дослідженнях недостатньо враховується автентичний ідеал розвиненої в духовному, моральному, соціальному, психологічному

(інтелектуальному, емоційному) та тілесному планах людини (дитина, молодший школяр, юнак) [4; 5]. У теоретичній тезі про особистісно зорієнтовану педагогіку, ніби й акцентується увага на особистість школяра, але не дається відповіді, якою вона має бути, за дужки виноситься особистість вчителя, який володіючи нездоровим внутрішнім світом не зможе сприяти становленню здорової особистості вихованця [6; 7; 8]. Загальновизнано, що одним із принципів педагогіки є індивідуальний підхід [9; 10], послідовна реалізація якого не завжди має позитивні наслідки. Глибший теоретико-методологічний аналіз показує, що здорова індивідуальність людини передбачає її інтеграцію із загальнолюдським, тобто, здорова індивідуальність в своїй основі має спільнісне для всіх людей – духовні здатності, загальнолюдські цінності, спільні екзистенційні переживання тощо. У своєму житті люди з нездоровою індивідуальністю протиставляють себе загальнолюдському, що зумовлює непорозуміння, суперечності, а той конфлікти. Але навіть, геній, володіючи індивідуально-неповторним талантом, завжди виходить у своїй творчості на загальнолюдське, зокрема, духовне начало в людині. Окрім того, нічим необмежена індивідуальність прагне до абсолютної свободи, а фактично, вседозволеності, яка не пов'язана з відповідальністю, у своїй основі має свободу для себе.

Для повноцінної взаємодії необхідний не просто обмін та координація дій суб'єктів, а її спрямованість на виникнення у групі (навчальному класі) людської спільноти, спорідненості (спільність інтересів, поглядів, переживань, узгодженість стратегій і тактик розв'язування проблем та вирішення завдань чи прийняття рішень, координованість зусиль, вправленість). У повноцінній взаємодії відбувається планування спільної діяльності (узгодженість цілей, розподіл завдань та функцій,

взаємне регулювання (взаємоконтроль, взаємооцінювання, фіксація групового досвіду тощо), взаємовплив на особистісні та суб'єктні характеристики учасників взаємодії (взаємодопомога, взаємопідтримка, взаємостимулювання тощо). Вона передбачає активну участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання (виконання дій), але й докладання зусиль з коригуванням своїх дій та дій іншого, врахуванням актуального власного досвіду та досвіду інших, активізацією особистісного потенціалу (характер, здібності, воля, досвід, компетенції) як власних, так і партнера (партнерів).

Психолого-педагогічні дослідження показують, що освітня взаємодія вчителя та учнів (класу, мікрогруп) часто характеризується неоптимальністю, деструктивністю чи навіть конфліктністю. Це спричинено особистісними та професійними характеристиками конкретного вчителя, особливостями учнів, конкретними умовами класу та школи (школа у великому місті чи містечку, міська чи сільська школа) [11; 12]. Така ситуація зумовленатакож теоретично-методологічними уявленнями у педагогічній науці про взаємодію вчителя та учня, про що йшлося вище, її спрямованістю, змістовим наповненням, технологічною забезпеченістю, наприклад, неврахування вимоги до учнів поважати гідність вчителя, засвоєними та реалізованими у професійній діяльності уявленнями вчителів-практикантів про взаємодію, неадекватність уявлень про таку взаємодію у керівників закладів освіти та батьків.

Наші емпіричні дослідження та методологічний аналіз показують, що педагог може розглядати учня (учнів) як: а) об'єкта, яким можна керувати, маніпулювати, активно односторонньо впливати на нього, змушувати, заставляти тощо; б) суб'єкта, що насамперед, передбачає організацію його

діяльності, зокрема, навчальної, без врахування його особистісних характеристик; в) як неповторну особистість, яка володіє загальнолюдськими здатностями та індивідуальними характеристиками, що є основою повноцінної взаємодії. Аналогічно, учень може ставитися до педагога як до: а) об'єкта (джерела інформації, знань, досвіду) і не вступати з ним у особистісно-особистісну взаємодію; б) суб'єкта, що володіє компетенціями, вміннями та навичками, які він хоче перейняти від вчителя; в) неповторної особистості зі своїми потребами, намірами, переживаннями, життєвим досвідом життєвою долею, проблемами, що на практиці зустрічається дуже рідко. Відтак, у процесі взаємодії виділяються такі взаємні позиції: 1) вчитель як суб'єкт – учні як об'єкти; 2) вчитель як суб'єкт – учні як суб'єкти; 3) вчитель як неповторна особистість – учень як неповторна особистість. Позиція вчителя як об'єкта і учнів як об'єктів виглядає нереальною.

Виклад основного матеріалу. Наш методологічний аналіз показує, що в системі освіти, особливо у сфері виховання і розвитку педагог мав би орієнтуватися на найвищі стандарти щодо результатів діяльності та розвитку учнів і себе особисто. Звичайно, реально одержувані результати будуть нижчими, що зумовлено конкретними умовами, особливостями школярів та можливостями самого педагога. Орієнтація педагогічної науки та освіти загалом, на нижчі стандарти, наприклад, не на духовність трансцендентного походження, а духовність як загальнолюдські цінності, на моральність соціальної природи, а не на моральність духовної природи, розгляд людини в єдності психіки (та особистості) і тіла та неврахування онтології духовної трансцендентної природи [13; 14; 15; 16].

Усе зазначене ставить завдання пошуку шляхів оптимізації освітнього процесу в школі в єдності субпроцесів

навчання, виховання і розвитку, підготовку вчителя до нового рівня взаємодії із сучасними учнями в нових реаліях. Завдання психолого-педагогічної науки полягає в тому, щоб не тільки поставити нові вимоги до педагога, але й надати йому допомогу і замотивувати до зміни орієнтирів у підходах до взаємодії з сучасними учнями, запропонувати нові змістові аспекти, шляхи їх реалізації.

Оптимальність освітнього процесу зумовлена його зорієнтованістю на врахування гідності усіх її суб'єктів, що потребує методологічного обґрунтування та методичного забезпечення. По-перше, філософи підкреслюють різницю між річчю та людиною [17; 18; 19; 20]. Якщо предмет (річ) має ціну, то людина (дитина) – безцінна, оскільки є образом і подобою Божою, об'єктом Його любові [21; 22; 23; 24]. Це означає, що кожна особистість – єдина й неповторна, має не тільки тілесну, соціальну, моральну, а й духовну природу. На відміну від речі, особистість не може бути засобом, а є метою. Але, із давніх-давен й до сьогодні все виразніше в суспільстві панує корисливий підхід в оцінці не лише речей, а й самої людини (дитини). Беззаперечна гідність людини (і дитини) виявляється в тому, що вона є вищим творінням, понад усі інші земні творіння [25; 26; 27]. Це означає, що людина покликана піклуватися про все живе, передавати дар життя іншим поколінням, постійно вдосконалюватися. Тому завжди актуальною залишатиметься потреба пояснювати у сфері масової свідомості та професійної діяльності, насамперед, педагогічної, правду про те, що людина (дитина), незалежно від віку та долі, є особистістю, а не річчю.

По-друге, належно від індивідуальних особливостей кожна дитина має свою гідність, вона не просилася на світ, а тому не може бути засобом, не може бути маніпульованою, приниженою, знехтуваною. Кожна дитина «одержує» (застає)

обставини життя (батьків, вчителя, школу, місце проживання, історичні умови). Відтак, до певного віку вона не відповідає і в принципі не може відповідати за свої обставини життя, які застає. Звідси випливає моральна вимога поваги до дитини незалежно від її віку та індивідуальних особливостей (темперамент, характер, задатки і здібності), рівня духовного, морального, соціального, психологічного, психічного і фізичного розвитку; своєї долі та обставин життя (матеріальних, соціальних, психологічних та інших умов), особливостей батьків (наявність чи навіть, взагалі їх відсутність), надзвичайних обставин (катастрофи, пожежі, війна, травми, втрати батьків чи інших рідних). Отже, основна вимога до людських стосунків в т.ч. у сфері педагогічної діяльності – приймати іншого таким, яким він є, бо дитина не винна, що вона така (тілесні вади, особливості психічного та особистісного розвитку), виявляти повагу до кожної людини (дитини). Одночасно, повага не означає, що ми не можемо спробувати виправляти "помилки" обставин та інших людей, але це "виправлення" має відбуватись у любові, а не в осудженні, у реалістичній оцінці ситуації та готовості прощати негідні вчинки, дії тощо.

По-третє, кожна народжена дитина не тільки унікальна і неповторна, але й має свою неповторну місію на землі (життєві цілі, смисли, завдання). Одночасно вона має спільне з іншими людьми, здатна оволодіти фундаментальними здатностями вірити, любити, творити добро і боротися зі злом, володіти свободою і бути відповідальною, надіятися. Будучи єдністю тіла, душі і духу [28; 29; 30] , прагне досягати зрілості й повноти життя в любові, вона може чи навіть, повинна розвинути свої задатки й можливості, але самостійно це зробити ще не може. Звичайно, з віком суб'єктність дитини у своїй долі зростає і цю закономірність необхідно врахувати педагогу.

Як показує наше дослідження, неоптимальність уявлень про педагогічну взаємодію зумовлений неадекватними уявленнями вчителів про: 1) людину взагалі та учня зокрема в єдності духу, душі та тіла; 2) особистісні здатності вірити, любити, творити добро і свободу, надіятися, про право людини (учня і вчителя), бути індивідуально неповторною особистістю; 3) вимогу рівноправності усіх суб'єктів освітньої взаємодії (вчителя і учня), несиметричність обов'язків і прав вчителя та учнів, коли до першого ставляться тільки вимоги та обмежуються права, наприклад, бути неповторною особистістю, а до другого (учня) – перевищуються права і не акцентується увага на обов'язках, наприклад, поважати вчителя як неповторну особистість; 4) структуру освітнього процесу в єдності субпроцесів навчання, виховання і розвитку; 5) гідність усіх учасників освітньої взаємодії (учнів, педагога); 6) забезпечення активної взаємодії усіх учасників на моральних засадах, не тільки вчителя й окремого учня, але й учнів між собою, взаємодія між окремими мікрогрупами, що існують у класі тощо.

У зв'язку з вище наведеним, ми запропонували поняття «позитивна педагогічна взаємодія» для характеристики цілісної системи взаємодії вчителя та учня (група, клас) з одного боку, та учнів, груп та класу між собою, з другого, спрямованої на засвоєння знань, необхідних для життєдіяльності, формування психологічної готовності до духовного та морального вдосконалення (самовдосконалення і взаємовдосконалення), набуття практичних життєвих компетенцій, дотримання духовних ідеалів, реалізація духовних здатностей, моральних норм і правил, виховання інтересу до саморозвитку і самовиховання підрастаючого покоління.

В основі процесу організації позитивної освітньої взаємодії покладено вищі духовні та моральні цінності,

прагнення до самопізнання й самореалізації, намагання жити за духовними заповідями – законами добра, істини, краси, любові, миру й гармонії, розуміння вищого сенсу власного життя – творити добро людям, діяти на благо інших, коли моральність безпосередньо орієнтує поведінку особистості. Вона виявляється у відповідних духовних уявленнях, опосередкованих впливом педагога на учня й впливом на себе самого учня (самовиховання) на духовних та моральних засадах, ґрунтується на аксіологічному підході до процесу освіти і спрямована на формування духовних і моральних цінностей школярів. У ній поєднується позитивний педагогічний вплив й активність та самоактивність (самовпливи) учня. Її зміст та способи визначають завдання навчання, виховання і розвитку дітей згідно духовних, моральних ідеалів, передбачаючи зміну стану актуального внутрішнього світу учня і вчителя, конструктивне вдосконалення їх властивостей та якостей.

Стратегією втілення в освітню практику позитивної педагогічної взаємодії є духовно-моральна практика педагога у стосунках з учнями, учнів між собою та учнів у стосунках з вчителем. Її суть полягає в тому, щоб, з одного боку, зберегти духовно-моральну гідність і вірність відповідним особистісним цінностям, а з іншого – наблизитись до розуміння, сприйняття та прийняття учня, зокрема, його внутрішнього світу та досвіду. У цій взаємодії зусилля педагога спрямовуються на розвиток цілісної, духовно, морально, соціально і психологічно здорової, творчої особистості, внутрішньо готової до позитивної взаємодії з довкіллям (рідними, ровесниками, педагогом, дорослими взагалі). Завдяки розумінню та прийняттю особистості учнів, педагог створює умови, щоб у них виникла можливість відчувати власні високі духовно-моральні покликання і надбання

та сприяти їх розвитку. Це передбачає духовно-моральну позицію вчителя та учнів (творення добра, здатність розрізняти добро і зло, проявляти любов, готовність до благодійної діяльності), творення простору відповідальної свободи, позитивного ставлення до індивідуальності як педагога, так і учнів; культивування та оволодіння духовно-моральною поведінкою (допомога у навчанні і розвитку, готовність служити людям і українській державі, духовна розсудливість, добра воля) [31; 32; 33]. У ній використовуються сучасні технології освіти, побудовані на інтерактивних методах.

Основні принципи позитивної взаємодії базовані на центральній чесноті – любові, яка знаходить вияв у відповідних переконаннях, позитивному ставленні до себе, до інших людей й довіллі; рисах і якостях особистості; конкретних діях, вчинках, позиціях, ставленнях та оцінках [34; 35; 36; 37; 38; 39; 40]. Вони конкретизуються у: а) спрямованості педагога та учнів на співпрацю й досягнення згоди та порозуміння в різних комунікативних ситуаціях, спільному, через діалог пошуку взаємоприйнятних рішень; б) повазі, шанобливому й неупередженому ставленні педагога до учнів, учнів до педагога, учнів – один до одного, створення умов, щоб кожен учасник міг себе проявити в той чи інший спосіб, розуміння і терпеливості у ставленні до інших; в) педагог проявляє відповідальність за культивовані ним ідеали та норми, свої слова, дії, поведінку, позиції, оцінку, емоції тощо; г) проявляє розуміння, довіру, доброту, милосердя, чуйність, одночасно реалізуючи, виражаючи та морально стверджуючи власну особистість, гідність, індивідуальність; г) презентує себе учням як сильна, здорова, позитивно самонастановлена, самодостатня і відкрита до взаємодії, здатна не піддаватися маніпулятивним впливам особистості і

не представляти себе як нездатна до взаємодії (егоїстична, конфліктна, слабка, неспроможна розв'язувати свої проблеми, піддатлива до маніпулятивних впливів).

У найзагальнішому змістовому плані позитивна взаємодія педагогів і школярів спрямована на: а) цілеспрямоване забезпечення становлення особистості школярів: оволодіння фундаментальними здатностями особистості, сильним, здоровим і розвиненим Я, засвоєння внутрішніх настанов, уявлень, принципів, що визначають духовно-моральний розвиток (духовні і моральні цінності і почуття та якостей – милосердя, чуйність, доброта, любов, відповідальність тощо); високоморальну поведінку, розвинені інтелектуальну та емоційно-вольову сфери майбутнього громадянина; б) оволодіння життєвими компетенціями (ставити і досягати життєві цілі, складати та реалізовувати життєві плани тощо); в) на засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками.

Конкретною змістовою характеристикою позитивної освітньої взаємодії є організація вчителем освітнього процесу з учнями, з якими він працює, складовими якого є навчання, виховання і розвиток школярів та розвиток вчителя (оволодіння особистісними здатностями, стилем діяльності, професійними компетенціями) [41; 42; 43]. Така двостороння взаємодія забезпечує позитивний освітній результат навчання, виховання і розвитку учнів та вчителя.

Висновки. Суттю позитивної освітньої (педагогічної) взаємодії є врахування у змістовому плані педагогом цілісного уявлення про людину в єдності тіла, душі та духу, про освітній процес в єдності процесів навчання, виховання та розвитку, у кожному з яких виділяються три субпроцеси: навчання, самонавчання, взаємонавчання; виховання, самовиховання і взаємовиховання; розвиток, саморозвиток і взаєморозвиток. Суб'єктами цих процесів є вчитель, учні та групи. Вимогою до

всіх суб'єктів (вчителя, учнів) є їх орієнтація на повагу гідності кожного іншого учасника, забезпечення її доцільної результативності, пошук резервів підвищення її ефективності. Основна духовно-моральна та соціально-психологічна засада позитивної педагогічної взаємодії є любов педагога до кожного учня, любов учнів до педагога, любов учнів один до одного. У позитивній освітній взаємодії нормою стосунків її суб'єктів є не просто толерантність, а взаємна повага гідності один одного, підтримання один одного, не зважаючи на індивідуальність (рівень розвитку, акцентуації характеру тощо), ситуацію розвитку та особливі освітні потреби іншого (проблеми з руховим апаратом, зі слухом, зором чи інтелектуальні можливості) та самопідтримку. Усі учасники освітньої взаємодії (вчитель, учні, мікрогрупи) поважають власну гідність та честь і гідність кожного іншого учасника взаємодії, не зважаючи на його індивідуальні потреби, загальнолюдські потреби володіти свободою, потреби у самовираженні, самореалізації та моральному самоствердженні.

Список використаних джерел:

1. Вишневський, Омелян Іванович. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. / Омелян Вишневський. – Вид. 2-ге, доопрац. і доп. – Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
2. Кремінь В.Г. Філософія людиноцетризму в освітньому просторі / В.Г. Кремінь. – К.: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
3. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. / В. В. Ягупов. – Київ: Либідь, 2002. 559 с.
4. Кремінь В.Г. Філософія людиноцетризму в освітньому просторі / В.Г. Кремінь. – К.: Педагогічна думка, 2009. 520 с.

5. Тищенко С.П., Вовчин-Блакитна О.С. Моральні аспекти сучасної цивілізації // Енциклопедія сучасної України. Т.21 // Інститут енцикло-педичних досліджень НАН України. Вінниця, 2019. – С. 525 – 526.

6. Васянович Г.П. Ноологія особистості: навчальний посібник для студентів і викладачів гуманітарних дисциплін // Г.П. Васянович, В.Д. Онищенко – Львів: Сполом, 2012. 224 с.

7. Гірняк А. Психологія модульно-розвивальної взаємодії: монографія. Тернопіль: ПВЦ «Університетська думка». 2020. 376 с.

8. Матласевич О.В. Психологія розвитку педагогічних здібностей у контексті культурно-історичної парадигми українських вищих навчальних закладах XVI – XVIII століття; монографія. Острого: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2020. 576 с.

9. Вишневський, Омелян Іванович. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. / Омелян Вишневський. – Вид. 2-ге, доопрац. і доп. – Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.

10. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – Вид. Третє, перероб. і допов. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2013. 230 с.

11. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – Київ : МАУП, 2000. 309 с.

12. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. / В. В. Ягупов. – Київ: Либідь, 2002. 559 с.

13. Матласевич О.В. Психологія розвитку педагогічних здібностей у контексті культурно-історичної парадигми українських вищих навчальних закладах XVI – XVIII століття; монографія. Острого: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2020. 576 с.

14. Мельник О.А. Становлення розуміння психічного та розвитку людської психіки в українській філософсько-психологічній традиції: Монографія / О.А. Мельник. – Київ. Альфа Реклама, 2020. 656 с.

15. Огірко О. В. Християнська педагогіка: навч. посіб. / О. В. Огірко. – Львів: МАУП, 2005. 63 с.

16. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія / Мирослав Савчин – Дрогобич: ПП «Посвіт», 2019. 232 с.

17. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – Київ : МАУП, 2000. 309 с.

18. Кремінь В.Г. Філософія людиноцетризму в освітньому просторі / В.Г. Кремінь. – К.: Педагогічна думка, 2009. 520 с.

19. Мельник О.А. Становлення розуміння психічного та розвитку людської психіки в українській філософсько-психологічній традиції: Монографія / О.А. Мельник. – Київ. Альфа Реклама, 2020. 656 с.

20. Платон. Держава / Платон; пер. з давньогрецької Д. Коваль. – К.: Основа, 2000. 355 с.

21. Мельник О.А. Становлення розуміння психічного та розвитку людської психіки в українській філософсько-психологічній традиції: Монографія / О.А. Мельник. – Київ. Альфа Реклама, 2020. 656 с.

22. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

23. Нуллэнс Патрик, Миченер Рональд. Многомерная этика. Нравственное богословие в контексте постмодернизма – К.: Книгоноша, 2015. 304 с.

24. Старець Паїсій Святогорець. Слова. Т.5. Пристрасті і чесноти / Стрий: Редакція журналу "Премудрість Божа Софія", 2009. 327 с.

25. Васянович Г.П. Ноологія особистості: навчальний посібник для студентів і викладачів гуманітарних дисциплін // Г.П. Васянович, В.Д. Онищенко – Львів: Сполом, 2012. 224 с.

26. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

27. Старець Паїсій Святогорець. Слова. Т.5. Пристрасті і чесноти / Стрий: Редакція журналу "Премудрість Божа Софія", 2009. 327 с.

28. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

29. Нуллєнс Патрик, Миченер Рональд. Многомерная этика. Нравственное богословие в контексте постмодернизма – К.: Книгоноша, 2015. 304 с.

30. Савчин, М.В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.

31. Аболіна Т.Т. Моральні цінності // Енциклопедія сучасної України. Т.21 // Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Вінниця, 2019. – С. 525.

32. Савчин М.В. Моральне здоров'я // М.В. Савчин // Енциклопедія сучасної України. Т.21 // Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Вінниця, 2019. – С. 527 – 528.

33. Тищенко С.П., Вовчин-Блакитна О.С. Моральні аспекти сучасної цивілізації // Енциклопедія сучасної України. Т.21 // Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Вінниця, 2019. – С. 525 – 526.

34. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – Київ : МАУП, 2000. 309 с.

35. Матласевич О.В. Психологія розвитку педагогічних здібностей у контексті культурно-історичної парадигми українських вищих навчальних закладах XVI – XVIII століття; монографія. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2020. 576 с.

36. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

37. Огірко О. В. Християнська педагогіка: навч. посіб. / О. В. Огірко. – Львів: МАУП, 2005. 63 с.

38. Нулленс Патрик, Миченер Рональд . Многомерная этика. Нравственное богословие в контексте постмодернизма – К.: Книгоноша, 2015. 304 с.

39. Савчин М.В. Моральне здоров'я // М.В. Савчин // Енциклопедія сучасної України. Т.21 // Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Вінниця, 2019. – С. 527 – 528.

40. Старець Паїсій Святогорець. Слова. Т.5. Пристрасті і чесноти / Стрий: Редакція журналу "Премудрість Божа Софія", 2009. 327 с.

41. Вишневський, Омелян Іванович. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. / Омелян Вишневський. – Вид. 2-ге, доопрац. і доп. – Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.

42. Матласевич О.В. Психологія розвитку педагогічних здібностей у контексті культурно-історичної парадигми українських вищих навчальних закладах XVI – XVIII століття; монографія. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2020. 576 с.

43. Огірко О. В. Християнська педагогіка: навч. посіб. / О. В. Огірко. – Львів: МАУП, 2005. 63 с.

ODDÍL 5. MANAGEMENT

§ 5.1 FEATURES OF BUILDING A LOGISTIC RISK MANAGEMENT SYSTEM FOR TRADE ENTERPRISES (Kuchmieiev O., Open International University of Human Development "Ukraine")

Introduction. Today, commercial relations in the field of trade are formed in conditions of fierce competition, uncertainty and instability of the market environment. In order to succeed in trade, it is no longer enough to use only marketing approaches, you need to use modern highly effective methods and techniques of flow control. The most progressive scientific and applied direction in this field is logistics.

The growing interest of trade entrepreneurs in logistics is due to the potential opportunities to improve the efficiency of logistics systems. Practice shows that trading companies that use logistics have gained an advantage over competitors and significantly increased profits by reducing costs associated with reducing production costs in the field of resource potential. Experts estimate that a 1% reduction in logistics costs is equivalent to a 10% increase in sales. Judging by the above indicators, we can say without a doubt the importance of proper, competent, educated organization of logistics processes of a commercial enterprise.

However, it should be noted that the logistics system of commercial enterprises is under the influence of risks that accompany the functioning of any market entity. Logistic risk is understood as the risk of delays in the supply chain, supply disruption or disruption of one or more links in the chain.

The most common risks are logistics risks associated with the performance of relevant logistics functions during production, storage, labeling and packaging, consolidation and shredding,

transportation by various modes of transport, documentation, calculations, distribution, etc.

In logistics, risk detection, identification and assessment activities are now underdeveloped. Decisions on specific actions to protect and reduce risk can be detailed only in the case of in-depth study and analysis of risk situations that will occur in a particular chain link.

Given the presence of risks in any activity of a commercial enterprise, today the emergence of a new area of activity - risk management, which should aim to develop a solution to reduce the risk, prevent or eliminate it.

The main purpose of the study is to clarify the role of logistics in the organization of commercial enterprises, identify possible risks in the logistics systems of commercial enterprises and justify the need for a logistics risk management system.

Presenting main material. At the present stage of trade development, risk management acquires special significance, the formation of which in domestic practice has its own specifics.

The first feature of domestic risk management in trade - low efficiency of risk management, lack of complexity in the development of risk management, its secondary in the hierarchy of corporate values, episodic and unsystematic use.

The second distinguishing feature is its frequent replacement by insurance. Such a policy is due to both abuse by the insurer and an increase in the relevant budget of the company, as well as a decrease in the overall focus on risk.

Until recently, it was more convenient for large trading companies to organize their own insurance companies. As a rule, these insurers undertake not only the protection of property interests.

The third important point to consider is that the logistics system in practice is not a dynamic organization with a single

control center, but is a set of stakeholders in the form of many links in the logistics chain with certain powers and responsibilities and areas of competence. That is, stakeholders in the logistics system are a significant number of logistics units, whose interests and profits are associated with the success of the organization and the logistics system in general. The links of the logistics system are, in particular, a team of managers and specialists with a certain nature of their own activities and professional competence. This system does not allow for field differentiation of processes in the logistics chain, and probabilistic and statistical approaches alone in risk assessment are not enough.

The fourth important point that should be noted is that during the operation of the logistics system, participants in all parts of the logistics chain are interested in making a profit. Logistics managers are tasked with increasing this profit and reducing costs. Risk management issues are usually removed from the field of concentration of logistics and managers until the risk event, the cost of which may be commensurate with the profit for a significant period.

Quite often, individual and team benchmarks of risk managers do not coincide with the team benchmarks of top managers and are not integrated into the overall system of goals of the trading company. The professional competence of managers and risk managers contradicts the competence of the organization as a stakeholder.

To build an effective risk management system in the activities of commercial enterprises, it is necessary to clearly identify the subject of management - risk. There is a rather wide variety of definitions of this concept, and therefore the fact of its unambiguous understanding and documentary fixation is very important.

Therefore, risk is understood as the possibility of an unfavorable situation or a failed outcome of production, economic,

financial or other activities of the organization. It should be noted that the main causes of risk are not only the statistical possibility of an unfavorable situation, but also three other factors of external and internal logistics environment: uncertainty, randomness, resistance.

Uncertainty is the sum of circumstances that can be predicted in advance, but it is not possible to determine how significantly they will affect the final performance of logistics activities. This factor is often ignored in risk assessment, but its impact on performance can be quite significant.

Randomness is the sum of circumstances that arise regardless of the general situation and, as a rule, under the influence of environmental factors. For example, the situation in the winter of 2021 in the port of Odessa, when the air temperature dropped to an unexpectedly low level and ships could not enter the port. This situation has led to: unsent containers, unreceived raw materials, unforeseen costs, losses, discontinued production [4, p. 127]. Of course, managers and logisticians of organizations that receive or send cargo in the port of Odessa, know that due to the low temperature may be difficult, but did not expect such a scale of the problem. And for one Kyiv confectionery company, the uncertainty of weather conditions - the stay in the port of ships with cargo at the time of frost - was exacerbated by a factor of chance - the lack of insurance stocks of raw materials in production warehouses in Kiev [4, p. 135].

Counteraction is a deliberate resistance to the circumstances and participants in the logistics process during its implementation. The presence of opposition is not only hostile. These include the skillful actions of competitors who use the circumstances in their interests and the actions of counterparties or third parties who perform or fail to comply with the terms of the contract.

For example, the main supplier of world-class packaging left the market for three months because of the technological re-

equipment of production. The logistics services of this company, in order to continuously meet the needs of consumers in products, have increased the stocks of their contractors for the entire period of its own technological re-equipment. However, one of the largest Ukrainian holdings, a supplier of raw materials for similar packaging, took advantage of the company's temporary absence from the market. So far, this holding has registered a Ukrainian subsidiary with a similar profile. Using the available material and administrative resources, the holding conducted a powerful advertising campaign and offered to the market packaging - similar products at relatively low prices. Consumers of packaging during the three months of absence of the international company rebuilt their supply and production chains under a new packaging supplier. As a result, when the European manufacturer returned to the market, all its customers switched to a competitor. The holding later sold its subsidiary as a non-core company. But the European company, despite significant efforts, has not been able to return to the market [4, p. 147].

Accordingly, during the operation of the logistics system, these factors affect the whole set of logistics units, including staff of organizations with a certain nature of their own activities, professional competence and a certain response to risky events.

Every manager or manager has a certain baggage of experience and knowledge, a certain area of competence and his own view of risk, but this view is not always objective. Quite often, top managers and entrepreneurs underestimate the importance of logistics supply chain management and risk assessment in logistics, without highlighting the particular problems. As a general example of the attitude of managers to the problems of risk, we present the results of a survey conducted by experts of the Association of Managers and the magazine "Financial Director" [5]. Tried in two stages:

1) the question “How does your company assess risks?” Was published on the website of the Financial Director magazine;

2) a sample expert survey of more than one hundred leaders of leading Ukrainian companies from Kyiv and twelve regions of Ukraine was conducted.

At the first stage, 46% of respondents answered that in their companies managers assess risks based on their experience and knowledge; 22% - risks are not assessed at all; 16% - formalized risk assessment procedures are used; 11% - all these methods are used and only 3% turn to third-party experts for risk assessment. That is, only a third of respondents take into account the risk factor.

In the second stage, half of the respondents said that they use a range of methods when assessing risks: the accumulated knowledge and experience of their managers, the assessment of external experts, as well as formalized risk assessment procedures. At the same time, 17% of companies use formalized risk assessment procedures; 33% of managers say that the company's managers assess the risks only based on their experience and knowledge, which means that they lack a systematic approach and formalized procedures.

It is important to note that company managers and even risk managers could not always answer with certainty what formalized risk assessment procedures are and what the nature of their personal accountability is. This trend emphasizes the vagueness of the goals set in the companies, the lack of job skills and tasks, as well as the dispersion of professional competence of employees.

The differences in the results of the first and second stages are explained by the fact that the experts of the most modern and successful companies occupying leading positions in various rankings were interviewed within the framework of the expert study. And the respondents interviewed on the site cannot be controlled. It is obvious that among them there were more

representatives of medium-sized enterprises, where risk management is carried out so far unsystematically, or even not at all. Also, the attitude to risks determines the nature of the products.

The answers to the question: "What factors pose the greatest risk to the normal and planned operation of the company?" Were unexpected. As sources of maximum risk, 60% of respondents named the human factor (mistakes of their employees), 30% noted the dishonesty of business partners and 10% - natural disasters and other factors. Virtually no one mentioned such factors of change in the external environment as changes in demand for products and price conditions, the activities of competing organizations and the overall development of this segment of products in the market. [5]

Such a reaction to the survey suggests that its participants may not be well versed in the concept of "risk management" or their management in these organizations does not correspond to the current level. It should be noted that most managers, realizing that the greatest risk to their company is the mistakes of employees, in assessing these risks relied only on the experience and knowledge of managers.

It is important to note that virtually all respondents confirmed that the effectiveness of the organization is significantly higher in the case of:

- 1) use of formalized risk assessment methods;
- 2) adoption by management or owners of a fixed risk management policy. [8]

Therefore, it is very important for the head or owner of the organization to understand the consequences of the risks and make the appropriate decision.

Given the above, we can propose the following procedure for making management decisions on the choice of methods of logistics risk management in commercial enterprises.

The significance of risk in the logistics system in a trading company in terms of the inevitability of the impact on it can be

proposed to calculate using the logistics risk index, which is determined in absolute terms in the range from 1 to 100. In risk theory, such an index is calculated and probabilities of their occurrence (IP):

$$I_{IP} = P_{OB} * IB$$

The choice of risk management method in the logistics system at the trading company is proposed to be based on a comparison of the value of the logistics risk index before and after the implementation of the method ($I_{ЛД}$, $I_{ЛП}$) taking into account the cost of such implementation ($B_{ВПР}$)

$$I_{ЛД} - (I_{ЛП} + B_{ВПР}) \geq 0$$

Table 1

**Matrix for selecting the type of management methods
 logistics risks of the trading company**

The level of expected loss of operating profit	Probability of operating profit loss				
	Losses are almost impossible - 0.1	Losses are unlikely (low probability) - 0.2	Losses are likely - 0.3 - 0.5	High probability - 0.5 - 0.7	Losses are almost inevitable (extremely high probability) 0.7 - 0.9
Minimum - 10%	Risk acceptance			Компенсація ризику	
Low - 10-40%	Risk acceptance				
Average - 40-60%	Risk acceptance	Compensation; risk dissipation		Compensation; risk dissipation	
High - 60-90%	Compensation; risk dissipation	Compensation; risk dissipation	Localization; risk dissipation	Localization; risk dissipation	
Critical - more than 90%	Compensation; risk dissipation	Compensation; risk dissipation	Localization; risk dissipation	Avoidance of risk	

Therefore, the level of risk in the logistics system of a trading company can be proposed to determine in the following order:

1. Determining the level of logistical risk by the amount of loss of expected operating profit on a scale: minimum (10%), low (10-40%), medium (60-40%), high (60-90%), critical (more than 90%)).

2. Expert assessment of the probability of operating profit costs on a scale: Losses are almost impossible - 0.1; Losses are unlikely (low probability) - 0.2; Losses are probable - 0.3 - 0.5; High probability - 0.5 - 0.7; Losses are almost inevitable (extremely high probability) - 0.7 - 0.9.

3. Choice of the type of methods of logistics risk management according to the matrix model "Level of expected costs of OP * Probability of costs of OP": Risk avoidance; Risk localization; Risk dissipation; Risk compensation; Risk acceptance.

4. Deciding on the implementation of the method of logistics risk management

Table 2

Methods of logistics risk management at commercial enterprises

Type of logistics risk management methods	Types of logistics risk management methods on trade enterprises
Avoidance	Abandonment of unreliable partners; insurance; search for guarantors; limiting; introduction of control systems and partial duplication of functions in the responsible links of logistics activities
Localization	Outsourcing, unbundling
Dissipation	Diversification, which involves increasing the diversity of activities, markets or supply channels
Compensation	Strategic planning; forecasting and monitoring of the environment; forecasting and monitoring of commodity markets; active marketing; flexible pricing policy; self-insurance due to the creation of commodity, financial, personnel reserves; implementation of staff training and motivation programs
Adoption	Self-insurance, which is to reserve part of the company's financial resources to cover possible risk losses

5. The choice of risk management method in the logistics of a trading company based on a comparison of the value of the logistics risk index before and after the implementation of the chosen method ($L_{\text{д}}$, $L_{\text{п}}$) taking into account the cost of such implementation ($B_{\text{вп}}$)

$$L_{\text{д}} - (L_{\text{п}} + B_{\text{вп}}) \geq 0$$

6. Monitoring the implementation of management decisions and monitoring its effectiveness.

Conclusions. Therefore, decisions on specific actions to protect and reduce (increase) risk in the activities of commercial enterprises should be detailed during the in-depth study and analysis of the risk situation, which is possible in the future and in the present.

The significance of risk in the logistics system at a trading company in terms of the inevitability of the impact on it is proposed to calculate using the index of logistics risk. The choice of risk management method in the logistics system at a trading company is proposed to be based on a comparison of the value of the logistics risk index before and after the implementation of the method, taking into account the costs of such implementation.

One of the promising areas of research on this issue is the study of risk management system modeling in logistics systems of commercial enterprises.

References:

1. Alkema VG The system of economic security of logistics entities: [monograph] / ed. VG Alkemi. Kyiv: KROK University of Economics and Law, 2011. 376 p.
2. Borovkova VA Risk management in trade. СПб. : Питер, 2014. 288 с.
3. Belous J.Yu. Analysis of approaches to the definition of "economic security of the enterprise". Economics Management Entrepreneurship, 2011. № 23 (II). Pp. 241-247.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

4. Zhivko Z.B. Strategic planning in the system of economic security of the enterprise. Problems of Science, 2012. № 4. P. 32-39.

5. Official website <http://www.dist-cons.ru/modules/logistic/section1.html>.

§ 5.2 ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ ДЛЯ МОЛОДИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ ДО РОБОТИ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ (Синиціна Ю.П., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Шпортко Г.Ю., Український державний університет науки і технологій, Малюгіна А.М., Український державний університет науки і технологій)

Вступ. На сьогодні особливого значення набуває необхідність оцінки ставлення молоді до працевлаштування, яке у подальшому дозволить забезпечити вмотивованість молодих спеціалістів до високопродуктивної праці та покращання кінцевих результатів діяльності промислових підприємств. Проблемні аспекти обґрунтування мотивації до трудової діяльності молоді знайшли певне висвітлення у працях таких українських вчених, як: В. Поліщук, В. Павлова, О. Горяча, Н. Яценко, Я. Яковенко, Л. Кудіна та ін. Однак, питання формування ефективних видів мотивування молодих спеціалістів, на підставі дослідження факторів та переваг які впливають на їх залучення до роботи, залишаються актуальними.

Виклад основного матеріалу. Мотивація праці – це внутрішній процес, що відбувається під впливом потреб у благах, він виражається у формуванні мотиву поведінки особи з метою активізації трудової діяльності. У ньому виявляється суперечлива єдність трьох компонентів: цінностей праці, вимог до роботи і можливостей реалізації цих вимог. Мотиви і потреби дуже тісно зв'язані між собою. Мотиви, тобто те, що безпосередньо спонукає людей до дій, формуються на основі потреб і оцінки можливостей їх задоволення. Усвідомлення мотиву припускає, що людина не тільки прагне чогось, але і

бачить, хоча б у загальних рисах, шляхи досягнення своїх цілей. Цінності трудової діяльності діляться на: термінальні цінності праці (праця як мета); інструментальні цінності праці (умови роботи) [1].

На сьогодні головною проблемою у запровадженні мотивації персоналу на промисловому підприємстві є розробка оптимальних методів мотивування, спрямованих на впровадження найбільш дієвих важелів впливу на персонал, розробку мотивуючих стимулів, які встановлюють зв'язок між оплатою праці працівників й ефективністю їх діяльності, а також спрямовані на задоволення потреб всього персоналу підприємства в цілому. Результативність діяльності конкретного працівника визначається передусім індивідуальними можливостями й особистою зацікавленістю, а також усвідомленням його власної ролі в колективних зусиллях. Мотивація персоналу ефективно діючого підприємства повинна базуватись на гармонізації інтересів підприємства та персоналу. Саме таке підприємство може повністю та ефективно використати здібності персоналу для реалізації власних цілей.

На підставі результатів досліджень [2], які було проведено на великих американських підприємствах, з метою удосконалення методів мотивації (стимулювання) праці, можна стверджувати, що цінність праці для персоналу залежить від ряду чинників, де перше місце займають можливості професійного зростання і просування по службі (67% опитаних), а також рівень заробітної плати працівника (67%). Подальші результати досліджень мотиваційних чинників наведено на рис. 1.

Рис. 1. Аналіз чинників мотивації персоналу на іноземних підприємствах [2]

З огляду на різницю в досліджених чинниках, кожне підприємство переглядає системи мотивації [2].

Разом із тим, за всієї ефективності та універсальності грошових заохочень, обмеження системи мотивації лише матеріальними стимулами не дасть підприємству бажаного результату. Варто враховувати, що персонал підприємства – це люди із різними життєвими цінностями та потребами. Більше того, матеріальні заохочення розраховуються на підставі результатів виконаної роботи і можуть змінюватись навіть у людей, що займають однакове положення в службовій ієрархії [3].

Мотивація до трудової діяльності є одним з вагомих факторів розвитку національної економіки. На сьогодні особливого значення набуває необхідність оцінки ставлення молоді до працевлаштування. Саме молодь є особливою соціальною групою, яка здатна істотно впливати на стан ринку праці, оскільки від неї залежать політичні, економічні та соціальні процеси в суспільстві.

Сучасний ринок праці вимагає нової концепції професійної підготовки молодих спеціалістів, яка ґрунтується на його тісній взаємодії з ринком освіти. Соціально орієнтований спосіб ведення виробництва і бізнесу вимагає якісно нового рівня професійної мотивації. Сьогодні відповідальність за результати своєї праці, уміння самостійно здобувати необхідні знання і творчо застосовувати їх на практиці є ключовими умовами професійного і кар'єрного росту молоді людини. Формування професійної мотивації студента є важливим фактором його конкурентоздатності [4].

Молоді спеціалісти – випускники закладів вищої освіти, які вперше шукають роботу, так само, як і молодь без освіти і спеціальності, традиційно входять до групи ризику, та є найбільш проблематичними учасниками вітчизняного ринку праці. Специфікою означеної групи є наявність суперечності між соціально-професійною орієнтацією молоді та потребами підприємства в робочій силі. Незбалансованість обсягів і профілів підготовки фахівців та потреб ринку праці в ряді випадків посилює проблеми працевлаштування випускників освітніх установ (особливо комерційного сектора професійної освіти) [5].

Сучасні підприємства, занепокоєні вирішенням оперативних питань, практично не турбуються про закріплення персоналу та формування кадрового резерву. Справа доходить до хижачьких засобів одержання тимчасових вигід. Прикладом є практика набору молодих співробітників тільки на випробувальний термін з подальшим звільненням і формулюванням щодо невідповідності займаній посаді. Питання про підвищення кваліфікації на багатьох підприємствах не розглядається, хоча дефіцит кваліфікованих кадрів переростає в серйозну проблему – вже зараз більше 80% українських підприємств відчують їх гострий брак [6].

Протягом останніх 10-12 років випускники закладів вищої освіти самостійно вирішують проблеми, пов'язані з працевлаштуванням після завершення навчання. Непередбачуваність ринку праці, відсутність повної інформації про вакансії, надлишок випускників окремих спеціальностей призводять до того, що молодий спеціаліст стає на облік в службі зайнятості або ж сам, використовуючи свої творчі здібності, шукає роботу. Нерідко він змушений влаштовуватися на роботу не за фахом і здобувати нову освіту. Все це призводить до витрат як його особистих коштів, так і коштів держави і роботодавця.

Досвід останніх двадцяти років показує, що українська професійна школа повільно адаптується до ринкових відносин, відстаючи за змістом і темпами від розвитку потреб сучасної економіки. Ця обставина обумовлює поглиблення істотного протиріччя між ринковою потребою в кваліфікованих фахівцях нового типу і невідповідністю кваліфікаційної структури випускників освітніх установ вимогам сучасного ринку праці [5]. Фактичні освітні інтенції молоді обумовлені певними мотиваційними факторами, які сформовані стереотипами щодо ринку праці та вибору професії. На вибір професії впливають: вимоги до рівня зарплати, характер роботи, умови праці, престижність професії, тимчасова завантаженість та ін. Про мотиваційні переваги молоді при виборі освітніх закладів та майбутніх спеціальностей можна судити за результатами опитування студентів проведеного авторами роботи [5]. Так, у відповідях на питання «Чим ви керувалися при виборі майбутньої професії?» перевага була надана економічному фактору «рівень зарплати» (23,3%). Серед переважаючих факторів є також можливість реалізації своїх здібностей (22,6%), престижність професії (16,1%). Отже, при вступі до навчального закладу молодь здійснює

прагматичний вибір, який відповідає її нагальним потребам. Які у будь-якої людини визначаються, в першу чергу, станом економічного розвитку країни та суспільства, первинним соціальним статусом людини.

За результатами опитування вже на етапі вибору професії простежується чітка орієнтація на роботу в приватному секторі економіки. Більшість респондентів (42,3%) вказали підприємництво і дрібну комерцію як найкращий вид діяльності. Другим у рейтингу вподобань є робота з вільним графіком (28,5%). Дистанційну роботу (фрілансинг) розглядають як початковий етап трудової діяльності 17,2% респондентів. Прагнення до матеріального добробуту та гарантії фінансової стабільності стають головним мотиваційним фактором при виборі майбутньої професії.

Якщо розглянути усвідомленість вибору професії, то 56,6% респондентів відповіли, що обирали майбутню професію усвідомлено і самостійно. 21,3% заявили, що на вибір вплинули родичі і друзі. 12,8% респондентів приймали рішення за принципом: «головне отримати диплом». Ще 9,4% заявили, що змушені йти слідами батьків або продовжити сімейний бізнес.

З вищевикладеного авторами сформульована наукова гіпотеза: вибір майбутньої професії перебуває в прямій залежності від економічної ситуації в країні і відбувається стихійно під впливом сформованих мотиваційних стереотипів про характер роботи, оплату праці тощо. А за відсутності вмотивованості вибір відбувається несвідомо. Залежно від того, які трудові цінності переважають у мотиваційних прагненнях молоді, установлюються спрямування їх дій при пошуку роботи. Для виявлення найбільш значущих мотиваційних факторів для майбутньої роботи, серед студентів, було проведено опитування 100 респондентів (табл. 1).

Таблиця 1.

Значущість мотиваційних факторів для студентів на майбутній роботі

Ранг відповіді	Які мотиваційні фактори на майбутній роботі для Вас є найбільш значущими?	% від числа опитаних
1	Фактори доходу	40
2	Фактори самореалізації	18
3	Фактори влади, статусу	16
4	Фактори значущості в колективі	15
5	Фактори інтересу	6
6	Фактори соціалізації, спілкування	5
7	Фактори творчості	0

Джерело: [7]

Найбільша частина опитаних студентів (40%) обрала для себе найбільш значущим мотиваційний фактор доходу. Молодим працівникам необхідно забезпечити себе житлом та свою майбутню родину, також, щоб вистачало грошей не тільки на життя, а й на задоволення багатьох потреб [7]. Заробітна плата є важливим фактором підвищення зацікавленості працюючих у результатах своєї праці, її продуктивності, збільшення обсягів виробленої продукції, поліпшення її якості та асортименту. Заробітна плата є найбільш дієвим інструментом активізації людського фактору і використання трудового потенціалу. При цьому використання існуючого кваліфікаційного і творчого потенціалу працівників має повністю залежати від наукової обґрунтованості і вибору методів балансування заробітної плати з кваліфікацією, змістом виконуваної роботи, результатами праці й умовами, в яких вона здійснюється [8]. На другому місці за кількістю опитаних стоїть фактор самореалізації – 18%. Потреби в самореалізації – потреби в

реалізації своїх потенційних можливостей, в зростанні як особистості. Потреби виявляються у прагненні людини найповніше використовувати свої знання, здібності, вміння та навички. Молодь прагне не тільки отримувати високу заробітну плату, а й мати можливість реалізувати всі свої навички та знання на майбутній роботі. Наступні 16% опитаних обрали для себе головним мотиваційним фактором «фактор влади, статусу». Люди з високими потребами у владі віддають перевагу роботі, яка передбачає: відповідальність за дії та поведінку інших людей, конкуренцію або орієнтацію на статус. Також не менш важливим фактором (15%) для опитаних студентів є фактор значущості в колективі – розуміння та прийняття своєї значущості в житті колективу, віра в те, що власна діяльність у своїх очах та очах оточуючих наповнена загальнолюдським змістом. Найменш важливими факторами виявилися «фактор інтересу» – 6% та «фактор соціалізації, спілкування» обрали найважливішими для себе лише 5% студентів. «Фактор творчості» молоді люди вважають не головним на майбутній роботі.

Для більш детального визначення мотивації для молоді, авторами [7] було запропоновано студентам обрати для себе найважливіший вид матеріальної чи нематеріальної мотивації (табл. 2).

Таблиця 2.

Значущість нематеріальної та матеріальної мотивації для студентів на майбутній роботі

Ранг відповіді	Які матеріальні та нематеріальні мотиви на майбутній роботі для Вас є найбільш значущими?	% від числа опитаних
1	Гарна зарплата та інші винагороди за якісну роботу	25
2	Можливість кар'єрного зростання	22

Ранг відповіді	Які матеріальні та нематеріальні мотиви на майбутній роботі для Вас є найбільш значущими?	% від числа опитаних
3	Робота в гарних умовах та без важких фізичних навантажень	14
4	Цікава робота	13
5	Безпечність та стабільність роботи	9
6	Сприятливий психологічний клімат в колективі	7
7	Гідна оцінка виконаної роботи	5
8	Можливість отримати додаткову роботу за окрему плату	5
9	Відчуття того, що ти в курсі справ (інформація, рішення...)	0
10	Знання того, що очікується	0

Джерело: [7]

Як і в попередніх опитуваннях, на першому місці у більшості студентів стоїть такий вид мотивації, як гарна зарплата та інші винагороди за якісну роботу (25% від 100 чоловік опитаних). Трішки менше (22% студентів) обрали для себе головним мотивом можливість кар'єрного зростання. Адже молоді люди не бажають засиджуватися на одній посаді, вони мріють та прагнуть просуватися якомога вище, мати більшу владу та статус, і, як наслідок, ще вищу заробітну плату. Не менш важливим мотивом є для молоді робота в гарних умовах та без важких фізичних навантажень (14% опитаних). Майже стільки ж (13% респондентів) обрали для себе на першому місці такий мотив, як цікава робота. Дуже часто навіть висока зарплата не може утримати людину, якщо робота не цікава, одноманітна та не є по душі працівникові. Для 9% студентів є найбільш значущим мотивом безпечність

та стабільність роботи. 7% опитаних обрали найважливішим мотивом для себе сприятливий психологічний клімат в колективі. По 5% набрали такі мотиви, як гідна оцінка виконаної роботи та можливість отримати додаткову роботу за окрему плату.

Згідно з [9] для студентів основним мотивуючим фактором є набуття практичного досвіду, випробування своїх зусиль на робочому місці. Тоді як для молодих спеціалістів основним стимулом до праці є отримання заробітної плати, необхідної для забезпечення належної життєдіяльності.

Висновки. Аналіз даного дослідження відображає різноманіття та пріоритети мотивів і потреб студентів та майбутніх молодих спеціалістів. З урахуванням цього, для залучення до роботи молодих спеціалістів промисловим підприємствам необхідно удосконалювати кадрову політику звертаючи особливу увагу на визначені мотиваційні фактори. Все це посилить мотиваційний ефект, вплине на корпоративну культуру та підвищить ефективність діяльності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч.-метод. посібник / За заг. ред. проф. Є.П. Качана. Тернопіль: ТДЕУ, 2006. 373 с.
2. Досвід мотивації праці у розвинутих країнах світу. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-82/doc-242>
3. Климчук А.О. Методи мотивації персоналу на промислових підприємствах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка»*. 2016. Випуск 1(29). С.44-47.
4. Єрохін С.А., Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В. Концепція професійної мотивації студентів як фактору конкурентності на ринку праці. *Юридична наука*. 2011. № 1(1). С.20-27.

5. Рижков М.В. Мотиваційні переваги випускників вищих навчальних закладів у контексті трудової діяльності. *Економічний нобелівський вісник*. 2016. №1 (9). URL: <https://econforum.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016/23.pdf>
6. Горяча О. Проблема формування та використання кадрового потенціалу підприємств України. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 1. С. 35–41.
7. Кобзиста І.Л., Махмудов Х.З. Мотиваційні фактори сучасної молоді на ринку праці. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Випуск 22. С. 165-168.
8. Леньков Р.В. Соціологія молоді. URL: https://stud.com.ua/24377/sotsiologiya/sotsiologiya_molodi
9. Проблеми молодіжного безробіття та шляхи його подолання / редактори та упорядники: Л. Кудіна, Л. Яцюк. К.: ГО «Молодіжна Альтернатива», 2011. 64 с.

ODDÍL 6. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§ 6.1 REGIONAL TRADE AGREEMENTS IN THE MODERN MULTILATERAL TRADING SYSTEM: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES (Dovgal O., V. N. Karazin Kharkiv National University, Dovgal G., V. N. Karazin Kharkiv National University, Serdiuk H., V. N. Karazin Kharkiv National University)

Introduction. In the 21st century in different parts of the world, on different continents, countries increasingly began to conclude regional trade agreements (RTAs), providing for the mutual granting of preferences to their members, and today they have become an important part of international trade. The reason for this phenomenon lies in the desire of most countries to obtain a preferential trade regime, which is provided by the RTS.

Non-discrimination among trading partners is one of the key principles of the GATT/WTO system. At first glance, RTAs seem to conflict with this principle. Nevertheless, their creation takes place with the consent and under the auspices of the World Trade Organization (WTO). This is because they operate in accordance with GATT/WTO rules and aim to facilitate trade relations between their signatories without causing trade barriers for third parties. Members, as former contracting parties to the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), are required to notify the RTAs to which they participate.

The last country that did not participate in any RTA was Mongolia, after the notification of the RTA between it and Japan in June 2016, all WTO members are involved in the RTA. Some member countries participate in 20 or more RTAs.

The main results of the research. As of 2021, 568 such trade agreements have been notified and entered into force, according to the WTO. Moreover, a significant increase in the

number of regional trade agreements falls on the period after 1992, when 54 regional trade agreements were notified and entered into force in the last 2021 alone (Figure 1).

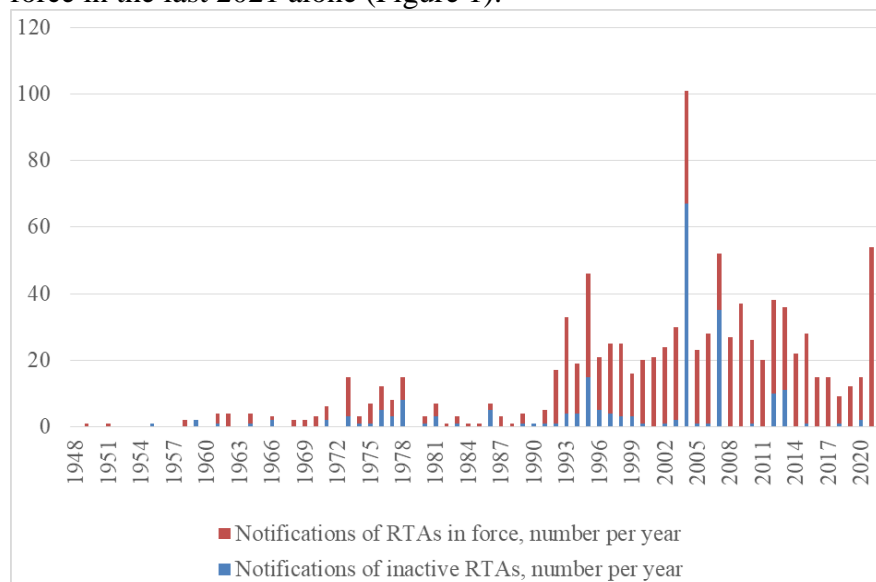

Figure 1. Notifications of RTAs in force and inactive RTAs, 1948-2021, number per year [1]

For comparison, for the period 1948-1992 only 61 regional trade agreements were notified and entered into force, as evidenced by the data in Figure 2.

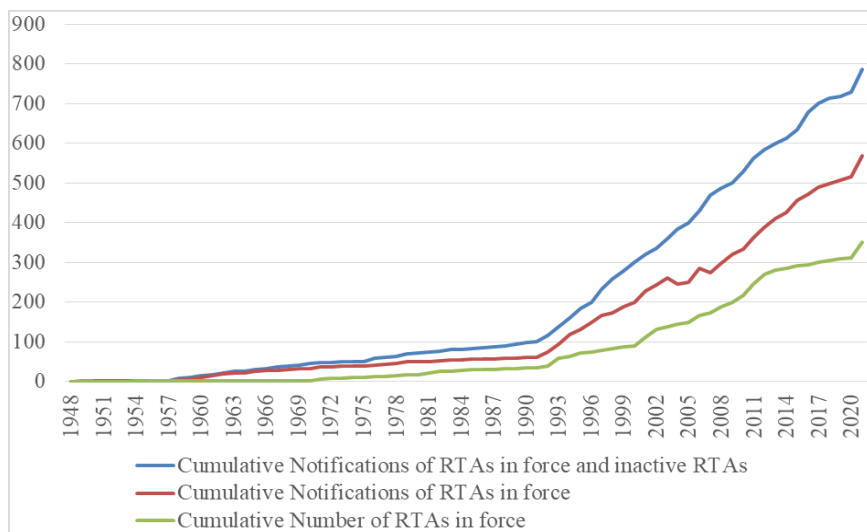

Figure 2. Evolution of RTAs, 1948-2021 [1]

To date, virtually all WTO member states are party to at least one RTA. Most of them participate in two or more preferential trade agreements.

However, experts' opinions about the effectiveness of such agreements are diametrically opposed. Some experts consider them useful, others, on the contrary, distort trade.

In particular, the opinion is most often heard about the erosion of preferences, expressed in the fall in the level of tariff protection between RTS participants, which leads to a decrease in the competitive advantages of other countries that do not participate in such agreements. However, this is practically leveled out when the level of tariff protection used by RTAs members in relation to third countries is low and, in fact, does not fulfill the function of protecting the market.

Currently, the weighted average level of tariff protection used by economically developed countries does not exceed 5%.

Therefore, the conclusion of the RTA by these countries can create an erosion of preferences only in those sectors of the economy where there are tariff peaks (for example, this applies to agricultural products and light industry).

However, the main trends in the development of the multilateral trading system are not associated with the use of tariff measures, but with the growth of non-tariff restrictions on trade and the desire of many countries to join value chains.

Many WTO members are currently involved in negotiations for new RTAs. At the same time, most new potential agreements are bilateral, although new plurilateral agreements are being concluded between several WTO members.

We are talking, for example, about the signing and entry into force of the Comprehensive and Progressive Trans-Pacific Partnership (CPTPP) Agreement in the Asia-Pacific region with the participation of 11 participating countries; the signing of the Comprehensive Regional Partnership (RCEP) Agreement between members of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) and six other WTO members in the Asian region; on the creation of a Pacific Alliance between Chile, Colombia, Mexico and Peru in the region of Latin America; on the entry into force of the African Continental Free Trade Area (AfCFTA) and the negotiation of a Tripartite Agreement linking the Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA), the East African Community (EAC) and the South African Development Community (SADC) in Africa [1].

It should be noted, however, that the vast majority of new plurilateral agreements complement rather than replace existing bilateral agreements.

Of course, with the increase in the number of RTSs, their coverage of participants also changed.

While RTAs concluded in the 20th century were mainly aimed at improving the conditions for access to the market for

goods by reducing the level of tariff protection, the goal of such trade agreements now being concluded was to reduce trade costs by eliminating non-tariff restrictions, for example, such as customs formalities, harmonization of technical regulations, sanitary and phytosanitary measures in trade in goods, while liberalizing trade in services, as well as the settlement of issues in the field of investment, intellectual property, competition, e-commerce, environmental protection and labor standards.

Thus, out of all RTAs notified to the WTO, more than 50% of them provide not only for the reduction of customs duties, but also for the settlement of many other issues [2, p. 7], which is clearly seen in Figure 2.

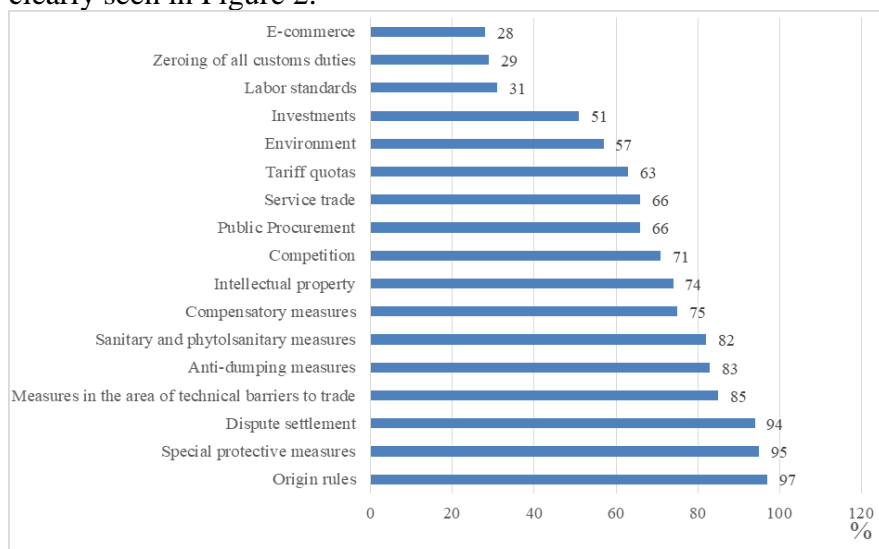

Figure 2. Percentage of regional trade agreements with broad coverage of international trade regulation instruments, % [2]

The inclusion in the scope of the RTAs of issues that are not regulated by the WTO rules or more stringent rules compared to

the WTO rules, as well as the changed structure of the agreements themselves, create prerequisites for splitting the single market into many local markets. In addition, under these conditions, it is necessary to analyze the impact of the new trade regulation rules on third countries that are not parties to these agreements.

The agreement within the framework of the RTA of new rules for regulating international trade is often the main risk of losing the functions of the WTO in regulating the multilateral trading system and is one of the arguments for including countries in regional economic integration.

At the same time, it should be noted that in most cases, RTAs are based on WTO rules, and the harmonization of new rules in certain areas of international trade regulation, as a rule, is beneficial to all participants in the multilateral trading system.

For example, out of 238 RTAs, only 171 contain provisions governing the application of technical barriers to trade. At the same time, in 85% of cases, RTAs refer to the provisions of the WTO Agreement on Technical Barriers to Trade [3, p. 377].

With regard to sanitary and phytosanitary measures, it should be noted here that in most cases such agreements either do not cover substantive issues at all, or contain clauses corresponding to the provisions of the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures.

This fact is confirmed by the data given in Table 1.

Despite the presence in the RTAs of provisions that go beyond the norms of the WTO, certain obligations of the members of these agreements are beneficial to all participants in the multilateral trading system.

Table 1

Coverage of regional trade agreements for sanitary and phytosanitary measures

Provisions	Number of regional trade agreements, %		
	Do not contain such provisions	Contain provisions identical to the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures	Contain provisions that go beyond the scope of the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures
Definitions	55	43	2
Harmonization	58	39	3
Equivalence/mutual recognition	76	11	13
Regionalization	69	8	23
Transparency	60	7	34
Control, inspections	73	13	14
Cooperation	68	28	3

Source: [3]

For example, transparency obligations, which consist in publishing draft regulations or changing legislation to prevent violations of competitive behavior in the market, or obligations for countries to accede to various conventions on the protection / protection of intellectual property rights, contribute to improving the terms of trade for all participants in foreign economic activity, insofar as:

– such obligations cannot be fulfilled solely within the framework of the RTAs. For example, if one RTAs participant assumes obligations to privatize a separate service sector, such obligations de facto cannot be fulfilled only in relation to the partner under the agreement, and this leads to trade liberalization in relation to all participants in the multilateral trading system;

– even in the Trans-Pacific Trade Partnership, adherence to WTO norms is confirmed in one form or another, and provisions that go beyond the norms of the WTO system are somehow aimed at strengthening the WTO system, for example, by making decisions of its working bodies binding. Other provisions, such as the entry into force of technical regulations no less than six months after their adoption, also create a more predictable environment for trade by all participants in foreign economic activity.

Therefore, these obligations, although technically aimed at creating advantages for the contracting parties under the RTA, in practice improve the terms of trade for all countries.

At the same time, individual regional trade agreements, at first glance, contain advantages only for the participants in such agreements. For example, as in the case of sanitary and phytosanitary measures, technical regulation measures, such advantages can be expressed in mutual recognition or equivalence of standards.

On the one hand, such benefits really apply only to the parties to the agreement, and on the other hand, the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, like the WTO Agreement on Technical Barriers to Trade, contains provisions on mutual recognition, or equivalence.

In this regard, nothing prevents third countries, based on these provisions, from negotiating the mutual recognition of standards outside the framework of regional economic integration.

In addition, the provisions of the WTO agreement provide for the unconditional granting of the most favored nation treatment in trade in goods, services and the protection of intellectual property rights.

Unlike the rules of GATT and the General Agreement on Trade in Services (GATS), agreements on trade-related aspects of intellectual property rights do not contain exceptions to this regime when signing RTAs. In this regard, any provisions that go beyond the rules of the WTO, included in the RTS, should be automatically extended to all WTO members.

Therefore, discrimination against third countries or trade distortions can hardly be considered the main factors in the impact of RTAs on the multilateral trading system, since even countries outside of these agreements can benefit from them.

At the same time, the development of regional economic integration creates prerequisites for the hybridization of the multilateral trading system.

It is logical that RTAs are based on the principles of the WTO and are closely related to its norms. They can be considered as agreements containing additional obligations to WTO norms. Therefore, the structure of agreements concluded at the regional level turns out to be hybrid, since, on the one hand, they repeat the WTO agreements, and, on the other hand, they supplement the rules of the multilateral trading system [4, p. 11].

The hybrid structure of the RTA requires transparency in the development of new rules for regulating international trade in order to ensure its consistency with the already existing WTO rules.

One of the areas where the consequences of the hybrid structure of the RTS are particularly noticeable is the resolution of trade disputes.

Trade dispute resolution mechanisms in the WTO and RTAs generally follow the general principles of dispute resolution in international law, i.e. are a decentralized system. Therefore, any of

these mechanisms can serve to apply, interpret and comply with the rules of an agreement to which countries have acceded.

At the same time, RTAs often offer the possibility of resolving disputes both under these agreements and within the WTO, which again creates a hybrid environment in which trade relations between countries are governed by both the WTO and RTAs, which should ensure compliance with only general obligations, but also obligations outside the WTO.

At the same time, the RTAs and the WTO agreements are equal treaties from the point of view of international law. In this regard, they are in a horizontal relationship with each other, including because the WTO rules do not provide for the rule of law of the WTO in resolving disputes within the framework of the RTA [5, p. 116].

An additional factor in the hybridization of the multilateral trading system is that the competence of the Dispute Settlement Body (DSB) of the WTO is limited solely to the interpretation of the provisions of the WTO agreements.

Therefore, many trade disputes have already emerged, demonstrating the consequences of the hybridization of the multilateral trading system. For example, the dispute in the WTO on softwood, initiated by the United States against Canada in connection with its subsidization of timber production. This dispute has been repeatedly considered in both USMCA (United States-Mexico-Canada Agreement) and the WTO, resulting in conflicting decisions, since USMCA's provisions for the use of subsidies are similar to WTO rules.

The most telling example of controversial dispute resolution is the Brazil-Retread Tire Import Measures dispute. In this dispute, the EU initiated WTO litigation due to the fact that Brazil imposed a ban on the import of tires originating from all countries, with the exception of tires whose country of origin is a MERCOSUR

member country. From the point of view of the European Union, Brazil's actions were contrary to Art. XI:1 of the GATT. However, her actions could not be justified by Art. XX GATT.

It should be noted here that initially Brazil introduced this measure in relation to all countries. But Uruguay initiated legal proceedings within the framework of MERCOSUR, which resulted in the recognition by the court of this integration association of Uruguay's claims as fair, since the RTA provides for a ban on the introduction of quantitative restrictions in mutual trade between MERCOSUR member states.

In the course of litigation within the framework of the WTO, the Arbitration Panel recognized the introduction by Brazil of a ban on the import of tires as contrary to the provisions of Art. XI:1 GATT. At the same time, the Arbitration Panel noted the legitimacy of such a ban in accordance with the provisions of Art. XX GATT, since it has been proven that retreaded tires pose a threat to the health and life of people, animals and plants, given that there are no alternative measures to prohibit imports in this situation [6, p. 245].

At the same time, the Panel did not consider the obligations of Brazil under MERCOSUR. Therefore, when a WTO member state initiates litigation in the Dispute Settlement Body (DRB) of the WTO, the Arbitration Group ascertains the absence of violations of the rules of the organization, since its competence is limited by WTO agreements, and RTAs are concluded in order to liberalize mutual trade, including by adopting countries with obligations that go beyond WTO norms.

Based on the foregoing, it should be noted that currently the problems associated with the inability of the WTO to regulate trade relations between its members, which are also participants in regional economic agreements, have become urgent.

Consequently, the competence of the DSB of the WTO should be expanded in order to create a single platform for

resolving trade disputes. Along with the hybridization of the multilateral trading system, it is necessary to consider the fact that certain rules for regulating trade developed within the framework of the RTA may subsequently become world standards.

This is related to the following points. Rules in such new areas of regulation of international trade as competition, the environment, labor standards primarily affect the RTA member countries, forcing them to make changes to national laws, and provisions that go beyond WTO rules regarding, for example, the protection of intellectual property rights ownership should be automatically extended to all WTO member states that are RTA members, which, as a rule, subsequently adhere to similar obligations when concluding other agreements and developing their position on the multilateral trading platform, seeking to align their obligations with the obligations of other participants in the multilateral trading systems.

In this regard, the issue of transparency in the development and application of new rules for regulating international trade within the framework of newly concluded RTAs is of particular relevance today.

Conclusions. Summing up the above, it should be noted that RTAs simultaneously have a positive impact on the further development of the multilateral trading system and create risks of its hybridization, including due to different interpretation and application of the same rules for regulating international trade. At the same time, RTAs cannot replace the multilateral trading system, since they are based on WTO rules.

References:

1. Regional trade agreements. WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm

2. Regional trade agreements and the multilateral trading system. WTO. URL: http://g20.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/8.G20-Discussion-Paper_RTAs-and-MTS.pdf

3. Acharya, R. (Ed.). (2016). *Regional Trade Agreements and the Multilateral Trading System* (WTO Internal Only). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781316676493.

4. Rensmann T. (2017). *Mega-Regional Trade Agreements*. Switzerland: Springer International Publishing AG.

5. Malebakeng A. Forere. (2015). *The Relationship of WTO Law and Regional Trade Agreements in Dispute Settlement. From Fragmentation to Coherence*. (Global Trade Law). Kluwer Law International.

6. Report of the Panel, Brazil — Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres, WT/DS332/R, 12 June 2007. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-brazil-measures-affecting-imports-of-retreaded-tyres-report-of-the-panel-tuesday-12th-june-2007>.

§ 6.2 GREEN INVESTMENTS AS A NON-TRADITIONAL SOURCE OF FINANCING THE DEVELOPMENT OF THE CZECH NATIONAL LOGISTICS SYSTEM (Trushkina N., Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine)

Introduction. The change of the modern paradigm of thinking leads to the reorganization of logistics processes and the need to transform the national logistics system of the Czech Republic in the context of green economy concepts. A 2019 survey by consulting firm PwC found that 41% of transport and logistics managers in 85 countries are concerned about climate change and the environmental damage associated with their business growth prospects.

The World Economic Forum found that greenhouse gas emissions from logistics account for 5.5% of global greenhouse gas emissions. According to UN estimates, the global transport sector accounts for 25% of total greenhouse gas emissions. Annually, the total loss from the negative effects of the transport industry is 7-10% of GDP. The damage to health from environmental pollution from mobile sources is 1 trillion dollars USA a year. According to official Eurostat data, air pollution from road transport causes more than 400 thousand premature deaths each year.

Therefore, large-scale investment programs are being actively implemented in the world to modernize transport and infrastructure by "greening" them in order to minimize the negative impact on the environment and maintain a competitive position. Such programs are usually based on the technologies of the third and fourth industrial revolutions. Significant advantages of the third industrial revolution include the "greening" of transport systems through the transition to hydrogen and electric transport, which contributes to a dramatic improvement in the quality of the environment. For example, the EU Transport Strategy envisages a reduction in

greenhouse gas emissions of around 20% from 2008 levels and 80-95% below 1990 levels by 2050.

Given this, it is advisable to find innovative tools and scientifically sound "green" solutions, non-traditional sources of funding, as well as the introduction of fundamentally new organizational and managerial approaches and "green" technologies to improve the efficiency of the Czech national logistics system. This was **the purpose of this study**.

Presentation of the main research material. In the scientific literature there are many approaches to the consideration of the environmental component of logistics (Z. Jianwei, Z. Minjie, Z. Liwei; S. Pulawska, W. Starowicz; L. Simão, M. Gonçalves, C. M. T. Rodriguez; M. Moroz, Z. Polkowski; I. Urbanyi-Popiołeka; W. Liu et al.). The greening of logistics is recognized as a key driver of business development, as most consumers prioritize those companies that carry out freight transportation by "green" transport and use technologies that conserve natural resources.

Based on the analysis conducted by the consulting company PwC, it is established that the emphasis on environmental sustainability and stringency of emission standards will force transport and logistics companies to move to environmentally friendly and safe decisions, i.e. to "green" logistics. Climate change is expected to continue to affect meteorological phenomena, leading to destabilization of supply chains. The reduction of stocks of natural resources will lead to higher prices for them and will promote the processing and more efficient allocation of resources. As a result, sustainable and environmental development issues will be in high demand in the long run.

A public opinion poll commissioned by the e-commerce delivery platform Sendcloud found that the majority of British consumers support the introduction of "green" technologies in manufacturing and logistics. According to 57% of respondents, the

growth of online shopping through online shopping will lead to greater environmental pollution. At the same time, 38% of respondents are willing to pay extra for the delivery of goods on environmentally friendly transport.

It should be emphasized that the COVID-19 pandemic has also forced consumers to reconsider their attitudes towards sustainable development and to consider the impact of purchases on the environment, society and business (Environmental, Social, and Corporate Governance, ESG).

According to a survey conducted by the Internet provider Orange Business Services, which surveyed 320 managers of international companies, including in the field of transport and logistics, 85% of respondents are willing to invest in business sustainability. And 59% of respondents said they could not allow the use of unethical and non-environmental technologies, as this would affect the level of profitability of companies. An express survey of 8738 consumers from 22 countries conducted by PwC in 2021 as part of the Global Consumer Behaviour Survey found that 55% of respondents buy products from companies with a clear environmental policy, and 54% prefer goods in ecological packing.

Despite a wide range of scientific developments on selected topics, methodological issues of "green" financing of infrastructure projects in the field of transport and logistics remain unresolved and require further research. And this problem acquires special significance in the current conditions of green transformation of the Czech national logistics system in the context of the European Green Deal.

According to Armstrong & Associates, Inc., the share of logistics spending in the Czech Republic's GDP in 2020 was 8.9% (global average – 10.8%). During this period, the share of 3PL sector revenues in the country was 11.2% of logistics costs (global average – 10.6%). In 2020, the share of the Czech Republic's GDP

was 0.29% of global GDP, logistics costs – 0.24% of their total volume in the world, 3PL sector revenues – 0.25% of global GDP.

According to the analysis of the statistical database of the United Nations Economic Commission for Europe, the volume of road transport by road increased in 2000-2019 by 21.6% (from 414.7 to 504.1 million tons), and rail – by 0.6% (from 98.3 to 98.8 million tons). Volumes of cargo transportation by river transport decreased by 55.2% – from 1739 to 779 thousand tons.

Let's forecast the volume of freight traffic by different modes of transport in the Czech Republic using the autoregression method. Calculations show that the volume of cargo transportation by rail will be reduced by 0.3% in 2019-2022, and by 0.7% in 2019-2025. Volumes of cargo transportation by road will increase in 2022 compared to 2019 by 6%, and in 2025 – by 12.4% [1].

However, if in the future the Czech government does not invest in the development of river transport, stimulate small and medium-sized businesses in the sector, implement public-private partnerships and seek non-traditional sources of funding (green investment, venture capital, crowdfunding, etc.), then There will continue to be a downward trend in freight traffic. Thus, it is projected that the volume of freight traffic by river transport will decrease in 2019-2022 by 46%, and in 2019-2025 by 70.9%. Although river transport is recognized in most European countries as an attractive mode of transport from an environmental point of view [2].

It should be noted that the formation and operation of the transport and logistics network in the Czech Republic should be based on the strategic document "Development of transport infrastructure until 2050", which aims to create conditions for further economic development of the country and its regions. The normative document formulates proposals for a transport solution, especially for the road network, as well as in the context of the road

and railway network until 2050, including the expected trends in transport using modern innovative and digital technologies. The draft decision on the development of road infrastructure will be one of the bases for updating the strategy of the Government of the Czech Republic on the functioning of the transport sector.

In this regard, it is currently advisable to develop and implement the National Transport Development Plan of the Czech Republic until 2030 on the basis of multimodality, digitalization and greening. The main goal of this strategic document should be to pursue a policy of stimulating and supporting the movement of products using environmentally friendly modes of transport (rail and river), as well as achieving a more flexible, sustainable and low-carbon economy.

In addition, in order to solve environmental problems in the transport sector, it is necessary to develop and approve the National Plan for Reconstruction and Sustainable Development of the Czech Republic, the main goal of which is to promote sustainable development after the crisis caused by the COVID-19 pandemic. To achieve this goal, a set of measures and reforms should be developed that will not only restore the potential for economic growth, but also develop and increase it. At the same time, the plan should lay the foundations for the green transformation of the logistics system in the context of the European Green Pact [3-5].

One of the key measures of the National Plan should be to reduce the carbon footprint of the transport and logistics spheres through green investments in the modernization and digitalization of these sectors. Among the main reforms that need to be implemented as a matter of priority are the following:

- updating the strategic base of the transport sector;
- integration of sustainable urban mobility into strategic planning of regional and spatial development;
- application of a fundamentally new regional approach with direct involvement of local communities in the management of European funds and instruments;

reforming the water transport sector;
digitalization of railway transport by modernization of safety and energy efficiency systems on railways;
implementation of a pilot scheme ("Green Mobility") to support sustainable urban mobility through measures to develop environmentally friendly, safe, functional and energy efficient transport systems and logistics networks.

Given that, it is advisable to develop and implement a mechanism for "green" investment in infrastructure projects, which means financing investments that provide environmental benefits in the broad context of environmentally sustainable development of various areas of economic activity. According to expert estimates, only 1% of global bonds are marked as "green", while 1% of investments of institutional investors belong to the category of "green" infrastructure assets [6].

To date, among foreign and domestic researchers and practitioners there is no single approach to the classification of funding instruments for "green" projects, including the transport sector (*Table 1*).

Table 1

Approaches to the classification of funding instruments for "green" projects proposed by various scientific schools

Scientific schools representatives	Types of funding instruments
S. Venugopal A. Srivastava C. Polycarp E. Taylor, 2012	- mechanisms of public support; - public financing instruments: loans, share capital, investment instruments that exclude risks
N. Lindenberg, 2014	- instruments through which direct financing is carried out: shares, credit lines, loans and grants;

	<ul style="list-style-type: none"> - instruments that do not provide direct funding, but can transfer knowledge or reduce risks: guarantees and technical assistance; - instruments used to attract additional private resources transferred to "green" projects through one of the above instruments: green bonds and structured funds
<p>M. Voica M. Panait I. Radulescu, 2015</p>	<ul style="list-style-type: none"> - green shares; - green bonds
<p>V. Kazlauskiene A. Draksaite L. Melnyk, 2017</p>	<ul style="list-style-type: none"> - green bonds; - green shares; - green loans; - budget financing instruments

Source: compiled on the basis [7-10].

Thus, the key instruments for "green" financing the modernization of transport infrastructure, which are effectively used in different countries around the world, include:

"green" bonds – bonds of any type, income from the placement of which are aimed exclusively at full or partial financing or refinancing of new and launched "green" projects that meet the established requirements (France, Brazil, China);

"green" loans – loans of any type, provided exclusively for full or partial financing or refinancing of new and launched "green" projects that meet the established requirements;

green investment funds – a mutual investment fund or other investment mechanism that provides investments only in companies that are considered socially conscious in terms of their business activities or directly contribute to the development of social responsibility using standardized "green" assets (France, Switzerland, United Kingdom).

Statistical analysis shows that the global volume of sustainable financing assets increased in 2016-2018 by 34.1%, including in Europe – by 17.5%, the United States – by 37.9%, Canada – by 54.5%, Australia and New Zealand – by 40%. The largest share of sustainable financing assets falls on Europe (45.9% of global assets) and the United States (39.1%) (*Table 2*).

Table 2

**Global distribution of sustainable investment assets,
trillion dollars USA**

Regions	Year	
	2016	2018
Europe	12,0	14,1
USA	8,7	12,0
Japan	0,5	2,2
Canada	1,1	1,7
Australia and New Zealand	0,5	0,7
Total	22,9	30,7

Source: Global Sustainable Investment Review – Global Sustainable Investment Alliance, 2018.

At the same time, as noted in the analytical report [11] in European countries, the most widely used investment approach is "negative screening"; in the USA, Canada, Australia and New Zealand – "integration of ESG-factors"; in Japan - "corporate interaction and shareholder action".

There is a growing trend of investment in some "green" investment approaches in the world. Thus, the volume of thematic sustainable investment increased 3.7 times in 2016-2018; positive screening – 2.3 times; targeted investment – 2 times; integration of ESG-factors – 1.7 times; negative screening – 1.3 times; corporate management and actions of shareholders – 1.2 times (*Table 3*).

Table 3

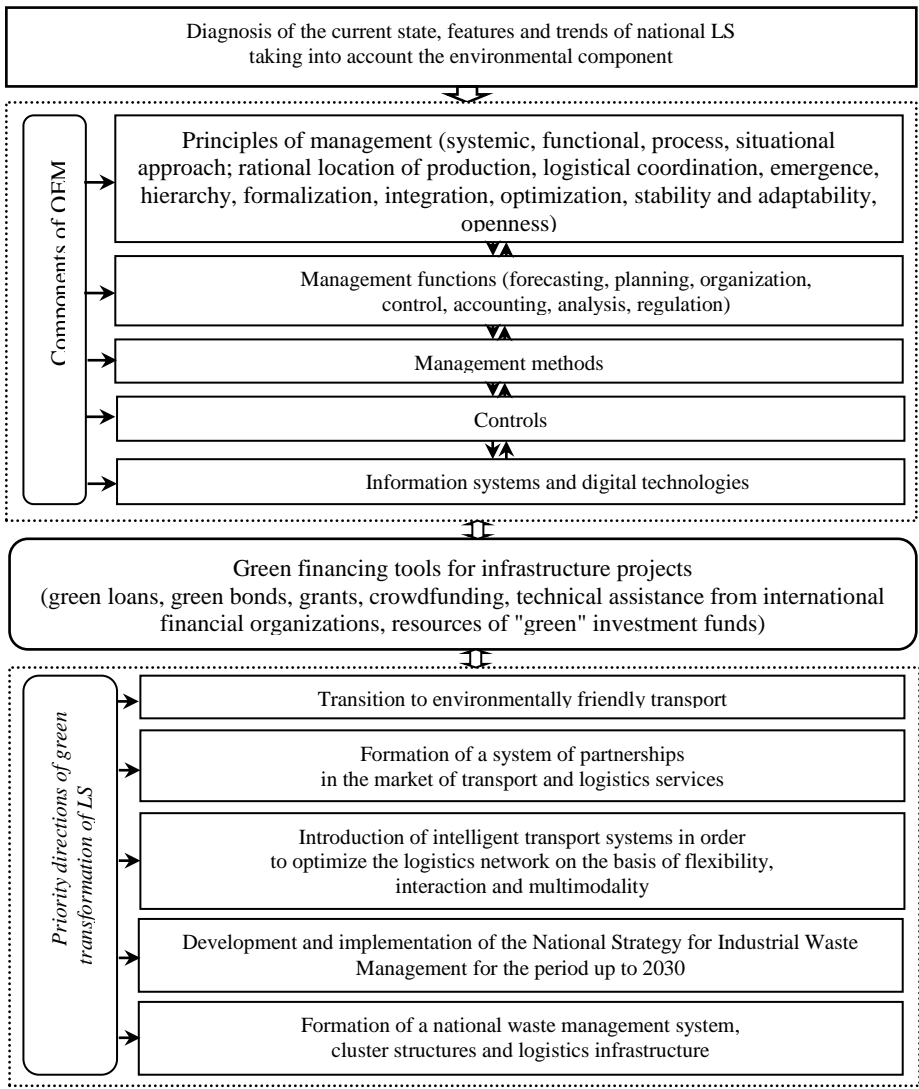
Volumes of investment in some "green" investment approaches in the world, billion dollars USA

Approaches	Year	
	2016	2018
Targeted investment	224,5	444,3
Thematic sustainable investment	276,2	1017,7
Positive screening	818,0	1841,9
Screening within normal limits	6195,4	4679,4
Corporate management and actions of shareholders	8385,2	9834,6
Integration of ESG-factors	10353,2	17543,8
Negative screening	15063,6	19771,0

Source: Global Sustainable Investment Review – Global Sustainable Investment Alliance, 2018.

As a result of research [12-17] it is established that for the effective functioning of the national logistics system (LS) of the Czech Republic in the context of "green" growth, it is advisable to apply a comprehensive approach (*Fig.*). Its essence is to integrate the main components of the organizational and economic mechanism (principles, functions, methods, tools, management tools, information systems and technologies) and green financing tools for the implementation of priority areas of green transformation of LS.

Fig. Structural and logical scheme of transformation of the national logistics system on the basis of green economy
Source: author's development.

Conclusions. In the current conditions of rapid development of the green economy, the issues of environmental protection in the transport sphere and in the organization of logistics activities in the Czech Republic are relevant. Therefore, today the Government of the Czech Republic and the participants in the supply chain must pay special attention to environmental factors in the process of formation and functioning of the national logistics system. This will be in line with the main provisions of the Green Pact for Europe.

Thus, based on the above, we can conclude that it is appropriate to apply in modern Czech realities of international practice of implementing the mechanism of "green" investment in infrastructure projects. To this end, it is necessary to make appropriate changes and additions to the National Transport Development Plan for the period up to 2030 and to develop a Strategy for Sustainable Development of the Czech National Logistics System.

This will successfully transform the national logistics system based on the green economy and achieve balanced sustainable development of transport infrastructure through the implementation of investment-attractive "green" solutions.

References:

1. Trushkina, N. Modernization of Transport Infrastructure as a Strategic Priority of the Czech National Economy. *Věda a perspektivy*, 1(8), 72-86. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-1\(8\)-72-86](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-1(8)-72-86) (in Ukrainian).
2. Liashenko, V., Kwilinski, A., & Trushkina, N. (2021). Features of the development of the transport and logistics system of Germany in the context of balanced sustainable development. In: Yu. Pasichnyk (Ed.), *Stages of Formation and Development of the*

Economy of Independent Ukraine: Collective monograph (pp. 183-192). Germany, Nuremberg: Verlag SWG imex GmbH (in Ukrainian).

3. Dźwigoł, H., Kwilinski, A., & Trushkina, N. (2021). Green Logistics as a Sustainable Development Concept of Logistics Systems in a Circular Economy. *Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA)*, 1-2 April 2021, Cordoba, Spain) (pp. 10862-10874). Cordoba: IBIMA Publishing.

4. Dzwigoł, H., Trushkina, N., & Kwilinski, A. (2021). The Organizational and Economic Mechanism of Implementing the Concept of Green Logistics. *Virtual Economics*, 4(2), 74-108. [https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.02\(3\)](https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.02(3)).

5. Dźwigoł, H., Kwilinski, A., & Trushkina, N. (2021). Green Logistics as a Modern Paradigm of Balanced Sustainable Development of the National Transport and Logistics System in Ukraine. In: I. Tatomyr, L. Kvasnii (Eds.), *Green and Blue Economy on the Threshold of Digital Change: Textbook* (pp. 188-205). Praha: OKTAN PRINT s.r.o.

6. G 20 Green Finance Study Group. Green Finance Synthesis Report (2016). <http://g20.org/English/Documents/Current/201608/PO20160815359441639994.pdf>.

7. Venugopal, S., Srivastava, A., Polycarp, C., Taylor, E. (2012). Public Financing Instruments to Leverage Private Capital for Climate-Relevant Investment: Focus on Multilateral Agencies. Working paper. World Resources Institute.

8. Lindenberg, N. (2014). Public Instruments to Leverage Private Capital for Green Investments in Developing Countries. Discussion Paper. German Development Institute.

9. Voica, M.C., Panait, M., Radulescu, I. (2015). Green Investments – between Necessity, Fiscal Constraints and Profit. *Procedia Economics and Finance*, 22. 72-79.

10. Kazlauskiene, V., Draksaite, A., Melnyk, L. (2017). Green investment financing alternatives. *Proceedings of the 2017 International Conference Economic Science for Rural Development* (27-28 April 2017). Jelgava, LLU ESAF, 46. 250-257.

11. Markevych, K. Sidenko, V. (2019). «Zeleni» investytsii u stalomu rozvytku svitovyi dosvid ta ukraïnskyi kontekst ["Green" investments in sustainable development world experience and Ukrainian context]. Kyiv: Zapovit (in Ukrainian).

12. Trushkina, N. (2018). Green logistics as a tool to improve the quality of life in conditions of globalization. *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World: Volume of Scientific Papers* (pp. 147-152). Opole: Publishing House WSZiA.

13. Trushkina, N. V. (2019). Transformatsiia transportno-lohistrychnoi systemy v Ukraini na zasadakh zelenoi lohistryky [Transformation of the transport and logistics system in Ukraine on the basis of green logistics]. *Economic Herald of the Donbas*, 2(56), 151-161. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2\(56\)-151-161](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2(56)-151-161) (in Ukrainian).

14. Trushkina, N. (2020). «Zelene» investuvannia rozvytku transportno-lohistrychnoi systemy: svitova praktyka ["Green" investing in the development of transport and logistics system: world practice]. *Conference Proceedings of the International Scientific Online Conference Topical Issues of Society Development in the Turbulence Conditions* (May 30, 2020, Bratislava) (pp. 207-215). Bratislava: The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava (in Ukrainian).

15. Drachuk, Yu., Trushkina, N., Serhieieva, O., Snitko, Ye., & Belyaeva, G. (2021). Standardization of Business Processes in the Transportation Sector. *Open Journal of Business and Management*, 9, 2312-2328. <https://doi.org/10.4236/ojbm.2021.95125>.

16. Trushkina, N., Krylova, O., Serhieieva, O. (2021). Green Investments as a Tool for Financial Support of the Regional Transport and Logistics System. In: I. Tatomyr, L. Kvasnii (Eds.), *Green and Blue Economy on the Threshold of Digital Change: Textbook* (pp. 205-218). Praha: OKTAN PRINT s.r.o.

17. Trushkina, N., Prokopyshyn, O. (2021). Circular economy as a new way of managing in the conditions of digital transformations. *Green, Blue & Digital Economy Journal*, 2(3), 64-71. <https://doi.org/10.30525/2661-5169/2021-3-10>.

§ 6.3 ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ВРЕМЕННЫХ ЦИКЛОВ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ
(Джусов А.А., Днепровский национальный университет имени Олеса Гончара)

Введение. С начала XIX века проблемой цикличности в экономике занимались многие ученые, и этой проблематике посвящено большое количество научных работ. Тем не менее, по состоянию на сегодня многие из выявленных циклических закономерностей все еще не адаптированы должным образом для применения их в практической деятельности. В частности, многие циклы, проявляющиеся на финансовых рынках, все еще являются недостаточно изученными.

На финансовых рынках обычно выделяют следующие типы циклов: временные циклы, при которых колебания цены оцениваются с привязкой ко времени; сезонные циклы, когда колебания цены оцениваются в зависимости от времени года или погодных условий; событийные циклы, когда какое-либо событие способствует движению цен, и такое поведение актива повторяется с определенной периодичностью.

Настоящая работа посвящена изучению одного из временных циклов, имевшего место на фондовом рынке США, а именно, т.н., «десятилетнего цикла». По состоянию на настоящее время существует не так много работ, посвященных изучению этой циклической закономерности, причем все эти работы были проведены и опубликованы еще в прошлом веке. Поэтому мы считаем, что исследования прикладного характера на базе современного статистического материала в области временных циклов являются весьма актуальными.

Методологические аспекты функционирования сложных открытых динамических систем на основе циклических закономерностей освещены в трудах ряда ученых [1-5] и

многих других. Наиболее известными работами, посвященными изучению цикличности финансовых рынков являются труды В. Л. Крама и Д. Китчина, которые при анализе истории котировок коммерческих векселей, находившихся в обращении в Нью-Йорке, обнаружили наличие повторяющегося цикла продолжительностью 40 месяцев, Ч. Доу и его последователя П. Гамильтона, которые, фактически описали цикличность финансовых рынков [6].

Безусловно, очень интересным исследованием является работа Klaus Adam and Sebastien Merkel [7], в которой авторы представляют комплексную модель, которая может одновременно воспроизводить поведение цен на акции и бизнес-циклы в США. Основываясь на представленной в работе модели, авторы формулируют общие прогнозы по дальнейшему развитию событий, в частности, на рынке акций. Однако приведенные прогнозы носят слишком общий характер и результаты моделирования достаточно проблематичны для использования в практической деятельности инвесторов.

На теории цикличности основаны работы Б. Вульфа, автора метода "Волны Вульфа". Он предлагает методы определения примерного времени достижения ценового уровня и, используя этот метод, инвестор может примерно рассчитать, как долго ему придется держать свою позицию для достижения намеченной цели [8].

А. Гойлов в своих работах рассматривает возможности применения временных, сезонных и событийных циклов для прогнозирования направления движения рынков ряда активов, в частности, изменение цен на Brent Crude Oil в зависимости от времени года. Автор связывает ежегодный рост котировок в июле каждого года с регулярным ухудшением погоды в Мексиканском заливе и, соответственно, снижением темпов

добычи в это время [9]. На сезонных циклах основывает свои исследования и Ярослав Найданов. В своих исследованиях он рассматривает сезонный цикл ежегодного восходящего движения котировок GBPUSD с января по начало мая [10]. В этой же работе автор поднимает вопрос о необходимости периодического рассмотрения актуальности циклов. Так, по его мнению, ряд циклов, которые имели место на финансовых рынках еще 20-30 лет назад, сегодня уже не работают.

Таким образом, подводя итог к вышеизложенному, можно констатировать, что изучение особенностей циклов на финансовых рынках является перспективным направлением исследований. Кроме того, с момента выявления некоторых циклов прошло уже достаточно много времени и поэтому актуальность их существования на финансовых рынках требует проверки на современных данных.

Изложение основного материала. Целью представленных здесь исследований является изучение особенностей проявления временного цикла, известного как «десятилетний цикл» на современных финансовых рынках, и эти исследования являются логическим продолжением наших изысканий, опубликованных ранее в ряде работ, посвященных изучению цикличности финансовых рынков [11-13].

В качестве базы исследований был выбран фондовый рынок США. Такой выбор был сделан, во-первых, по причине простоты сбора необходимого статистического материала, и во-вторых, потому, что это крупнейший фондовый рынок, от состояния которого в значительной степени зависит ситуация, практически на всех мировых финансовых рынках.

В финансовой литературе, посвященной изучению фондовых рынков имеются данные о том, что начиная с 1905 г. фондовый рынок США имеет тенденцию к росту в каждый год, заканчивающийся на цифру «5» (1915, 1925, 1935, 1945 и т.д.) или

же о том, что, начиная с 1930 г., каждый четвертый год сопровождался значительным ростом рынка (т.е., 1934, 1938, 1942, 1946 и т.д.) [14, с. 312]. Есть также данные о том, что в каждый год, который заканчивается на цифру «0» рынок имеет тенденцию к падению [15, с. 118, 119].

Для изучения этих закономерностей был использован статистический материал о динамике индекса фондового рынка США Dow Jones Industrial Average (DJIA) за период с 1833 г. по настоящее время, содержащийся в работах Р. Колби и Т. Мейерса [6, с.396-398], Д. Хирша и Т. Брауна [15, с. 98-111], и Д. Кеппеля [16, с. 173-217], а также имеющийся в открытом доступе на информационных интернет-ресурсах. Полученные данные были сгруппированы и представлены в таблице 1.

Анализ таблицы показывает, что в год, оканчивающийся на цифру «5» рынок действительно имеет тенденцию к росту в большей степени, чем в другие годы (среднегодовой прирост составляет 19,26 %). В несколько менее выраженной форме эта же тенденция проявляется и в годы, оканчивающиеся на цифры «8», «9», «3» (среднегодовой прирост составляет 11,07 %, 9,23 % и 8,94 % соответственно) и в меньшей степени – «4» и «2» (среднегодовой прирост составляет 5,62 % и 5,23 % соответственно). В годы, заканчивающиеся на цифры «1» и «0» за рассматриваемый период времени рынок имел слабовыраженную тенденцию к снижению (среднегодовое изменение 0,70 % и -0,34 % соответственно). В оставшиеся годы десятилетия (6-й и 7-й) невозможно зафиксировать какую-либо выраженную тенденцию, поскольку темп прироста индекса в эти годы оказался даже ниже значения среднестатистического прироста индекса за рассматриваемый интервал времени.

Таблица 1

**Динамика индекса фондового рынка США Dow Jones
Industrial average по десятилетиям за период с 1833 года по
настоящее время**

№	Декады	Ежегодное изменение индекса Доу-Джонса по годам декады, %									
		1-й год	2-й год	3-й год	4-й год	5-й год	6-й год	7-й год	8-й год	9-й год	0-й год
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1833-1840			-0,9	13,0	3,1	-11,7	-11,5	1,6	-12,3	5,5
2	1841-1850	-13,3	-18,1	45,0	15,5	8,1	-14,5	1,2	-3,6	-	18,7
3	1851-1860	-3,2	19,6	-12,7	-30,2	1,5	4,4	-31,0	14,3	-10,7	14,0
4	1861-1870	-1,8	55,4	38,0	6,4	-8,5	3,6	1,6	10,8	1,7	5,6
5	1871-1880	7,3	6,8	-12,7	2,8	-4,1	-17,9	-9,4	6,1	43,0	18,7
6	1881-1890	3,0	-2,9	-8,5	-18,8	20,1	12,4	-8,4	4,8	5,5	-14,1
7	1891-1900	17,6	-6,6	-24,6	-0,6	2,3	-1,7	21,3	22,5	9,2	7,0
8	1901-1910	-8,7	-0,4	-23,6	41,7	38,2	-1,9	-37,7	46,6	15,0	-17,9
9	1911-1920	0,4	7,6	-10,3	-5,4	81,7	-4,2	-21,7	10,5	30,5	-32,9
10	1921-1930	12,7	21,7	-3,3	26,2	30,0	0,3	28,8	48,2	-17,2	-33,8
11	1931-1940	-52,7	-23,1	66,7	4,1	38,5	24,8	-32,8	28,1	-2,9	-12,7
12	1941-1950	-15,4	7,6	13,8	12,1	26,6	-8,1	2,2	-2,1	12,9	17,6
13	1951-1960	14,4	8,4	-3,8	44,0	20,8	2,3	-12,8	34,0	16,4	-9,3
14	1961-1970	18,7	-10,8	17,0	14,6	10,9	-18,9	15,2	4,3	-15,2	4,8
15	1971-1980	6,1	14,6	-16,6	-27,6	38,3	17,9	-17,3	-3,1	4,2	14,9
16	1981-1990	-9,2	19,6	20,3	-3,7	27,7	22,6	2,3	11,8	27,0	-4,3
17	1991-2000	20,3	4,2	13,7	2,1	33,5	26,0	22,6	16,1	25,2	-6,2
18	2001-2010	-7,1	-16,8	25,3	3,1	-0,6	16,3	6,4	-33,8	18,8	11,0
19	2011-2020	5,53	7,26	26,50	7,52	-2,23	13,42	25,1	-6,70	24,21	6,85
20	2021-2030	18,73									
Суммарное изменение		13,36	94,1	169,9	106,82	365,9	65,12	-55,9	210,4	175,31	-6,55
Среднее ежегодное изменение		0,70	5,23	8,94	5,62	19,26	3,43	-2,90	11,07	9,23	-0,34
Кол-во годов с положительным приростом/%		11 57,9	11 61,1	9 47,4	13 68,4	15 78,9	11 61,1	10 52,6	14 73,7	13 72,2	11 57,9
Кол-во годов с отрицательным приростом/%		8 42,1	7 38,9	10 52,6	6 31,6	4 21,1	8 42,1	9 47,4	5 26,3	5 27,8	8 42,1

Источник: составлено по материалам исследований автора.

Если рассматривать процентную вероятность роста или падения рынка по годам десятилетия, то можно выделить

только три года, в которые вероятность роста рынка является несколько более высокой, чем в другие годы. Это каждый 5-й год десятилетия (вероятность роста составляет 78,9 %), 8-й (73,7 %) и 9-й (72,2 %) годы. В 3-й год десятилетия вероятность роста рынка составляет всего 47,4%, что является неприемлемой цифрой для целей формирования прогнозов. Первый и последний годы десятилетия, как свидетельствуют расчеты, с точки зрения вероятностного анализа нельзя охарактеризовать, как годы преимущественного снижения рынка, поскольку как в первый, так и в «нулевой» годы, вероятность снижения рынка равна 42,1 %.

Таким образом, подытоживая вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что на длительном историческом отрезке времени рынок демонстрировал склонность к росту в 3-й, 5-й, 8-й и 9-й годы десятилетия в большей степени, чем в другие годы декады.

При более детальном изучении материала, представленного в табл. 1, становится очевидным некоторые нарушения закономерностей, характерных для ранних периодов времени. Особенно бросается в глаза изменения, происходящие в первые два десятилетия нынешнего века. Так, если до 2000 г. рынок в пятый год десятилетия рос практически во все 19 исследованных десятилетий (кроме периода с 1861 по 1880 гг.), то в последние два десятилетия эта закономерность была нарушена и в обоих случаях – в 2005 и 2015 гг. индекс Доу-Джонса демонстрировал отрицательный прирост.

В связи с этим наблюдением представляет интерес изучить динамику рыночных изменений в более поздние периоды. Для этой цели были проанализированы 2 периода относительно новой истории:

1. С 1951 г. по 2022 г.;

2. С 2001 г. по 2022 г.

Результаты исследований представлены в таблице 2. Это – итоговые результаты расчетов, проведенные на основе статистических данных таблицы 1 за период с 1951 года по настоящее время.

Таблица 2

Динамика фондового рынка США по десятилетиям за период с 1951 года по настоящее время

	Ежегодное изменение индекса Доу-Джонса по годам декады, %									
	1-й год	2-й год	3-й год	4-й год	5-й год	6-й год	7-й год	8-й год	9-й год	0-й год
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Суммарное изменение за весь период	67,46	26,46	55,9	40,02	128,37	79,62	41,5	22,6	68,21	17,05
Среднее ежегодное изменение	8,43	3,78	11,77	5,72	18,33	11,37	5,93	3,23	9,74	2,44
Кол-во годов с положительным приростом / %	6 75,0	5 71,4	5 71,4	5 71,4	5 71,4	6 85,7	5 71,4	4 57,1	6 85,7	4 57,1
Кол-во годов с отрицательным приростом / %	2 25,0	2 28,6	2 28,6	2 28,6	2 28,6	1 14,3	2 28,6	3 42,9	1 16,7	3 42,9

Источник: составлено по материалам исследований автора.

Анализ таблицы показывает, что в рассматриваемый период времени рынок демонстрировал наибольший прирост в 5-й (среднегодовой прирост составляет 18,33 %), 6-й и 3-й годы десятилетия (по 11,77 %) и в несколько меньшей степени – в 9-й (9,74 %) и 1-й (8,43 %) годы десятилетия. Но при этом следует учитывать, что в период с 1951 г. среднегодовой темп прироста рынка увеличился по сравнению с рассматриваемым выше историческим периодом. Так, если в период времени с 1833 г. по настоящее время среднее значение прироста рынка

составляло 5,7 %, то при расчете этого же показателя за период с 1951 г. по настоящее время, среднегодовой прирост составляет около 8 %. Таким образом, среднегодовой прирост рынка в 1-й год десятилетия (8,43 %), практически совпадает со значением среднестатистического прироста (8 %). По этой причине 1-й год десятилетия не может быть выделен, как год преимущественного роста рынка.

Если рассматривать процентную вероятность роста или падения рынка по годам десятилетия, то в данном исследовании закономерность роста индекса по годам существенно отличается от исследований, проведенных на полном массиве данных. Так, в период с 1951 г. по настоящее время можно выделить только два года десятилетия, когда рынок преимущественно рос. Это 6-й и 9-й год десятилетия, когда вероятность роста индекса Доу-Джонса по результатам года составляет 85,7 %. Обращает на себя внимание тот факт, что рынок склонен к росту также в 1- 5-е и в 7-й годы десятилетия. Равновероятностное изменение индекса характерно для 8-го и «нулевого» годов десятилетия. Такая динамика значительно отличается от той, что представлена в многочисленных исследованиях, проводимых для всего периода наблюдения за рынком (с 1833 по 2000 гг.). Интересно также отметить, что ни один из годов декады не отличается предрасположенностью к понижению рынка.

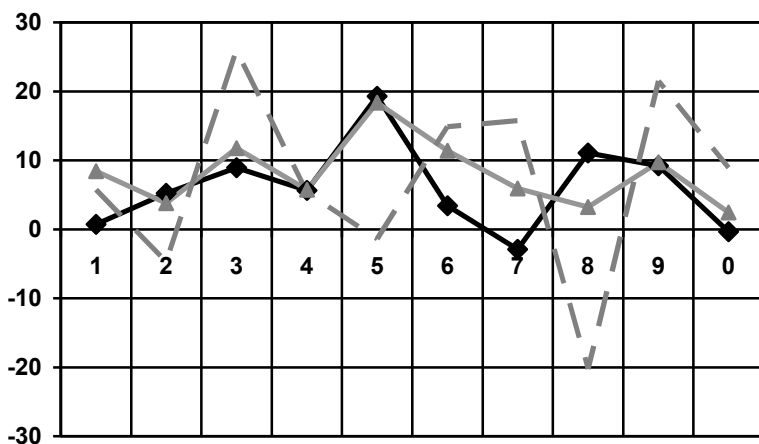
Таким образом, по итогам исследования периода времени с 1951 г. по настоящее время, можно сделать вывод о том, что на рассмотренном отрезке времени рынок демонстрировал склонность к росту только в 6-й годы десятилетия в несколько большей степени, чем в другие годы декады.

Обобщая результаты исследований, проведенных на большом историческом массиве данных с 1833 г. и на массиве данных периода времени с 1951 г. по настоящее время, можно

сформулировать вывод о том, что имевшая место закономерность того, что в каждый 5-й год десятилетия рынок имеет тенденцию к росту, в последние десятилетия утратила свою актуальность и в последние два десятилетия такой закономерности на фондовом рынке США не наблюдается. На рис. 1 итоговые результаты исследований динамики рынка по годам десятилетия представлены в графической форме.

Рис. 1 Динамика среднегодового прироста индекса фондового рынка США Dow Jones Industrial Average по годам десятилетия.

Черная линия – период времени с 1833 года по настоящее время;

Серая линия – период времени с 1951 года по настоящее время;

Серая пунктирная линия – последние две декада (с 2001 по 2022 гг.)

Цифры от «1» до «0» по оси абсцисс – годы десятилетия.

Ось ординат – величина изменения индекса, %.

Источник: составлено по материалам исследований автора.

Как видно из рисунка, модели поведения рынка за оба рассмотренных выше периода (с 1833 г. и с 1951 г.) достаточно высоко коррелируют между собой. Однако попытка вписать в эту закономерность первые две декады двадцать первого века оказалась неудачной (пунктирная линия на графике). На рисунке хорошо видно, что пики и впадины серой пунктирной линии не совпадают с пиками и впадинами серой и черной сплошных линий. То есть, динамика среднегодового прироста фондового рынка США в период с 2001 по 2022 гг. не совпадает со среднестатистическими историческими данными.

Таким образом, проведенные исследования по проявлению десятилетнего цикла на фондовом рынке США показали, что невозможно формировать прогнозы по направлению движения фондового рынка только на основании того, для какого года декады производится прогноз. При этом надежная закономерность, имевшая место на рынке с 1833 по 2000 гг., и заключавшаяся в том, что на фондовом рынке каждый пятый год десятилетия наблюдалась тенденция к росту, в последние десятилетия утратила свою актуальность. Поэтому в нынешних условиях при формировании прогнозов по преобладающим тенденциям на фондовых рынках этот факт следует учитывать.

Вывод. Проведенные исследования по проявлению десятилетнего цикла на фондовом рынке США за период с 1833 г. по настоящее время, показали, что при формировании прогнозов по преобладающему направлению движения индекса Доу-Джонса учитывать имевшую ранее место закономерность о направлении движения рынка в разные годы десятилетия, не целесообразно. При этом даже устойчивая тенденция, наблюдавшаяся на рынке с 1833 по 2000 гг. и заключавшаяся в том, что, тенденция к росту фондового рынка имеет место каждый 5-й год десятилетия, в нынешнем веке утратила свою силу.

Список использованных источников:

1. Афонін Е.А. Соціальні цикли : історико-соціологічний підхід / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов. – Х. : Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. Вид-во Титул, 2008. – 504 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Образец социального прогнозирования / Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 940 с.
3. Мочерний С. Економічний цикл / С. Мочерний // Економічна енциклопедія : у 3 т. / С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видав. центр Академія, 2000. – Т. 1. – С. 469-471.
4. Полетаев А.В. Циклы Кондратьева и развитие капитализма (опыт междисциплинарного исследования) / А.В. Полетаев, И.М. Савельева. – М. : Наука, 1993. – 249 с.
5. Щокін Г. Цикли Всесвіту та людства /Г. Щокін. – К.: МАУП, 2005.– 56 с.
6. Колби Р. В., Мейерс Т.А. Энциклопедия Технических индикаторов рынка / пер. с англ. А. М. Дзюра. – М. : Изд. дом «Альпина», 2000. – 581 с.
7. Adam K., Merkel S. *Stock price cycles and business cycles*. European Central Bank, Working Paper Series No 2316, September 2019. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwwps/ecb.wp2316~4effe6153e.en.pdf> (дата обращения: 02.02.2022).
8. Гойлов А. Волны Вульфа: описание, стратегия торговли. URL: <https://blog.roboforex.com/ru/blog/2019/08/22/volny-vulfa-opisanie-strategija-torgovli/> (дата обращения: 02.02.2022).
9. Гойлов А. Как применять теорию циклов на финансовых рынках? URL: <https://blog.roboforex.com/ru/blog/2021/02/26/kak-primenyat-teoriyu-cziklov-na-finansovyh-rynках/> (дата обращения: 02.02.2022).

10. Найданов Я. Циклы на финансовых рынках. URL: <https://smart-lab.ru/blog/394286.php> (дата обращения: 02.02.2022).

11. Джусов О.А. Інвестування на міжнародному ринку акцій: аспект управління: монографія / О.А. Джусов. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2013. – 324 с.

12. Dzhusov O. The application features of seasonal-cyclic patterns in international financial markets // O. Dzhusov, S.Smerichevskiy, S.Sardak, O.Benenson, O.Klimova. Academy of Accounting and Financial Studies Journal Volume 23, Issue 5, 2019. URL: <https://www.abacademies.org/articles/The-Application-Features-of-Seasonal-Cyclic-Patterns-in-International-Financial-Markets-1528-2635-23-5-460.pdf> (дата обращения: 02.02.2022).

13. Velesco S., Dzhusov O., Benenson O. Exploring the impact of seasonal and political cycles on international financial markets // Academy of Accounting and Financial Studies Journal Volume 25, Issue 3, 2021. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Exploring-the-impact-of-seasonal-and-political-cycles-on-international-financial-markets-1528-2635-25-2-708.pdf> (дата обращения: 02.02.2022).

14. Литтл Д. Как пройти на Уолл-стрит / Джеффри Литтл, Люсьен Роудс. Пер. с англ. М.В. Мешкова – М.: ЗАО «Олимп-бизнес», 1998. – 368 с.

15. Hirsch J. The Almanac Investor. Profit from Market History and Seasonal Trends / Jeffrey A. Hirsch, Taylor J. Brown. – Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2006. – 525 p.

16. Каеппел J. Seasonal Stock Market Trends. The Definitive Guide to Calendar-Based Stock Market Trading / Jay Kaepfel. – Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2009. – 298 p.

ODDÍL 7. ROZVOJ VÝROBNÍCH SIL A REGIONÁLNÍ EKONOMIKY

§ 7.1 СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І COVID-19 (Гринюк Т.А., Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, Буткалюк К.О., Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, Буличева Т.В., Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова)

Вступ. Наукові дослідження сучасних проблем суспільного розвитку з геопросторових позицій, згідно існуючих світових трендів, мають ознаки інклюзивності. Міжпредметну наукову площину формують напрями досліджень, що своєчасно реагують на нові потреби суспільства та виклики часу. До таких належать дослідження гендерних аспектів розвитку суспільства в умовах зростання впливу зовнішніх і внутрішніх загроз (COVID-19). У наукових розвідках існує поширена думка про те, що понад 80% представників гуманітарної сфери, які протидіють пандемії, це жінки. В останні два роки кожна десята жінка, в силу обставин сучасного періоду, була змушена працювати вночі, щоб повноцінно поєднати всі сфери свого життя. Кожна друга особа, яка сьогодні втратила своє робоче місце – це також жінка. Отже, саме жінки є особливо вразливою категорією суспільства в умовах сучасних викликів та загроз.

Невід’ємним елементом становлення України як держави, що дотримується демократичних принципів і поважає права людини є забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя. Рівність прав жінок і чоловіків є

одним з фундаментальних принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй. Формування та покращення розуміння суспільством завдань державної політики у напрямі гендерної рівності сприяє досягненню Глобальних цілей сталого розвитку, проголошених ООН (резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № 70/1) і підтриманих Україною відповідно до Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року”[4,6]. Рівність прав жінок і чоловіків закріплена також Конституцією України. В той же час, на тлі світових та внутрішніх небезпек, зростають гендерні диспропорції у розвитку та самореалізації жінок, доступу до омріяних професій на ринку праці, планування вільного часу (завантаженість другорядною роботою), справедливого перерозподілу економічних благ та фінансової винагороди згідно реального внеску.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що гендерна рівність наразі вважається запорукою сталого суспільного розвитку, цілком закономірним є увага до неї у західноєвропейському інтелектуальному дискурсі. Це праці С. де Бовуар, А. Дворкін, К. Міллет, Ш. Файерстоун, Б. Фрідан, Н. Фрезер та багатьох інших теоретиків. У даному контексті цікавими та плідними видаються сучасні роботи українських науковців В. Агеєвої, М. Богачевської-Хом'як, І. Гояна, О. Кісь, О. Кікінежді, С. Крилової, Л. Кобилянської, С. Сторожук, Ю. Стребкової, Т. Марценюк, Т. Мельник тощо [1,2]. Серед суспільних географів заслуговують на увагу роботи О.Кривець, Е.Лібанової, Н.Мезенцевої, Л.Немець та ін.

Гендерні диспропорції суспільного розвитку в Україні викликані низкою об'єктивних демографічних та соціально-економічних передумов. Даються взнаки існуючі гендерні розриви у демографічній структурі населення держави. Їх

загострення під час пандемії свідчить про серйозну небезпеку у становищі жінок, їх суспільній активності, ініціативі на ринках праці. Зростає тенденція поширення хвороб серед жінок, адже їх чисельність переважає у віковій групі 65+. Аналіз соціально-економічних розривів репрезентує, що в умовах економічної кризи, спричиненої введенням обмежувальних заходів, жінки стають більш вразливими порівняно з чоловіками. Саме вони становлять більшість тих, хто працює в галузях бюджетної сфери, фінансування якої можуть бути суттєво скорочені в умовах економії бюджету. Розрив у заробітній платі жінок і чоловіків становить 22,8%. Це призводить до розриву в пенсійному забезпеченні – 30% [2,5]. Отже, жінки мають обмежені можливості для заощаджень і накопичень, що призводить до їхньої вразливості під час економічної кризи.

У деяких областях докладають зусиль щодо врахування потреб окремих вразливих груп населення. Це позитивні приклади Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Херсонської областей і м. Києва. Здебільшого вони спрямовані на захист і надання допомоги медичним працівникам, літнім людям, малозабезпеченим верствам населення, серед яких найбільша частка – жінки. Серед отримувачів соціальних послуг і соціальної допомоги частка жінок складає близько 67%, а в умовах кризи заходи соціального захисту й окремі соціальні послуги теж можуть бути скорочені. Це доводить «чуттєвість» та гостроту проблематики і формулює низку завдань перед сучасним українським суспільством щодо покращення ситуації.

Відповідно до існуючих загроз соціально-економічного впливу та поширення пандемії, наслідків для жінок, спалах COVID-19 «поглиблює наявні нерівності, виявляючи вразливі місця в соціальній, політичній та економічній системах, що, в

свою чергу, посилює наслідки пандемії» [4]. Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок в контексті ситуації з COVID-19 в Україні періодично проводиться за підтримки міжнародних організацій, зокрема, підрозділу Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки). Метою таких контекстних досліджень є надання результатів гендерних спостережень у суспільному розвитку щодо диференційованих потреб та впливу поширення загроз (пандемії) на життя жінок в Україні. В першу чергу це стосується тих категорій населення, які представляють вразливі групи та стикаються з множинними формами дискримінації. Така логіка дій за наслідками кризи 2020 року буде сприяти розширенню можливостей жінок, зокрема згідно з Цілями сталого розвитку до 2030 року.

Як відомо, чисельність жінок в Україні перевищує чисельність чоловіків, особливо це стосується старшої вікової групи. На 2019 рік в Україні налічувалось близько 22,5 млн. жінок і 19,5 млн. чоловіків, тобто на 1000 чоловіків припадало 1158 жінок. Частка жінок становить 54%, чоловіків – 46%. По регіонах ситуація дещо відрізняється. Найбільша частка жінок – 55% спостерігається в Донецькій і Чернігівській областях, найменша – 52% – у Рівненській і Закарпатській областях. В Україні серед осіб, які досягли 65 років, дві третини становлять жінки. Згідно з даними Державної статистичної служби України, частка жінок «третього віку» у 2019 р. становила 66%, чоловіків – 34% [3,5].

Статеву диспропорцію в складі контингенту літніх осіб стрімко зростає з віком: серед осіб, що досягли порогу довголіття (80 років), чисельність жінок у 2,5 разу перевищує чисельність чоловіків. Найбільша частка жінок віком від 65 років – 68% – спостерігається в Чернігівській, Житомирській,

Дніпропетровській, Запорізькій і Київській областях, найменша – у Закарпатській області з традиційно молодшим середнім віком населення. Значна частка літніх жінок у порівнянні з чоловіками пояснюється коротшою тривалістю життя чоловіків. В Україні чоловіки живуть у середньому на 10 років менше, ніж жінки. У 2019 році очікувана тривалість життя чоловіків становить 66,7 рік, жінок – 76,7 рік. Лише найближчі роки репрезентують, як саме зміниться тривалість життя за наслідками захворюваності у критичному 2020 році.

Ще одним важливим викликом у постковідний період є повернення міждержавних мігрантів в Україну з інших держав, зокрема тих, які мають періодично гіршу епідеміологічну ситуацію. Серед таких, зокрема, Італія, Іспанія, Франція та навіть Німеччина. Загалом, міграційна активність чоловіків вища, ніж у жінок. Основними країнами-реципієнтами української робочої сили є Польща (38,9%), РФ (26,3%), Італія (11,3%), Чехія (9,4%). До інших країн, куди спрямовані помітні потоки трудових мігрантів з України, належать Сполучені Штати Америки (1,8%), Білорусь (1,7%), Португалія (1,6%), Угорщина (1,3%), Ізраїль (1,1%), Фінляндія (1,0%) та Німеччина (0,8%). Слід зазначити, що жінки частіше за чоловіків працюють у Польщі (42,6% проти 37,3%) та в Італії (27,0% проти 4,7%) [3,5].

Серед заробітчан з європейських країн, які повертаються до України частка жінок є більшою за частку чоловіків. Жінки в Україні мають нижчий рівень зайнятості у порівнянні з чоловіками, отримують меншу заробітну платню та пенсії, більше залежать від державної соціальної допомоги. Тому в них менше реальних можливостей заощаджувати. Через це в умовах економічної кризи, викликаній COVID-19, вони є більш вразливі.

Більше половини працюючих українок (близько 4,4 млн.) можуть зіткнутися з проблемами працевлаштування через два

фактори, спричинені коронавірусною кризою: по-перше, це нові карантинні обмеження та зміни споживацької поведінки, по-друге, прискорена автоматизація та трансформація бізнес-моделей у всіх сферах. До таких висновків дійшли у своєму дослідженні економісти Центру економічної стратегії. В умовах сучасних викликів саме жінки виявилися більш вразливими до економічних наслідків пандемії, ніж чоловіки [3]. Відповідна тенденція відбувається практично по більшості держав світу. Через карантинні обмеження та зміни у поведінці людей роботу втрачали в першу чергу у «чутливих» сегментах суспільної зайнятості, зокрема, у торгівлі, сфері послуг та індустрії гостинності, де значною мірою працюють жінки.

Примітно, що зайнятість жінок працездатного віку є нижчою у порівнянні з рівнем зайнятості чоловіків відповідного віку. Індикатори зайнятості та економічна активність жінок працездатного віку в Україні нижчі, ніж у відповідній віковій групі чоловіків. У 2019 році рівень економічної активності жінок працездатного віку був близько 56,8%. В той же час, економічна активність чоловіків працездатного віку була вищою і її рівень становив 69,0% того ж року[3,5]. Відповідно до даних Державної статистичної служби України 45,8% економічно неактивних жінок працездатного віку пояснюють причину відсутності економічної активності тим, що вони зайняті домашніми обов'язками. Водночас, частка «самозайнятих» була більшою серед жінок, ніж серед чоловіків (74,6% проти 70,1%), а також у сільській місцевості в порівнянні з міською (91,0% проти 42,2%)[5].

В Україні спостерігається вертикальна сегрегація праці, яка проявляється в «значно меншій кількості жінок на керівних посадах. Загальне співвідношення чоловіків і жінок серед керівників організацій і підприємців – 60% проти 40%. Водночас серед керівників юридичних осіб жінки становлять

лише 30%. Значна кількість жінок залучена до мікробізнесу – 28,7%, середній бізнес – 27,4%, жінок-власниць малого бізнесу – 22,7% та 22,7% власниць великого бізнесу». Стратегічних менеджерів серед жінок небагато: у малому бізнесі – 16%, у великому – 18,4%, у середньому – 24,9%, найбільше - у мікробізнесі – 26,8% [3,5].

Ще один важливий тренд української сучасності: спостерігається тяжіння жінок до зайнятості у бюджетній сфері, де зарплата є значно нижчою, що призводить до горизонтальної сегрегації зайнятості. Так, за період 2019 року «переважна кількість жінок спостерігалася у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (83,1% від облікової кількості штатних працівників), у сфері освіти (78,0%), фінансовому та страховому сектор (71,9%); у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку (68,0%); у сфері державного управління та оборони, обов'язкового соціального страхування (67,5%); сфері тимчасового розміщування та організації харчування (67,3%), у професійній і науково-технічній діяльності (54,3%) у сфері гуртової та роздрібної торгівлі (53,5%)» [3]. Більшість з цих сфер – економічна діяльність з низьким рівнем доходу. За нової соціально-економічної реальності зростає значущість інституту гідної праці для всіх суб'єктів соціально-трудової взаємодії — держави, роботодавців, найманих працівників і в тому числі жінок[3]. В умовах сучасних викликів, щоб не залишитися без роботи, сучасним жінкам варто дбати про професійне перенавчання, або навчання протягом життя. В умовах, що існують, потрібно сфокусуватися на ІТ секторі, який швидко зростає. Зокрема, «армія» офісних працівниць, серед яких бухгалтерки, економістки, аудиторки, юристки, ріелторки, страхові агентки, мають можливість перекваліфікуватися на проєктних та продуктових менеджерів, бізнес-аналітиків, маркетологів,

менеджерів з логістики тощо. У випадках, коли жінки мають міцну технічну освіту формується можливість перейти у програмування, аналітику даних та менеджмент, SEO-оптимізацію. За будь якого вибору виникає потреба покращити цифрові компетенції, здобути нові «скіли», які можливо перенаправити у швидкозростаючий сегмент клієнтської підтримки або обрати роботу, пов'язану з «діджитал», у відповідній галузі. Перенавчанням фахівців на вразливих робочих місцях може частково займатися держава. Також, необхідно перевести частину роботи державних центрів зайнятості в онлайн та покращити їхню якість, запустити державні ваучери на перенавчання у приватних освітніх закладах, за якими здійснюється підготовка за державний кошт та організувати навчання на базі сучасних приватних компаній і окремих роботодавців.

Державна перекваліфікація має допомогти жінкам за потреби вийти із професій під ризиком, оновити формат зайнятості та визначити пріоритетність професійних трансформацій. Один із викликів, який стоїть перед нашим співтовариством, – це вірус пандемії, перед яким ми всі беззахисні.

В рамках 65-тої сесії Комісії ООН, яка відбулася порівняно нещодавно, у період 15-26 березня 2021 року у Нью Йорку, зазначеним питанням надавалась переважна увага. Під час багатьох заходів українські жінки-лідерки презентували власне послання щодо становища жінок. Основна тема Сесії для обговорення і проведення експертних консультацій, це - повна та ефективна участь жінок у прийнятті рішень щодо суспільного життя; ліквідація всіх форм насильства для досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат, у тому числі, на ринку праці.

Суспільство озвучує гендерні пропозиції у постпандемічний період, які в останній час пропонуються і

українськими жінками на різних платформах ООН. Це необхідність мережування і соціальний бріджинг серед інститутів громадянського суспільства на подальше просування гендерної рівності; активізація участі жінок у всіх процесах управління гуманітарного координування; необхідність інвестування в інтелектуальний капітал жінок і дівчат; посилення їхнього доступу до сучасних знань і технологій, які сприятимуть їх можливостям у сучасному світі; підтримка жінок, які перебувають у пошуку власної моделі соціальної поведінки та бізнес-самореалізації тощо.

Висновки. Отже, вертикальна та горизонтальна сегрегація зайнятості в Україні може поглиблюватися під час кризи, адже жінки, що здебільшого працюють у галузях бюджетної сфери можуть відчувати затримки в виплаті заробітної плати та скорочення.

Питання протидії коронавірусу і відновлення світу в постпандемічний період – одне з нагальних питань. Жінки відіграють дуже потужну роль у протидії пандемії коронавірусу, і вони так само відіграватимуть цю роль у відбудові світу.

Наявність структурних диспропорцій і гендерних розривів у сфері зайнятості, які поглиблюються в період економічної кризи (в т.ч. викликана обмежувальними заходами щодо COVID-19) можуть сприяти поглибленню бідності, обмеженню доступу до ресурсів і послуг, соціальній незахищеності жінок.

Жінки відіграють потужну роль у протидії пандемії коронавірусу і відіграватимуть її у відбудові світу потім, а отже ця тема заслуговує осмислення світовим співтовариством. Наслідком має стати формування гендерно-орієнтованих суспільних заходів держави з метою профілактики і реагування усіма зацікавленими сторонами на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Список використаних джерел:

1. Мезенцева Н. Гендер і географія в Україні: Монографія / Наталія Мезенцева, Ольга Кривець. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 194с.

2. Немець Л.М. Гендерні проблеми сучасної України: соціально-економічні аспекти / Людмила Немець, Олена Ткаченко // Часопис соціально-економічної географії. – 2008. – Вип.5(2). – С.156-160.

3. Жінки і чоловіки. Статистичний збірник, Державна служба статистики України, Київ, 2019 рік. [Електронний ресурс] / Режим доступу:http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.h

4. Концептуальна записка Генерального секретаря ООН «Вплив COVID 19 на жінок», 9 квітня 2020 року.[Електронний ресурс]/Режим доступу:<https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women>

5. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник, Державна служба статистики України, Київ, 2019 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.htm

6. Колот А., Герасименко О., Ярмолюк-Крьюк К. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України.[Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua>

*§ 7.2 ГОСПОДАРСЬКО-ФІНАНСОВА ТА КООПЕРАТИВНА
ДОМІНАНТА В ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ ДРУГОЇ РЕЧІ
ПОСПОЛИТОЇ 1918–1939 РР.: НА ПРИКЛАДІ СХІДНИХ
ВОЄВОДСТВ (Савченко О.О., Національний університет
«Львівська політехніка»)*

Вступ. У розбудові незалежної демократичної держави вирішальну роль відіграє стратегія соціально-економічного зростання, яка формується на основі акумуляції попереднього досвіду в галузях суспільно-політичного та господарського життя України. Важливим елементом у даному комплексі проблем є вивчення історії української кооперації, яка розвивалася в контексті світових економічних трансформацій та стала не лише типом виробництва чи формою господарювання, а також економічно обумовленою ідеологією формування заможного, конкурентноспроможного й освіченого національного виробника.

Багатостороння кооперація в умовах сучасного науково-технічного прогресу, особливостей соціально-економічного розвитку стає ключовою передумовою підвищення ефективності окремих національних територій, зокрема й нашої держави.

Об'єктивне науково-критичне дослідження історії українського кооперативного руху в контексті особливостей суспільно-політичного життя краю у 1921-1939 рр. набуває вагомого науково-теоретичного значення в сучасних умовах з огляду на необхідність відтворення цілісної картини економічного, національно-культурного та політичного життя Західної України окресленого періоду. Ознайомлення та критичне переосмислення досвіду діяльності українських кооперативних організацій надасть можливість аргументовано прогнозувати перспективи розвитку соціально-економічного й

духовного життя сучасної української спільноти. Отже, важливим є дослідження економічної сутності та умов розвитку економічної діяльності на прикладах та досвіді минулого.

У Галичині перші праці, що стосувалися проблем розвитку української кооперації з'явилися у 70-90-х рр. XIX ст. Їх авторами стали засновники і активні діячі кооперативного руху: К. Левицький В. Нагірний, Д. Тянячкевич та ін. Основну увагу дослідники приділяли роз'ясненню кооперативної ідеї, популяризації кооперативного способу господарювання в середовищі галицьких українців. На даний час вийшло чимало досліджень з історії розвитку сільськогосподарської кооперації у Західній Україні Л. Дрогомирецької, В. Марочка, Л. Родіонової, В. Чайковського, В. Смолея та ін.

Виклад основного матеріалу. Стосовно організаційної та торговельної діяльності аналізувати економіку можливо на підставі статистичних даних. Джерелом таких відомостей були офіційні статистичні публікації Головного статистичного уряду у Варшаві. Але територіальний поділ держави на воєводства та повіти не притримувався етнографічних кордонів, а навпаки, подавався так, щоб затерти ці кордони, принаймні рахунково. Дані подавалися з наміреним заменшенням відсотка непольського населення. За українську національну територію було взято Львівське, Станіславівське, Тернопільське та Волинське воєводства. Визначена українська територія на заході і на північному сході тільки приблизно відповідала етнографічним межам. Українська територія в Польщі займала 139 347 кв.км або (36,2%) простору з числом населення за даними перепису 1921 року 7 883 177 осіб або (29,3%), а за переписом 1931 року 9 651 832 або (30,2%) [6, с. 9-10].

Густота хліборобського населення у Східній Галичині була високою. Щоб дрібні господарства могли забезпечити

життя родини, потрібно було дуже важко працювати. Там на 100 хліборобів випадало не 475 гектарів, як у західних воєводствах, а 571, що набагато більше. Господарсько-рільничі умови залежали не тільки від ґрунту, клімату і праці, а й від нагромадження власного капіталу. Відношення капіталу на сході показують такі числа: на Помор'ї та в Познанщині кількість сільських мурованих будинків була 71%, у Конґресівці – 11,5%, у Галичині – 5%, у східних воєводствах – 1,4%. Будинки з вогнетривким дахом у Познанщині та на Поморі становили 73% усіх сільських домівок, у східних воєводствах лише – 4,4%. 19% господарств у Станіславському воєводстві були без корів та 39,5% господарств без свиней. У західних воєводствах випадало на 1000 кв. км 82-111 км. залізниць, на південному сході – 53 км, а в східних воєводствах – лише 21 км залізниць на 1 000 кв. км. Коли в західних воєводствах було 2 % місцевостей, віддалених від залізничних станцій від 10 до 20 км, то в східних воєводствах – аж 30%. На 1 км битого шляху в західних воєводствах випадало 3 - 4% кв. км, в Конґресівці – 14 кв. км, а в східних воєводствах 72,3% кв. км. Якщо продукція пшениці й жита в 1927-34 роках на одного мешканця в Познанщині та на Поморі становила 414 кг, то та сама продукція жита та пшениці на мешканця в східних воєводствах лише 211,5 кг, отже, наполовину менше. Ця справа виглядала набагато гірше в Східній Галичині.

Кращі умови виготовлення зернової продукції в Польщі, замалі капітали на сході, нестача комунікацій, лихварська дорожнеча грошей та промислового товару – за найнижчих цінах на продукти східного села вбили можливість інтенсифікації східного хліборобства. Навіть цивільні та військові осадники на сході з більшими капіталами, яких не мав жоден селянин, не могли сплачувати борги та як слід господарювати.

Якщо взяти до уваги всі елементи рільничого господарства, то з'ясуємо, що східні воєводства мали 30% хліборобського перенаселення й були, власне, поза ринком збуту. Хліборобське перенаселення на сході теж зумовлювало ненормальні ціни на землю – вищі, ніж на заході. Увесь польський промисел зосередився на заході держави, і населення східних воєводств не могло його використовувати навіть як резерв під час сезонного безробіття. Міста на сході були малі і їх було мало, тип тутешнього купця був найгірший та найпримітивніший. Приблизний обіг торгівельного підприємства на цих землях був на 50% менший від обігу таких самих підприємств на заході.

Населення міст у 1921-1931 роках у Тернопільському воєводстві зросло на 0,6%, у Станіславському - впало на 0,2%. У таких обставинах неможливою була будь-яка суспільна диференціація. Зрозуміло, що для дрібного сільського населення найбільш відповідальною формою організації була господарська кооперація, і наслідки її діяльності є сильними, коли народ єдиний у своїх інтересах та переконаннях [9, с. 6-7].

Споживання нафти в Польщі на одного мешканця в 1929 році становило 4,4 кг, у 1933 році – 3,3 кг, у подальших роках - 3,5, 3,6, 3,7, а в 1937 році 3,9 кг. Споживання цукру на одного мешканця становило: 1929 рік – 11,9 кг, 1933 рік – 8,6 кг, у 1937 році – 8,4 кг., споживання спирту: у 1929 році – 1,6 л. на мешканця, у 1933 році – 0,8 л., у 1937 році – 1,1 літра. Споживання тютюну в 1929 році – на 23 зл. на мешканця, у 1933 – на 15 зл., у 1937 році на 15 зл. (у східних воєводствах – на 7 зл., у південних – на 16 зл. Споживання сірників: у 1929 році - 368 штук на мешканця, у 1933 – 560 штук, у 1937 – 456 штук. Як бачимо, були значні зміни в споживанні цукру та спирту. Споживання хлібного збіжжя на 1 мешканця становило у 1934 році 256 кг, у 1937 році – 219 кг. Тут помітне

зменшення споживання, яке може бути наслідком зменшення врожаю зернових (у 1934 році 85 444 тис. т., у 1937 році всього 75 640 тис. тон) та підвищенням цін. Натомість зросло споживання м'яса: на 1 мешканця у 1929 – 1932 роках – 18,7 кг, у 1933 - 1937 роках – 19,6 кг [3, с. 9].

Отже, як бачимо економічне становище українського населення в міжвоєнний період було практично та межі занепаду, аграрні відносини на українських землях у Польщі стали критичними, адже українське село налічувало 60% карликових господарств (менше 2 га) та близько 30% 2 - 5 гектарових, малоземельних, на яких мусило проживати 90% усього хліборобського населення. Правом на землю української національної території передусім мав володіти місцевий селянин, власник господарства. Представники зборів, виходячи з того, що аграрні справи українських земель вирішував Галицько-Волинський сейм автономної української території в Польщі, вимагав від уряду виконання закону від 28 грудня 1925 року на аграрно перенаселених територіях українських земель через сусідську парцеляцію на користь місцевого хліборобного населення; припинення інструкцій та наказів про заборону продажу земель українцям, які віддавали в руки колоністів; визнання концесії на Український Парцеляційний банк; припинення дотацій на військову й цивільну колонізацію з оборотного фонду земельної реформи; справедливого розподілу кредитів на купівлю, комасацію та меліорацію з оборотного фонду земельної реформи. Представники українського громадянства закликали увесь український загал до відсічі нових колонізаційних намагань та до боротьби за національне самозбереження, отже, за належну йому землю на його Батьківщині [4, с. 2].

Аналіз польської урядової статистики засвідчує, що переважна більшість українських селян, була безземельною та

малоземельною, 88,1% усіх господарств у Львівському воєводстві мали ледве 34,8% усієї землі. Незначна частина, усього 9,5%, господарств мали по від 5-10 га та займали 12,9% усієї землі. Господарства поміщиків (площею понад 100 га), займали 44,3% усієї землі, тобто майже половину угідь. Ще гіршим було становище у Станіславському воєводстві – там малоземельних і безземельних господарств було 91,6% і вони мали лише 27,4% землі. Поміщики володіли 56,3% усієї землі, отже, більше ніж половиною усієї площі. Тернопільське воєводство наближалось за розподілом землі до Львівського, бо 86,4% безземельних і малоземельних господарств володіли 30,7% землі, а на поміщицькі маєтки припадало 45,1% землі [1, с. 6-7].

Вагомим фактором у господарстві українського селянина були ціни на хліб та фабричні товари. Найгіршим показником для населення була велика розбіжність між низькими цінами на сільськогосподарські продукти, високими податками та цінами на фабричні товари. Для прикладу, розглянемо ціни з грудня 1934 року та січня 1935 року. Такий аналіз показує, що ціни на сільськогосподарські продукти знизилися загалом тільки за один місяць на 2,7%, впала ціна на пшеницю та на деякі сорти пшеничного борошна, а також на молоко й особливо на масло та яйця. Також можна порівняти ціни на хліборобські продукти і з січня 1935 з їх станом перед господарською кризою, тобто з 1928 роком. Якщо позначимо ціну на рільничі продукти в 1928 році як 100, тоді побачимо, наскільки знизилися ціни в період від 1934 до 1935 року:

	Грудень 1934	Січень 1935	Січень 1935
Збіжжя	33,2	33,1	34,4
Худоба та свині	32,5	29,5	40,8
М'ясо та сало	36,7	34,9	48,6
Молочні продукти	43,3	40,4	44,9

Ті сільськогосподарські продукти, які в 1928 році ще мали ціну 100, у січні 1935 року впали на молочні продукти на 40, на збіжжя – на 33, на худобу на 29. У грудні 1934 року ціни на промислові товари зросли загалом на 0,5% порівняно з 1933 роком. Коли позначимо ціни на промислові товари у 1928 році як 100, то побачимо, що на січень 1935 року, на грудень 1934 року ціни знизилися так:

	Грудень 1934	Січень 1935	Січень 1936
Залізо	78,8	78,8	84,3
Вичинені шкіри	42,5	42,2	46,0
Одяг та взуття	47,2	47,3	50,8
Мило	61,7	59,9	68,5
Папір	65,2	65,2	69,4
Домашній посуд	75,2	75,2	81,0
с/г знаряддя	75,8	75,5	85,9
Цукор, спирт, пиво	85,6	85,6	90,2
Тютюн	101,0	101,0	99,9
Сіль	100,9	100,9	104,5

Із цього порівняння бачимо, що ціни на монопольні товари, як тютюн та сіль, практично залишилися на рівні 1928 року, а ціни на промислові товари знизилися з 1928 року до 1935 зі 100 до 79 на залізо, на мило – 60, на домашній посуд та сільськогосподарські знаряддя – на 75, тобто не настільки, як впали в той самий час на хліборобські товари. Із січня 1934 року до січня 1935 року ціни позицій, які продавав селянин, знизилися на 13,2%, а ціни на артикули, які селянин купував, знизилися тільки на 5,4%. Різниця між цінами на сільськогосподарські продукти та цінами на промислові товари, а тим більше на монопольні товари протягом 1934

року ще далі поглибилася. Ці цифри виразно свідчать про погіршення економічного становища українського села у зазначений період, тому найвагомішою зброєю у боротьбі з цим лихом була кооперація. Це мало би зміст тоді, коли б окружні союзи та сільські кооперативи для загальної закупівлі та збуту боролися за справедливе зниження цін на всі товари, які продавали своїм членам, та за високу закупівельну ціну на хліборобські продукти, які отримували від своїх членів на реалізацію. Розумна політика цін стала дуже важливою справою в кооперації, за цим явищем мали стежити всі надзірні ради та окружні кооперативні інструктори.

Питання розбудови кооперативного промислу стояло дуже гостро. Кооператори прагнули розбудовувати його за англійськими, шведськими взірцями, у формі промислових відділів при українських союзах чи кооперативах, що відповідало б організаційній структурі української кооперації. Але союзи не могли швидко створити промислові відділи, адже існували труднощі не тільки в матеріальних, а й в організаційних питаннях, бракувало відповідних приміщень під магазини, склади тощо. У міру поглиблення торговельно-збутових ділянок треба було збільшувати обігові засоби, у першу чергу банківськими кредитами. Розбудова кооперативного промислу, який перебував в тісному зв'язку з торговельними осередками, потребувала не тільки капіталів, а і фахово освічених людей. Як у ті часи твердили англійці, немає нерентабельних господарств, є тільки здібні або нездібні підприємці. Недостатній розвиток в промисловості української кооперації був зумовлений не тільки браком капіталів, а й з браком економічної ініціативи, підприємливості, та недостатнім знанням торговельно-промислових явищ. Тому українські кооператори спрямовували всі сили нації на розбудову власного промислу [8, с. 3].

Якщо розглянути особисті готівкові витрати селян Польщі у 1934/35 році на домашнє господарство та на інші споживчі потреби, то побачимо в розрахунку 1 гектар на одну особу:

- на м'ясо – 4 зл. 45 гр.
- на сало – 4 зл. 31 гр.
- на печиво – 1 зл. 17 гр.
- на муку – 1 зл. 35 гр.
- на цукор – 5 зл. 77 гр.
- на кухонні приладдя – 1 зл. 61 гр.
- на сіль – 2 зл. 41 гр.
- на вугілля - 3 зл. 10 гр.
- на інші види палива – 4 зл. 85 зл.
- різне – 11 зл. 06 зл.
- на світло – 2 зл. 26 зл.

Разом – 42 зл. 34 гр. на одну особу на рік або 11,6 гр. на 1 день. У 1935/36 році витрати були дещо меншими – 40,04 зл. Загалом готівкові видатки на інші споживчі потреби родини становили 90 зл. 16 гр., а саме на одяг, білизну, взуття, меблі, лікування, освіти дітей, книги, подорожі та інше. Разом споживчі та загальноготівкові видатки на одну дорослу особу у 1934/35 році становили 132 зл 50 гр., а у 1935/36 році – 127, 66 гр. Так виглядали видатки для 12 гектарного господарства в Польщі. Щоденні готівкові видатки у 1934/35 році на домашнє господарство становили 11,6 гроша щоденно в Польщі, а у Львівському воєводстві цей щоденний видаток становив лише 8 грошів, у Станіславському воєводстві – 8,2 гроша, у Тернопільському – 7,5 гроша. Бачимо, що у 12 гектарному господарстві щоденні видатки на одну дорослу людину у 1934/35 році становили у Львівському воєводстві 70 зл. 39 гр., у Тернопільському – 70 зл. 46 гр., у Станіславському – тільки 64 зл. 06 гр., тимчасом як у Польщі вони становили 90 зл. 16 гр. 3

усіх цих порівнянь виходить, що з готівкових прибутків землеробського господарства, селянська родина не могла покрити в 1934/35 та 1935/36 роках навіть найскромніших видатків на домашнє господарство та інші родинні споживчі потреби. Ці готівкові видатки треба було покривати з побічних заробітків (ремесло, робота на фільварку, у кооперативі та інше) [2, с. 2].

У 4 частині Господарсько-кооперативного часопису за 1938 рік за даними пулавського інституту сільського господарства показано як виживала сільська родина в 1930/33 роках. Там зібрано дані на основі докладних записок із 52 малоземельних господарств на українській території (2 – 5 гектарів) на всі продукти харчування, які споживали сільські родини (з власного господарства та докуплені), і таким чином показано, що навіть прохарчуватися селянинові було дуже важко. Покликаючись на цей статистичний матеріал Пулавського інституту, можна побачити видатки селянських родин на їхні особисті потреби. Під «особистими потребами» розуміють одяг, взуття, білизну, постіль, хатнє приладдя, часописи, тютюн та горілку, освіту дітей, членські внески до товариства, подарунки, родинні свята. Ці особисті видатки селян на українській території (62 господарства в повітах: Перемишляни, Бучач, Теревовля, Збараж, Камінка Струмілова, Броди, Бережани, Скалат, Золочів, Городок, Рава Руська, Львів, Жовква, Сокаль, Рудки, Коломия, Городенка, Станіславів, Жидачів, Рогатин, Кременець) виглядали так: у 1930/31 році в господарствах, які мали 2 – 3,5 гектарів землі 49 зл., 96 гр., що мали 3,5 – 5,5 га землі, – 121 зл. 76 гр., у 1931/32 році відповідно 41,87 та 64,28, у 1932/33 році – 44,14 та 54,30.

Роки 1930-33 – це період глибшого зuboжіння села, і з наведеного вище видно, як зменшуються видатки на особисті

потреби селян. Навіть у 2 – 3,5 гектарних господарствах ці видатки становили на одну дорослу людину у 1930/31 році 49 зл. 96 гр., а вже в наступному році – лише 41 зл. 87 гр., а в 1932/33 році – 44 зл. 14 гр. Ще яскравіше це видно в 3,5 – 5,5-гектарних господарствах. Там ці видатки становили на одну особу в 1930/31 році 121 зл. 76 гр., у 1931/32 році – 64 зл. 28 гр. і в 1932/33 – тільки 54 зл. 30 гр. Високий відсоток цих видатків припадає на промислові товари. Коли за всі три роки в усіх господарствах (2 – 5,5 гектарів) всі видатки дорослого селянина на особисті потреби становили 56 зл 7 гр., то на промислові товари припадало з цього ж 50 зл. 79 гр. 3-поміж видатків на промислові товари провідне місце займає одяг, взуття та білизна (65 – 70%). Видатки на культурні потреби селян, такі, як книги, часописи, пошта були дуже низькими [7].

Готівкові прибутки за збуту рослинну й тваринну продукцію, доходи з позичок та інших побічних джерел становили на 1 гектар ужиткової землі в 1927/28 роках – 481,28 зл., у 1928/29 роках – 505,95 зл., 1929/30 р – 469,1 зл., 1930/31 – 359,45 зл., 1931/32 р. – 233,9 зл., 1932/33 – 170,68 зл., 1933/34 – 146,9 зл., 1934/35 – 143,3 зл., 1935/36 – 161, 81 зл. і у 1936/37 році – 193,12 зл. Із цього бачимо, що готівковий дохід з землеробського господарства після катастрофічного спадку в 1930 р., у 1934/35 р. збільшився на майже 35%, а в 1936/37 господарському році збільшився на 19,3%. Зокрема, прибутки з рослинної продукції зросли в 1936/37 році порівняно з попереднім роком на 25,9%, і з тваринної продукції – на 11,9% (за винятком птиці та яєць, бо дохід із них продукти знизився на 6,7% та 10,9%). Зросли доходи з позичок на 36,6% (1935/36 р. на 1 гектар землі – 17,31 зл., 1936/37 році – 22,49 зл.). Усі готівкові доходи у 1936/37 році з рослинної продукції в пересічі на 1 гектар землі давали квоту 55,10 зл., а з тваринної продукції – 103,59 зл. (у попередньому році – 43,77 та 92,59 зл.).

Якщо готівкові прибутки з рослинної та годівельної продукції в роках 1926 – 1930 окреслити числом 100, готівковий прибуток з рослинної продукції в 1936/37 р. становитиме 51,9%, а з тваринної – 53,2%. 3- поміж усіх цих доходів найбільшим був прибуток з молока (1926 – 1930 рр. – 100, 1936/37 р. – 62,4). Це сталося завдяки молочарській кооперації. У 1936 році урожай з 1 гектара землі зріс порівняно з 1935 роком на 5% (пшениця) і 4% (картопля), проте урожай жита зменшився на 3,8% та ячменю – на 5,3%. Дохід з рослинної та тваринної продукції у 1936/37 зріс роках тому, що зросли ціни на ці продукти. Розглянемо, як виглядали готівкові видатки господарства, протягом 1927 – 1937 років з розрахунку на 1 гектар ужиткової землі.

1927/28 рік – 344,0 зл.	1932/33 рік – 126,60 зл.
1928/29 рік – 373,66 зл.	1933/34 рік – 100,11 зл.
1929/30 рік – 347,79 зл.	1934/35 рік – 100,11 зл.
1930/31 рік – 274,93 зл.	1935/36 рік – 107,37 зл.
1931/32 рік – 181,13 зл.	1936/37 рік – 128,91 зл.

Зі зростанням готівкових прибутків протягом 1936 – 1937 років приблизно на 35%, на 29% зросли готівкові витрати в рільничому господарстві. Передусім зросли витрати на насіння, погної, пашу, на будинки, інвентар та на сплату боргів. Це доводить, що сільські господарства задовольняли не тільки необхідні потреби, а й могли збільшити виробництво та покращити якість продукції [2, с. 17].

Отже, проаналізувавши соціально-економічне та суспільно-політичне становище Галичини в 1920-1939 рр. бачимо, що, економічна політика Польщі на українських землях переслідувала мету гальмування розвитку і перетворення їх на аграрно-сировинний придаток до корінних польських земель. Внаслідок такої політики економіка Західної України була доведена до катастрофічного стану.

Штучне стримування промислового розвитку створювало величезні труднощі, що призводило до надлишку робочої сили. Резерв робочої сили давав підприємцям можливість до мінімуму знижувати заробітну плату, яка практично не забезпечувала необхідного прожиткового мінімуму.

Суспільний розвиток села створив своєрідний тип тогочасного селянина: особисто вільного невільника господарської дійсності – жертву нужди, темноти та відсталості села.

Порівняльна таблиця кількості господарств західноукраїнських воєводств та Польщі у 1931 році

Воєводства	0-2 га	2-5 га	5-10 га	10-50 га
Львівське	151 002	139 167	34 137	1 104
Тернопільське	133 238	111 320	39 925	9 181
Станіславське	165 181	85 884	20 980	6 392
Польща	741 100	113 61	72 810	32 380

Господарства Польщі, які володіли землями у 1921 році

0-2 га		2,8 %
2-5 га		11,2%
5-10 га		17,3%
10-50 га		

Господарства Польщі, які володіли землями у 1931 році

0-2 га	741,1 тис.	25,5%
2-5 га	1136,1 тис.	38,7%
5-10 га	728,7	24,8%
10-50 га	323,8 тис.	11,0%

1921 рік

	0-2 га	2-5 га	5-10 га	10-50 га	%
Львівське	222125	134599	34 454	1152	
Тернопільське	138 941	78 477	25 967	6 768	
Станіславське	159 970	57 330	14 047	4 651	

1931 рік

	0-2 га	2-5 га	5-10 га	10-50 га	%
Львівське	151002	139 167	34 137	1 104	
Тернопільське	133 238	111 320	39 925	9 181	
Станіславське	165 181	85 884	20 980	6 392	

Висновки. Аналізуючи соціально-економічне та суспільно-політичне становище Галичини в 1920-1939 рр. бачимо, що, економічна політика Польщі на українських землях переслідувала мету гальмування розвитку і перетворення їх на аграрно-сировинний придаток до корінних польських земель. Внаслідок такої політики економіка Західної України була доведена до катастрофічного стану. Штучне стримування промислового розвитку створювало величезні труднощі, що призводило до надлишку робочої сили. Резерв робочої сили давав підприємцям можливість до мінімуму знижувати заробітну плату, яка практично не забезпечувала необхідного прожиткового мінімуму. В економіці протидія офіційній лінії на гальмування розвитку українських земель здійснювалася через кооперативний рух.

Роки польської влади співпали з роками світової економічної кризи. З 1929-1930 рр. Найбільш тривалою була вона у сільському господарстві, чимало селян гостро відчували

земельний голод. Більшість господарств були нерентабельними. Держава обкладала їх непосильними податками. В роки економічної кризи відбувалося масове розорення дрібних господарств, що призводило до збільшення кількості наймитів і зростання числа безробітних. За умов аграрного перенаселення та малоземелля розвиток кооперації рятував селян від злиднів. Кооперативи об'єднували переважно сільських споживачів, вони регулювали ціни на сільськогосподарські продукти та готові вироби. Оскільки в українських селян, як найбільш вразливої групи населення не було державної підтримки, їхнє становище в умовах економічної кризи було надзвичайно важким.

Польсько-українське порозуміння, що могло стати реальністю в середині 30-х років, так і не відбулося. Незважаючи на високу питому вагу, українське населення не мало політичної влади (якщо не брати до уваги формально "незалежної" УРСР) на своїй території, його інтереси не захищало міжнародне право. Попри величезні політичні перетворення, яких зазнали західні українці в результаті розвалу Австрійської та Російської імперій, боротьби за незалежність та включення до Польщі, соціально-економічні умови їхнього життя по суті лишалися без змін. Українське населення було змушене розв'язувати такі проблеми, як спустошення після війни, дискримінаційну економічну політику уряду, згубний вплив Великої депресії. Словом, соціально-економічні умови життя західних українців у міжвоєнній Польщі були такими ж маловтішними, як і їхнє політичне становище.

Список використаних джерел:

1. Головні джерела доходів нашого селянства // Господарсько-кооперативний часопис.– 1927. – Ч. 43. – С. 6-7.

2. Готівкові приходи й розходи продукції селянської родини в господарському році 1936/37 // Господарсько-кооперативний часопис.– 1937. – Ч. 1-2(1). – С. 17.

3. Дещо статистики // Господарсько-кооперативний часопис.– 1936. – Ч. 6. – С. 9.

4. За рідну землю // Господарсько-кооперативний часопис.– 1936. – Ч. 43. – С. 2.

5. Макарчук С. Динаміка української еміграції із Західної України в 20 – 30 рр. ХХ ст. // Українська еміграція. Історія і сучасність. – Львів, 1996. – С. 119.

6. Населення на українських землях в Польщі після переписів 1921 і 1931 рр. // Кооперативна республіка. – 1933. – Ч. 10. – С. 9-10.

7. Особисті видатки наших селян // Господарсько-кооперативний часопис.– 1938.

8. Рух цін // Господарсько-кооперативний часопис.– 1935. – Ч. 13. – С. 3.

– Ч. 10. – С. 5.

10. Схід і захід в польській господарській політиці // Господарсько-кооперативний часопис.– 1936. – Ч. 12. – С. 6-7.

ODDÍL 8. TURISTIKA

§ 8.1 ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГУ ФЕСТИВАЛЬНОГО ТА ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (Білоус С.В., Львівський національний університет імені Івана Франка, Грицишин А.Т., Львівський національний університет імені Івана Франка, Філь М.І., Львівський національний університет імені Івана Франка, Красько А.Б., Львівський національний університет імені Івана Франка, Мункачій І.Й., Львівський національний університет імені Івана Франка, Петрук Н.М., Національна академія сухопутних військ ім. г. П. Сагайдачного)

Вступ. Постпандемічний стан розвитку туристичної галузі в Україні, ще довго буде виходити на докризовий період. Це поступовий процес відродження та розвитку галузі, активізація соціальних та політичних процесів в регіонах та на місцевих рівнях дають підстави сподіватися, що труднощі будуть подолані. Однією з особливостей новітнього культурно-туристичного простору України є стрімкий розвиток подієвого та замкового туризму. Подієвий та замковий туризм в останні роки захоплює все більшу частку ринку. Загалом це віддзеркалює світові тренди в туризмі, де культурні, пізнавальні та розважальні аспекти стають базою для зростання попиту та туристичних потоків у країнах Європи. Вектором зовнішньо-політичного напрямку розвитку України в тому числі і західної її частини, оголошено європейську інтеграцію, це має стати додатковим поштовхом до розвитку для даних видів туризму нашої країни, запозичуючи організаційні методи та форми країн Центральної Європи.

Виклад основного матеріалу. Подієвим та замковим туризмом цікавляться туристи, для розширення свого культурного світогляду, ознайомлення з традиціями місцевого

населення з пам'ятками, етнокультурним надбанням регіону, спілкуванням з носіями фольклору та фахівцями з народних ремесл, активного відпочинку, розваг та наслідування сучасних тенденцій та трендів, часто самі фестивалі відбуваються неподалік замків, тим самим поєднуючи ці два види.

Вага подієвих дійств у структурі вітчизняної туристичної сфери, в тому числі і замкового туризму залишається недооціненою українськими науковцями. Як свідчить здійснений нами аналіз сучасних наукових надбань, зосереджених на даній тематиці, дотепер відсутнє комплексне дослідження, в якому б були досліджені сучасні події як аспект розвитку туризму, а також де достатня увага приділена саме маркетинговим аспектам даних видів туризму.

Отже, нагальність та важливість дослідження акцентується необхідністю вивчення особливостей маркетингу подієвого та замкового туризму як суспільно-економічного та організаційно-географічного явища, дослідження значення і наслідків таких турів та інших заходів на динаміку туристичних потоків та попит зокрема. З урахуванням актуальності досліджуваної проблеми та недостатньої дослідженості маркетингових аспектів, а також об'єктивної потреби у вивченні сучасного фестивального процесу та замкового туризму в Західній Україні визначено актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є вивчення засадничих принципів, особливостей та маркетингових аспектів подієвого та замкового туризму Західного регіону України.

Поняття «подієвого туризму» чи «подієвого туру» все частіше може з'являтися у переліках різноманітних туристичних пакетів та завоювати все ширшу аудиторію. Однак у розробках відомих вітчизняних Українських

науковців вкрай мало тлумачення цих термінів. У досліджених нами працях В.Ф. Кифяка [1] та монографії А.Ю. Александрової «Міжнародний туризм» вчені не застосовують поняття «подієвого туризму». Поняття фестивально-видовищного та спортивно-видовищного туризму як складової культурно-розважального туризму пропонує у своїх роботах О.О. Бейдик [2, с. 36].

Походження слова «фестиваль», як стверджують джерела, має французьке коріння, від слова «фестивалю», що означає «святковий». З визначення взятого з енциклопедичного словника, можна констатувати, що фестиваль – це певне масове святкування, музичний виступ, показ досягнення естради, кіноматографічного та циркового мистецтва [3, с.54].

Термін «замковий туризм» науковці трактують як цілеспрямовані екскурсійні походи історико-культурними спорудами типу замків, палаців, фортець, храмів та міських укріплень з пізнавальною метою.

Замковий сприяє розвитку туризму в цілому, а його завдання полягає в тому, щоб підвищити культурний рівень людей під час подорожі, задовольнити їх культурні потреби.

Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів зберіглася до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті та Хмельниччині.

Фестивальний туризм наближається до спеціалізованих підвидів туризму, які закликають задовольняти спеціальні запити людей під час поїздок та відвідування об'єкта зацікавлення. Об'єктами культурної спадщини, на підставі яких розвиваються подієві види туризму є:

– будівлі (роботи) – твори архітектури та техніки, роботи монументального скульптурного та монументального

живопису, будівлі чи приміщення в них, що зберегли достовірні свідчення про значні історичні факти, автобіографічні свідчення та факти діяльності видатних людей;

– ансамбельні комплекси та споруди – топографічно визначені сукупності окремих або об'єднаних об'єктів культурної спадщини;

– пам'ятки – місцевості чи ландшафти, природні та антропогенні твори, що принесли до сьогодення цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, художнього, наукового чи художнього кута зору [4, с. 55].

Тобто замки є дуже важливою дестинацією розвитку подієвого туризму, в тому числі і фестивального. З одного боку, багаторічна практика організації різнопрофільних подій в Україні показує, що більшість подієвих туристів приваблюють події, що відбуваються у Івано-Франківську, Львові та інших містах Західної України враховуючи зручність подорожей, комфорт проживання та харчування.

Економічний розвиток країни, величина національного доходу та матеріальний добробут населення має пряму залежність. Тому країни розвиненої економіки, зазвичай, виступають лідерами у світі за чисельністю участі громадськості у подієвих туристичних заходах. Не тільки доходи населення мають залежність від стану розвитку економіки держави, а й від ступеня розвитку матеріальної та технічної бази та стану дестинацій, в тому числі і замкових комплексів, як важливої дестинації фестивального туризму.

Серед соціальних факторів бурхливого розвитку фестивального та замкового туризму в містах та селах Західної України у ХХІ ст. перш за все, слід виокремити збільшення часу на відпочинок населення (тенденції зменшення робочого часу, збільшення кількості днів

відпочинку), що в перспективі формує тенденцію до збільшення кількості туристів.

Підвищення зацікавлення міського населення до формату фестивальних розваг під відкритим небом (бажано за межами міста) та відвідування замкових комплексів фактично пов'язане із робочим ритмом та відпочинком. В умовах пост індустріального життя суспільства різко зростає психологічна втома людей, що вимагає заходів для відновлення працездатності. Досягнення цієї мети досягається даними видами туризму [5, с.2].

До соціальних факторів розвитку фестивального та замкового туризму належать також підвищення рівня освіти, культури та естетичних потреб населення, підвищення рівня національної самосвідомості громадян. Люди з високим рівнем культури та освіти здатні більш раціонально розподіляти вільний час, використовувати його для відпочинку та розваг за допомогою туризму, мають більше бажання пізнавати довкілля, знайомити з історією.

Одним із визначальних факторів розвитку фестивального та замкового туризму є урбанізація. Між ступенем урбанізації регіону та інтенсивністю та масштабами фестивальних та замкових туристичних подій у ньому існує прямо пропорційна залежність. Цю подієву діяльність міських жителів соціологи пояснюють насамперед нагальним бажанням втекти з повсякденного міського середовища, потребою емоційно насиченого відпочинку зі зміною обстановки, відчути особливий магнетизм замків. Івано-Франківська, Закарпатська області входять разом із Львівською в трійку лідерів за кількістю населення та урбанізованістю серед західних областей України.

Для реклаमाції різноманітних подій та загалом туризму протягом останніх років в кожній з областей України

розробляються різноманітні маркетингові заходи. Зокрема, міською радою Івано-Франківська було розроблено Маркетингову стратегію міста Івано-Франківська, а з цього року був покладений початок реалізації двох глобальних маркетингових проєктів за підтримки Управління міжнародного співробітництва, євроінтеграції, туризму та інвестицій під назвою «Невдома: мандруй незвіданим Прикарпаттям» та «Tour De Ukraine: Івано-Франківщина». Проєкти спрямовані на популяризування туристичного потенціалу області і підвищення туристичних відвідувань.

Мета проєктів полягає у розкритті через відеографію туристичного потенціалу Івано-Франківської області, визначення туристичної ідентифікації Івано-Франківщини, найбільш популярних видів туризму та локальних дестинацій для відпусток чи мандрів подієвими турами.

Закарпаття теж не поступається, область визнано найпривабливішою дестинацією для туризму, згідно результатів опитування, проведеного компанією TNS. Для підвищення маркетингових заходів області було розроблено та реалізовано Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016-2020 рр, Департамент економічного розвитку і торгівлі протягом року розробляв та презентував туристичний логотип Закарпаття.

Найважливішим джерелом інформації для гостей, а отже і для розвитку фестивального та замкового туризму областей Західного регіону України є «календар майбутніх подій». Необхідну інформацію про фестивалі, виставки, конференції, симпозіуми туристи мають знати заздалегідь.

У країнах зі сталими традиціями подієвого та замкового туризму кожне місто і навіть багато сіл проводять свої тури з метою залучення туристів, припливу коштів і для власної промоції регіону. Для прикладу наведемо

досвід Марокко, де проводиться The Mawazine Festival. Подію відвідало у 2019 р. 2,5 млн туристів з різних країн, тим самим створивши 3000 нових місць для працевлаштування. Завдяки цьому фестивалю Марокко посіло 66 місце у рейтингу конкурентоспроможності туризму і подорожей (проведеного The Travel and Tourism Competitiveness Report), Україна нище – на 78 місці, а трійку лідерів очолили Іспанія, Франція, Німеччина.

Проведення різноманітних фестивалів у замках Європи – практика, яка довела свою як економічну ефективність та доцільність. Яскраві заходи повертають життя не лише у багатівкові мури, але й містечка, де розташовані замки. Під час таких івентів заробляють організатори заходів, готелі, ресторани, громадський транспорт та місцеве населення, готове долучитись до загальної атмосфери святкування. У Європі це давно зрозуміли і всіляко підтримують такі ініціативи на місцевому рівні, тому дуже цікавий закордонний досвід проведення таких фестивалів в замках:

- Фестиваль Heartland, що проходить у замку Егесков на острові Фюн у Данії, поєднує музичну програму, виставки та лекції. Дійство відбувається у замку Егесков, що з датської перекладається як «дубові ліси». Замок займає два з половиною квадратних кілометри. Будівлю оточує сад, розділений на «зали» за допомогою «стін» із дубів. Сам замок був побудований у XVI столітті на острові, щоб вода захищала хазяїв від можливих атак.

- Замок у мальовничому польському містечку Бількув – гарний приклад співпраці 5-ти тисячної громади міста та дирекції замку, що дозволяє понад 20 років поспіль проводити тут один з найвідоміших у Європі фестивалів готичної рок-музики «Castle Party». Фестиваль виріс до рівня одного із найпопулярніших фестивалів готичної музики у

Європі.

- У Польщі відбувається ще один фестиваль у Замку Ксьонж, який присвячений квітковій тематиці.

В Україні вже також було проведено ряд фестивалів у замках, зокрема:

1. У замку Сент Мікльош у Чинадієво був проведений Кулінарний фестиваль «Графський кіфлик».

2. Музичний фестиваль «Respublica Fest», який проходив біля стін Старої фортеці у Кам'янці-Подільському .

3. У селі Підзамочок Бучацького району на території замку (побудованого 1600 р.) відбулося святкування 5 ювілейного фестивалю «Свято у Старому замку».

Становлення фестивального та замкового туризму в Україні значно пришвидшився б за умови державної підтримки у вигляді додаткових асигнувань на відновлення замкових комплексів, створення маркетингової компанії, удосконалення технічного забезпечення, впровадження новітніх енергозберігаючих технологій, які б могли бути застосовані в процесі організації різноманітних подій, оскільки вони відчутно впливають на візуальне враження та позитивно впливають на динаміку відвідин фестивалів, концертів, змагань, конференцій чи інших громадських заходів тощо.

На сьогодні інформаційно-маркетингове забезпечення Українських фестивальних та замкових турів в інтернет-мережі є достатньо не поганим, проте потребує і подальшого вдосконалення, адже діючі інтернет-сторінки подій варто вдосконалювати, з урахуванням величезного потенціалу інтернет-технологій для розвитку туризму, зокрема, таких їх можливостей: доносити повну інформацію і пропозицію продукту до великої кількості людей в усьому світі за порівняно невелику ціну; надавати інформацію вищої якості,

ніж відомості з традиційних друкованих видань; забезпечувати споживачам легший і простіший спосіб бронювання продукту; давати велику економію у виробництві і поширенні інформації.

Отже, маючи такий ресурсний потенціал, фестивальний та замковий туризм України за умови вдалої маркетингової підтримки, має значні передумови для того, щоб стати ключовим напрямом туристичної спеціалізації економіки країни, сприяти зміцненню економіки окремих регіонів, наповненню бюджету, забезпечувати зайнятість місцевого населення, сприяти зростанню добробуту, культури, гідності й національної самоідентичності українських громадян, збереженню історичного та культурного спадку, піднесенню духовного потенціалу суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навчальний посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 312с.

2. Бейдик О. О. Стратегічні напрями розвитку національного туризму / О. О. Бейдик // Географія та туризм: наук. зб. / Відп. ред. Я.Б.Олійник. – К.: Альтерпрес, 2009. – Вип. 1. – С. 35–41.

3. Кравцова С. Внесок міжнародних фестивалів у збагачення та розвиток українського мистецтва / С. Кравцова // Позакласний час: Часопис. – 2009.

Вороніна Г. Б. Фестивальний туризм як новий напрям світового туризму / Г. Б. Вороніна // Географія та туризм : наук. зб. / відп. ред. Я.Б.Олійник. – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 10. – С. 31-42.

Мальська М. П. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність : монографія / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, Н. М. Паньків. – Львів: вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 268 с.

ODDÍL 9. MEDICÍNA

§ 9.1 *ECHOGRAPHIC MARKERS OF REPRODUCTIVE POTENTIAL FORMATION OF ADOLESCENT GIRLS WITH GYNECOLOGICAL PATHOLOGY BORN SMALL TO GESTATIONAL WEIGHT* (Pylypenko N.S., Kharkiv National Medical University)

Introduction. In Ukraine, in recent decades, the conditions for the reproduction of labor resources, their quantitative and qualitative characteristics, the ability to self-reproduction have deteriorated. This is due to the unfavorable situation both quantitatively (population decline, ultra-high mortality with low birth rates) and qualitatively (low life expectancy, demographic aging). According to the Institute of Demography of the National Academy of Sciences of Ukraine, in 2026 the total population will decrease to 36 million, and in 2050 - to 34.8 million people[8,5].

Given the projected further decline in the number of Ukrainians, the most important problem of demographic policy is the reproduction of the population based on fertility, maintaining reproductive health as a socio-biological factor of its reproduction, increasing reproductive potential (RP) and preserving the health of the nascent generation. RP is the level of physical and mental condition of an individual (a complex individual indicator that reflects the unity of biological and social status of the individual), which optimally allows when reaching social maturity to reproduce healthy offspring and ensure reproductive health. The optimal case is the minimal negative impact of medical and social risk factors with high biological reserves of the body. RP has a complex structure, the main components of which are the birth rate, reproductive health and reproductive behavior of the population -

components of the threat of reproduction. The following indicators are considered in the analysis of different aspects of RP as a component of population reproduction: fertility, infertility, morbidity of women that occurred during pregnancy or in the previous period; prevalence of abortions, levels of maternal, perinatal, infant mortality. The principal feature of RP and reproductive losses is in particular their obvious demographic significance, dependence on medical and organizational factors and social features of life. Realizing the potential of sexual and reproductive health is provided for in the Sexual and Reproductive Health Action Plan to support the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development in Europe - Nobody to Be Disregarded (WHO, 2016)[1,8].

Our study was performed within the research area of the Department of Obstetrics, Gynecology and Pediatric Gynecology, Kharkiv National Medical University "Clinical and pathogenetic features and ways to correct pathological conditions of the reproductive system of women at different ages" state registration number 0116U004978.

We aim to find prognostic criteria for identifying risk groups to reduce the reproductive potential of young people, namely among adolescent girls born small to gestational weight(SGW).

The birth of girls with SGW is based on the formation of fetal growth retardation syndrome. According to modern ideas, the concept of intrauterine growth retardation is associated with the concept of compliance with anthropometric indicators of the fetus at a certain gestational age. Intrauterine Growth Retardation or Intrauterine Growth Restriction (IUGR) is diagnosed in children who are underweight and /or short; birth in relation to gestational age. That is when the body weight is below 10% of the percentile at a given gestational age 1 (or) morphological index of maturity, lags behind by 2 or more weeks from the true gestational age. To date,

there is no generally accepted definition of IUGR; therefore, in the literature, this condition has several names at the same time: "small for gestational age", (SGA), "intrauterine growth retardation", "prenatal growth retardation", "fetal growth retardation syndrome", "intrauterine growth retardation", "syndrome", which is the result of a complex polycausal reaction of the fetus and placenta, which occurs in various pathological conditions of the maternal body. International Classification of Diseases X revision (1996); IUGR; refers to the class of diseases XI "Certain conditions that occur in the perinatal period" and is interpreted as slow growth and malnutrition of the fetus: low-weight fetus for gestational age. (P 05.0), the minimum size of the fetus for gestational age (P 05.1). d) $\times 100 / (\text{body length, cm})^3$. Depending on body weight and MRI, it is proposed to classify IUGR as follows[11,4].

The first type is classic, characterized by almost normal growth of the skeleton and head, but reduced subcutaneous fat and decreased muscle mass. This variant is also described in the literature as Clifford's syndrome, as a disproportionate, asymmetric growth retardation; subacute variant of IUGR. In domestic literature, often as a synonym: used; the term "malnutrition". The second is called chronic and is characterized by a simultaneous violation of the growth of soft tissues and skeleton. It is called-proportional or symmetrical and domestic authors to characterize this variant of violation of IUGR uses the term "hypoplastic version"[4].

II degree: reduction: both body weight and length by 2-3 standard deviations (10-3 centiles). In 75% of children it is noted. a similar reduction in head circumference. These newborns look proportionate to young children. They have no clinical manifestations of malnutrition, but stigmas of dysembryogenesis are much more common.

III degree: the most severe, characterized by a significant reduction in all parameters of physical development (3 or more

standard deviations, or <3rd centile), the presence of disproportions in the physique, trophic disorders of the skin, stigma of dysembryogenesis.

Currently, it is customary to distinguish the following stages of IUGR:

1. IUGR without hemodynamic changes. This is the most initial form of lag: fetal growth, when: no changes were observed: Doppler blood flow in any vessel of the fetus.

2. IUGR with defeat of an arterial segment of blood circulation of a fruit. At this stage, the first sign is an increase in vascular resistance of the placenta is an increase in pulsation index only in the umbilical artery as placental insufficiency progresses, there are signs of signs of centralization of blood circulation called brainsparing effect (brain-protecting effect). It is manifested by redistribution of flow; blood to, the most vital organs (heart and brain), decreased cerebral vascular tone and decreased pulsation index in the middle cerebral artery. Typically, these changes; accompanied by a decrease in heart rate reactivity. The disappearance of spontaneous respiratory movements is the next stage of hypoxic damage to the fetal CNS. After; this reduces the volume of amniotic fluid, followed by inhibition of motor activity and decreased muscle tone. This phase coincides in time with the third stage of IUGR[10].

3. IUGR with defeat of a venous segment of circulation. This stage is characterized by the appearance of obvious signs of heart failure. These include: dilatation of the heart chambers and the development of atrioventricular valve insufficiency (regurgitation of blood flow, primarily through the tricuspid valve). This is manifested by Doppler pulsation in the venous duct and inferior vena cava, and is an indication for emergency delivery. We can safely say that the pathophysiology of IUGR at the stage of explicit clinical development is quite well studied. There is a known

sequence of changes in the main parameters of hemodynamics, which can not be said about the initial phase of placental insufficiency - IUGR without hemodynamic disorders. In this phase, due to the violation of transplacental transfer of nutrients, and especially amino acids, begins to slow the growth of organs and bodies of the fetus. Is it really not accompanied by any changes in hemodynamics or simply our ability to assess this change is still insufficient to detect early and subtle changes. Such research has been conducted and continues to deepen and expand. In the pathogenesis of primary placental insufficiency the most important are disorders of chorionic villi formation due to anomalies of gamete division and pathology of chromosomal composition of the trophoblast, as well as insufficiency of the corpus luteum, which causes structural and functional insufficiency of decidual tissue. , maturation of chorionic villi, incorrect anatomical structure of the placenta, anomalies in the location and attachment of the placenta, as well as involuntary termination of pregnancy in the first trimester - components of clinical and morphological symptom complex of primary placental insufficiency[2,3].

Presenting main material. We supervised 20 adolescent girls from 2018 to 2020, who were hospitalized in the clinical base of the Department of Obstetrics, Gynecology and Pediatric Gynecology of Kharkiv National Medical University - in KNP CHO "Regional Children's Clinical Hospital G1", and formed the main group. The control group included 24 girls of the same age without gynecological pathology, who underwent annual examinations in the outpatient department of the Regional Children's Clinical Hospital №1. The main group was with the following nosology: volume formation of uterine appendages, menstrual disorders (abnormal uterine bleeding - AUB, oligo-opsomenorrhoea, dysmenorrhoea), genital injuries, breast pathology, pelvic inflammatory disease and genital abnormalities.

Inclusion criteria: voluntary informed consent of patients and their parents to the study, accurate information on body weight at birth, birth at 37-41 weeks of gestation, the presence of gynecological pathology in the absence of abnormal development of the genitals. Patients born less than 37 weeks or more than 41 weeks of multiple pregnancies were excluded from the study.

The main group (1) included girls born weighing less than 2499.0 grams ($n = 20$) and had gynecological pathology. The control group (2) consisted of 24 girls with a birth weight of 2500.0 - 3699.0 grams and without gynecological pathology.

To verify the diagnosis, a detailed collection of complaints and anamnesis, clinical analysis of menstrual function, ultrasound examination of the pelvic organs, assessment of sexual development, determination of levels of gonadotropic and sex hormones. All girls were assessed for gynecological status through recto - abdominal and vaginal examinations depending on sexual experience.

With the help of line diagrams developed by the Academy of Medical Sciences of Ukraine, the nature of physical development of adolescent girls was determined[9]. Body mass index (BMI) was measured, which is closely correlated with the total body fat content: $BMI = \text{weight, kg}/\text{height, m}^2$ According to the WHO classification, BMI less than 18.5 kg/m^2 corresponds to insufficient, 18.5 - 24.9 kg/m^2 - normal, greater than or equal to 25.0 - overweight, more than 30.0 kg/m^2 - obesity.

Sexual development was studied on the basis of the sequence of occurrence and severity of secondary sexual characteristics. The degree of sexual development of girls was assessed by the formula $1.2 \times Ma + 0.3 \times P + 0.4 \times Ax + 2.1 \times Me$, which includes the following indicators: development of the mammary glands - Ma, pubic hair - P, axillary hair - Ah and age of menarche - Me[7]. Patients were examined by related specialists, especially a neurologist, to detect extragenital pathology.

Ultrasound scanning was performed in real time with an ultrasound scanner Medison 6000 CMT (Korea) in pulsed mode using a transabdominal transducer through the anterior abdominal wall with pre-prepared intestines and filled bladder, and in transgender girls having sex. .

In the gray-scale mode, the size of the uterine cavity, the presence of its deformation, the nature of the contours of the endometrium, the magnitude of the M-echo were assessed. The volume of the ovaries was calculated according to the standard formula: $V = 0.5236 \times L \times W \times T$, where L is longitudinal, W is anterior-posterior, T is the transverse size of the ovary. The volume of the ovaries was considered increased if it exceeded 8 cm³. The average echogenicity of the stroma, compared with the echogenicity of the myometrium, was considered normal.

Statistical data processing was performed using the software package Statistica 6.0 and Microsoft Excel Office 10. Test hypotheses about the equality of the two means was performed using the Student's t-test. Measurements were considered reliable at $p < 0.05$. In the absence of normal distribution in the studied samples, nonparametric methods were used to compare groups. The Wilcoxon-Mann-Whitney U test was used to compare the two independent samples. The statistical significance of differences between qualitative characteristics was assessed using the criterion χ^2 . The nature and severity of the relationships between the various indicators were determined using simple and rank correlations by Spearman. Differences were considered statistically significant at $p < 0.05$.

Gynecological pathology was verified in all girls of the main group included in the study. The mean age of the subjects was 14.8 ± 1.8 years. It was found that girls with low birth weight were lower than their peers born with normal body weight. Mean body weight and BMI in the study groups did not differ significantly.

However, girls in group 1 had a tendency to lose weight. The average score of sexual development in girls of group 1 was lower among those surveyed.

Statistical analysis revealed a significant correlation between the presence of volumetric formations of the uterine appendages of adolescent girls in group 1 compared with patients in the control group ($p < 0.05$). The criterion χ^2 was $\chi^2_{1-3} = 7,136$, ie we can predict that almost every 7th girl with a body weight at birth less than 2500 grams may develop cystic formations of the uterine appendages at puberty.

Next, we investigated the nature of the menstrual cycle in adolescent girls with gynecological pathology born with low body weight. Normoponation was found significantly more often among 1 group. The duration of menstruation less than 21 days was also significantly higher among girls born with low body weight (25% and 6% for groups 1 and 2, $p \leq 0.05$).

When studying the nature of menstrual discharge in the examined groups, we found that scanty discharge was significantly more common among girls in group 1 (51%, $p \leq 0.05$). In analyzing the duration of menstrual bleeding, we investigated the following patterns. Bleeding less than three days is typical for low-birth adolescent girls (37%, $p \leq 0.05$). Analysis of the structure of menstrual dysfunction among the examined groups revealed that dysmenorrhea was more common among group 1 (82%, $p \leq 0.05$).

The number of women of childbearing age in Ukraine is declining every year, so the health of every girl is an important aspect of preserving the nation's reproductive potential. Our data suggest significant differences in the formation and functioning of the reproductive system in girls depending on body weight.

The analysis of ultrasound parameters revealed changes in indicators that were associated not only with the nature of gynecological disorders, but also with body weight at birth.

The analysis of ultrasound of the pelvic organs of adolescent girls aged 10–14 years with gynecological pathology revealed the following changes. The body length of the uterus was significantly lower in girls of group 1 - $2,893 \pm 0,258$ cm compared with the control group - $3,85 \pm 0,208$ cm. The width of the uterine body in group 1 - $1,87 \pm 0,29$ cm, respectively, $p < 0,05$; - in the control group - 3.56 ± 0.34 cm). Anterior-posterior uterine size was found: 2.28 ± 0.27 and 2.49 ± 0.39 cm in the main and control groups, respectively.

The lag in ovarian size was in girls of group 1 relative to the control group. Yes, the volume of the left ovary was lower in all groups than the size of the right ovary. In group 1, the volume of the left ovary was 2.82 ± 0.003 cm³, the right - 3.22 ± 0.0009 cm³, and in the control group - 3.86 ± 0.003 cm³ and 4.78 ± 0.002 cm³, respectively.

Ultrasound parameters of the pelvic organs of adolescent girls 15 - 18 years with gynecological pathology had the following indicators: uterine body length was found in girls of group 1 - 3.55 ± 0.27 cm compared with the control group - 4.41 ± 0.35 cm. The width of the uterine body by the age of 16 in girls of group 1 was significantly lower than in the control group (3.37 ± 0.31 cm vs. 4.35 ± 0.41 cm). Anterior-posterior uterine size was 2.73 ± 0.29 cm 3.41 ± 0.26 cm in the main and control groups, respectively. The volume of the right ovary was higher in all groups than the size of the left ovary. In group 1, the volume of the left ovary was 3.18 ± 0.003 cm³, the volume of the right ovary was 3.95 ± 0.003 cm³, and in the control group it was 4.97 ± 0.004 cm³ and 7.45 ± 0.003 cm³, respectively.

The value of M-echo in patients in group 1 aged 10 -14 years ranged from 4.075 mm to 4.565 mm, and in the age group 15 -18 years from 5.14 mm to 5.84 mm. The length of the cervix in these adolescent girls ranged from 1.95 cm to 2.31 cm, and in 15 -18 years - from 2.21 cm to 2.67 cm.

Echsonographic parameters of the control group were as follows: M-echo in girls 10-14 years: from 5.31 mm to 6.23 mm, and in the age group 15-18 years - from 6.9 mm to 7.8 mm, respectively. The length of the cervix of adolescent girls aged 10 - 14 years ranged from 2.12 cm to 2.73 cm, and at 15 -18 years from 2.29 cm to 3.34 cm.

Statistical data revealed a significant relationship between the presence of three-dimensional formations of the uterine appendages of adolescent girls in the main group compared with the control group, $p < 0.05$. The criterion χ^2 was $\chi^2_{1-3} = 7,136$, and we can predict that almost every 7th girl with a body weight at birth less than 2500 grams may develop cystic formations of the uterine appendages at puberty. Figure 1 shows a clinical case of cystic formation of the right ovary, born with a body weight of 2780.0 grams.

Figure 1.

Patient V., 14 years old. Diagnosis: Cyst of the right ovary

Conclusions. The syndrome of fetal growth retardation leads to delayed physical development, menstrual dysfunction is formed, which leads to hypomenstrual syndrome.

Ultrasound parameters of the uterus and ovaries in adolescent girls with gynecological pathology depending on body weight at birth were determined. The relationship between pelvic changes on ultrasound scan and gestational weight in adolescent girls born with low body weight has been demonstrated.

In the presence of the syndrome of intrauterine growth retardation in the postnatal period in the process of pubertogenesis develops a lag in the ultrasound of the pelvic organs.

The identified features allow for further research to timely optimize the formation of risk groups at childbearing age. Gradual monitoring and prognostic models of formation and preservation of ovarian reserve of this cohort will allow to implement differentiated pre-pregnancy training at an early reproductive age.

References:

1. Wennerström, E. C., Simonsen, J., & Melbye, M. (2015). Long-term survival of individuals born small and large for gestational age. *PLoS ONE*, 10(9), e0138594. DOI: 10.1371/journal.pone.0138594. PMID: 26390219. PMCID: PMC4577072.
2. Vikström, J., Hammar, M., Josefsson, A., Bladh, M., & Sydsjö, G. (2014). Birth characteristics in a clinical sample of women seeking infertility treatment: a case-control study. *BMJ Open*, 4(3), e004197. DOI: 10.1136/bmjopen-2013-004197, PMID: 24613821, PMCID:PMC3963097.
3. Garces, A., Perez, W., Harrison, M. S., Hwang, K. S., Nolen, T. L., Goldenberg, R. L. et al. (2020). Association of parity with birthweight and neonatal death in five sites: The Global

Network's Maternal Newborn Health Registry study. *Reprod. Health*, 17(3), Article 182. DOI: 10.1186/s12978-020-01025-3, PMID: 33334362, PMCID: PMC7745358.

4. Ma, R., Luo, Y., Wang, J., Zhou, Y., Sun, H., Ren, X. et al. (2020). Ten-year time trends in preterm birth during a sociodemographic transition period: a retrospective cohort study in Shenzhen, China. *BMJ Open*, 10(10), e037266. DOI: 10.1136/bmjopen-2020-037266, PMID: 33082182. PMCID: PMC7577040.

5. Huraseva, A. B. (2010). Reproduktyvnoie zdorovie zhenshchin, rodivshikhsia s poliarnymi znacheniiami massy tela [Reproductive health of women born with polar body weights]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Volgograd (40 p.). [in Russian].

6. Nazarenko, L. G., & Nestertsova, N. S. (2016). Aspekty reproduktyvnoho zdoroviia u zhenshchin s nizkoi i izbytochnoi massoi tela pri rozhdenii [Aspects of reproductive health in women with small and large for gestational age birth weight]. *Zdoroviie zhenshchiny – Woman's Health*, 10 (116), 53–55. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zdzh_2016_10_12 [in Russian].

7. Bogdanova, E. A. (2011). *Prakticheskaia hinekologhiia molodykh* [Practical gynecology of young people]. Moscow: Meditsinskaia kniha (238 p.). [in Russian].

8. Sait Derzhavnoi ustanovy «Instytut okhorony zdorovia ditei ta pidlitkiv Natsionalnoi akademii medychnykh nauk Ukrainy». (2012). Ranneie i pozdneie poiavleniie pervoi menstruatsii (menarhe) u devochek [Early and late appearance of the first menstruation (menarche) in girls]. Retrieved from: <http://iozdp.org.ua/index.php/2012-09-03-08-35-35> [in Russian].

9. Tuchkina, I. A., Dobrovolskaya, L. A., & Tuchkina, M. Yu. (2016). Kliniko-diahnosticheskiie aspekty pervichnoi dismenorei v podrostkovom vozraste [Clinical and diagnostic aspects of primary dysmenorrhea in adolescence]. *Medicine* (Almaty), 6(168), 51–56 [in Russian].

10. Tuchkina, I. O., Dobrovolska, L. A., Vyhivska, L. A., & Tuchkina, M. Yu. (2015). *Patent na korysnu model No.94513U Ukraina. Sposib likuvannia dysmenorei u divchat-pidlitkiv [Utility model patent No.94513U Ukraine. A method of treating dysmenorrhea in adolescent girls]*. Applicant and patent holder Kharkiv National Medical University. No. application u201408487; stated July 25, 2014; published on November 10, 2015, valid from November 10, 2015 [in Ukrainian].

11. Tuchkina, I. O., Vyhivska, L. A., Maltsev, H. V., Blahoveshchenskyi, Ye. V., Demidenko, O. D., Rohachova, N. Sh., et al. (Compilers). (2018). *Zatrymka rostuvnutrishnoutrobnoho ploda: metodychni vkazivky dlia likariv-interniv, likariv akusherivhinekologiv, dytiachykh hinekologiv, pediatriv, simeinykh likariv [Intrauterine growth retardation: guidelines for interns, obstetricians and gynecologists, pediatric gynecologists, pediatricians, family physicians]*. Kharkiv: KhNMU, 40 p. [in Ukrainian]

ODDÍL 10. MARKETING

§ 10.1 ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ЦИФРОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВА (Шевченко В.М., Університет імені Адольфа Нобеля, Яременко С.С., Університет імені Адольфа Нобеля, Кардаш М.Л., Університет імені Адольфа Нобеля)

Вступ. Важливою проблемою для підприємства є відповідність сучасним тенденціям. Для індустрії фінансових послуг цифровий маркетинг є ключовим фактором. Адже діяльність багатьох компаній фінансового сектору відбувається виключно у мережі Інтернет. Проте швидке зростання інформаційних технологій потребує постійного вивчення потреб споживачів та розробки продуктів, які відрізняються простотою та легкістю для розуміння, забезпечення чітких комунікацій, надання інформації з боку обізнаного та впевненого персоналу [1, с. 11]. Ці та інші обов'язкові елементи повинні бути пов'язані між собою завдяки узгодженій цифровій стратегії.

Варто зазначити, що робота з цифровими технологіями у ізольованому режимі, як це відбувається у багатьох компаніях, загрожує багатьма ризиками. Тільки інтегрований маркетинг, в якому є місце усім елементам маркетинг-міксу є запорукою успіху. На сучасних підприємствах функція маркетингу частіше за все зводиться до простого просування фінансових продуктів, а єдина цифрова стратегія відсутня. Тоді як це має бути комплексне рішення, а не набір окремих дій. Тому важливого значення набуває проблема розробки цифрових маркетингових стратегій.

Проблемами з питань маркетингу, просування на просторах Інтернету, PR, створення контенту, репутаційних

ризиків компаній та методів боротьби з негативними відгуками займались вітчизняні та зарубіжні науковці, серед них Д. Халілов, Беляєвський І.К., Барнетт Дж., Моріарті С., Фостер Т., Коротков А.В, Голова А.Г., Ганаєва Є., Гермогентова Л.Ю., Романов А.А., Панько А.В., Чернов А.А., Каплан, Андреас М .,; Хаенлейн М., Гед, Т., Блохін А., Іванов Д., Шадрін А., Луман, Н., Розторгуєв С. Проте, ця проблематика є специфічною для різних сфер діяльності і має багато дискусійних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Літературні джерела містять широкий спектр визначень цифрового маркетингу. Так Б. Елей і Ш. Тіллей визначають його як рекламну діяльність в Інтернеті, у тому числі по електронній пошті. Д. Чеффі і Р. Майер говорять про досягнення маркетингових цілей з використанням цифрових технологій, ти самим відходячи від суто рекламних функцій в інтернеті. В список маркетингових цілей цифрового маркетингу авторі включають: інформування про компанію, продукт чи послугу, забезпечення продаж на онлайн-майданчиках, вивчення клієнтів, розвиток програм лояльності та ін.

Російський експерт Ф. Вірін вважає цифровий маркетинг зовсім не є самостійною областю, а просто інструментом маркетингу, що має свої особливі властивості. На думку автора, одне із найбільш змістовних визначень цифрового маркетингу дає британський Інститут прямого і цифрового маркетингу. Згідно його конвенції, цифровий маркетинг – це інтегроване використання інформаційних каналів у віртуальному просторі для підтримання маркетингової діяльності компанії, спрямованої на отримання прибутку та утримання клієнтів за допомогою визнання стратегічного значення цифрових технологій і розробки комплексного підходу до покращення надання онлайн-послуг з метою

найкращого задоволення потреб клієнтів і підвищення їх обізнаності про компанію, бренд, товари та послуги [2, с. 12].

На цій основі необхідно виділити термін цифрової стратегії. Цифрова стратегія – це маркетинговий план, мета якого полягає у загальному розвитку і трансформації бізнесу, популяризації продукту чи бренду. Для реалізації поставлених завдань проводяться дослідження ринку, аудиторії, конкурентів, виявляються власні конкурентні переваги, відбираються відповідні цифрові канали і конкретні інструменти, використовуються актуальні технології [3, с. 21].

У світовій практиці використовується багато способів формування цифрової стратегії. Її підготовка займає певний час, але вона дозволяє значно скоротити кількість помилок на кожному етапі і чітко вибудувати процес роботи. Втім, для кожного ринку вона має свою специфіку, зокрема і для ринку брокерських фінансових послуг.

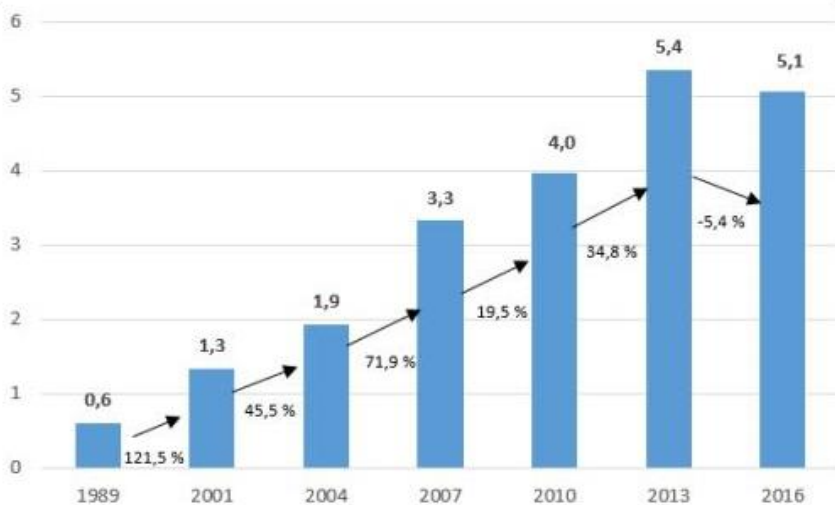
Розглянемо це детальніше на прикладі компанії KML Ltd, основними видами діяльності якої є здійснення торгівлі в області фінансових та товарних деривативів, базових похідних інструментів, а також інших цінних паперів; навчання трейдингу; авторські тури тощо. На сьогодні компанія займає всього 3% ринку, але її стратегічна ціль – увійти в трійку лідерів індустрії за допомогою короткострокового та довгострокового планування, розвитку бренду, розробки нових програмних рішень, залучення професійних управляючих для довірчого управління капіталом інвесторів.

Характеризуючи основні тенденції фінансових ринків зазначимо, що на них працює біля 4 млн. приватних трейдерів. 1,4 млн з них (35%) проживають на території Європи і є потенційними клієнтами KML Ltd. Щоденний об'єм їх торгівлі складає від 200 до 400 мільярдів доларів США, а 85% цього об'єму припадає усього на 10 брокерів [4].

Станом на 2016 рік в Україні представлено 30 компаній-брокерів. Загальна вартість ринку складає \$1,934,500,000,000. З 2016 року кількість операцій на фінансових ринках поступово знижується. Так, у 2016 році цей показник знизився на 5,4% [5, с. 10]. На рис. 1. зображена динаміка грошового обороту за останні 30 років.

Рис. 1. Середньодобовий грошовий оборот на ринку форекс у 1989-2016 роках, трлн дол. США [5, с. 10]

На рис. 1. можна помітити, що різке зростання інтересу до цієї індустрії припав на 2007-2013 роки. Після цього грошовий оборот на ринку почав поступово знижуватися.

В Україні діяльність форекс-компаній та їх клієнтів досі не врегульована. Відсутні чіткі критерії відмежування об'єкта діяльності таких компаній від діяльності на валютному ринку, банківської діяльності та/або ринку фінансових інструментів [6, с. 824].

Проте останнім часом виросла кількість форекс-брокерів, що обирають європейські ліцензії – 25%. Європейські ліцензії отримати досить складно та дорого, але з європейською ліцензією немає проблем із відкриттям корпоративного рахунку для здійснення форекс-діяльності в європейських банках, що однозначно є значною перевагою. Така ліцензія також надає певного іміджу серед трейдерів та гарантії у вигляді компенсаційного фонду. Тому отримання європейської ліцензії компанією KML Ltd, що заплановане найближчими роками, є важливим фактором її розвитку.

Враховуючи вищенаведене, для просування фінансових послуг компанії та залучення відповідної аудиторії варто використовувати можливості мережі Інтернет. Вона стирає кордони і нівелює різницю у сприйнятті, варто тільки правильно побудувати маркетингову цифрову стратегію. Для цього потрібно враховувати особливості індустрії, потреби та портрет цільової аудиторії, характерні риси бренду, тощо.

Крок 1 – дослідження.

Результати дослідження ринку свідчать, що компанія має багато сильних сторін та можливостей. Наприклад, потужний бренд, сучасну матеріально-технічну базу, інноваційні технології, членство у міжнародній Фінансовій комісії, вузькі спреди, широкий вибір фінансових інструментів та сприятливі умови для алготрейдингу, що є дуже затребуваним на сучасному ринку. Водночас має значення також наявність сприятливих умов та можливостей для розвитку компанії. Це насамперед розвиток інформаційних технологій, зростання популярності віддаленої роботи, пасивного доходу, підвищення рівня фінансової грамотності населення та інше.

Крок 2 – визначення цілей і задач.

До цілей KML Ltd відносяться:

- збільшення частки ринку підприємства з 3% до 6% за рік;
- залучення 3000 клієнтів щомісяця та збільшення середнього доходу від кожного з них із \$1000 до \$1500;
- вихід на європейський англомовний ринок до березня 2021 року.

Більш детально вибір цілей для формування комплексу маркетингових заходів KML Ltd наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Вибір цілей для просування фінансових послуг KML Ltd в мережі Інтернет

Цілі просування	Цілі другого порядку	Цілі третього порядку	Доцільність використання у комплексі просування
Покращення фінансових показників компанії	Збільшення розміру доходів	За рахунок зростання кількості клієнтів	Досягається за допомогою більш активної комунікаційної політики, створення комплексу маркетингових активностей, посилення позицій на ринку. Це покращує позицію компанії та дозволяє вийти на новий рівень. Отже, доцільно для просування
		За рахунок збільшення середнього чеку	Досягається за допомогою оферів, вигідних пропозицій, пакетів послуг, які стимулюють клієнта виділити більше коштів для співпраці з KML Ltd. Доцільно для просування
	Зменшення витрат	За рахунок оптимізації витрат та їх аналізу	Досягається шляхом аналізу витрат та ефективності заходів, на які було витрачено кошти. Є одним із етапів реалізації маркетингової стратегії

Складено авторами за даними вторинних джерел

Отже, як бачимо з наведених у табл. 1, способів зростання доходів для умов досліджуваного підприємства підходять цілі: зростання доходу за рахунок кількості клієнтів та збільшення середнього чеку, які і взято за основу у подальшу розробку стратегії просування.

Всім цим цілям відповідають можливості, що є у Інтернет-мережі. А саме, стрімкий ріст кількості користувачів Інтернету, спрощення можливості доступу до мережі, ріст обізнаності щодо фінансових послуг та популярності пасивного доходу.

Крок 3 – аналіз цільової аудиторії та конкурентів.

Аналіз аудиторії показав, що послугами компанії KML Ltd користуються більшою мірою чоловіки у віці 20-45 років. Проживають на території СНД, зокрема в Україні, Казахстані, Узбекистані. Вони працюють, мають основну роботу та шукають додаткове джерело доходу. Як правило, мають сім'ю, дітей. Рівень доходу середній або вище середнього.

Освіта вища. Як правило, проживають у великих містах. Працюють в офісах або віддалено. Часто мають власний бізнес. Цінності споживачів – це успіх, достаток, досягнення цілей, змагання, спорт, здоровий образ життя, сім'я, друзі, благополуччя близьких. Мережа Інтернет дозволяє залучати клієнтів із усіх точок земної кулі. Вона стирає кордони і нівелює різницю у сприйнятті. Допомагає підібрати найбільш відповідну аудиторію за рахунок точних настройок реклами та правильно побудованої стратегії. Для цього потрібно враховувати особливості індустрії, потреби та портрет цільової аудиторії, характерні риси бренду, тощо.

В даній цифровій стратегії, на нашу думку, будуть доречними наступні методи просування фінансових послуг компанії KML Ltd [7, с. 47]:

1. Присутність на тематичних ресурсах. Таких як investing.com, minfin.ua ті ін. Під присутністю розуміються

аналітичні статті від спеціалістів компанії. В них розкривається ситуація на фінансових ринках, окреслюються перспективи. Статті показують рівень професіоналізму аналітиків компанії.

2. Проведення онлайн-заходів для залучення клієнтів. Це можуть бути марафони, майстер-класи, конкурси з грошовими призами. Мета: мотивувати потенційних клієнтів до співпраці.

3. Залучення партнерів за рахунок продуманої партнерської стратегії. Зараз умови є неконкурентними. Партнери отримують до 40% від комісії, тоді як у інших компаніях ці суми більші.

4. E-mail-маркетинг. За даними деяких досліджень, процент відкриття листів у цьому напрямку маркетингу складає до 40%. Більш того, такий спосіб спілкування є більш персональним та враховує більшу потребу споживачів у інформації.

5. Активна комунікація у соціальних мережах. Користувачі мережі Інтернет наразі хочуть отримувати усю інформацію там, де їм зручно. Наприклад, написавши питання у групі Facebook, чи залишивши коментар під відео у YouTube.

6. Створення відеоконтенту для YouTube. За даними аналізу конкурентів, до 40% трафіку у них приходить саме з мережі YouTube. Це канал, в якому висока концентрація потрібної нам аудиторії. В цьому сервісі чоловіки часто дивляться новини та огляди спортивної тематики, знаходять думки експертів та вивчають щось нове.

7. Введення CRM-системи, яка покращить процеси ведення клієнтської бази та дозволить надавати клієнтам більш персоналізовані пропозиції. Завдяки такому рішенню компанії буде також незалежною від конкретних менеджерів з продажу.

8. Розробку лендингів під кожен продукт для більш точкової взаємодії з користувачами. Процент конверсії при

використанні лендингів є вищим, ніж при використанні багатосторінкових сайтів. Це пояснюється більш повним викладенням інформації та неможливістю перейти на іншу сторінку, забувши, що треба виконати цільову дію.

9. Виведення на ринок нових продуктів та сервісів для професійної торгівлі. Покращення торгових умов для клієнтів. Зараз на ринку заявляється велика кількість нових імен. Фондовий ринок США переживає бебі-бум нових інвесторів. Компанії реагують на це створенням нових, більш конкурентних продуктів.

10. Отримання європейської ліцензії та розширення кількості торгових інструментів. Це підкреслить надійність компанії, вигідно виділить її серед конкурентів, та надасть клієнтам більше можливостей для збільшенні доходів.

11. Запуск мобільного додатку. Наразі користувачі мережі Інтернет віддають перевагу мобільним телефонам у якості точки виходу в мережу. Це зручно та практично. Тож компанія має враховувати цю особливість.

12. Розробка та запуск нового покращеного сайту. У старого сайту дуже низька швидкість завантаження сторінок. Більшість клієнтів не готові довго чекати. Тож вони закривають сайт, не дочекавшись його завантаження.

13. Запуск прямого доступу до фондового ринку. На ринку фінансових послуг основним запереченням є саме якість фінансових інструментів. Більшість брокерів пропонують CFD контракти. Це зменшує поріг входу на ринок, але не дає клієнтам права володіння тим чи іншим активом. А доступ до фондового ринку напряду задовольняє цю потребу користувачів.

Основні канали просування послуг підприємства в мережі Інтернет представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Канали просування фінансових послуг компанії KML Ltd в мережі Інтернет

Канал	Преваги	Недоліки
Партнерська мережа	Приходить вже зацікавлена, підігріта аудиторія, що довіряє рекомендаціям партнера	Є репутаційні ризики у разі нечесності партнера
SEO (Search Engine Optimisation) або пошукова оптимізація	Трафік є зацікавленим, теплим. Адже саме зараз ці люди шукають послуги, які надає компанія KML Ltd	Висока конкурентність ринку, складне впровадження, довготривалість, результат з'являється не одразу
Пошукова реклама	Просте обчислення результатів, доступність, велика кількість сервісів, що спрощують запуск реклами	Залежність від платного трафіку, ризик залучення не тієї аудиторії
SMM (Social Media Marketing) або маркетинг соціальних медіа	Ріст обізнаності аудиторії щодо переваг бренду залучення більш молодій аудиторії, спрощена комунікація з користувачами	Результати з'являються не одразу, багато нецільової аудиторії
Реклама у мобільних додатках.	Присутність у телефоні користувача, залучення потрібної аудиторії	Висока ціна, низька ефективність при неправильних налаштуваннях
Type In або прямий трафік	Прихід найбільш зацікавленої аудиторії, безкоштовне просування	Складність прогнозування кількості переходів, неможливість прямо впливати на результати
Event marketing або маркетинг подій	Залучення більш широкої та більшої за кількості аудиторії, поступове знайомство бренду та демонстрація переваг компанії	Потребує значних коштів та ресурсів

Складено авторами за даними джерел вторинної інформації

Отже, аналізуючи переваги та недоліки кожного з каналів просування, а також враховуючи специфічні особливості цільової аудиторії компанії KML Ltd, варто зосередитися на трьох основних канали просування, а саме: партнерський маркетинг, пошукова реклама та маркетинг подій.

Висновки. Таким чином, результати дослідження свідчать, що поступово відбувається зростання інтересу до фінансового ринку. Втім, для просування фінансових послуг компанії KML Ltd варто використовувати можливості мережі Інтернет, що допоможе підібрати найбільш відповідну аудиторію за рахунок точних налаштувань реклами. Це потребує побудови відповідної маркетингової цифрової стратегії, ціллю якої є зростання доходу за рахунок кількості клієнтів та збільшення середнього чеку.

Запропоновані методи і канали просування фінансових послуг дозволять компанії максимально ефективно використати наявні ресурси та досягти поставлених цілей.

Список використаних джерел:

1. Christine Ennew, Nigel Waite. Financial Services Marketing – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2007. – 416 p.
2. Вирин Ф. Интернет маркетинг: полный сборник практических инструментов [Текст] /Ф. Вирин. – М.:Эксмо 2010. – 224 с.
3. Sajmon Kingsnort. – Digital Marketing Strategy: An Integrated Approach to Online Marketing. – Kogan Page Publishers, 2016.
4. Brian Solis, Jaime Szymanski. – The Race Against Digital Darwinism: Six Stages of Digital Transformation. – Altimeter, 2016.

5. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФОРЕКС. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/2017-11-21-forex.pdf> (дата звернення 15.11.2020).

6. Forex в Україні: три законопроекта, один серый рынок и \$200 млн. URL: <https://minfin.com.ua/blogs/sabadaha/88280/> (дата звернення 15.11.2020).

7. Кардаш М.Л., Шевченко В.М. Розробка цифрової стратегії підприємства: кваліфікаційна робота магістра. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2021. 72 с.

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XVI mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 10. února 2022
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.